ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КЫРГЫЗСТАНА»
ИЗДАЕТСЯ С 2016 ГОДА

ВЕСТНИК КЫРГЫЗСТАНА
№ 2 (2), 2023

БИШКЕК 2023

Главный редактор д.э.н. **К.К. Шакирова**

Ответственные редакторы: **Бектурова Р. О., Асанова К.Б.**

Редколлегия:

Аюпов А.Н. – д.э.н., профессор
Бейшембиев Э. Ж. - - д. ю. н., профессор
Бекбалаев А.А. – д. фил. н., профессор
Биримкулова К.Д. – д.э.н., профессор
Бисалиев Р.В. - д. м. н., профессор
Жумалиева Г. Э. – кан. фил. н., доцент
Деркенбаев С.М. – д.с/х. н., профессор
Иманалиев Т.М. - д. ф. м. н., профессор
Ишенов Б.Ч. – д.э.н., профессор
Карабаев Н.А. - д. с/х. н., профессор
Найманова Ч.К. - д. фил. н., профессор
Розахунова Н.Р. – д. ю. н., доцент
Самыкбаев А. К. - д. с/х. н., профессор
Сартбекова Н.К. – д. пед. н., профессор
Сияев Т.М. - д. пед. н., профессор
Токтосунова Б.Б. - д. хим. н., профессор, изобретатель
Тулеева Ч. С. – д. фил. н., доцент
Чернов С.С. – к.э.н., доцент, декан факультета Энергетики Новосибирского государственного технического университета
Чолбаева С.Ж.- д.э.н., профессор
Чубурова Ж.Т. – д.э.н., профессор
Шалпыков К. Т. - д. биол. н., профессор
Шерипов Н

ФИЛОЛОГИЯ

УДК

Абакулов Равшанбек Ахматович
Кыргыз-Өзбек университети, тарых-филология факультети,
англис филологиясы кафедрасы, окутуучу
Абакулов Равшанбек Ахматович
Кыргызско-Узбекский университет, историко-филологический факультет,
кафедра английской филологии, преподаватель
Ravshanbek Akhmatovich Abakulov
Kyrgyz-Uzbek University, Faculty of History and Philology, Department of English Philology, teacher
rabakulov@gmail.com

БОЛОЧОК ЧЕТ ТИЛ МУГАЛИМДЕРИНИН КЕСИПТИК КОПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨ
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
AN EXPERIMENTAL RESEARCH ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Аннотация: Бул макалада болочок чет тил мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча эксперименталдык изилдөө каралат. Практикалык ыкма катары эксперименттин негизги өзгөчөлүгү-бул изилдөөчү тарабынан контролдонуучу шарттарда жүргүзүлүп, аларды максаттуу түрдө түзүүгө жана өзгөртүүгө, изилденүүчү көрсөткүчтөрдүн сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрүн жазууга мүмкүндүк берет. Эксперименталдык топтордо болочок чет тил мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын комплексин ишке ашыруу методикасы апробациялангандыгы аныкталды.

Аннотация: В этой статье рассматривается экспериментальное исследование по формированию профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка. Основной особенностью эксперимента как практического метода является то, что он проводится в контролируемых исследователем условиях, позволяя целенаправленно их создавать и варьировать, фиксируя количественные и качественные изменения исследуемых показателей. Выявлены, что в экспериментальных группах апробирована методика реализации комплекса педагогических условий формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка.

Abstract

This article discusses an experimental study on the formation of professional competence of future foreign language teachers. The main feature of the experiment as a practical method is that it is carried out under conditions controlled by the researcher, allowing them to be purposefully created and varied, recording quantitative and qualitative changes in the studied indicators. It is revealed that the

Негизги сөздөр: эксперименталдык изилдөө, кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу, мугалим, практикалык метод, комплекс, педагогикалык шарт.

Ключевые слова: экспериментальное исследование, формирование профессиональной компетентности, учитель, практический метод, комплекс, педагогическое условие.

Keywords: experimental research, formation of professional competence, teacher, practical method, complex, pedagogical condition.

Общеизвестно, что неотъемлемой частью научного исследования, в том числе и педагогического, является экспериментальная работа.

Основная цель педагогического эксперимента заключается в том, чтобы оценить эффективность педагогического воздействия, таким образом подтвердить или опровергнуть выдвигаемого предположения исследования и получить практически значимые результаты исследования.

Целью проведенной нами экспериментальной работы была проверка на практике результативности и эффективности разработанного комплекса педагогических условий формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка.

В процессе экспериментальной работы, для реализации цели исследования, решались следующие задачи:

1) изучить состояние проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка;

2) выявить педагогическое условие формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка.

Для решения задач экспериментальной работы мы применили следующие методы: анкетирование, наблюдение, собеседование, анализ проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка, полученных в ходе педагогического эксперимента.

Комплексное использование данных практических методов позволяет более качественно оценить уровни готовности обучающихся на всех этапах педагогического эксперимента. Научное исследование в области педагогики направлено в большинстве случаев на выявление оптимальных условий протекания изучаемых педагогических процессов. В самом общем виде понятие «условие» трактуется словарем русского языка С. И. Ожегова как «обстоятельство, от которого что-нибудь зависит» [4].

Социологическая энциклопедия определяет этот термин как среду, обстановку, в которой явления или процессы возникают, существуют и развиваются. Сущность понятия «педагогические условия» рассматривается в трудах многих ученых: Ю. К. Бабанского, И. Я. Лернера, В. Г. Максимова, Ю. П. Сокольникова и других.

Так, Ю. К. Бабанский под педагогическими условиями подразумевает «обстановку, при которой компоненты учебного процесса (учебный предмет, преподавание и учение) представлены в наилучшем взаимодействии и которая дает возможность учителю плодотворно преподавать, руководить учебным процессом, а учащимся - успешно учиться» [1]. И. Я. Лернер педагогические условия определял как факторы, обеспечивающие успешное обучение [4]. Анализ вышеизложенных подходов к рассмотрению понятия «педагогические

условия» позволяет нам сформировать еще один вариант трактовки данного понятия в соответствии с проблемой нашего исследования.

Анализируя изученных научных источников, под педагогическими условиями мы понимаем совокупность необходимых обстоятельств, обеспечивающих эффективность формирования профессиональной компетентности студентов.

В ходе теоретического исследования опытно-экспериментальной работы нами были выявлены следующие педагогические условия эффективного протекания изучаемого процесса:

- разработка и внедрение спецкурса «Основы профессиональной компетентности учителя иностранного языка»;
- корректировка содержания и технологии реализации всех направлений (теоретической, практической, методической) процесса формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка;
- осуществление целенаправленной работы по подготовке учителей в условиях вуза к организации учебной деятельности на основе контекстного подхода;
- проведение поэтапного мониторинга профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка.

Остановимся более подробно на их рассмотрении.

1. Разработка и внедрение спецкурса «Основы профессиональной компетентности учителя иностранного языка».

Анализ научной литературы и опыта работы вуза позволил нам выйти на необходимость построения деятельности вуза по формированию профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка на основе контекстного подхода, в основе которого лежит деятельностный подход к наследованию социального опыта. Согласно этому подходу, усвоение социального опыта осуществляется в форме деятельности учения, однако остается открытым вопрос перехода от познавательной деятельности студента к профессиональной деятельности специалиста. Основное противоречие профессионального обучения и состоит в том, что овладение деятельностью специалиста должно быть обеспечено в рамках и средствами качественно иной учебной деятельности. Это противоречие преодолевается в контекстном обучении, представляющем собой реализацию динамической модели движения деятельности студентов: от собственно учебной деятельности (в форме лекции) через ролевые игры и учебно- профессиональную (научно-исследовательская работа студентов, производственная практика) к профессиональной деятельности [2].

С целью оптимизации профессиональной подготовки студентов иностранных языков педвуза был разработан и внедрен спецкурс «Основы профессиональной компетентности учителя иностранного языка».

Программа данного спецкурса актуализирует, интегрирует соответствующие знания и корректирует недостатки, существующие в профессиональной подготовке будущих учителей иностранного языка. Цель данного спецкурса - обобщение и актуализация имеющихся у студентов специальных знаний в области теории и методики преподавания иностранного языка для более качественной их подготовки к практической работе в школе в качестве учителей иностранного языка.

Лекционный материал знакомит с современными требованиями к учителю иностранного языка согласно изменениям, происходящим в сфере высшей школы, с современными технологиями обучения иностранного языка, а также со структурой и содержанием научно-исследовательской работы.

Практические занятия, индивидуальные, групповые задания для выполнения в период педагогической практики, примерная тематика рефератов, докладов, сообщений предусматривают овладение умений самообразовательной деятельности, раскрытие творческого потенциала личности будущего учителя иностранного языка.

Необходимо отметить, что при проведении данного спецкурса также важным условием является субъект-субъектные отношения между участниками образовательного процесса.

Одним из положительных результатов данного спецкурса является повышение мотивации студентов к исследованию обсуждаемой проблемы. Следует отметить, что проведенная нами опытно-экспериментальная работа по реализации учебной программы данного спецкурса на факультете иностранных языков подтвердила его эффективность.

2. Корректировка содержания и технологии (методики) реализации всех направлений (теоретической, практической, методической) процесса формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка с учетом требований контекстного подхода к обучению.

Общеизвестно, что совершенствование системы профессиональной подготовки любого специалиста предполагает усиление, прежде всего, их теоретической и практической подготовки. Так, теоретическая подготовка будущих учителей иностранного языка в соответствии с требованиями стандарта высшего профессионального образования включает в себя совместную работу студентов и преподавателей, направленную на овладение студентами системой знаний о своей будущей профессиональной деятельности, об особенностях учебной деятельности, о взаимодействии субъектов образовательного процесса, о теоретических аспектах изучаемого языка, знаний по педагогическим и методическим дисциплинам.

Методическая подготовка включает в себя формирование специальных профессионально значимых умений и навыков, ознакомление будущих учителей с опытом преподавателей ИЯ в различных типах образовательных учреждений, формирование у студентов готовности к преподаванию ИЯ [6].

Практическая подготовка будущих учителей иностранного языка предполагает вовлечение их в профессиональную деятельность, в ходе выполнения которой происходит вооружение студентов организаторскими, конструктивными, коммуникативными и т. п. умениями и навыками, овладение ими целым комплексом педагогических приемов и средств, связанных с процессом овладения иностранным языком и подготовки к будущей профессиональной деятельности. Она осуществляется на семинарских, практических и лабораторных занятиях, в ходе самостоятельной работы студентов, при выполнении заданий репродуктивного и творческого характера, во время учебной и педагогической практики и т. д.

Практическая подготовка студентов направлена на формирование у них определенных умений и навыков эффективного использования теоретических знаний в профессиональной деятельности [7].

Сегодня остро стоит проблема взаимосвязи теории и практики. Педагогическая теория, какой бы совершенной она ни была, не может быть непосредственно реализована в практике, ибо в «чистом виде» она действительно не содержит прямых указаний на то, как действовать, кроме указания, что действия педагога-практика должны соответствовать теоретическим положениям педагогической науки. Тем не менее на этом основании нельзя отрицать или умалять значение педагогической теории для практики, недооценивать ее роль в становлении и повышении профессиональной компетентности педагога. Обосновывая связь теории с практикой, Е. В. Титова утверждает, что педагогическая наука наряду с собственно теорией воспитания должна разрабатывать, обобщать, систематизировать и распространять знания особого рода, содержащие ответы на вопросы как использовать теоретические положения педагогической науки, выявленные ею закономерности, строить воспитательный процесс на практике, как обеспечить становление и развитие педагогической системы, как повышать ее эффективность. Такого рода знания, несомненно, должна систематизировать особая отрасль педагогической науки - методика воспитания. Эта наука и может непосредственно помогать практику, давая ответы на его всевозможные «как?» [8].

«В этой триаде (теория - методика - практика) все звенья неразрывно связаны между собой. И ни одно из них не может обойтись без двух других. Практика без теории слепа, а без методики беспомощна. Теория без практики пуста, а без методики мертва. Методика же без практики бесплодна, но без теории убога» [8]. Структура программы бакалавриата включает следующие блоки: модули (дисциплины); практика; государственная итоговая аттестация; факультативы.

Проведенный нами анализ учебных программ всех четырех блоков Государственного образовательного стандарта профессиональной подготовки будущего учителя иностранного языка показал, что нет необходимости менять содержание преподаваемых дисциплин. Важно создать такую систему организационных форм, методов и приемов, умелое использование которой позволит организовать процесс обучения, обеспечивающий быстрый и оптимальный переход студента от учебной деятельности к профессиональной с соответствующей сменой у него потребностей и мотивов, целей и действий по их достижению, средств и результатов [5].

Таким образом, в рамках решения задач педагогического исследования, в экспериментальных группах апробирована методика реализации комплекса педагогических условий формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка. Сравнительный анализ результатов экспериментальных данных, полученных на начало и конец формирующего эксперимента в экспериментальных и контрольной группах, показал, что более эффективному формированию профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка.

Список использованной литературы:

1. Бабанский, Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1985. - 241 с.

2. Вербицкий, А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А. А. Вербицкий. - М.: Высш. шк. - 2004. - 84 с.

3. Лернер, И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. М.: Педагогика, 1981. - 186 с.

4. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: 70000 слов / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. - 23-е изд., испр. - М.: Рус. яз., 1991.-917 с.
5. Сартбекова Н.К. Формирование профессиональной компетенции (деловой английский)//Сартбекова Н.К. Учебное пособие. Бишкек. 2019.
6. Сартбекова Н.К. Влияние делового английского на формирование профессиональной компетентности студентов // «Научный аспект №4-2019" – Том №2. Выпуск №4-2019. С.201 - 206.
7. Сартбекова Н.К. Инновационные подходы в преподавании английского языка. ISSN 1694-7762. Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №4/2018 (4). с.18-20.
8. Титова, В. В. Если знать, как действовать: разговор о методике воспитания / В. В. Титова. - М.: Просвещение, 1993. - 192 с.

УДК

Абакулов Равшанбек Ахматович
Кыргыз-Өзбек университети, тарых-филология факультети,
англис филологиясы кафедрасы, окутуучу
Абакулов Равшанбек Ахматович
Кыргызско-Узбекский университет, историко-филологический факультет,
кафедра английской филологии, преподаватель
Ravshanbek Akhmatovich Abakulov
Kyrgyz-Uzbek University, Faculty of History and Philology, Department of English Philology, teacher

КЕЛЕЧЕКТЕГИ ЧЕТ ТИЛ МУГАЛИМДЕРИНИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ ТҮШҮНҮГҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК АНАЛИЗИ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Аннотация: Бул макалада келечектеги чет тил мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүк түшүнүгүнүн теориялык анализи каралат. Жогорку кесиптик билим берүүнүн заманбап системасынын үстөмдүгү болуп, коюлган практикалык багыттагы милдеттерди натыйжалуу чечүүгө жөндөмдүү компетенттүү адисти даярдоого багытталган педагогикалык процесстин жаңы илимий негиздерин иштеп чыгуу саналат, анткени эмгек рыногуна мобилдүү, эрудиттүү, эркин жана сын көз менен ойлонгон, өзгөрүп жаткан шарттарда кесиптик ишмердүүлүккө даяр кызматкер талап кылынат, бул бүгүнкү күндө чет тилин билбестен мүмкүн эмес. Бул келечектеги адистин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууну актуалдаштырат, бул өз кезегинде жумушчу аныктамаларды, изилденип жаткан компетенттүүлүктүн түзүмүн тактоо жана өз алдынча билим берүү максатында эне

эмес тилдин мүмкүнчүлүктөрүн колдонууга даяр болуу менен өз ара байланышын түзүү зарылдыгын жаратат.

Аннотация: Данная статья рассматривает теоретический анализ понятия профессиональной компетенции будущих учителей иностранного языка. Доминантой современной системы высшего профессионального образования, выступает разработка новых научных основ педагогического процесса, нацеленных на подготовку компетентного специалиста, способного эффективно решать поставленные практикоориентированные задачи, поскольку рынку труда требуется мобильный, эрудированный, свободно и критически мыслящий работник, готовый к профессиональной деятельности в меняющемся условиях, что сегодня не представляется возможным без знания иностранного языка. Это актуализирует формирование профессиональной компетентности будущего специалиста, что, в свою очередь, порождает необходимость уточнения рабочих определений, структуры исследуемой компетентности и установления ее взаимосвязи с готовностью использовать возможности неродного языка в самообразовательных целях.

Abstract

Негизги сөздөр: теориялык талдоо, кесиптик компетенттүүлүк, университет системасы, педагогикалык процесс, натыйжалуулук, мобилдүүлүк, эрудиалдуулук.

Ключевые слова: теоретический анализ, профессиональная компетенция, система вуза, педагогический процесс, эффективность, мобильность, эрудированность.

Несмотря на интерес к данной проблеме со стороны педагогов ученых понятия, профессиональной компетентности и иноязычной коммуникативной компетентности до настоящего времени не имеют однозначной трактовки [1, 2]. Предпосылки к появлению понятия «профессиональная компетентность будущего специалиста» могут быть обнаружены в конце XIX – начале XX веков. Термин «компетентность» в советскую педагогическую науку был введен В.И. Лениным, который констатировал, что для того, чтобы управлять каким-либо процессом, работник должен быть компетентным, полностью знать все условия и технику производства на ее современной высоте, а так же иметь соответствующее научное образование [7]. На первый план в системе высшего профессионального образования в постсоветский период и в последнее десятилетие, особенно в условиях подписания Болонского процесса, выступает переход от традиционного знаниевого на компетентностное обучение (ориентированное на получение конкретного результата), когда речь идет о формировании профессионально-компетентного специалиста [5]. Это требует уточнения рабочего определения профессиональной компетентности будущего специалиста неязыковой специальности. Для нашего исследования важно установить, что понятие профессиональной компетентности многоаспектно и развивается постепенно в процессе эволюции от профессиональной компетентности.

В составе профессиональной компетентности ученый как С.В.Левчук выделяет следующие составляющие: а) специальную компетентность; б) методическую компетентность; в) социально-психологическую компетентность (сфера коммуникаций); г) дифференциально-психологическая компетентность; д) аутопсихо-логическую компетентность (рассматривает достоинства и недостатки собственной деятельности и

личности) [6]. Изучение указанной проблемы продолжает вести А.К. Маркова, которая, восприняв идеи Н.В. Кузьминой, расширяет понятие профессиональной компетентности до уровня особенностей профессиональной деятельности и функций работника. Данную компетентность будущего специалиста А.К. Маркова рассматривает в двух аспектах: во-первых, как психическое состояние специалиста, позволяющее ему действовать самостоятельно и ответственно; во-вторых, как обладание способностью и умениями выполнять определенные профессиональные функции [8]. В отличие от Н.В. Кузьминой и А.К. Марковой, в трактовке профессиональной компетентности будущего специалиста Л.М. Митина расставляет акценты на профессиональных знаниях. Не отрицая присутствия личностного фактора при определении данного понятия, ученый выделяет три ее подструктуры: деятельностную (знания, умения, навыки и индивидуальные способы самостоятельного осуществления деятельности); коммуникативную (знания, умения, навыки и способы творческого осуществления профессионального общения); личностную (потребность в самореализации и саморазвитии) [9].

Таким образом, в ходе рассмотрения понятия профессиональной компетентности вышеуказанные авторы склонны изучать отдельные аспекты труда и личностные характеристики педагога, не уделяя должного внимания вопросу качества его практической деятельности. Поэтому мы опираемся на позицию В.А. Хуторского в трактовке понятия «профессиональная компетентность», которую автор рассматривает с точки зрения обладания будущим специалистом компетенцией, понимаемой как обобщенные способы действий, обеспечивающие продуктивное, эффективное выполнение профессиональной деятельности [15]. Постановка проблемы качества улучшения подготовки студентов педагогических вузов, актуализирует выделение из собственно профессиональной компетентности коммуникативной компетентности, традиционно рассматриваемую исследователями через уровень усвоения знаний, умений, навыков по предмету и анализ личностно-профессиональных свойств и качеств будущего специалиста.

Итак, проведение анализа источников показало, что исследуемое рабочее понятие коммуникативной компетентности является неотъемлемой частью профессиональной компетентности, развиваемой на различных предметах. Преподавание же дисциплины «Иностранный язык» в педагогическом вузе, как показывает собственный практический педагогический опыт, предполагает развитие не только коммуникативной компетентности, но и иноязычной коммуникативной компетентности студентов. Поэтому следует уточнить, что нами понимается под иноязычной коммуникативной компетентностью будущего специалиста неязыковой специальности и для этого обратиться к анализу ее структуры.

В свою очередь, зарубежные исследователи, например, Дж. Равен и Н. Хомский, расширяют данное понятие, включая в его состав ряд компонентов: лингвистический (знание лексики, фонетики, грамматики и соответствующие им умения), социолингвистический (отражает социокультурные условия использования языка) и прагматический (предполагает реализацию коммуникативной функции, порождение речевых актов) [11,14]. Проведение контент-анализа исследуемого понятия, исторический и собственный педагогический опыт профессиональной подготовки по иностранному языку профессионального вуза, а так же изучение научных позиций широкого спектра специалистов по данной проблеме (Богин Г.И., Гез Н.И., Зимняя И.А., Пассов Е.И., Равен Дж., Хомский Н. и др.), позволили нам

охарактеризовать структуру иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыкового вуза как ситуативную категорию, отражающую способность будущего специалиста реализовывать знания – профессиональные и лингвистические (грамматики, лексики, фонетики), иноязычные коммуникативные умения (осуществлять эффективное общение); профессионально-личностные качества студента (коммуникативность, толерантность, способность к преодолению психологического барьера при иноязычном общении) и опыт иноязычного профессионального общения, способствующую креативному решению разнообразных практико-ориентированных задач, возникающих в процессе обучения. Установление структуры иноязычной коммуникативной компетентности позволяет нам перейти к уточнению ее уровней в связи с осознанием необходимости индивидуального подхода, учитывающего склонности, способности и мотивы студентов, изучающих иностранный язык на неязыковых факультетах. Г.И. Богин и Н.И. Гез полагают, что на разных этапах обучения по предмету указанная компетентность проявляется на следующих уровнях:

– уровень правильности (способность человека использовать имеющийся активный лексический запас в сочетании с корректным применением элементарных правил слово- и формо-употребления языковых единиц иностранного языка);

– уровень интериоризации (наличие у коммуниканта целостного представления о совершаемом высказывании);

– уровень насыщенности (предполагает широкое использование разнообразных языковых средств, отсутствие в употреблении примитивной лексики и синтаксиса);

– уровень адекватного выбора (уверенное владение разнообразными языковыми средствами в соответствии с контекстом и с конкретной ситуацией); уровень адекватного синтеза (отражает развитие отдельно взятой языковой личности) [3,4].

Изучение уровней развития иноязычной коммуникативной компетентности будущего специалиста изучала О.Е. Кушнарева, которая, восприняв идеи Г.И. Богина и Н.И. Геза, считает обоснованным выделение ряда ее компонентов: лингвистический (знание словарных единиц и грамматических правил, позволяющих осуществлять профессионально-ориентированную коммуникацию); социолингвистический (способность адекватно конкретной ситуации профессионального общения выбирать и применять языковые формы и средства) и речевой (использование языковых знаний в речи) [10]. Однако в ходе разработки уровней иноязычной коммуникативной компетентности студента вышеуказанные авторы склонны ограничиваться лингвистическими, социолингвистическими аспектами, не уделяя должного внимания профессиональной направленности языковой подготовки специалистов, что в процессе признается более чем востребованным.

При разработке теоретических обоснований понятия профессиональной компетенции, мы исходим из основных положений теории формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков к трудовой деятельности, с учетом особенностей языковой подготовки [12,13].

Итак, профессиональная компетенция — это психологической новообразование, включающее в себя наряду с когнитивным поведенческим аспектами долговременную готовность профессиональной деятельности как интегративное свойство личности Она не являются раз и навсегда данными новообразованиями и находят постоянном развитии и

обновлении. По мере развития профессиональной компетентности человека в той или иной сфере

Анализ понятия профессиональной компетентности, выявление её содержания, требований к её формулированию и описанию делают возможным систематизировать указанное понятие и использовать его различными профессиональными и социальными группами в качестве дидактических единиц, описывающих профессиональную компетентность.

Список использованной литературы:

1. Адольф, В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя [Текст]: Дис. … д-ра пед. наук / В.А. Адольф. – М., 1998. – 357с.
2. Айсмонтас, Б.Б. Педагогическая психология [Текст] / Б.Б. Айсмонтас. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 208с.
3. Богин, Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов [Текст]: Автореф. дис. … д-ра фил. наук / Г.И. Богин. – Ленинград: 1984. – С.7-9.
4. Гез, Н.И. Формирование коммуникативной компетентности как объект методологического исследования [Текст] / Н.И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – №2. – С.18.
5. Зеер, З.Ф. Модернизация профессионального образования [Текст]: Компетентностный подход / З.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. – М.: МПСИ, 2005. – 216с.
6. Левчук С.В. Профессиональная компетентность педагогических работников. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности (пособие для специалистов, работающих с персоналом). - М.: Издательский дом «Красная площадь», 1996. - 400 с.
7. Ленин, В.И. Речь на III Всероссийском съезде рабочих водного транспорта [Текст] / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т.40. / В.И. Ленин. – М.: Политиздат,1970. – 215с.
8. Маркова, А.К. Учебно-познавательные мотивы и пути их исследования. Формирование учебной деятельности [Текст] / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 2002. – 218с.
9. Митина, Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя [Текст] / Л.М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 320с.
10. Кушнарева, О.Е. Роль коммуникативных технологий [Текст] / О.Е. Кушнарева // Проблемы гуманитарного образования в техническом вузе: сборник статей научно-методической конференции. –Новосибирск: НГТУ, 2000. – С.139.
11. Равен, Д. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация [Текст] / Д. Равен. – М., 2002. 135с.
12. Сартбекова Н.К. Формирование профессиональной компетенции (деловой английский)//
5. Сартбекова Н.К. Учебное пособие. Бишкек. 2019.
13. Сартбекова Н.К. Влияние делового английского на формирование профессиональной компетентности студентов //«Научный аспект №4-2019" – Том №2. Выпуск №4-2019. С.201 - 206.

14. Хомский, Н. Аспекты теории синтаксиса [Текст] / Н. Хомский. – М.: Просвещение, 1972. – 145с.
15. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования [Текст] / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №5. – С.55-61.

УДК81.442(575.2)

Абдраева Айгүл Төлөковна, Шарипова Чынар Раимбековна
И.Арабаев атындагы КМУ, фил.и.д., доцент,
Б.Сыдыков атындагы КӨЭАУ, улук окутуучу
Абдраева Айгуль Толоковна, Шарипова Чинар Раимбековна
КГУ имени И. Арабаева, д.фил.н, доцент,
КУМУ им. Б. Сыдыкова, старший преподаватель
Abdraeva Aigul Tolokovna, Sharipova Chynar Raimbekovna
KSU
Doctor of Philology, Associate Professor
KUMU them. B. Sydykova, Senior Lecturer

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕРДЕГИ КОТОРМО «ЭРКИНДИГИ» ТУУРАЛУУ
О «СВОБОДНОМ» ПЕРЕВОДЕ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ
ABOUT “FREE” TRANSLATION IN LITERARY TEXTS

Аннотация: Бул илимий макаладагы изилдөөнүн максаты катары, улуу жазуучу Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдердин орус тилинен кыргыз жана немис тилдерине которуудагы өзгөчөлүктөр каралды. Текстеш эмес тилдердеги колоронимдердин лексико-семантикалык тобунун семантикалык-стилистикалык касиеттеринин бир көркөм текстин негизинде буга чейин изилденбегендиги – макаланын актуалдуулугун шарттайт. Изилдөөдө анализ жана салыштырма талдоо жүргүзүү методдору колдонулду. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды лингвистика жана салыштырма типология дисциплинасынын практикалык жана лексикалык курсунда колдонууга болору сунушталды.

Аннотация: В качестве цели исследования в данной научной статье были рассмотрены особенности перевода колоронимов с русского языка на киргизский и немецкий языки в повести «Ак Кеме» великого писателя Ч. Айтматова. Актуальность статьи обусловлено тем, что семантико-стилистические свойства лексико-семантической группы колоронимов в неродственных языках не изучены на основе единого художественного текста. В исследовании использовались методы анализа и сравнительного анализа. Было предложено, чтобы результаты, полученные в результате исследования, могли быть использованы в практическом и лексическом курсе дисциплины языкознания и сравнительной типологии.

As the purpose of the research, this scientific article examined the features of the translation of coloronyms from Russian into Kyrgyz and German in the story “Ak Kemel” by the great writer Ch. Aitmatov. The relevance of the article is due to the fact that the semantic-stylistic properties of the lexical-semantic group of coloronyms in unrelated languages have not been studied on the basis of a

Негизги сөздөр: колоронимдер, автордук позиция, оригинал, эквивалент, котормо эркиндиги, вариант, семантиканы байытуу, калька.

Ключевые слова: колоронимы, авторская позиция, оригинал, эквивалент, свобода перевода, вариант, обогащение семантики, отслеживание.

Изилдөөнүн предмети катары Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги өң-түс аталыштарын изилдөө проблемасы тандалып алынды. Мунун себеби - повестте колоронимдер салыштырмалуу көп колдонулган. Анын үстүндө чыгарманын аталышында да түс туюнтуучу сөз пайдаланылган.

«Ак кеме» повести орусча жазылган. Кийин анны башка көптөгөн тилдерге (кыргыз, өзбек, казак, татар, англис ж.б.) которушкан. Биз анын төмөнкү үч текстине гана лексика-семантикалык, парадигматика-синтагматикалык салыштырма талдоо жүргүзөбүз.

1. Белый пароход // Ч.Айтматов. Собрание сочинений: В 7 Т. Том 2. Повести / Сост. и ред.акад. Р.Рахманалиев. – М., 1998. – 512 с. («Белый пароход» - 130 б.). Кыскартылганы – БП.

2. Ак кеме // Ч.Т.Айтматов. 8 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы. 3-том / Түзгөн акад. А.А.Акматалиев. – Б., 2008. («Ак кеме – 149б.). Кыскартылганы – АК.

Das weiβe Dampfer // Tschingis Aitmatov. Verlag volk und Welt. – Berlin, 1977. – 335 seite. Кыскартылганы – Н (немисчетекст).

Көрүнүп тургандай, повесттин көлөмү орусчада 130 бет, кыргызчада 149 бет. Демек, кыргызча котормодо 20 бетке жакын «кошумча» материал берилген. Муну биз, биринчиден, тилибиздин бөтөнчөлүгү менен, мүнөздөөнү көбүнчө аналитикалык түрдө жүргүзгөндүгүбүз менен түшүндүрсөк болот. Экинчиден, котормочу А. Жакыпбеков кээде тексттен өтө эле алыстап, автордук позициядан кескин оолактап, өзүнүн дүйнө көрүүсүн кенен баяндап, авторго таңуулап жиберген учурлары бар.

Бир мисалга кайрылалы: 1. *И горы Кунгеи, обращенные к солнцу; на склонах Кунгеев ничего не росло, кроме травы. И горы еще поменьше, в той стороне, где озеро – просто голые каменистые увалы* (БП: 197). – *Das Kungei – Gebirge, der Sonne zugekehrt, auf dessen Hängen nichts wuchs als gras – Die noch kleineren Berge auf der Seeseite, kahle, steinige* (H:52). Орусча – немисче тексттерде бир да колороним жок. Экөө мазмуну боюнча бири-биринен негизинен шайкеш. Ал эми А.Жакыпбековдун сүрөттөөсү беш сүйлөмгө сыйган. Аталган тилдеги тыгыз байланыштагы эки сүйлөмдүн мазмунун котормочу өң-түс аттарына шыкап которуп койгон: *Илгери-илгери, - деп айтып берчү таятасы, - кыргыздар күнгө, **көккө** сыйынып, **көк** асманды Теңир туткан. **Көккө** чокусу жетип турган улуу тоону Теңир-Тоо деп атап, анын **күмүштөнгөн** чокусун Хан-Теңир деп улук көргөн. Теңир-Тоону калкалап, **ак** мөңгү сакал Ала-Тоо керме тартып чалкалап, бу да укмуш бараандуу. **Ак** сакалдын **кара** көрпө жакасы сымал береги көлгө түшкөн көкүрөгүн чер токой баскан... Күнгөйгө дүрбү салса, бул тараптын тоолору жапысыраак, токою жок жылаңач **кызыл** төш* (АК: 39).

Оригиналда бир да колороним жок. Ал эми котормочу «ээнбаштык» кылып көп эле өң-түс аттарын үч түрдүү маанилерде колдонгон. Котормочу өзүнүн теңирчиликке болгон кызыгуусун жана терең ишенүүсүн Ч.Айтматовго таңуулап койгон. Мында төмөнкү колоронимдер: ***көккө** сыйынып* «кудайга табынып», ***көк** асманды* (түс мааниде), ***көккө** жетип*

«асманга жетип/тийип», ***ак*** *мөңгү* (түс), ***ак*** *сакалдын* (түс), ***кара*** *көрпө* (түс), ***кызыл*** *төш* (түс) пайдаланылган. Ошентип, котормо 7 колоронимди текстке артыкбаш эле кийирип алган: бешөө сын атоочтук, экөө зат атоочтук кызматта колдонулган.

Биз талдоодо котормого тыкыр карап, мындай эркиндик кетирилген жерлерин көрсөтүп, өзгөчө көңүл бурган жокпуз, статистикага да мерчим менен киргиздик. Иште колоронимдердин номинативдик, коммуникативдик, аккумулятивдик, когнитивдик, мифтик, символдук, этникалык, эмоциялык-экспрессивдик ж. б. кызматтары белгиленип, булардын көркөм образ (элес) жаратуучулук функциясы кенен талдоого алынды. Бул маселени изилдөө үчүн Ч.Айтматовдун “Ак кеме”повестинин үч тилдеги - орусча, кыргызча, немисче - тексттерине кайрылдык. Метатекст катары орус тилиндеги текст тандалып алынды. Анткени чыгарма орус тилинде басылып чыгарылган. Кийин гана ал калган тилдерге которулган, кыргызча, немисче тексттер кийин пайда болгон.

Корутунду: Иште колоронимдердин номинативдик, коммуникативдик, аккумулятивдик, когнитивдик, мифтик, символдук, этникалык, эмоциялык-экспрессивдик ж. б. кызматтары белгиленип, булардын көркөм образ (элес) жаратуучулук функциясы кенен талдоого алынды. Бул маселени изилдөө үчүн Ч.Айтматовдун “Ак кеме”повестинин үч тилдеги - орусча, кыргызча, немисче - тексттерине кайрылдык. Метатекст катары орус тилиндеги текст тандалып алынды. Анткени чыгарма орус тилинде басылып чыгарылган. Кийин гана ал калган тилдерге которулган, кыргызча, немисче тексттер кийин пайда болгон.

Котормо толугу менен адекваттуу аткарылбаган. Орусчадан кыргызчалатууда эркиндикке кенен жол ачылып калган. Айрым учурда бир эле орусча колоронимге көптөгөн кыргызча колоронимдер берилет. Бул учурда шайкештик жөнүндө сөз кылууга такыр болбойт. Кээде котормочу А. Жакыпбеков жазуучуга өзүнүн теңирчилик идеологиясын таңуулап, Ч.Айтматовду сөзүнүн философиясынан жасалма алыстатып коет.

Өң-түс аталыштары көркөм текстте предметтерди, заттарды сыпаттоодо чоң номинативдик, стилдик, экспрессиялык, көркөмдөөчү кызмат аткарат. Айлана-чөйрөнүн сырткы көрүнүшү, каармандардын тышкы кебетеси, келбети, кийим-кечеси колоронимдер аркылуу көркөм туюнтулат. Жаратылышты, өсүмдүктөрдү, ланшафтты сүрөттөөдө да мындай сөздөр баалуу функцияга ээ болот.

Текстте кыргызча бир топоним (*Ак-Сай-*), менен бир этиноним (*аксакал*) калган эки тилге которулбай эле колдонулган. Котормолордо аларга карата түшүндүрмө берилсе жакшы болмок.

Колдонулган адабияттар:

1. Белый пароход // Ч.Айтматов. Собрание сочинений: В 7 Т. Том 2. Повести / Сост. и ред.акад. Р.Рахманалиев. – М., 1998. – 512 с. («Белый пароход» - 130 б.). Кыскартылганы – БП.

2. Ак кеме // Ч.Т.Айтматов. 8 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы. 3-том / Түзгөн акад. А.А.Акматалиев. – Б., 2008. («Ак кеме – 149б.). Кыскартылганы – АК.

Das weiβe Dampfer // Tschingis Aitmatov. Verlag volk und Welt. – Berlin, 1977. – 335 seite. Кыскартылганы – Н (немисчетекст).

4. Цинциус В.И. Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Том 1. Л., 1975. – 670 с.

5. Левитская Л.С., Дыбо А.В., Рассадин В.И. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские лексические основы на буквы «К», «Қ». - М.: Языки русской культуры, 1997. - 363 с.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. - М.: Прогресс, 1986. - Т. 1. - 576 с.
7. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. Кн. I. А-К. – Фрунзе: Сов.энц., 1985. – 503 с.; Кн. II. Л-Я. – Фрунзе: Сов.энц., 1985. – 474 с.
8. Сыдыков А.Н. Этнолингвистика: опыт ретроспективы. – Бишкек: Изд. Бишк.гум.ун-та, 2011. – 236 с.
9. Саматов К.С. Цветообозначающая лексика в киргизском языке. – Бишкек: Улуу тоолор, 2017. – 168 с.

УДК81.442(575.2)

Абдраева Айгүл Төлөковна,
И.Арабаев атындагы КМУ, фил.и.д., доцент,
Б.Сыдыков атындагы КӨЭАУ, улук окутуучу
Абдраева Айгуль Толоковна, Шарипова Чинар Раимбековна
КГУ имени И. Арабаева, д.фил.н, доцент,
КУМУ им. Б. Сыдыкова, старший преподаватель
Abdraeva Aigul Tolokovna, Sharipova Chynar Raimbekovna
KSU named after I. Arabaev
KUMU them. B. Sydykova, Senior Lecturer
Doctor of Philology, Associate Professor.

Ч.АЙТМАТОВДУН “АК КЕМЕ ” ПОВЕСТИНДЕГИ АК ТҮСТҮН АТАЛЫШТАРЫНЫН ОРУСЧАДАН КЫРГЫЗЧАГА ЖАНА НЕМИСЧЕГЕ КОТОРУЛУШУ

ПЕРЕВОД НАЗВАНИЙ БЕЛОГО ЦВЕТА В ПОВЕСТИ Ч. АЙТМАТОВА «БЕЛЫЙ ПАРОХОД» С РУССКОГО НА КЫРГЫЗСКИЙ И НЕМЕЦКИЙ

TRANSLATION OF WHITE NAMES IN CH. AYTMATOV’S STORY “THE WHITE SHIP” FROM RUSSIAN INTO KYRGYZ AND GERMAN

Аннотация: Бул илимий макалада изилдөөнүн предмети катары кыргыз орус жана немис тилдериндеги “*ак*” колоронимининин жасалуу компоненттери каралган. Ал эми аныж лексика-семантикалык топтору иликтөөнүн объектисин түзөт. Изилдөөнүн негизги максаты ушул үч тилдеги өң-түс башкача айтканда колоронимдин жасалышындагы окшоштук, өзгөчөлүктөргө салыштырма типологиялык талдоо жүргүзүү. Тектеш эмес тилдердеги колоронимдердин лексико-семантикалык тобунун семантикалык-стилистикалык касиеттеринин бир көркөм текстин негизинде буга чейин изилденбегендиги – макаланын актуалдуулугун шарттайт. Изилдөөдө анализ жана салыштырма талдоо жүргүзүү методдору

колдонулду. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды лингвистика жана салыштырма типология дисциплинасынын практикалык жана лексикалык курсунда колдонууга болору сунушталды.

Аннотация: Предметом данной исследовательской статьи является колороним «ак» в кыргызском русском и немецком языках. А его лексико-семантические группы составляют объект исследования. Основная цель исследования – провести сравнительно-типологический анализ сходств и особенностей цветов в этих трех языках. Актуальность статьи обусловлено тем, что семантико-стилистические свойства лексико-семантической группы колоронимов в неродственных языках не изучены на основе единого художественного текста. В исследовании использовались методы анализа и сравнительного анализа. Было предложено, чтобы результаты, полученные в результате исследования, могли быть использованы в практическом и лексическом курсе дисциплины языкознания и сравнительной типологии.

Abstract: The subject of this research article is the composition of the coloronym “ak” in the similarities and characteristics of colors in these three languages. The relevance of the article is due to the fact that the semantic-stylistic properties of the lexical-semantic group of coloronyms in unrelated languages have not been studied on the basis of a single literary text. The study used

Негизги сөздөр: колороним, ахроматикалык колороним, эквивалент, дивергенция, синтагма, негизги уңгу, жалпы уңгулар, вариант, семантиканы байытуу, трансформация.

Ключевые слова: колороним, ахроматический колороним, эквивалентность, расхождение, синтагма, главная основа, общие основы, вариант, семантическое обогащение, трансформация.

Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестинин биринчи бөлүгү – өтө көп колдонулчу ахроматикалык колороним. Ага полисемия мүнөздүү, түрдүү жагдайда, түрдүү контекстте түрдүүчө маани кабыл алат. Ал тургай какшык, текебер кепте өзүнүн антоними болгон *кара* сөзүнүн маанисин да кабыл алат (*Калпты чын дейсиң, караны* ***ак*** *дейсиң! Сени түшүнүп болбойт! – сүйлөшүү кебинен*). Мында *ак* лексемасы «чын, туура» маанисин кабыл алган, повесттин кыргызча котормосунда да ушул маани берилген. Орусча *честное слово*, немисче сөздөрдүн маанисин берүүдө котормочу ошол лексеманы *ак сөзүм* сөз айкашында колдонот.

Орусчасында атооч үч формадан турат: *чест-н-ое,* уңгу + сын атооч жасоочу *–н* мүчөсү + сөз өзгөртүүчү *–ое* [ъйь] (орто роддо, жекече түрдө, атооч жөндөмөдө), кыргызчага салыштырмалуу «агглютинативдик» мүнөздө. Кыргызча *ак* сөзү мүчөсүз, «аморфтуу» колдонулган. Булардын немисче эквиваленти татаал сөздүн биринчи бөлүгүн түзүп калган. Биринчи эки тилдеги адъективдүү сөз айкашы үчүнчү тилдеги татаал сөзгө маанилик жактан шайкеш.

Ак сөзү баштапкы, ахроматикалык (физикалык-денотативдик, нейтралдык, конкреттүү маанилеринен ажырап, өтмпө, коннотативдик, моралдык-этикалык, экспрессивдүү, баалоочулук сыяктуу жаңы маанилерди кабыл алды [15]. Ал тегинде колороним, келтирилген контекстте бул сапаттан алыстап кетти.

Биз карап жаткан сын атооч повесттин аталышында баштапкы маанисинде.

Ак кеме чыгармада жансыз эле бир зат катары аталбайт. Ал каармандын, жаш баланын ойтутумунда өзгөчө сакралдык мазмунду кабыл алган. Жазуучу кемени да жандандырып берет. Каарман аны ыйык зат катары көрөт. Ошондуктан *ак кеме* сөз айкашы вокативдик таризде, каратма сөз кызматында учурайт:

Знал ли ты, что никогда не превратишься в рыбу. Что не доплывешь до Иссык-Куля, не увидишь ***белый пароход*** *и не скажешь ему: «Здравствуй,* ***белый пароход,*** *это я!»* (БП: 308). – *nicht den* ***weißen Dampfer*** *sehen ind nicht sagen würdest: «Guten Tag,* ***weißer Dampfer,*** *ich bin's! »* (H: 333).

Бул үзүндүдө *ак кеме* синтагмасы эки жолудан колдонулган. Биринчисинде ал көрүү объектиси катары, экинчисинде каарман эңсеген, көрүүгө ашыккан заттын каратма сөз түрүндө берилген аты катары учурайт. Автордун каарманына, мунун аздектеген объектисине болгон мамилеси келтирилген мисалдын кайрылуу бөлүгүн же каратма сөз айкашын кайталоо түрүндө берүүгө алып келет [17]:

Прощаясь с тобой, я повторяю твои слова. мальчик: «Здравствуй, ***белый пароход****, это я!»* [БП: 308]. 2. *Эмесе сени менен коштошоюн бала. Коштошоюн да, сенин сөзүңдү айтайын: «Guten Tag,* ***weißer Dampfer****, ich bin's! »* (H: 331).

Кээ бир котормолордо кыргызча текст ак кеменин атын кемитип берип коет. Караңыз салыштырып:

Когда он впервые увидел однажды с Караульной горы ***белый пароход*** *на синем Иссык-Куле, сердце его так загудело от красоты такой, что он сразу же решил, что его отец – ыссык-кульский матрос – плавает именно на этом* ***белом пароходе*** (БП: 201). – 2. *Ушу Карool дөбөдөн* ***Ак кемени*** *алгач көргөндө суктандырган көркүнө жүрөгү опколжуп, атам ушул кемеде иштейт деп ойлоду* (АК: 47). - 3.*Als er einst vom Karaulberg aus auf dem blauem Issuk-geworden, daß er sofort zu dem Schluß kam, sein Vater – ein Matrose vom Issyk-Kul – müsse auf*

Көрүнүп тургандай, *белый пароход (увидел)*жана *на белом пароходе* синтагмаларында биз мүнөздөп жаткан аталыш тике толуктоочтук жана орун бышыктоочтук милдетте пайдаланылган. Немисче эквивалеттери да экөө: *den* ***weißen Dampfer*** *жана diesem* ***weißen*** ошол эле функцияларда. Кыргызча текстте *ак* аныктоочу орун бышыктоочтун алдында жок болуп чыкты: *ак кемени* (толуктооч) жана *кемеде*. Бул кемчилдик деле эмес: текст кыскарып, кайталоо жоюлуп, маани сакталган. Бирок котормочу башка да зарыл *на синем Иссык-Куле* деген түрмөктү кыргызчалабай койгон. Мындагы *синий* «көк» колороними текстте жок. Кыргызча үчүнчү-төртүнчү сөздөрдүн ортосуна *көгүлтүр Ысык-Көлдөгү* түрмөгүн коюп, *однажды* тактоочун *бир күнү* деп которсо, кыргызча текст оригиналга кыйла жакындашып калмак. Кыргызча текстте *Ак кеме* деп жазылып, сөз айкашы баш тамга энчилүү түрдө көрсөтүлгөн.

Төмөнкү үзүндүдө биз карап жаткан сөз айкашынын денотаты үч тилде тең субъекттик кызматта колдонулуп, аталыш ээлик милдетти аткарып турат.*1. Проплывает он по волнам Иссык-Кульским, с волны на волну, с волны на волну – и тут навстречу* ***белый пароход*** (БП: 206). – 2. *Көлгө киргенде толкундан толкун илинип, толкундан толкунга секирип, ойноп сүзмөк. Аңгыча алдынан* ***Ак кеме*** *жолугат* (АК:50). – 3. *Der Junge schwimmt auf seinen wellen, von welle zu welle und immer wieder von welle zu welle – da kommt ihm der* ***weiβe Dampfer*** *entgegen* (H: 77). Субъект: *он-нөл-der Junge.*
Бирок немисче котормо кененирээк берилип, *deir Junge* сөзү каарманды атоо үчүн колдонулган. Каарман орусчада *он* ат атоочу менен, кыргызчада нөл түрүндө туюнтулат.

Ал эми төмөнкү үзүндүдө *ак кеме* сөзүнүн денотатына «жандандыруу, адамдаштыруу» мааниси ыйгарылган:
Здравствуй, ***белый пароход,*** *это я! – скажет он пароходу – это я всегда смотрел на тебя в бинокль*» (БП: 206). – 2. «*Арыба,* ***Ак кеме****, мен келдим! – деп учурашмак. – Дайыма дүрбү салып карап жүргөн мен болчумун*» (АК:50). - «*Guten Tag,* ***weiβer Dampfer****, ich bin's!*» *sagt er zu dem*

Бул мисалда *белый пароход – ак кеме – weiβer Dampfer* шайкештиги бар. Үчөө тең вокативдик кызматта: немисче *Guten Tag* сөз түрмөгү кыргызча *кутман таң* түрмөгү менен тектеш болуу керек: нем. *gut* – кырг. *кут*, *Tag* – *таң* (62: 3-2). Булардын семантикасы, уңгулары да өтө жакын, фонетикалык, семасиологиялык ченемдерге дал келет.

Жаш баланын жүрөгүнөн орун алган, атасы ичинде болушу ыктымалак түстөгү унаа каражаты бир топ сүйлөмдөрдө субъект катары, кыймыл-аракеттин аткаруучусу катары колдонулган. Атасына болгон кусалык, көрүүгө куштарлык, учурашууга умтулуу жазуучу тарабынан психологиялык жактан терең жүйөөлөштүрүлүп берилет. Анын ата күтүүсү, атасы башкарып бара жаткан кемеге баруу тилегинин аткарылбоосу кеменин алыстоосу, узактап кетүүсү менен белгиленет. Ошентип, *ак* колоронимин камтыган «сын атооч+зат атооч» сөз айкашы оригинал менен эки котормодо маанилеш училтик түзүмдү кабыл алат [17].

Колдонулган адабияттар:

1. Долгопольский А.Б. В поисках далекого родства // Русская речь. – 1967. - № 6. – С. 95-112.
2. Иллич-Свитыч, В.М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, алт., дравидийский): Введение. Сравнительный словарь (b - k) / Под ред. В.А.Дыбо. Изд.2-е, испр. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. – 408 с.
3. Старостин Г.С., Дыбо А.В., Милитарев А.Ю., Пейрос И.И. К истокам языкового разнообразия. Десять бесед о сравнительно-историческом языкознании с Е.Я. Сатановским. – Москва, 2016. – 584 с.
4. Зулпукаров К.З. Введение в китайско-киргизское сравнительное языкознание. - Бишкек, 2016. – 768 с.
5. Зулпукаров К.З., Амиралиев С.М. Китайско-киргизское zher/жер и его семантико-звуковое варьирование // Инновационные процессы в национальной экономике и социально-гуманитарной сфере. Сб.научных трудов. Часть I. – Белгород, 2018. – С.48-583.
6. Kaiymova P.M., Mapaeva N.A., Kamardinova U.N., Yzabekova D.A., Zulpukarov K.Z.Semantic and structural peculiarities of proverbs and sayings in the form of a compound sentence with a

meaning of comparisons // Lecture Notes in Networks and Systems (см. в книгах). 2020. Т. 129 LNNS. p. 969-975. 4 www.esa-conference.ru
7. Zulpukarov, K., Amiraliev, S., Zulpukarova, A. , Akmatova, A. , Zhoroeva, A. and Abdullaeva, Z. (2021) Reflexes of the most ancient root *er “male” in Eurasian languages. Open Journal of Modern Linguistics, 11, 2021. – pp. 104-119. doi: 10.4236/ojml.2021.111009.
8. Цинциус В.И. Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Том 1. Л., 1975. – 670 с.
9. Старостин С.А. Алтайская проблема и происхождение японского языка. – М.: Наука, 1991. – 298 с.
10. Левитская Л.С., Дыбо А.В., Рассадин В.И. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские лексические основы на буквы «К», «Қ». - М.: Языки русской культуры, 1997. - 363 с.
11. Санжеев Г.Д., Орловская М.Н., Шевернина З.В. Этимологический словарь монгольских языков. Том II. G-P. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2016. – 232 с.; Том III. Q-Z. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2018. – 239 с.
12. Хайдаков С.М. Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков. – М., 1973. – 281 с.
13. Бокарев Е.А. Сравнительно-историческая фонетика восточнокавказских языков. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. - М.: Прогресс, 1986. - Т. 1. - 576 с.
15. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. Кн. I. А-К. – Фрунзе: Сов.энц., 1985. – 503 с.; Кн. II. Л-Я. – Фрунзе: Сов.энц., 1985. – 474 с.
16. Сыдыков А.Н. Этнолингвистика: опыт ретроспективы. – Бишкек: Изд. Бишк.гум.ун-та, 2011. – 236 с.
17. Саматов К.С. Цветообозначающая лексика в киргизском языке. – Бишкек: Улуу тоолор, 2017. – 168 с.
18. Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Том III. F-h. – М.: Вост.лит., 2007. – 171 с.; Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Том IV. i-k. – М.: Вост. лит., 2011. – 415 с.
19. Языки народов СССР. Том III. Финно-угорские и самодийские языки / отв.ред. В.И.Лыткин, К.Е.Майтинская. – М.: Наука, 1966. – 463 с.

УДК

Акылбек уулу Назарбек, Усупова Нурзат

Эл аралык Ала –Тоо университети, Англис тилинин филологиясы кафедрасы, улуу окутуучу,
Эл аралык Ала –Тоо университети, Англис тилинин филологиясы кафедрасы, улуу окутуучу

Акылбек уулу Назарбек, Усупова Нурзат

Международный университет Ала-Тоо, кафедра английской филологии старший преподаватель,

Международный университет Ала-Тоо, кафедра английской филологии старший преподаватель

МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МҮНӨЗДӨМӨСҮ
СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ
THE ESSENTIAL CHARACTERISTIC OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Аннотация: Макалада маданияттар аралык коммуникациянын маанилүү мүнөздөмөлөрү ачылып, анын курамын чет тил сабактарында университеттин билим берүү процессинде калыптанган сапат катары аныктаган негизги компоненттер баса белгиленет. Ошондой эле, маданияттар аралык коммуникация — бул ар түрдүү маданияттын өкүлдөрү менен чет тилде конструктивдүү өз ара мамиле түзө билүүсү, бири-биринин каада-салтын, үрп-адаттарын, маданий баалуулуктарын таануусу, баарлашууга карата этикалык талаптардагы, жүрүм-турум эрежелериндеги, жашоо образындагы, кийимдеги айырмачылыктарга толеранттуу мамилеси менен мүнөздөлгөн студенттин инсанынын динамикалык билим алуусу каралат.

Аннотация: В статье раскрываются сущностные характеристики межкультурной коммуникации, выделяются основные компоненты, определяющие её структуру как личностного качества, формируемого в образовательном процессе вуза на уроках иностранного языка. Также рассматривается, что межкультурная коммуникация — это динамическое образование личности студента, характеризующееся способностью устанавливать конструктивные взаимоотношения на иностранном языке с представителями различных культур, отличающиеся взаимопониманием, признанием традиций, обычаев, культурных ценностей друг друга, толерантным отношением к различиям в этических требованиях к общению, правилам поведения, образу жизни, одежде.

Abstract: The article reveals the essential characteristics of intercultural communication, highlights the main components that define its structure as a personal quality formed in the educational process of a university in foreign language lessons. It is also considered that intercultural communication is a dynamic education of a student's personality, characterized by the ability to establish constructive relationships in a foreign language with representatives of different cultures, characterized by mutual understanding, recognition of traditions, customs, cultural values of each other, tolerant attitude to differences in ethical requirements for communication, rules of conduct, lifestyle, clothing.

Негизги сөздөр: маданияттар аралык байланыш, негизги компоненттер, жеке сапат, динамикалык билим, ыкчам, ар кандай маданияттар, толеранттуулук.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, основные компоненты, личностное качество, динамическое образование, мобильность, разные культуры, толерантность.

Keywords: intercultural communication, main components, personal quality, dynamic education, mobility, different cultures, tolerance.

Сегодняшняя глобализация усиливает взаимосвязанность мира, всевозрастающее воздействие факторов международного значения на социальную действительность различных стран. Социально-экономические изменения, происходящие в современном мире, оказывают огромное влияние на систему высшего образования и в Кыргызстане. Значительно возросли требования к профессиональной компетентности будущих специалистов и их готовности к межкультурному взаимодействию в поликультурном пространстве. Данные изменения заставляют решать проблему повышения качества профессиональной подготовки студентов гуманитарных вузов [7].

Стремительное развитие современных технологий, технических средств и возможностей ставят новые задачи и в системе высшего профессионального образования. Среди таковых можно выделить расширение специальностей и специализаций при профессиональной подготовке, развитие партнерских связей между вузами, возможность проходить стажировку за рубежом, прослушивать специальные курсы лекций по различным специальностям. Проблема межкультурной коммуникации в данной связи приобретает особую актуальность [8].

В начале более подробно остановимся на понятие «межкультурная коммуникация». Итак, успешная межкультурная профессиональная коммуникация предполагает, наряду с владением иностранным языком, умение воспринимать и адекватно интерпретировать формы коммуникативного поведения во всем их многообразии. Необходимость повышения качества профессиональной языковой подготовки специалистов в вузе очевидна [5, с. 23]. Современный специалист будет востребован благодаря профессиональной подготовке, знаниям и навыкам, полученным в процессе обучения в высшем учебном заведении. Исследователи понимают под профессиональной готовностью будущего специалиста к деятельности в поликультурном пространстве результат процесса повышения его квалификации в области межкультурной коммуникации посредством делового и профессионального иностранного языка. Межкультурная компетентность будущего специалиста является неотъемлемой частью его профессиональной культуры [9]. Знание особенностей языка делового и профессионального общения, умение устанавливать деловые контакты, осуществлять деловое общение и сотрудничество отражают сущность коммуникативной иноязычной компетенции и ее основных компонентов: лингвистической, прагматической, социокультурной, дискурсивной и межкультурной компетенций, необходимых для овладения деловым и профессиональным иностранным языком [11, с. 118].

В этой статье, мы попытались определить структуру межкультурной коммуникативной компетентности бакалавров, выделить основные компоненты (информационно-познавательный, эмоционально-отношенческий, рефлексивно-оценочный), входящие в её состав.

Информационно-познавательный компонент способствует вхождению студентов в информационное пространство межкультурной коммуникации и на родном и иностранном языках, позволяет познавать особенности различных культур, их традиции, обычаи, культурные ценности, а также способствует интеграции российской духовности в иную культуру посредством иностранного языка; обеспечивает понимание различий в этических требованиях к общению, правилам поведения, образу жизни; стимулирует к развитию способности у студентов к критическому осмыслению полученной информации и

встраиванию ее в собственную картину мира; дает возможность получить представления не только о языке и культуре, но и самом процессе межкультурного общения. Информационно-познавательный компонент направлен на обмен между коммуникантами различного рода знаниями, сведениями, сообщениями, мнениями, замыслами, решениями как для достижения профессиональных практических целей, решения проблем, так и ради самого процесса профессионального общения, поддержания межличностных отношений, понимания МК как цели и ценности образования.

Эмоционально-отношенческий компонент нацелен на воспитание у студентов особого отношения к собеседнику и процессу профессионального общения. Коммуникация, характеризующаяся эмоциональным сопровождением, может способствовать либо препятствовать конструктивному общению; например, чрезмерно эмоциональная или наоборот безэмоциональная речь может помешать пониманию её смысла, культурного значения духовно-нравственных традиций страны изучаемого языка или исказить представления собеседников о культурных ценностях своего народа. Эмоционально-отношенческий компонент ориентирует студентов на диалог культур в условиях межкультурной коммуникации; толерантное отношение к культурным различиям, ценностное отношение к общности родной ментальности и национальных традиций; развитие эмпатии к инокультурной личности, способности к эмоциональной стабильности; стремление к развитию уверенности в себе, преодолению и избеганию конфликтов, профессиональному сотрудничеству в межкультурном образовательном пространстве.

Рефлексивно-оценочный компонент акцентирует внимание на развитии у студентов умений и накоплении личностного опыта конструктивного безконфликтного общения с людьми разных культур (стран или континентов), создания атмосферы важности происходящего и достижения позитивного результата в межкультурном общении для обеих сторон. Рефлексивно-оценочный компонент позволяет студентам выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества межкультурной личности, «не утрачивая собственной культурной идентичности» [2, с. 236] овладевать способностью к саморегуляции, умениями корректно реагировать на изменения поведения партнеров по коммуникативной ситуации.

Таким образом, под межкультурной коммуникативной компетентностью мы понимаем динамическое образование личности студента, характеризующееся способностью устанавливать конструктивные взаимоотношения на иностранном языке с представителями различных культур, отличающиеся взаимопониманием, признанием традиций, обычаев, культурных ценностей друг друга, толерантным отношением к различиям в этических требованиях к общению, правилам поведения, образу жизни, одежде; способностью к межкультурному общению с представителями инокультурного социума на иностранном языке как партнёрами по межкультурному диалогу; способность соответствовать социальному, профессиональному и ситуативному контексту общения как цели и результату образовательного процесса в вузе.

Формирование этих компетенций у специалиста становится важной составляющей его успешного трудоустройства и дальнейшего карьерного роста. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку предполагает развить способности к осуществлению профессионального общения с зарубежными партнерами, используя систему

релевантных языков и речевых норм и выбирая коммуникативное поведение, адекватное аутентичной ситуации общения. У выпускников должно быть сформировано умение использовать приобретенные знания и умения в практической деятельности и повседневной жизни для общения с представителями других культур, ориентации в современном поликультурном мире. Углубление поликультурной направленности языковой подготовки студентов в условиях глобального образования, имеющее результатом развитие у обучаемых поликультурной компетенции, становится фактором формирования толерантного сознания личности. Многие исследователи характеризуют принцип профессиональной направленности обучения в высшем учебном заведении как ведущий методический принцип, который следует учитывать и реализовывать в учебно-воспитательном процессе. Ученые говорят о необходимости как можно раньше начинать учитывать специализацию в ходе обучения иностранным языкам и учитывать ее на протяжении всего курса обучения [11, с. 123]. Профессиональная направленность в обучении иностранным языкам осуществляется в процессе речевой деятельности: чтения и устной речи. При этом важно, чтобы студенты овладели, прежде всего, профессиональной лексикой. В целях успешного решения этой проблемы преподавателю необходимо провести отбор лексического материала с учетом специализации, нужно знать, какие специальности получают студенты данного направления, на каких базовых предприятиях проходят они профессиональную практику и какова их будущая профессиональная деятельность. Отобранная лексика по специальности должна быть усвоена как для устной, так и для письменной коммуникации. Знание специальной профессиональной лексики нужно студентам для чтения текстов по специальности и совершенствования устной речи, для профессионального общения с иноязычными специалистами. В профессионально направленном обучении иностранному языку важное место отводится развитию монологической и диалогической формы речи. Проблемные ситуации, ролевые задания являются хорошим стимулом для монологических и диалогических высказываний [1, с. 113].

Все это способствует грамотному применению полученных знаний на практике в процессе дальнейшей трудовой деятельности. В профессиональном общении важную роль играют нормы и ценности, а также конкретные формы и методы взаимодействия людей при решении деловых вопросов, стереотипы в служебном, должностном и других видах поведения. Для того, чтобы охватить весь комплекс взаимоотношений в этой сфере деятельности человека, используется понятие «деловая культура». В сферу понятий, связанных с деловой культурой, включаются не только нормы и ценности трудообмена, но и конкретные формы и методы взаимодействия людей при решении профессиональных вопросов. Взаимодействие здесь основывается на стратегиях и тактиках достижения профессиональных целей, способах убеждения и осуществления воздействия. Устоявшиеся в речевой практике образцы использования стратегий, приемов и выбора языковых средств формируют организацию профессионального общения во всем многообразии его форм и видов. Несомненно, язык играет важную роль в обеспечении эффективности межкультурной профессиональной коммуникации. Одной из наиболее значимых ситуаций межкультурного делового общения является ведение переговоров. Однако коммуникативно-поведенческая специфика переговоров еще недостаточно разработана в специальных исследованиях [3, с. 53]. При отсутствии обобщающих работ внимание исследователей привлекают отдельные

проблемы этого жанра: различия в структурировании этапов переговоров и их значимость для представителей разных культур, национальные стили профессионального взаимодействия, стратегии и тактики переговоров, национально-культурные стереотипы.

Несмотря на значительный опыт в подготовке профессионалов-международников, накопленный различными университетами, необходимо проведение масштабной работы по модернизации всего комплекса учебного процесса. Сотрудничество преподавателей иностранных языков с коллегами, ведущими занятия на профильных кафедрах, помогает совместно искать пути решения таких стратегических задач, как реализация компетентностного подхода в преподавании, формирование у студентов умения нестандартно мыслить, творчески применять полученные знания при решении практических задач [11, с. 354]. Профессионально-ориентированный подход к обучению иностранного языка способствует развитию у студентов способности иноязычного общения в конкретных профессиональных, деловых, научных сферах и ситуациях с учетом особенностей профессионального мышления. Подготовка специалистов на неязыковых факультетах вузов заключается в формировании таких коммуникативных умений, которые позволили бы осуществлять профессиональные контакты на иностранном языке в различных сферах и ситуациях. Внедрение новых образовательных технологий, ориентированных на широкое использование активных методов обучения, способствует углублению профессиональной специализации учебного процесса и адаптации обучения к изменяющимся потребностям практики. Активные методы обучения предполагают использование творческих, проблемных, исследовательских форм организации образовательного процесса в высшей школе и способствуют дальнейшему развитию интереса к будущей профессиональной деятельности , с. 71].

Список использованной литературы:

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод. пособие. — М.: Высш. шк., 1991. — 207 с.
2. Баграмов Э.А. К вопросу о научном содержании понятия «национальный характер». М., 1973.
3. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. — М., 2006. — 272 с. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. Санкт-Петербург, 2005.
4. Копылова А. С. Развитие мотивов иноязычного общения в процессе профессиональной подготовки студентов неязыковых специальностей / А. С. Копылова // Вопросы профессиональной подготовки кадров в процессе изучения иностранного языка. — Екатеринбург, 2000. — С. 67–78.
5. Розенфельд Г. Мотивация учения. Типы мотивов. Использование мотивов / Г. Розенфельд. — М., 1991. — С. 13–34.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. — М., 2005. —310 с.
7. Сартбекова Н.К. Азыркы учурдун маданий аралык баарлашуунун өнүктүрүү тенденциялары.// Абакулов Р.А., Борубаева А. Вестник КГУ им. И. Арабаева2022 №4 С311-315.

8. Сартбекова Н.К. К вопросу об иноязычной профессиональной компетенции будущих учителей иностр-х языков// Чыланбекова Н. Абакулов Р.А. Вестник Кыргызстана №1 (2) 2022.С.10-16.
9. Сартбекова Н.К. Сущностная характеристика иноязычной коммуникативной компетентности // Абакулов Р.А. Духовная ситуация времени. Россия XXI век. 2023. № 3 (32). С. 32-35.
10. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. — М., 1998. — 270 с.
11. Супрунов С. Е. Коммуникативная компетенция в преподавании иностранных языков. В сборнике: Инновационные педагогические технологии материалы VI международной научной конференции. 2017. С. 143–145.

УДК

Акылбек уулу Назарбек
Эл аралык Ала –Тоо университети, англис тилинин филологиясы, кафедрасы, улуу окутуучу,
Акылбек уулу Назарбек
Международный университет Ала-Тоо, кафедра английской Филологии, старший преподаватель
Senior Lecturer

СТУДЕНТТЕРДИН МАДАНИЙ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ҮЧҮН ОЮНДАР ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫН КОЛДОНУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ
FEATURES OF THE USE OF GAMING TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION OF STUDENTS

Аннотация: Макалада студенттердин маданияттар аралык байланыштын калыптандыруу үчүн оюндар технологияларынын колдонуу өзгөчөлүктөрү каралат. Жандыруу технологиясы, анын катышуучуларынын жигердүү ой жүгүртүү жана чыгармачылык иш-чаралар үчүн шарттарды түзүү, башкаруу көндүмдөрүн иштеп, айрым сабактар бириктирүү болжолдойт бизнес-оюнунун ыкмасы деп атоого болот. Проблемалуу кырдаалды чечүү зарылчылыгынын шартында кесиптик багыттагы баарлашуу фонунда студенттердин резервдик инсандык мүмкүнчүлүктөрүн активдештирүүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп калат. Оюн жогорку мектептин бүтүрүүчүлөрү үчүн зарыл болгон топтолгон билимдерди, көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү актуалдаштыруу каражаты болуп калат.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности применения игровых технологий для формирования межкультурной коммуникации студентов. Технологии активизации можно

назвать метод деловой игры, который предполагает интеграцию отдельных дисциплин, вырабатывает навыки управления, создает условия для активной мыслительной и творческой деятельности ее участников. Профессионально ориентированный фон общения в условиях необходимости решения проблемной ситуации становится одним из важнейших факторов активизации резервных возможностей личности студентов. Игра становится средством актуализации накопленных знаний, навыков и умений, необходимых для выпускников высшей школы в условиях усиления конкуренции в межкультурной коммуникации.

Abstract

The article discusses the features of the use of gaming technologies for the formation of intercultural communication of students. Activation technologies can be called a business game method, which involves the integration of individual disciplines, develops management skills, and creates conditions for active mental and creative activity of its participants. A professionally oriented background of communication in the need to solve a problem situation becomes one of the most important factors in activating the reserve capabilities of the personality of students. The game becomes a means of updating the accumulated knowledge, skills and abilities necessary for graduates of higher education in conditions of increased competition in intercultural communication.

Keywords: specificity, game technologies, formation, intercultural communication, activation, management skills, accumulated knowledge, skill

умению работать в команде, и учебная игра в этой связи в полной мере способствует развитию межкультурной коммуникации. Необходимо отметить, что помимо развития навыков работы в группе игра дает возможность каждому студенту проявить индивидуальные способности, формируется способность оценивать свои действия и действия других участников игры, принимать самостоятельные решения, анализировать свои знания [10 с. 37]. Можно утверждать, что подобная возможность креативного решения профессиональных задач развивает такие необходимые навыки для будущих специалистов, как независимость и креативное начало. Формированию данных навыков призвана способствовать и существенно изменившаяся за последнее время роль преподавателя, который на время игры «самоустраняется», предоставляя студентам возможность проявить себя в конкретной профессиональной ситуации, используя полученные языковые, профессиональные и коммуникативные навыки. Роль в игре создает дополнительный индивидуальный комфорт, который, раскрепощая студентов, является необходимым элементом игры, порождающим спонтанную неподготовленную речь. Вместе с тем, решение конкретной профессиональной проблемы может вызвать интеллектуальное затруднение в условиях эмоциональной напряженности, что также стимулирует содержательную сторону речевого высказывания, отвлекая от языковой формы [9 с. 143]. В игровой форме решаются профессиональные проблемы, и в этом аспекте иностранный язык становится не целью изучения, а средством решения профессиональных задач и формированию межкультурной коммуникации. Процесс

обучения иностранному языку является важнейшим звеном в формировании модели будущей профессиональной деятельности студентов. Игру как метод обучения, передачи опыта старших поколений младшим, люди использовали с древности. Игра уже применялась в первых дидактических системах. В очередной раз интерес к обучающим играм обострился в середине 80-х годов, когда в школу начали проникать мощные ЭВМ, позволяющие моделировать сложные ситуации. Обучающие игровые программы в комплексе с техническими средствами эффективно решают проблемы возбуждения и поддержания интереса к учению, добывания знаний за счет собственных усилий, в процессе увлекательного соревнования с машиной, оперативного контроля и коррекции качества обучения. Среди таких игр - разнообразные лингвистические игры, игры- путешествия, игры-викторины и другие. Глубокое применение игры находит в народной педагогике и в условиях вуза. Игровые технологии обладают набором средств, активизирующих и интенсифицирующих деятельность студентов. Именно в игре педагог часто становится организатором самостоятельного учебного познания студентов. Особенно это, по мнению М.В. Кларина [5], касается тех случаев, когда игра используется как метод изучения нового материала. Именно в этих случаях игровое обучение можно отнести к инновационным видам обучения. Игровая технология строится как целостное образование, охватывающее определённую часть учебного процесса и объединенное общим содержанием, сюжетом, персонажем. В нее включаются последовательно игры и упражнения, формирующие умение выделять основные, характерные признаки предметов, сравнивать, сопоставлять их; группы игр на обобщение предметов по определенным признакам; группы игр, в процессе которых у студентов развивается умение отличать реальные явления от нереальных; группы игр, воспитывающих умение владеть собой, быстроту реакции на слово, фонематический слух, смекалку и др. При этом игровой сюжет развивается параллельно основному содержанию обучения, помогает активизировать учебный процесс, осваивать ряд учебных элементов.

Понятие «игровые педагогические технологии» включает достаточно обширную группу методов и приемов организации педагогического процесса в форме различных дидактических игр. Дидактическая игра имеет определённую структуру. Структура игры — это основные элементы, характеризующие игру как форму обучения и игровую деятельность одновременно. Выделяют следующие структурные составляющие дидактической игры: дидактическая задача; игровая задача; игровые действия; правила игры; результат (подведение итогов).

Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования студентов к учебной деятельности. Реализация игровых приемов и ситуаций при урочной форме занятий происходит по таким основным направлениям: дидактическая цель ставится перед учащимися в форме игровой задачи; учебная деятельность подчиняется правилам игры; учебный материал используется в качестве ее средства. В учебную деятельность вводится элемент соревнования, который переводит дидактическую задачу в игровую; успешное выполнение дидактического задания связывается с игровым результатом [3]. Результативность дидактических игр зависит, во-первых, от систематического их использования, во-вторых, от целенаправленности программы игр в сочетании с обычными дидактическими упражнениями.

Место и роль игровой технологии в учебном процессе, сочетание элементов игры и ученья во многом зависят от понимания учителем функций и классификации дидактических игр. В первую очередь следует разделить игры по виду деятельности на физические (двигательные), интеллектуальные (умственные), трудовые, социальные и психологические [4].

Имитационные игры. На занятиях имитируется деятельность какой- либо организации, предприятия или его подразделения. Имитироваться могут события, конкретная деятельность людей (деловое совещание, обсуждение плана, проведение беседы и т.д.) и обстановка, условия, в которых происходит событие или осуществляется деятельность (кабинет начальника, зал заседаний и т.д.). Сценарий имитационной игры, кроме сюжета события, содержание, описание структуры и назначения имитируемых процессов и объектов.

Операционные игры. Они помогают отрабатывать выполнение конкретных специфических операций, например, методики написания сочинения, решения задач, ведения пропаганды и агитации. В операционных играх моделируется соответствующий рабочий процесс. Игры этого типа проводятся в условиях, имитирующих реальные.

Ролевые игры. В этих играх отрабатываются тактика поведения, действий, выполнение функций и обязанностей конкретного лица. Для проведения игр с исполнением роли разрабатывается модель-пьеса ситуации, между студентами распределяются роли с «обязательным содержанием».

«Деловой театр». В нем разыгрывается какая-либо ситуация, поведение человека в этой обстановке. Здесь студент должен мобилизовать весь опыт, знания, навыки, суметь вжиться в образ определенного лица, понять действия, оценить обстановку и найти правильную линию поведения. Основная задача метода инсценировки — научить ориентироваться в различных обстоятельствах, давать объективную оценку своему поведению, учитывать возможности других людей, устанавливать с ними контакты, влиять на их интересы, потребности и деятельность, не прибегая к формальным атрибутам власти, приказу. Для метода инсценировки составляется сценарий, где описываются конкретная ситуация, функции и обязанности действующих лиц, их задачи.

Особая роль и большие возможности дидактических игр объясняются тем, что они существенно влияют на общее повышение мотивации к изучению предмета, развивают воображение, творческий поиск, интерес к исследованию, экспериментированию. Сам процесс усвоения знаний в игре носит естественный и непроизвольный характер. Участие в игре порождает необходимость делать сообщения, теоретизировать, искать дополнительные материалы. В ходе игр участники развивают такие качества, как предприимчивость, находчивость, деловитость, самостоятельность мышления и т.д. Игры создают неформальную обстановку в обучении, стимулируют обсуждения, дискуссии, активное участие в принятии решении, позволяют удовлетворить потребность в общении не только на родном, но и на иностранном языке. Например, в ролевых играх «... индивид отрабатывает коммуникативные навыки с применением элементов драматизации. Такие игры способствуют раскрытию и совершенствованию потенциала самовыражения, прежде всего через речь, помогают расширить познавательные способности студентов» [2].

Ценным методом стимулирования интереса к изучению иностранного языка является метод использования различных игр и игровых форм организации познавательной

деятельности. Правильно запланированные и организованные игры вызывают и поддерживают у студентов интерес к изучению иностранного языка.

Предвкушая радость игры, учащиеся с удовольствием ожидают следующего урока. Однако нельзя чрезмерно увлекаться играми. Необходимо чередовать их с самыми разнообразными формами работы и приемами. Иначе игра станет чем-то обыденным и интерес к ней, следовательно, и к изучению предмета, резко упадет. Кроме того, нельзя все обучение строить на интересе, студентами «придется брать усилием воли». Необходимо правильно сочетать то и другое [1].

Таким образом, правильно проведенная игра способствует улучшению дисциплины, возбуждает интерес и непроизвольное внимание, требует «сознательного подчинения дисциплине, честного выполнения правил». А интерес, внимание й сознательная дисциплина - залог прочности знаний.

Когда проводится интересная игра, у студентов появляется желание запоминать изучаемые структуры, практически овладевать языком. Для всех, и особенно для отстающих, игра - стимул к овладению языком. Некоторые педагоги справедливо отмечают, что во время игры студенты могут психологически перестраиваться, начинают думать только об игре, а не о языке. Если этого не учитывать, то игра принесет вред: попусту отнимет время на занятиях. Если же учитель будет стремиться создать с помощью игры «языковую среду» и будет всеми силами и средствами направлять внимание студента прежде всего на усвоение иностранного языка, то такая игра принесет несомненную пользу [7,8].

Опыт показывает, что игра является одним из важных средств работы педагога, если она применяется наряду с наглядностью, техникой и разнообразными приемами, и формами обучения студентов неродным языкам, если типы урока беспрерывно меняются по мере прохождения материала [9].

Известно, что многие учителя испытывают наибольшие затруднения при проведении уроков закрепления пройденного материала и развития умений и навыков. Основная причина этого - неумение подобрать и правильно сочетать разнообразные формы работы. Такие учителя занимаются целый урок скучными упражнениями, что приводит или к нарушению дисциплины, или ко «сну с открытыми глазами».

Таким образом, особенности обучающих игр заключается в том, что они поэтапно формируют и развивают умения и навыки связной межкультурной коммуникации в аудировании, чтении, говорении и в письменной речи. Кроме того, в основе игровых действий лежит комплекс внутренних операций по выбору языковых средств, а также по принятию решений не только речевого, но и поведенческого характера, что облегчает студентов сложный процесс анализа окружающего мира и закрепления отдельных явлений этого мира в межкультурной коммуникации.

Список использованной литературы:

1. Арутюнов, А.Р. Игровые задания на уроках русского языка// А.Р. Арутюнов, П.Г. Чеботарев, Н.Б. Музруков. - М., 1984. - 217 с.

2. Выготский, Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Л.С. Выготский И Вопросы психологии. - 1966, №6. - с. 62-76.

3. Занько, С.Ф. Игра и ученье //С.Ф. Занько. - М., 1992.

4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов // И.А. Зимняя. - М.: Логос, 2001.-384 с.
5. Кларин, М.В. Педагогическая технология /М.В. Кларин. - М., 1989.
6. Сартбекова Н.К. Азыркы учурдун маданий аралык баарлашуунун өнүктүрүү тенденциялары.// Абакулов Р.А., Борубаева А. Вестник КГУ им. И. Арабаева2022 №4 С311-315.
7. Сартбекова Н.К. К вопросу об иноязычной профессиональной компетенции будущих учителей иностр-х языков// Чыланбекова Н. Абакулов Р.А. Вестник Кыргызстана №1 (2) 2022.С.10-16.
8. Сартбекова Н.К. Сущностная характеристика иноязычной коммуникативной компетентности // Абакулов Р.А. Духовная ситуация времени. Россия XXI век. 2023. № 3 (32). С. 32-35.
9. Супрунов С. Е. От межкультурной коммуникации к межкультурному обучению. // В сборнике: Актуальные проблемы общей теории языка, перевода и методики преподавания иностранных языков Сборник статей по материалам межрегиональной, с международным участием, интернет-конференции. Ответственный редактор Н. В. Бутылов. 2017. С. 121–124.
10. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. // М., 2002.

УДК

Алыбаева Токтожан Кочкоровна
И. Арабаев атындагы КМУ, орус филологиясы факультети,
орус тили жана адабиятын окутуунун теориясы жана методикасы
кафедрасы, улуу окутуучусу
Алыбаева Токтожан Кочкоровна
КГУ имени И.Арабаева, кафедра теории и методики преподавания
русского языка и литературы, факультета русской филологии
старший преподаватель
Alybayeva Toktozhan Kochkorovna

ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН СҮЙЛӨӨ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ ИНТЕРАКТИВДҮҮ МЕТОДДОР
ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА
INTERACTIVE METHODS AS A MEANS OF FORMING STUDENTS' SPEECH COMPETENCE IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Аннотация: Макалада алдыңкы формалардын жана методдордун колдонулушу, б.а ЖОЖдун шартында студенттердин сүйлөө компетенцияларын калыптандыруунун каражаты катары орус тили сабактарында колдонулган интерактивдүү методдор каралат. Жогорку оку

жайларында орус тилин окутуунун интерактивдүү методдорунун өзгөчөлүктөрүн жана спецификасын колдонуу талданды. Студенттердин сүйлөө өз алдынчалыгын аныктоого, коммуникативдик көндүмдөрдү жана сүйлөө көндүмдөрүн жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берген сабактарды кызыктуу кылууга өбөлгө түзгөн интерактивдүү методдорду колдонуунун натыйжалуулугу каралды. Студенттердин чыгармачылык ой жүгүртүүсүн жогорулатууга багытталган интерактивдүү методдорду колдонуунун натыйжалуулугу далилденген.

Аннотация: В статье рассматриваются применение передовых форм и методов, т.е. интерактивные методы, которые используются на уроках русского языка как средство формирования речевых компетенций студентов в условиях вуза. Проанализированы использования особенности и специфика интерактивных методов преподавания русского языка в высших учебных заведениях. Рассмотрена эффективность использования интерактивных методов, способствующих сделать занятия более интересными, осуществляющих возможность студентам выявить речевую самостоятельность, осуществлять коммуникативные умения и речевые навыки. Доказана эффективность использования интерактивных методов, направленных на повышение креативного мышления студентов.

Abstract

The article discusses the use of advanced forms and methods, i.e. interactive methods that are used in Russian language lessons as a means of forming students' speech competencies in a university setting. The article analyzes the main features and specifics of interactive methods of teaching the Russian language in higher educational institutions. The effectiveness of using interactive methods that help make classes more interesting, enabling students to identify speech independence, exercise communication skills and speech skills is considered. The effectiveness of using interactive methods aimed at improving students' creative thinking has been proven.

Негизги сөздөр: калыптандыруу, сүйлөө компетенциясы, интерактивдүү методдордун өзгөчөлүгү, интерактивдүү технология, креативдүү ой жүгүртүү.

Ключевые слова: формирование, речевая компетенция, специфика интерактивных методов, интерактивная технология, креативное мышление.

Keywords: formation, speech competence, specifics of using interactive methods, interactive technology, creative thinking.

Одной из ключевой проблемой современного образовательного процесса является формирование речевой компетенции будущих специалистов при изучении языков. В Кыргызстане, всё больше внимания остается изучению русского языка. Это касается всех сфер жизни страны, а особенно тех, где русский язык являются ключом для развития международных экономических, научных и культурных отношений. В связи с этим к выпускникам вузов выдвигаются особенные требования относительно владения русским языком в профессиональной деятельности. Это определяет возможность поиска креативных конструктивных идей для определения проблемы оптимизации и интенсификации обучения русскому языку, получения новых знаний и формирования уровня языковой подготовки [1]. Чтобы достичь высокого уровня владения русским языком необходима фундаментальная языковая подготовка в условиях вуза Поэтому педагогам крайне необходимо владеть креативными методами обучения русского языка, индивидуальными образовательными технологиями и приемами, чтобы выбрать самый эффективный метод преподавания для достижения главной цели - формирование речевой компетентности студентов в условиях вуза

[2]. В сегодняшней реалии, в условиях вуза педагоги встречаются с проблемой развития активной позиции личности, формирования мотивации и интереса у студентов. Поэтому процессы активизации учебно-педагогической деятельности в условиях вуза с учетом специализации и особенностей учебных программ являются одним из приоритетных направлений улучшения учебно-воспитательного процесса [3].

Преподавание русского языка имеет большое значение для формирования всесторонне развитого и компетентного специалиста в условиях вуза. В процессе работы над профессионально-ориентированными текстами студенты получают новую информацию и систематически пополняют терминологический словарный запас [5]. Практика преподавания в условиях вуза свидетельствует о недостаточной содержательной базе и основе имеющихся учебных пособий, унификации заданий по усвоению терминологической лексики. Данная ситуация свидетельствует о необходимости создания реальных условий обучения, чтобы каждый студент мог в полной мере использовать и раскрыть свой индивидуальный потенциал.

В наибольшей степени этому способствует обучение конкретному подъязыку специальности, которая представляет собой способность мобилизовать систему знаний, навыков, умений, умственных и личностных качеств, необходимых для восприятия новой информации, усвоения русскоязычных терминологических единиц, их употребления в устной или письменной речи [6]. Формирование речевой компетенции происходит за счет пополнения и расширения необходимого словарного запаса студентов, представляющего собой совокупность приемов и усилий, мобилизующих умственные стимуляторы для поиска условий и возможностей восполнить нехватку имеющих знаний, умений и навыков [7].

Интерактивное обучение отчасти решает еще одну существенную задачу. Речь идет о релаксации, снятии нервной нагрузки, переключении внимания, смене форм деятельности и т. д. В таком понимании интерактивное обучение как форма образовательного процесса действительно способно оптимизировать сущность, содержание и структуру педагогических взаимодействий. В чём состоит технология интерактивного обучения? Под технологией интерактивного обучения (ТИО) мы понимаем систему способов организации взаимодействия педагога и обучающихся в форме учебных игр, гарантирующую педагогически эффективное познавательное общение, в результате которого создаются условия для переживания обучающимися ситуации успеха в учебной деятельности и взаимообогащения их мотивационной, интеллектуальной, эмоциональной и других сфер. Важно квалифицированно направить педагога на достижение поставленных учебных целей [4].

Групповая работа не новизна и хорошо всем известна. Зачастую на своих занятиях мы используем ротационные малые группы. Например, в рамках темы 1 курса «Имя существительное. Род, число, падеж.», мы практикуем работу по следующей схеме: 1 этап — опережающее задание, сбор информации по определенному плану о имени существительном; 2 этап — работа в малых группах: грамматические категории имени существительного. Студенты делятся найденной информацией, систематизируют ее; 3 этап — работа в малых группах. Каждый обучающийся доносит до всего коллектива группы информацию о своей части; 4 этап — сравниваем заполненные таблицы, дополняем материал, обмениваемся мнениями, готовим мини-сообщения о имени существительном.

Ситуационная технология «Аквариумный мир» чем-то сродни спектаклю, где зрители выступают в роли наблюдателей, экспертов, критиков и аналитиков. Несколько студентов

разыгрывают ситуацию в круге, а остальные наблюдают и анализируют. Изучая тему «Диалог», мы стараемся предлагать «аквариумный мир»: текст диалога может быть любым, например, разговор врача и больного в больнице. Задача актеров (студентов) — передать соответствующее настроение, эмоцию, особенность характера, а задача зрителей — заметить, объяснить свои выводы, сказать, на чем они основывались, чем руководствовались.

Использование технологии «Хаотическое движение части» предполагает движение студентов по всему классу с целью сбора информации по предложенной теме. Часто используются темы «Моя будущая профессия», «Моя семья», «Одежды на четыре сезона», «Дом», параллельно отрабатывая всевозможные грамматические конструкции. Каждый участник получает лист с перечнем вопросов -заданий: «Ваши любимые домашние животные» или «Кто может описать сегодняшнюю погоду?», «Где находиться ваш дом?» и т.д. Преподаватель помогает формулировать вопросы и ответы, следит, чтобы взаимодействие велось на русском языке. Иногда мы используем и такую форму интеракции, как «Займи позицию». Зачитывается какое-нибудь утверждение, и ученики должны подойти к плакату со словом «ДА» или «НЕТ». Желательно, чтобы они объяснили свою позицию. Как логичное продолжение, можно использовать групповую работу.

При использовании технологии «Дерево разбора» группа делится на 3 или 4 подгруппы с одинаковым количеством студентов. Каждая группа обсуждает вопрос и делает записи на своем «дереве» (большой лист бумаги), потом подгруппы меняются местами и дописывают на деревьях соседей свои идеи, не критикуя и не исправляя уже имеющиеся на листе. Можно смену групп провести по кругу, можно остановиться на определенном количестве «советников». Группа-хозяин перерабатывает дополнения, предлагает свое конечное решение по данному вопросу, проводим дискуссию, иногда перерастающую в прения сторон (особенно при обсуждении каких-то спорных или противоречивых вопросов). Дерево разбора можно использовать, обсуждая плюсы (одна группа) и минусы (вторая группа) какого -то вопроса. Технология «Карусель», как и многие интерактивные технологии, позаимствована из психологических тренингов. Студентам такой вид работы обычно очень нравится. Образуется два кольца: внутреннее и внешнее. Внутреннее кольцо — это сидящие неподвижно ученики, обращенные лицом к внешнему кругу, а внешнее — это ученики, перемещающиеся по кругу через каждые 30 секунд. Таким образом, они успевают проговорить за несколько минут несколько тем и постараться убедить в своей правоте собеседника. Прекрасно отрабатываются диалоги этикетного характера, темы «знакомство», «национальности», «разговор в общественном месте» и т. д. Ребята увлеченно беседуют, занятие проходит динамично и результативно.

Не нуждающаяся в представлении и очень любимая технология «Мозговой штурм» прочно поселилась у нас на уроках. Она прекрасно стимулирует креативную активность. Участникам обсуждения предлагают высказывать как можно большее количество вариантов решения, в том числе самых фантастических (время обсуждения проблемы ограничивается обычно 1—5 минутами). Затем из общего числа высказанных идей отбирают наиболее удачные, которые могут быть использованы на практике. Прекрасно подходит для обсуждения проблемных вопросов (здоровье, спорт, молодежь, система образования). При употреблении технологии «Недосказанное высказывание» студенту предлагается прочитать недосказанное высказывание и быстро продолжить его любыми словами, первой пришедшей в голову

мыслью. Предложения начинаются весьма неопределенно, поэтому у ребят практически неограниченные возможности высказать его. Они касаются различных жизненных сфер и могут охватывать любые темы. Подобная технология «Коллективный рассказ» используется нами достаточно часто. Каждый обучающийся добавляет одно предложение к уже начатому рассказу. По определенному сигналу (через минуту) лист с незаконченным рассказом передается дальше по кругу. Рассказы получаются неожиданными и смешными. Перечень используемых и вполне пригодных к использованию технологий можно продолжать до бесконечности — это и дебаты, дискуссии, семинары и, конечно, игры. Существует огромное количество форм ролевых игр на уроках русского языка: презентации, клубы по интересам, интервью, путешествия по онлайн, круглые столы, пресс -конференции, дебаты, экскурсии, сказки, репортажи и т. д. Это лишь несколько примеров использования интерактивных технологий при изучении русского языка. Подчеркнем, что эти технологии позволяют значительно интенсифицировать процесс обучения и становятся условием повышения качества обучения.

Подводя итог, следует указать, что интерактивные методы эффективно и оправдано употреблять в процессе подготовки будущих специалистов, поскольку они являются перспективными технологиями в обучении русскому языку и определяют диалог как ведущую форму учебно -познавательного интерактивного взаимодействия. Это предполагает комплексное применение отобранных по принципам коммуникативности и сотрудничества интерактивных методов, средств и форм обучения русскому языку с целью достижения оптимального результата. Прежде, чем выбирать методы обучения русского языка педагог должен руководствоваться теми задачами образовательного процесса, результаты решения которых отвечают требованиям формирования конкретных практических навыков студентов. Практические задания, которые построены на основе интерактивных технологий дают возможность эффективно изучать учебный материал [8].

Таким образом, создаются условия для изучения русского языка на качественно новом и высоком уровне и для использования этих сформированных навыков на практике. Студенты учатся общаться на русском языке, участвуют в дискуссиях, используют грамматические конструкции, активизируют свой активный (пассивный) словарный запас в процессе коммуникативной деятельности. Безусловно, использование в учебном процессе интерактивных технологий помогает студентам достичь плавного перехода от приобретения лексических речевых умений до включения их в самостоятельную коммуникативную деятельность на более высоком профессиональном уровне. Итак, мы постарались рассмотреть применение передовых форм и методов, которые употребляются на уроках русского языка как средство формирования речевых компетенций студентов в учебном процессе.

Список использованной литературы:

1. Гущин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». 2012. № 2. С. 1-18.
2. Добрынина Д. В. Инновационные методы обучения студентов вузов как средство реализации интерактивной модели обучения // Вестник Бурятского государственного университета. - Улан-Удэ, 2010. № 5. С. 172-176.

3. Овезова У.А. Методы интерактивного изучения иностранных языков как средство формирования языковой компетенции студентов неязыковых вузов // Интернет-журнал «Мир науки» 2017, Том 5, номер 6 https://mir-nauki.com/PDF/60PDMN617.pdf (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

4. Оскольская И. А. Некоторые аспекты интерактивных методов обучения иностранному языку в вузе // Педагогические науки. 2017. № 3 (84). С. 64-71.

5. Сартбекова Н.К. Интерактивные методы обучения общению// Вестник 1(27) КГУСТА с.193 – 197. Бишкек 2010.

6. Сартбекова Н.К. Коммуникативная компетентность - один из важных компонентов профессиональной компетентности выпускников вуза. // Международная научно-практическая конференция КГУ им. Дж.Баласагына.11ноябрь.2011г. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына.Выпуск 5. ISBN 9967-21533X 285-289. Бишкек 2011.

7. Сартбекова Н.К. Особенности педагогического мастерства преподавателя вуза// Вестник КГУ. им.И. Арабаева. Выпуск 2 Серия: педагогика и психология. Международная научно-практическая конференция: «Наследие просветителей в культуре, образовании и их влияние на современность», посвященной 130-летию Эшенаалы Арабаева. 364-366 стр.Бишкек 2012.

8. Якубов Ф. У., Эм М. Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков // Ученый XXI века. 2016. № 4 -1 (17). С. 26-28.

УДК

Алыбаева Токтожан Кочкоровна

И. Арабаев атындагы КМУ, орус филологиясы факультети,
орус тили жана адабиятын окутуунун теориясы жана методикасы
кафедрасы, улуу окутуучусу

Алыбаева Токтожан Кочкоровна

КГУ имени И.Арабаева, кафедра теории и методики преподавания
русского языка и литературы, факультета русской филологии
старший преподаватель

Alybayeva Toktozhan Kochkorovna

ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН СҮЙЛӨӨ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' SPEECH COMPETENCE IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Аннотация: Макала орус тили сабактарында сүйлөө компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын кароого арналган. Студенттердин тил жана сүйлөө компетенттүүлүгүн ишке ашыруу жолунда жана педагогикалык технологиялардын

колдонууда өзгөчө көңүл бурулат. Ошондой эле, студенттердин сүйлөө компетенцияларын натыйжалуу калыптандырууну камсыз кылуучу педагогикалык шарттарды изилдөө, студенттердин сүйлөө компетенцияларын калыптандырууда гуманитардык дисциплиналардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануунун зарылдыгын, гуманитардык дисциплиналарды окутуунун жүрүшүндө студенттердин сүйлөө компетенцияларын калыптандыруу процессин диагностикалык-технологиялык жактан камсыз кылууну, студенттердин оозеки жана жазуу жүзүндөгү монологдук кептерин өнүктүрүүгө гуманитардык дисциплиналарды изилдөө процессинин багыттуулугун, тексттин структурасын үйрөнүүгө байланыштуу көнүгүүлөр боюнча үзгүлтүксүз иштерди жүргүзүүнү, текстти куруу көндүмдөрүн практикалоону, интерактивдүү методдор принцибин ишке ашыруунун негизинде окуу материалдарынын мазмунун максаттуу тандоону аныктады.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению педагогических условий формирования речевой компетенции на уроках русского языка. Обращается особое внимание на пути реализации языковой и речевой компетенции студентов и на использование педагогических технологий. Также, изучение педагогических условий, обеспечивающих эффективное формирование речевых компетенций студентов, выявило необходимость использования возможностей гуманитарных дисциплин в формировании речевых компетенций студентов, диагностико-технологическое обеспечение процесса формирования речевых компетенций студентов в ходе изучения гуманитарных дисциплин, нацеленность процесса изучения гуманитарных дисциплин на развитие устной и письменной монологической речи студентов, регулярное проведение работы над упражнениями, связанными с изучением структуры текста, отработкой навыков построения текста, целесообразный отбор содержания учебного материала на основе реализации принципа интерактивных методов.

Abstract: The article is devoted to the consideration of pedagogical conditions for the formation of speech competence in Russian language lessons. Special attention is paid to the ways of implementing students' language and speech competence and the use of pedagogical technologies. Also, the study of pedagogical conditions that ensure the effective formation of students' speech competencies revealed the need to use the capabilities of humanities in the formation of students' speech competencies, diagnostic and technological support for the process of forming students' speech competencies during the study of humanities, the focus of the process of studying humanities on the development of oral and written monologue speech of students, regular work on exercises, related to the study of the structure of the text, the development of text construction skills, the appropriate selection of the content of educational material based on the implementation of the principle of interactive methods.

Негизги сөздөр: педагогикалык шарт, кеп компетенциясы, сүйлөө муктаждыгы, калыптанышы, потенциалы, баарлашуудагы стимулдары, коммуникативдик-ишмердик мамиле.

Ключевые слова: педагогическое условие, речевая компетенция, потребности говорить, сформированность, потенциал, стимуляции в общении, коммуникативно-деятельностный подход.

Keywords: pedagogical condition, speech competence, the need to speak, formation, potential, stimulation in communication, communicative and activity approach.

Прежде, чем выявить педагогические условия формирования речевой компетенции на уроках русского языка, в начале определим понятия «речевой компетенции». Итак, что же такое речевая компетенция? Безусловно, речевая компетенция определяет и коммуникативную компетенцию. И это обозначает абсолютное владение речью, умение говорить правильно, бегло и динамично как в диалоге, так и в виде монолога, отлично понимать слышимую и читаемую речь, включая умение производить и понимать речь в любом стиле, т.е. способность употреблять совершенную языковую речь. Речевая компетенция представляет неотъемлемую составную часть культуры индивида и обусловливается языковой компетенцией, глубокой речевой практикой общения, большим объемом чтения источников разных жанров [1]. Итак, задачи педагога в формировании речевой компетенции студентов:

- Развивать навыки поддерживать любую речь, слышать собеседника, отстаивать свою точку зрения, аргументировать свое обсуждение.

- Развивать умение вести деятельность с текстом (выявить основную мысль, определить нужную информацию, дать анализ, обобщить и подытожить).

- Формировать навыки разработки новых текстов, совершенствовать креативный потенциал студентов, словесно-умозаключительного мышления.

К сожалению, на нашей практике мы встречаем низкий уровень сформированности индивидуально-личностных оснований для речевой компетентности у наших студентов.

Речевая коммуникация - акт общения, связь между двумя и больше персонами, основанная на взаимопонимании, сообщение информации одним лицом другому или ряду лиц. Речевая компетенция включает знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе. Студент должен уметь представить себя, написать письмо, анкету, заявление, задать вопрос, вести дискуссию. Речевая компетенция предполагает знание самого языка, его устройства и функционирования, языковых норм, в том числе орфографических и пунктуационных. С ранних лет каждый человек должен обучаться основным навыкам: индивидуально рассуждать, найти самые оптимальные правильные пути преодоление барьеров; овладеть широким словарным запасом, быть общительным, индивидуально вести деятельность над саморазвитием [2]. В сегодняшней реалии в обществе развитие речевой компетенции осуществляет значительный интерес, имеется большая проблема, связанная с явным недостатком языкового воспитания, низкой языковой компетенцией значительной части населения. В процессе опытно-экспериментального исследования мы уточнили сущность понятия «речевая компетенция» как интегрированного качества, включающего следующие составные компоненты: коммуникативно-речевые способности, владение специальными знаниями о языке, речевое развитие, владение технологией составления текста, умение анализировать текст [3].

Экспериментальное изучение педагогических условий, обеспечивающих эффективное формирование речевых компетенций студентов, позволило нам их сформулировать следующим образом:

- необходимость использования возможностей русского языка в формировании речевых компетенций студентов.

- нацеленность процесса изучения русского языка на развитие устной и письменной монологической речи студентов;

- целесообразный отбор содержания учебного материала на основе реализации принципа интерактивных методов на примере сюжетно-ролевых игр.

Полученные нами результаты опытно-экспериментального исследования педагогических условий формирования речевых компетенций составляют базу для продолжения исследований, связанных с проблемами формирования коммуникативной культуры личности. В данной статье, особенному формированию речевой компетенции способствуют речевые игры как средство освоения умения эффективно пользоваться языковыми средствами в коммуникативной ситуации в принципе интерактивных методов. Речевые игры являются разновидностью игр с правилами и имеют определенную структуру, включающую основные элементы, характеризующие игру как форму обучения и игровую деятельность одновременно. Структурными составляющими речевой игры являются: игровая задача; игровые действия; правила игры; результат [6].

Качествами хорошей речи считаются ее точность, правильность, ясность, чистота, выразительность и богатство, которое определяется выбором
языковых средств для выражения мыслей, отсутствием однообразия. Для достижения таких качеств речи у студентов полезны речевые игры, структурные составляющие которых помогают усвоить различные аспекты языка как средства общения. Выдающийся педагог В.А. Сухомлинский писал: «Игра – это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребёнка вливается живительный поток представлений, понятий об окружающем мире. Игра – это искра, зажигающая огонёк пытливости и любознательности» [10, с. 33]. Игра способствует выполнению важнейших методических задач. Она обеспечивает психологическую подготовку к речевому общению; дает возможность повторить изучаемый материал; позволяет отработать навык выбора нужного речевого варианта, что является подготовкой к ситуативно спонтанной речи студентов. Во время игры студенты действуют свободно, не боятся ошибки. Их интересует не результат, а сам процесс игры. Участие в игре снижает психологическое напряжение, испытываемое студентом в ходе образовательной программы. Особенному формированию речевой компетенции студентов способствуют следующие виды речевых игр:

1. Фонетические игры, направленные на формирование правильного произношения.
2. Лексические игры, ориентированные на правильное употребление слов в зависимости от ситуации общения, обогащение словаря студента.
3. Игры, направленные на развитие творческих способностей студентов.

Особенное формирование речевой компетенции студентов главную роль играет применение современной технологии обучения русскому языку, основанной на исполнении концентрированного подхода. Сущность этой технологии заключается в последовательном проведении педагогически процедур, операций и приемов, составляющих в совокупности целостную дидактическую систему. Реализации указанной системы в практике работы преподавателя способствует как формированию речевой компетенции, так и всестороннему развитию личности студентов. Любая технология обладает средствами, активизирующими деятельность студента, в некоторых же технологиях эти средства составляют главную идею и основу эффективности результатов. К таким технологиям развивающих речевую компетенцию можно отнести игровые технологии. Это одно из замечательнейших явлений

жизни, деятельность на первый взгляд, бесполезная и вместе с тем необходимая. Игра- особо организованное занятие, требующее напряжения и эмоциональных и умственных сил [7].

Педагогические условия, обеспечивающие эффективное формирование коммуникативно-речевых умений студентов в процессе обучения русского языка: необходимость использования возможностей русского языка в формировании коммуникативно-речевых умений студентов; диагностико-технологическое обеспечение процесса формирования коммуникативно-речевых, умений учащихся в ходе обучения; нацеленность процесса изучения русского языка на развитие устной и письменной монологической речи студентов; регулярное проведение работы над упражнениями, связанными с изучением структуры текста, отработкой навыков построения текста; целесообразный отбор содержания учебного материала на основе реализации принципа интерактивности. Проблемы педагогической науки связаны с поисками путей повышения качества и эффективности обучения и воспитания в сегодняшней реалии [8]. Одна из них - формирование языковой комптентности студентов, преодоления разговорного барьера в социальной и профессиональной сферах. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов тесно связана с формированием речевых компетенций, умений, усвоением основ языковой коммуникации. Итак, мы рассмотрели педагогические условия особенного формирования речевой компетенции студентов на уроке русского языка.

Список использованной литературы:

1. Быстрова Е.А. Какую компетенцию мы формируем на уроках русского языка? // Непрерывное образование: опыт, проблемы, перспективы. -Выпуск 4. Русский язык: от теории к практике. Самара, 2000.

2. Пересторонина И.Л. Формирование языковой компетенции при обучении лексики второго иностранного языка. Дис. канд. пед. наук. М., 2003,- 198с.

3. Пронина Е.П. Коммуникативная компетенция учащихся в ее отношении к их лингвистической и языковой осведомленности. // Преподавание филологических дисциплин: поиски, идеи, перспективы.Самара: Изд-во СГПУ, 2004. 272с.

4. Романова, Наталья Николаевна. Словарь. Культура речевого общения: Этика, прагматика, психология / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. - Москва: Флинта: Наука, 2009. - 302, [2] с.; 21 см.; ISBN 978-5-9765-0783-8.

5. Рыжаков М.В. Ключевые компетенции: возможности применения. // Стандарты и мониторинг в образовании, 1999, №4,- С.6—9.

6. Сартбекова Н.К. Интерактивные методы обучения общению// Вестник 1(27) КГУСТА с.193 – 197. Бишкек 2010.

7. Сартбекова Н.К. Коммуникативная компетентность - один из важных компонентов профессиональной компетентности выпускников вуза. // Международная научно-практическая конференция КГУ им. Дж.Баласагына.11ноябрь.2011г. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына.Выпуск 5. ISBN 9967-21533X 285-289. Бишкек 2011.

8. Сартбекова Н.К. Особенности педагогического мастерства преподавателя вуза// Вестник КГУ. им.И. Арабаева. Выпуск 2 Серия: педагогика и психология. Международная научно-практическая конференция: «Наследие просветителей в культуре, образовании и их влияние на современность», посвященной 130-летию Эшенаалы Арабаева. 364-366 стр.Бишкек 2012.

9. Севастьянова В.Т. Формирование грамматико-коммуникативной компетенции учащихся средней школы в процессе изучения падежей русского языка на системно-функциональной основе. Дис. канд. пед. наук. Белгород, 2001. 313с.
10. Сухомлинский, В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. - Киев : Радяньска школа, 1974. - 288 с.
11. Федорова Л.Л. К понятию коммуникативной компетенции: Автореферат дис. канд. филол. наук. М., 1980. 21с.

УДК: 809.434.1

Базарбаева Г.Д.

КУРУЛУШ ТАРМАГЫНДАГЫ НЕОЛОГИЗМДЕР ЖАНА АЛАРДЫН ИШТӨӨ ФУНКЦИЯСЫ
НЕОЛОГИЗМЫ В СФЕРЕ СТРОИТЕЛЬСТВА И ИХ ФУНКЦИИ
NEOLOGISMS IN THE FIELD OF CONSTRUCTION AND THEIR FUNCTIONS

Аннотация. Бул макалада курулуш тармагындагы неологизмдердин лексикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо маселелери каралат. «Строй Консультант» маалымат системасынын маалыматтарынын негизинде курулуш тармагындагы англис жана орус терминдеринин кыргыз тилине өздөштүрүлүшү кыргыз тилинде жаңы сөздөрдү жана жаңы терминдерди же неологихмдерди пайда кылат.

Урунттуу сөздөр: неологизмдер, субтилдер, жаңы терминдер, конструкциялык тил, вербалдык каражаттар, профессионалдык тил, курулуш тил, имараттар, инженердик курулуштар, архитектуралык формалар

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы определения лексических особенностей неологизмов в строительной отрасли. Заимствование английских и русских терминов в сфере строительства на кыргызский язык на основе информационной системы «Строй Консультант» порождает новые слова и новые термины или неологизмы в кыргызском языке.

Ключевые слова: неологизмы, подъязыки, новые термины, строительный язык, речевые средства, профессиональный язык, строительный язык, здания, инженерные сооружения, архитектурные формы.

Азыркы учурда, илимий-техникалык тармактарда ушунчалык тездик менен өнүгүү процесси жүрүп жаткан учурда, илимий-техникалык неологизмдерди жана айрым субтилдерди изилдөөгө кызыгуу кескин өстү. Жыл өткөн сайын илимде жана техникада жаңы терминдер пайда болууда.

Алгач өзгөчө конструкциялык тилдин (сөздөрдүн өз ара айкалышкан бирдиктери) – негизги тилдик белгилерин аныктоого аракет кылалы.

1. Конструкциянын өзгөчө тили - бул сөздүк тил, бирок анын курамына вербалдык каражаттарды тартууга жетишээрлик өнүккөн тенденциясы бар, алар атайын түшүнүктү көрсөтүү функциясында да, аны аныктоо кызматында да (кошумча материал катары) колдонулат. Чиймелердин формасы, чиймелер, схемалар ж.б.).

2. Конструкциянын өзгөчө тили – бул түпкүлүгүндө аны интернационалдаштырууга туруктуу, салттуу тенденциясы бар улуттук тил. Бул тенденция профессионалдык билимдин (баарынан мурда илимдин) мамлекеттик, улуттук, идеологиялык жана башка чектерине ээ эместигинин сөзсүз натыйжасы болуп саналат.

3. Конструкциянын өзгөчө тили – көп функциялуу лингвистикалык формация. Жогорку деңгээлде өнүккөн адабий тилдин функционалдык сортторунун бири болуу менен өзгөчө курулуш тил лингвистикалык мейкиндиктин кеңири мейкиндигин ээлеп, тилдин эң маанилүү функцияларын аткарат: чындыкты чагылдыруу жана билимди сактоо (эписемикалык функция), жаңы билим алуу (когнитивдик функция), атайын маалыматты берүү (коммуникациялык функция).

4. Конструкциянын өзгөчө тили полиструктуралык тил системасы. Көп функционалдуу лингвистикалык формация табигый түрдө ар кандай коммуникативдик керектөөлөрдү камсыз кылуу үчүн полиструктуралык касиетке ээ болушу керек.

Азыркы адистештирилген тил, салттуу түрдө айтканда, ички стилистикалык гетерогендүүлүккө ээ. Бул өзгөчөлүктү көргөн изилдөөчүлөр профессионалдык тилдердин уникалдуу “көп катмарлуу моделдерин” иштеп чыгышты.

«Строй Консультант» маалымат тутумунун маалыматтарынын негизинде курулуш эмне менен алектенерин кыскача айтып берели. Сөздүн кеңири маанисинде курулуш – имараттарды, инженердик курулуштарды (көпүрөлөрдү, жолдорду, аэродромдорду), ошондой эле ага байланыштуу объекттерди (коммуналдык тармактар, чакан архитектуралык формалар, гараждар ж.б.) түзүүгө багытталган адамдын ишинин автоматташтырылган бир түрү. Учурда курулуш техникалык, экономикалык, укуктук жана социалдык аспектилердин кесилишинде жайгашкан татаал жана көп кырдуу процесс.

Экономикалык көз караштан алганда курулуш — материалдык-техникалык өндүрүштүн тармагы, мында өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес багыттагы негизги фонддор: пайдаланууга даяр имараттар, курулмалар жана алардын комплекстери түзүлөт. Юридикалык тил менен айтканда, курулуш кыймылсыз мүлккө структураны кошуу процесси. Архитектура жана жарандык инженерия тармагында курулуш инфраструктураны куруу же түзүү процессин билдирет.

Демек, курулуштун өзгөчө тили – бул вербалдык каражаттар (чиймелер, схемалар, схемалар ж.б.) колдонулган вербалдык тил; интернационалдаштырууга карата туруктуу, салттуу тенденциясы бар тил; гносетикалык, когнитивдик жана коммуникативдик функцияларды аткарат.

Курулуштун тилдерин да камтыган техниканын профессионалдык тилдери үчүн, алардын болжол менен төмөнкү көп катмарлуу моделдер иштелип чыккан:

- Биринчи катмар – бул илимий тил, анын ичинде профессионалдык неологизмдер, майда аттарды жана жалпы атайын сөздөрдү кошпогондо.
- Экинчи катмар – бул профессионалдык оозеки тил (кайсы бир цехтин же бөлүмдүн тили, өнөр жай тили, лабораториялык жаргон), ал негизинен эркин аныкталган профессионалдык сөздөрдөн жана жаргондордон турат жана биринчи кезекте бул тармакта иштеген адамдардын күнүмдүк баарлашуусуна кызмат кылат.
- Үчүнчү катмар – бөлүштүрүүчү тил; Бул сатуучулардын тилин жана жарнама тилин камтыйт.

Курулуш тармагындагы тексттердин стилистикалык өзгөчөлүктөрүн, тагыраак айтканда, илимий прозанын стилин жана курулуш тармагындагы тексттердин расмий ишкердик стилин мүнөздөп көрөлү.

Илимий прозага мүнөздүү өзгөчөлүк неологизмдердин калыптанышы да болуп саналат. Адабий тилден башка эч бир стилде илимий прозадагыдай неологизмдердин пайда болушуна мынчалык ыңгайлуу шарттар жок. Изилдөөлөрдүн натыйжасында пайда болгон жаңы түшүнүктөр тез арада аларды белгилөө үчүн жаңы сөздөрдү талап кылат. Айрыкча аффиксация жана конверсияны колдонуу менен пайда болгон учурлар көп кездешет. Илимий прозанын стили ар дайым жаңы сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жана учурдагы сөздөрдүн жаңы маанилеринин пайда болушунун түгөнгүс булагы болуп кала берет.

Жандуу кепте, газета-публицистикалык стилде, же бүгүнкү күндө интернет аркылуу социалдык тармактарда пайда болгон неологизмдерден айырмаланып, илимий проза стилинде пайда болгон неологизмдер бир топ туруктуу болуп чыгат. Белгилүү бир илимий ачылыштын жалпы коомчулукка канчалык кеңири белгилүү болушуна жараша, аларды билдирген неологизмдер деген сөздөр кеңири колдонулган лексиканын запасына кирет же мындай неологизм пайда болгон тар чөйрөдө гана жүгүртүүдө калат. Илимий прозанын стилинде бул стилдин көптөгөн түрлөрүнө мүнөздүү өзгөчө илимий фразеологизм иштелип чыккан.

Илимий-техникалык стилдин жана курулуш тармагындагы тексттердин расмий иш кагаздарынын стилинин жалпы мүнөздүү белгилери болуп алардын маалыматтык мазмуну, логикасы (катуу ырааттуулук, негизги идея менен деталдардын ортосундагы так байланыш), тактык жана объективдүүлүк жана түшүнүктүүлүк саналат. Бул стилдерге таандык жеке тексттер аздыр-көптүр бул өзгөчөлүктөргө ээ болушу мүмкүн. Бирок, мындай тексттердин бардыгы коммуникациянын бул чөйрөсүнүн керектөөлөрүн канааттандырууга жардам берген лингвистикалык каражаттардын басымдуу колдонулушун ачып берет. Сөз байлыгында бул, биринчиден, илимий-техникалык терминологияны колдонуу.

Иш-аракеттин саналып өткөн бардык тилдик эмес мүнөздөмөлөрү курулуш лексикасынын курамында дээрлик адекваттуу сөздүк туюнтукту табат. Ошондуктан, бул кандайдыр бир деңгээлде адаттан тыш, жогорку адистештирилген курулуш терминологиясынын классификациясын сунуштоо туура жана ылайыктуу көрүнөт:

1) илимий дисциплиналарды, технологиянын тармактарын, өндүрүш технологиясын камтыган иш чөйрөсүн атаган терминдер; курулуш илими менен алектенген көйгөйлөрдүн аталыштары: civil construction – жарандык курулуш, stage construction –кабат-кабат куруу, turn-key construction –курулушту ачкыч тапшыруу менен аяктоо, military construction – аскердик курулуш, environmental impact – айлана-чөйрөгө тийгизген таасири.

2) Иштин объектисин атоочу терминдер: earthworks – жер жумуштары, жолдун жердеги катмары, түбү, plumbing – суу түтүк жана канализация тармагы (имараттар), prefab house – стандарттуу үй, curtain wall – жүк көтөрүүчү дубал, sod building – чатыры чөп менен жабылган имарат, construction site – курулуш аянты, horsed mould – бетон үчүн опалубка, composition floor – композиттик материалдан жасалган тигишсиз пол.

3) Иштин предметин атаган терминдер: design engineer – инженер-конструктор, builder – иштеп чыгуучу же жеке куруучу, architect – архитектор, долбоорлоочу, decorator – жасалгалоочу сүрөтчү же маляр, steel erector – металл конструкцияларды монтаждоочу, tiler – үйдүн чатырын жасоочу (чатырчы).

Иш-аракеттин предметин билдирген терминдер көп учурда (бирок дайыма эле болбосо да) иш чөйрөсүндөгү терминдер менен туундулук байланышта болот: builder - куруучу → куруу, decorator - жасалгалоочу → коолдоо.

4) Иш каражаттарын атоочу терминдер: I-beam – (двутавр), I-аркалык устун, pile driver – (свай), жер астындагы устун, bill of quantities – иштин көлөмүнүн тактоосу, chemical wood – химиялык жыгач, жыгач массасы, triple wood – үч катмарлуу фанера, structural steel – конструкциялык болот, modular brick – модулдук кирпич, gas concrete – газобетон.

5) Иш-аракеттин продуктыларын атаган терминдер ишмердиктин натыйжаларынын ар кандай түрлөрүнүн кеңири спектрин камтыйт (негизинен, предметтик жана абстракттуу категориялар): log house – сруб, жыгач үй, macadam road – майдаланган таш менен жазалган жол, span – аралыгы, double floor – кош кабат пол, buckle – стяжка, бетондолгон пол.

Демек, терминдерге карата бардык ченемдик талаптар терминологияны иретке келтирүү боюнча иштердин негизи – терминологиялык иштин негизги багыты болуп саналат. Терминологияны иретке келтирүү – терминдерди бир түргө, бирдиктүү системага жеткирүү менен байланышкан терминологияны унификациялоо боюнча практикалык иштердин ажырагыс бөлүгү. Улуттук жана эл аралык түшүнүктөрдүн системаларын жана аларды билдирген терминологиялык системаларды шайкеш келтирүү котормо эквиваленттүүлүгүнө жетишүүдөгү бир катар көйгөйлөрдү чечтетүүчү бирдиктүү техникалык тилди өнүктүрүүгө багытталган.

Бул изилдөө курулуш терминологиясынын бирдиктерин эки негизде классификациялоону сунуштайт: функционалдык өзгөчөлүгү (жалпы илимий, илим аралык (системалар аралык) жана жогорку адистештирилген терминология) жана иш-аракеттин маанилүү атрибуттары (иш чөйрөлөрүнүн аталыштары, иш субъекттери, ишмердүүлүк объекттери, ишмердүүлүктүн каражаттары, ишмердүүлүктүн продуктулары).

Жыйынтыгында, изилдөөнүн жүрүшүндө курулуш тармагындагы неологизмдер биринчи кезекте илимий-техникалык жана расмий бизнес стилдеринин тексттерине тиешелүү, ал эми илимий-техникалык жана расмий бизнес стилдеринин жалпы мүнөздүү белгилери болуп алардын маалыматтык мазмуну (мазмуну), логикасы (катуу ырааттуулук, негизги ой менен майда-чүйдөлөрдүн ортосундагы так байланыш), тактык жана объективдүүлүк жана андан келип чыккан айкындык жана түшүнүктүүлүк. Ошентип неологизмдер тилди өнүктүрөт, аны байытат.

Бул эмгек курулуш тармагында колдонулган илимий-техникалык жана расмий бизнес-неологизмдердин лексикалык өзгөчөлүктөрү каралды. рофессионалдык тил

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Базарбаева Г.Д. Жаңы сөздөр жана алардын компьютердеги иштөө функциясы жана классификациясы [Текст] / Г.Д. Базарбаева // Вестник Кыргызстана, №1(1) 2023 С. 245-249
Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов [Текст] / Н.З. Котелова // Новые слова и словари новых слов. - Л.: Наука ЛО, 1983. - С. 71 - 81.
3. Намиткова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект [Текст] / Р.Ю. Намиткова - Ростов на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986. - 160 с.
4. Современные тенденции BIM-проектирования на примере российских строительных объектов [Электронный ресурс]. – Режим до

УДК 811.11-112

Давлеталиева Н.К.
И. Арабаев атындагы КМУнун Ш.Кадырова атындагы Дүйнөлук тилдер жана эл аралык мамилелер институтунун ага окутуучусу, nazira.davletalieva@gmail.com

Davletalieva N.K.
Senior teacher, Institute of World Languages and International Relations named after Sh.Kadyrova, KSU named after I. Arabaev, nazira.davletalieva@gmail.com

АНГЛО-АМЕРИКАЛЫК ТИЛ МЕЙКИНДИГИНДЕГИ ТИЛ ИНСАНДЫН «ДОСТУК» КОНЦЕПТИН КОНЦЕПТУАЛДЫК ТУШУНУГУ (АССОЦИАТИВДИК ЭКСПЕРИМЕНТТИН МААЛЫМАТТАРЫНЫН НЕГИЗИНДЕ)

CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF THE CONCEPT «FRIENDSHIP" IN THE SPACE OF ANGLO-AMERICAN LINGUISTIC PERSONALITIES (BASED ON THE ASSOCIATIVE EXPERIMENT)

Аннотация. Макалада инсандын тил модели каралып, ага ылайык англо-америкалык инсандардын лингвистикалык өзгөчөлүктөрү изилденген. Бул модель англо-америкалык тил коомчулугунун өкүлдөрүнүн баалуулуктар системасында маанилүү орунду ээлеген «Достук» концептуалдык концепциясынын призмасы аркылуу каралат.
Негизги сөздөр: концептуалдык репрезентация, тил инсан, лингвистикалык жамаат, аксиологизация, улуттук мүнөз.

Abstract. The article is devoted to identifying the language model of personality, and according to it, the linguistic features of Anglo-American personalities. This model is considered through the prism of the conceptual concept "Friendship", which occupies an important place in the value system of representatives of the Anglo-American language community.

Key words: conceptual representation, language personality, linguistic community, axiologisation, national character.

Улуттук тил инсан – бул маданий, психологиялык, социалдык жана тилдик көрүнүш гана эмес, анын лингвомаданий түшүнүгүндөгү бүтүндөй материалдык жана маданий “контекст”.

Биздин мезгилде өлкөлердун жана алардын элдеринин ортосундагы маданий, илимий жана экономикалык байланыштардын кескин өсушу «тил инсан» деген теманы жалпы лингвистикалык жана социолингвистикалык маанилуу проблемалардын катарына созсуз коюуда. Концептуалдык системаларды теориялык жактан түшүнүү, алардын реалдуу өз ара аракеттенүүсүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берүү бул жагынан маанилүү мааниге ээ. Азыркы лингвистикада жогорудагы маселени конкреттүү этностук топтун баалуулуктар системасында маанилүү орунду ээлеген лингвомаданий концептуалдык концепциялардын призмасы аркылуу кароо өтө маанилүү.

Бул «Достук» концептуалдык идеясы биздин эң чоң кызыгуубузду жаратып, улуттук менталитеттин, улуттук инсандыктын жана улуттук инсандыктын өзөгүн түзгөн тил коомчулугунун маданий, руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарын сыпаттоо конструкциясына айланган маданият. Ар бир концептуалдык өкүлчүлүк адам үчүн дүйнө жөнүндө принципиалдуу маанилүү билимди бириктирет.

Албетте, улуттук тил инсандын өзгөчөлүктөрү салыштыруу аркылуу эң жакшы аныкталат. Салыштырмалуу анализ тилдеги улуттук спецификалык компоненттерди көрүүгө мүмкүндүк берет. Биздин оюбузча, англис тилинде сүйлөгөндөрдүн аң-сезиминдеги «Достуктун» концептуалдык чагылдырылышын лингвомаданий жактан талдоо үчүн эң жемиштүү болгон салыштырмалуу ыкма деп эсептесек болот.

С.Г.Тер-Минасованын көз карашы боюнча тилдик инсандын улуту «...инсан менен коомдун ортосундагы реалдуу структуралык бай байланышты, анын ичинде социалдык-экономикалык, аймактык, турмуштук, коомдук-саясий, лингвистикалык, руханий жана социалдык-психологиялык аспектилери» [5. 78-б.]. Инсандын улуттук өзгөчөлүгү бардык этностор үчүн жалпы элементтердин уникалдуу айкалышынан, мамилелердин жана баалуулуктардын тутумунун айкалышынан турат жана бир улуттук инсандын башкалар менен болгон мамилесинде гана көрүнөт, алардын ортосундагы диалог максаттуу, өз ара түшүнүшүүгө жана өз ара баюуга жетишүүдө.

Улуттук тилдик инсанды изилдөөнүн алгоритми биз үчүн тилдик инсандын үч деңгээлдүү модели болгон, ал төмөнкү компоненттер түрүндө берилген: прагматикалык (аныктоочу), баалоочу жана ассоциативдик-образдуу. Прагматикалык деңгээл тил инсандын аң-сезимин жана индивидуалдык кабылдоосун чагылдырган белгилүү бир концептуалдык репрезентацияга карата тил инсандын аныктамаларын жана реакцияларын кароодон турат. Баалоо деңгээли тил инсандын курчап турган чындыкка жана анын турмуштук көрсөтмөлөрүнө кандай баа берерин чагылдырат. Ассоциативдик-образдуу тилдик инсандын аң-сезиминде пайда болгон белгилүү бир концептуалдык репрезентациянын образдарын жана ассоциацияларын аныктоодо көрүнөт.

Улуттук тил инсанды деталдуу изилдөө үчүн биз 100 респондент катышкан акысыз ассоциативдик эксперимент жүргүздүк. Респонденттердин баары англис тилинде сүйлөгөндөр.

Сурамжылоо анкета түрүндө өттү. Эксперименттин жүрүшүндө респонденттердин “Достук” концептуалдык идеясына мамилесин сүрөттөгөн тилдик бирдиктердин жыштыгын аныктоого, респонденттер берген эң жалпы мүнөздөмөлөрдү жана образдарды аныктоого, улуттук жана тилдик сөздөрдү мүнөздөгөн сөз сегменттерин талдоого аракет кылдык. Өз тилинде сүйлөгөндөрдүн маданий өзгөчөлүктөрү «Достук» концептуалдык түшүнүгүн чечмелөө боюнча психолингвистикалык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтар англис тилинде сүйлөгөндөрдүн улуттук мүнөзүн ачууга жардам берген. Белгилүү бир коммуникативдик маанилерди туюндурган тилдик каражаттардын диапазонун аныктоо үчүн эксперименттин катышуучуларына алардын жоопторунда тилдик бирдиктердин талап кылынган корпусун камтыган суроолор берилди. Келгиле, ар бир деңгээлди кененирээк карап чыгалы.

Прагматикалык деңгээл анкетанын аныктама бөлүгүндө чагылдырылган.

Биринчи суроо "In your opinion who is a friend?" (Сиздин оюңузча, дос деген ким?) респонденттердин досу кандай деп ойлой турганын жана бул түшүнүктүн англис тилинде сүйлөгөндөр кандай ойдо экенин аныктоо суралган.

Маалымат берүүчүлөрдүн көз карашы боюнча, «Достук» концептуалдык идеясы иш-аракет мүнөзүндөгү лексемалардын төмөнкү тизмеги менен туюнтулат: “to talk” (сүйлөшүү); “to accept”, (кабыл алуу); “to share life experience, tears, laughter, glee, benefits” (жашоо тажыйрбасы менен болушуу, көз жаш, күлкү, кызыктуу, пайда); “to stand by” (бирөө үчүн туруп берүү); “to guide you through life” (жашоодогу колдоочу); “to enjoy being around” (ырахаттануу), “to support” (колдоо); “to call”,(чалуу); “to tell your inner most feelings” (эң жакынын бөлүшүү); “to learn you”, (үйрөтүү); “to serve”(кызмат кылуу); “to follow” (ээрчүү); “to listen to” (угуу) ж.б.

Көптөгөн субъекттер үчүн дос - бул алардын жашоосунда маанилүү ролду ойногон адам. Изилдөөбүздүн натыйжалары боюнча, достун эң кеңири тараган ниеттеринин арасында өз тажрыйбасы, бакыты, кубанычы менен бөлүшкүсү келгендер- 12%. Көптөгөн респонденттер үчүн кызыкчылыктардын окшоштугу маанилүү дегендер-15%. Достун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири - камкордук жана колдоо деп ойлогондор-19%.

Буга байланыштуу респонденттер колдоо көрсөтүү жана колдоо лексемаларынын бир катар синонимдерин колдонушат – “stand by”, “provide support”, “care for”, “protect”, “assist”, “give support”.

Ассоциативдик эксперименттин жүрүшүндө респонденттер – досунун чыдамкайлык (4%), көңүл ачуу жана кубаттоо (2%) сыяктуу сапаттарын белгилешкен. Сурамжылоого катышкан 1%инин айтымында, дос достору үчүн дайыма дуба кылат.

«Достун» концептуалдык түшүнүгүнүн жогоруда келтирилген мүнөздөмөлөрү биздин оюбузча төмөнкү жыштык деп эсептелет, бул америкалык лингвистикалык коомчулуктун өкүлдөрү бул концептуалдык түшүнүгүгө ар кандай маанилерди берип, достун айрым сапаттарына артыкчылык беришээрин көрсөтөт. Бул биз белгилеген концептуалдык өкүлчүлүктүн мүнөздөмөлөрүнүн пайызында чагылдырылган.

Анкетанын экинчи суроосуна "Why do we need friends?" (Бизге достор эмне үчүн керек?) респонденттердин байланыш түзүүчү муктаждыгы кантип канааттандырылганын жана ал тилди колдонууда кантип ишке ашканын көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Бул суроо процессуалдык категориянын көрсөткүчүн билдирет, тактап айтканда: респонденттердин жоопторунда абалдын же процесстин маанисин тилдик бирдиктер аркылуу көрсө болот.
Англис тилинде сүйлөгөндөр үчүн дос болушу төмөнкү себептерден улам келип чыгат:
'For support' – колдоо үчүн (респонденттердин 39%);
'For care' – кам көрүү үчүн (респонденттердин 8%);
'For fun' (laughter, pleasure, entertainment) – көңүл ачуу үчүн (күлкү, ырахат, көңүл ачуу) (респонденттердин 3%);
'To avoid loneliness' - жалгыздыктан качуу, (Сенин бирөөнө керек экениңди, кимдир бирөө үчүн өтө маанилүү экениңди билүү үчүн) (студент, 20 жашта)); – социалдык себептер боюнча (респонденттердин 34%) (Бизге достор керек...);
– жардам жана жалгыздыкты колдоо үчүн (респонденттердин 8%) “We need friends to feel less world” (мугалим, 45 жаш); “Life isn’t meant to be spent alone”«Өмүр жалгыз өткөрүү үчүн эмес. ” (үй кожойкеси, 30 жашта));
'For love and hugs' – сүйүү жана жакын болуу үчүн (респонденттердин 13%);
'For help and advice' – жардам жана кеңеш үчүн (респонденттердин 7%);
'To overcome stress and difficult situations' – стрессти жана оор кырдаалдарды жеңүү үчүн (респонденттердин 18%) (“We need friends in order to give us rest from dealing with the more life” «Бизге жашоонун татаалдыктарын эс алуу үчүн достор керек» (студент, 23 жашта));

'**For connection'** – баарлашуу үчүн (респонденттердин 1%) (“Friends enable us to connect with grow” (Достор бизге башкалар менен байланышууга жана өсүүгө жардам берет) (студент/мугалим, 29 жашта)
'Because humans are social animals, social phenomenon' – анткени адамдар коомдук жандыктар, коомдук көрүнүш (респонденттердин 2%и);
'Friends are human habitat' – дос – чөйрө (респонденттердин 1%), башкача айтканда – адам досунан ажырагыс жана ансыз өзүнүн жашоосун элестете албайт.

Достукту бул баало, англо-америкалык тил коомчулугунда изилденип жаткан концептуалдык концепциянын жогорку маанисин көрсөтүп турат. Кызыктуу жагдай, респонденттердин 3% досторго көңүл ачуу жана жагымдуу убакыт өткөрүү үчүн гана муктаж. Мындай учурда достук өз баалуулугун жоготуп, белгилүү бир практикалык жана өзүмчүл мүнөзгө ээ болот.
Алынган жыйынтыктар коомчулуктун өкүлдөрүнүн этномаданий түшүнүгүндөгү достуктун жогорку баалуулугун көрсөтөт.

Тил инсандын ассоциативдик-образдык деңгээли образдарды, ассоциацияларды аныктоодо көрүнөт. Дүйнөнү кабылдоо жана түшүнүү продуктусу катары образ же ассоциация аң-сезимдин категориясы болуп саналат. Суйлөө-ойлоо процессине кошулуу менен тилдик образга – тилдик аң-сезимдин категориясына айланат, анын контекстинде улуттук

маданияттын тигил же бул кубулушун лингвистикалык моделдөө үчүн зарыл болгон жаңы ассоциативдик мамилелерге кирет. Ошентип, «Достук» концептуалдык идеясына карата англис тил сүйлөөчүлөдүн аң-сезиминде бул концептуалдык идеянын этномаданий көрүнүшүнүн өзгөрмөлүүлүгүн чагылдырган «Достук» сөз-стимул бар ассоциативдик-образдуу катар пайда болот.

В.В.Воробьевдин айтымында, «ассоциативдик ой жүгүртүү улуттук тил инсандын эң толук концепциясын берет жана улуттук менталитетти изилдөөнүн методологиялык өбөлгөлөрү болуп саналат» [1. Р. 96].

Эне тилинде сүйлөгөндөр арасында ассоциативдик эксперименттин жүрүшүндө "Достук" концептуалдык идеясына жаккан создорду жана ассоциацияларды аныктадык. Образдуу жана метафоралык коннотациялар түрүндөгү концептуалдык чагылдыруунун ассоциативдик компоненти өзүнүн семантикалык мазмуну боюнча чечүүчү мааниге эээкендигин билдик. Концептуалдык чагылдырууга образдуу компоненттин киришинин аркасында анын этномаданий өзгөчөлүгү ачылат.

Бул анкетанын экинчи тапшырмасында чагылдырылган: респонденттердин оюнда пайда болгон "Достук" деген сөз-стимул менен беш ассоциация сөз жазуу керек болчу.

Респонденттер "Достук" концептуалдык идеясы менен байланыштарды төмөнкү принциптерге ылайык аныкташкан: мамилелер, ички маанай, жеке кызыкчылыктар, жашоо, жан дүйнө тынчтыгы, коомдук ишмердүүлүк, сезимдер, жеке сапаттар, баарлашуу, адамдык фактор, окшоштуктар, кызыкчылыктар.

Бул бирикмелер "Достук" түшүнүгү жөнүндө кандай идеяларды билдиргенине жараша, бардык субъекттер бир нече топко бөлүнгөн: кээ бирлери "Достук" концептуалдык идеясын колдоо, өз ара жардам, кеңеш, камкордук, боорукердик сыяктуу адамдык мамилелер менен байланыштырышат.

Мисалы, коргоо (49 %); башкалар аны психикалык абал менен ганабайланыштырат(21%)ошондой эле баарлашуу(18%);Кээ бир респонденттер үчүн достук эс алуу жана көңүл ачуу менен түздөн-түз байланыштуу(9%);респонденттердин бир аз пайызы достукту терс эмоциялар жана кайгы менен байланыштырышат(3%);жумуш катары (жалпы себеп) – 13%. Англис тилинде сүйлөгөндөр достукту достору курган мамилелерге карашат. Алар үчүн досторунун боорукердигинин, камкордугунун жана колдоосунун ар кандай көрүнүшү эң баалуу.

Баалоо деңгээлинде атрибут баа берүүнүн ажырагыс бөлүгү болгондуктан, «Дос» сөзүнө жаккан лексемалар, сын атоочтук айкалыштарды кароо индикатордук болду. Анкетанын экинчи тапшырмасында респонденттерге «Дос» деген сөзгө беш сын атооч жазуу сунушталды. Бардык сын атоочтор эки топко бөлүндү: баяндоочу жана баалоочу лексемалар. Бул лексемалар англис тилинде сүйлөгөндөрдүн аң-

сезиминде “Дос” сөз-стимул менен пайда болот жана досторго карата айрым жүрүм-турум структураларын жана баалоочу-максаттык стереотиптерди билдирет.

Англис тилдүүлөр достору жөнүндө бирдей мүнөздөмө терминдерди колдонуп сүйлөшүшөт (60%): l**ost, supportive, best, caring, neutral, jovial, lasting, close, observant, lucky, well-known, real, old, mutual, situational, longstanding, worthwhile, interesting, easy-going, lifelong, bosom,** жана баалоочу лексемалар (40%): **loving, godly, kind, loyal, good, happy, sad, devoted, forgiving, special, honest, true, unconditional, fair, trust-- worthy, compassionate, faithful, irreplaceable, coming-to-help, amazing, precious, superficia**l.

Проценттердин айырмасы респонденттер көрсөткөн "Достук" концептуалдык идеясына жаккан сын атоочтук айкалыштарда эмоционалдык баа басымдуулук кылаарын көрсөтүп турат.

Ар бир баалоочу лексемада биздин картотека боюнча респонденттин баалоосунун субъективдүү жагы бар. Бул лексемалар жөнүндө сөз кылып жатып, интенсификациянын ар кандай даражаларын белгилей алабыз.Аныкталган баалоочу лексемалар интенсификациянын көбүрөөк даражасы менен мүнөздөлөт. Мисалы, **‘amazing’, ‘precious’, ‘special’, ‘irreplaceable’.** Англис тилинде сүйлөгөндөр өз достору жөнүндө сүйлөшкөндө баалоо интенсификаторлорун колдонушат (мисалы, **‘very honest’, ‘very faithful’, ‘quite cheerful’, ‘really friendly’**), бул лингвистикалык каражаттар менен берилген эмоционалдуулугун көрсөтүп турат.

Ошентип, изилденип жаткан «Достук» концептуалдык түшүнүгү англо-америкалык тил коомчулугунун өкүлдөрүнүн баалуулуктар системасында маанилүү орунду ээлейт. «Достук» концептуалдык репрезентациясынын универсалдуулугуна карабастан, аны толтурган маанилүү белгилердин жыйындысы көз карашынан алганда, англис тилинде сүйлөгөндөр изилденип жаткан концептуалдык репрезентацияга ар кандай маанилерди беришет. Бул позиция аксиологиялык, образдуу жана инсандык деңгээлде чагылдырылган. Ошондой эле белгилей кетүүчү нерсе, изилденип жаткан этностун нарктык багыттарынын фрагменттүү аныкталган системасы татаал жана татаал көрүнүш.

Библиография:

1. Воробьев, В.В. Лингвокультурология башка гуманитардык илимдер ийриминде // Чет өлкөдө орус тили. М., 1999.
2. Маслова, В.А. Тил жана маданият таанууга киришүү. М.: Мурас, 1997. 119-б.
3. Сартбекова Н.К. Кыргызское мировоззрение в повести Ч. Айтматова“Белый пароход” ISSN 0117-3375. Asia Life Sciences. The Asian International Journal of Life Sciences Supplement 21(1) December 13, 2019 P.359-369. (Филиппины).

4. Сартбекова Н.К. Вербальное понятие концепта «женщина» ISSN 1694-7762. Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2019 5).с.229-234.
5. Тер-Минасова, С.Г. Тилдердеги жана маданияттардагы инсандык жана жамааттык // Вестн. Москва 2003. С. 78
6. Хаметова М.Ф. Улуттук-маданий англис тилиндеги "Достук" түшүнүгүнүн өзгөчөлүктөрү/ Урал Университет, 2010. №1.
7. Эдвард де Шазал, Луис Роджерс, Оксфорд ЭАП

8. Онлайн ресурс: "Достук" сөзүнө ассоциацияларURL: https://sinonim.org/as/friendship
7. Хизова М.А. Орусча "достук" түшүнүгү жана англис тил маданияттары / М.А. Хизова.Краснодар, 2005.

УДК 811.11-112

Давлеталиева Н.К., Ибраева Г.И.
И. Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, ага окутуучу, nazira.davletalieva@gmail.com,
И. Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, ага окутуучу
Davletalieva N.K., Ibraeva G.I.
KSU named after I. Arabaev

КООМДОГУ «ДОСТУК» КОНЦЕПЦИЯСЫ
THE CONCEPT OF "FRIENDSHIP" IN SOCIETY

Аннотация: Макалада «Достук» концепти кенири каралып, бул маселе боюнча ар кандай көз караштар берилген. Автор илимий адабияттарда берилген достуктун түрлөрүнүн классификациясын корсоткон.

Abstract. The concept of “Friendship” is revealed, different points of view on this question are resulted in the article. The author gives a classification of forms of friendship, as they are represented in the scientific literature.

Негизги сөздөр: когнитивдик лингвистика, идея, “Достук” концепциясы.
Keywords: cognitive linguistics, idea, concept, concept of "Friendship"

Адамдын образы социологияда, физиологияда, психологияда, тил илиминде көп кырдуу, көп аспектуу жана көп функциялдуу болуп эсептелет. Көбүнчө биз перцептивдүү, акыл-эс, эмоция жана алардын түрлөрү, жаралышы жөнүндө сөз кылабыз. Эң кеңири жана кызыктуусу – адамдын ички дүйнөсү, анын болушунун сезимдик жагы. Лингвистикалык белгиде чагылдырылган жана камтылган эмоционалдык көрүнүштөрдү талдоо ар кандай табигый тилде сүйлөгөндөрдүн “күнүмдүк аң-сезими” (Воркачев 1992:46), алардын жөнөкөй

дүйнө таанусу жөнүндө маданий маалыматтын эң маанилүү жана дээрлик жалгыз булагы болуп саналат, тигил же бул тилге мүнөздүү болгон индивидуалдык, түшүнүктөр, маданий изоглосстардын бир түрү жана изоглосс байламдары болуп эсептелинет. (Апресян 1995:38). Булар, биринчиден, лингвистикалык жана кененирээк маданий аң-сезимдин стереотиптери: мисалы, адаттагы «Жан», «Меланхолия», «Тагдыр», «Эрдик» деген түшүнүктөр. Акыркы убакта англис тилиндеги “Достук” концепциясы аныктоо көйгөйүнө көп көңүл бурулуп, 20-кылымдын аягында лингвисттердин, философтордун, лингвокультурологдордун жана психологдордун кызыгуусун арттырды. Байкоолор көрсөткөндөй, лингвокультурологиядагы бул түшүнүк эң аз изилденген жана так аныкталган концепциялардын бири, ошол эле учурда анын мааниси жана баалуулугу кыйла жогору. Бул концепция дүйнөнүн жана инсандын ички, руханий жашоосунун суротун руханий-моралдык жана моралдык-этикалык өлчөмдөрдүн татаал системасын чагылдырат.

Гуманитардык билимдин өнүгүү жолунда лингвистиканын ой жүгүртүү белгилери мазмундук тарабын адекваттуу белгилөө үчүн, жаңы терминди иштеп чыгуу зарылчылыгына туш болду, ал маанинин жана функционалдык чектөөлөрүн алып салуусу логика-психологиялык жана лингвистикалык категориялардын биригишине алып келет.

1970-жылдары «Концепт» термини философтордун жана лингвисттердин техникалык терминологиясына көбүнчө «таза түшүнүк» деген мааниде кирет, мисалы: экзистенция мамилелеринде концепт менен объектти, түшүнүк менен материяны байланыштырат (Арутюнова, 1976: 18); кээде концепт менен түшүнүк үтүр аркылуу өтөт, бири экинчисине түшүндүрмө, мааниси боюнча жакын болуп эсептелет, мисалы: Ой бул учурда концептен (түшүнүктөн) субстанцияга, берилген белгилердин жыйындысын камтыган объектке өтөт. Концептуалдык маалыматты иштеп чыгууга арналган эмгектердин котормолорунда мындай түшүндүрмө колдонууга да жолугабыз, мисалы: Концептуалдык структура түшүнүктөрдөн (концептерден) жана түшүнүктөрдүн ортосундагы мамилелерден турат. Мындай структура бир түшүнүктүү жана уникалдуу болушу керек. Курчап турган концептуалдык структуралар түшүнүксүздүктү чечүүгө жардам берип, кайсы концептуалдык структуралар берилген учурда мааниге кызмат кылаарын көрсөтүүгө тийиш (Schenk, 1980: 26).

Бирок, 1980-жылдардын орто ченинде, түшүнүк жана концепция барган сайын дифференцияланып колдонулууда, мисалы: Коцепт – бул өз ара байланышкан түшүнүктөрдөн курулган белгилүү концептуалдык системадагы интерпретация – пикирдин жана билимдин когнитивдик негизги подсистемаларын түзгөн маанилер (Pavilionis, 1986: 241). Концептер эмес, түшүнүктөр, атап айтканда, түшүнүүнүн натыйжасынын элементардык бирдиктери деп аталат. Бул элементардык бирдиктер өздөрү кабылдоочу адамдын андан аркы иш-аракеттеринин программасын белгилей алышат, мисалы: Практикалык ой жүгүртүүдөгү борбордук жана белгилүү бир деңгээлде бурулуш болуп аксиологиялык жана модалдык пландардын бүдөмүк жана субъективдүү түшүнүктөрүнөн катаал планга өтүү саналат, адам ишинин программалары - жеке жана коомдук.

«Концепт» деген сөздү азыркы гуманитардык билим чөйрөсүнө биринчилерден болуп орус ойчул С.А. Асколдов киргизген. (1870-1945). Орто кылымдагы номиналисттерге окшоп, ал «жеке өкүлчүлүктү бүтүндөй жалпы көлөмдүн ордуна» тааныйт. Бирок алардан айырмаланып, ал концепцияны андагы «жалпылыкты» көрүп, индивидуалдык идея менен бирдейлештирбейт.

С.А. Асколдов концепцияны «ойлоо процессинде биз үчүн бирдей түрдөгү объекттердин чексиз жыйындысын алмаштырган психикалык формация» деп эсептеген (Асколдов, 1980: 75).

Когнитивдик лингвистиканын алкагында түшүнүктөр «адам психикасында чагылдырылган эс тутумдун, менталдык лексиканын оперативдүү маанидеги бирдиктери» деп түшүнүлөт (Зусман, 2003: 38).

Маданият таанууда түшүнүк адамдын психикалык дүйнөсүндөгү маданияттын негизги клеткасы болуп саналат (Степанов, 2001: 43).

Концепт адамдын аң-сезиминде сөздөрдүн сөздүк маанилеринин негизинде гана эмес, жеке жана элдик маданий-тарыхый тажрыйбанын негизинде да пайда болот жана бул тажрыйба канчалык бай болсо, түшүнүктүн чеги ошончолук кең болсо, ошончолук кеңири мүмкүнчүлүктөр пайда болот. Сөздөрдүн эмоционалдык чегнин пайда болушу, анда алар концептин бардык аспектилери чагылдырылган болот. (Лихачев, 1993: 144). Ю.С. Степанов, дал ушул өзгөчөлүк түшүнүктү «Адамдын акыл-эсиндеги маданияттын уюп калышы; кайсы формада маданият адамдын психикалык дүйнөсүнө кирээри... ошол аркылуу адам маданиятка кирип, кээ бир учурларда ага таасир этет» деген (2001: 43).

Концепт – бул интеллектуалдык дискурс, көбүнчө илимий жагына карайт. Бул термин алар белгилүү бир концепциянын өзгочолугун, анын априордук мүнөзү баса белгиленет, бул концепцияны талкуулоодо терминдерди колдонуу боюнча, анын маңызын кайра курууга аракет кылынат.

Ар бир улуттук маданияттын тарыхында сүйүү, достук сыяктуу адамдардын өз ара мамилелерине тиешелүү маселелер ар дайым биринчи даражадагы мааниге ээ болуп келген жана болуп келет. Адамдар достук деген эмне экенин, дос деген ким экенин, достук эмне үчүн мынчалык зарыл экенин түшүнүүгө аракет кылып жатышат, бирок так чечмелениши жок бул түбөлүктүү суроолор көптөгөн талаш-тартыштарды жаратат. Ошого карабастан, адамзат достук феноменинин өзүн түшүнүүгө болгон туруктуу аракеттеринен баш тартпайт; адамдын өзүн-өзү аңдоосу, жашоого болгон көз карашы жана дүйнө таанымы негизинен достукка болгон мамилеси менен аныкталат.

Достук - бул көп кырдуу көрүнүш, аны бир билим чөйрөсүнө кыскартууга болбойт. Тилдик эмес сөздүктөрдөгү достуктун чечмелөөлөрүн талдап көрүп, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: достук – бул кызыкчылыктардын жалпылыгына, өз ара боорукердикке негизделген инсандар аралык мамиле (Этика сөздүгү, 1989: 85), руханий жакындык (ФЭС, 1983: 177); Бул туруктуу, индивидуалдык тандалма мамиле, ага кошулуунун (бири-бирине тартылуу) күчөгөн процесстери, эки тараптуу сезимдерди жана артыкчылыктарды күтүүлөрү менен мүнөздөлбөстөн (Dictionary of a Practical Psychologist, 1999: 148), ошондой эле альтруисттик сезим, ишеним жана ачык-айкындуулукту болжолдойт .(Волков, Поликарпов, 1999: 358).

«Достук – бул адамдардын ортосундагы бири-бирине болгон сүйүүгө, руханий жакындыкка, жалпы кызыкчылыктарга ж.б. негизделүүчү мамиле. Көп жылдык, эски, көп жылдык достук. Ишенимдүү, бекем, бекем достук. Чынчыл, жалындуу, назик, жакын достук. Бузулбас достук. Дос болуу, достошуу. Достукта жашоо. Кимдир бирөө менен достошуу. Университетке киргенден бери студенттик даражага көтөрүлгөн Алтынай мен менен болгон достугу улам-улам күчөдү.

Достукту: 1) социалдык институт, же социалдык нормалардын системасы (социологиялык аспект), 2) адеп-ахлактык сезим (психологиялык аспект) жана 3)

мамилелердин конкреттүү түрү (социалдык-психологиялык аспект) деп бөлүү керек. Достуктун чыныгы мазмуну тарых бою өзгөрүп келген.

Алгачкы коомдо достук – символикалык эгиздүүлүккө (кан достугу, туугандашуу ж. б.) байланыштуу ритуалдашкан мамилелердин аталышы; аны түзүүнүн ыкмалары, достордун укуктары жана милдеттери салт менен жөнгө салынат жана көбүнчө чыныгы тууганчылыктан жогору коюлат (аскердик достук, мисалы, Гомердеги Ахиллес жана Патрокл). Үй-бүлөлүк байланыштар бузулган сайын, достук мамилелер үй-бүлөлүк мамилелерге көбүрөөк карама-каршы келет, ал эми адамдын "достору" анын бардык пикирлештери же саясий колдоочулары деп аталат. Жалпы кызыкчылыктарга негизделген мындай достук-жолдоштук инсандын калыптанышы менен өнүккөн жеке эмоционалдык байлоодон алыс болгон. Байыркы Грециядагы Платондун жан аябас достук-сүйүү идеалы, анда сезимдик тартылуу адеп-ахлактык жактан өркүндөтүү каалоосуна баш ийет, ички карама-каршылыгы бойдон калууда. Аристотель гана достук-жолдоштук менен достук-сүйүүнүн ортосундагы бул карама-каршылыкты жок кылып, достукту өтө индивидуалдуу жана ошол эле учурда эротикалык компоненттен эркин мамиле катары түшүнөт.

Философия тарыхында достук негизинен этикалык жактан каралса, айрымдары достуктун эмоционалдык аспектисине басым жасашкан (мисалы, М. Монтень), башкалары аны кызыкчылыктардын жамаатынан же акылга сыярлык эгоизмден (мисалы, К. Гельвеций) алган. Чыныгы достук культун жараткан немец романтиктери андан өзүмчүлдүктөн баш калкалоочу жайды көрүшкөн, буржуазиялык дүйнө; утопиялык социалисттер бардык адамдардын ортосунда достукту орнотууну үгүттөгөн ж.б.

«Достук» сыяктуу концепти изилдөө, бул чындыктын түшүнүгүн аныктоо үчүн тексттин ошол фрагменттерин жана тигил же бул кубулуш менен байланышкан фразеологиялык бирдиктерди талдоону камтыйт. Бул түшүнүктөрдүн элементтерин белгилөө үчүн биринчи кезекте ушул жалпы түшүнүк менен байланышкан аттардын семантикалык түзүлүшүнө кайрылуу зарыл. Роджердин тезаурусу «Достук» концептине байланыштуу активдүү колдонулган лексемалардын диапазонун аныктоого мүмкүндүк берет. Бул жерде биринчи орунда макулдук, шайкештик, түшүнүүчүлүк, топторду түзө билүү, жалпы кызыкчылыктар, интимдик, сексуалдык жана үй-бүлөлүк мамилелер, демөөрчүлүк, сүйүү, достуктун башталышы жана калыбына келиши турат.

Бул маанилерден тыянак чыгарсак болот: достуктун негизги мааниси – бул адам менен болгон баарлашуу, өз ара окшоштукка, бул адамдын сапаттарын билүү жана тынчтыкты, бейпилдикке алып келген сүйүү; анын башталышы бар, үзгүлтүккө учуратып, андан кийин улантууга болот. Дос душманга каршы.

Англис тил мейкиндигинде “Достук” концептин талдоо лингвомаданий багыттын алкагында жүргүзүлөт, Ю.С. Степановдун талдоо процедурасы сунушталган. Ал концепциянын 3 “катмарын” аныктайт: негизги, актуалдуу өзгөчөлүгү; кошумча, же бир нече кошумча, "пассивдүү" белгилер, алар актуалдуу болбой калган, "тарыхый"; ички форма, адатта толугу менен аң-сезимсиз, сырткы, сөздүк формада басылган. Ошентип, «азыркы изилдөөлөрдө маданий түшүнүктөр, адатта, тилдик формада объектилештирилген, жамааттык аң-сезимдеги көп өлчөмдүү семантикалык формациялар катары аныкталат» (1997: 47).

Негизги өзгөчөлүгүндө, актуалдуу, “активдүү” катмарда концепция иш жүзүндө тигил же бул тилдин (берилген маданияттын тили) бардык колдонуучулары үчүн алардын өз ара түшүнүү жана баарлашуу каражаты катары бар.

Анын мазмунунун кошумча, “пассивдүү” белгилеринде концепция айрым социалдык топтор үчүн гана актуалдуу, ал эми бардык учурларда концепциянын “тарыхый”, “пассивдик” белгилери негизинен адамдардын тигил же бул социалдык топтун ичинде баарлашканда жаңыланып турат, алар башка топтор менен сыртта эмес, бири-бири менен баарлашканда.

Түшүнүктүн ички формасын аныктоо үчүн анын этимологиясына кайрылалы. Скиттин этимологиялык сөздүгүндө (1961: 22) " friendship " англис тилиндеги " friend " уңгусу жана " ship" суффиксинен турган сөз экени айтылат.

Friend, an intimate acquaintance. Орто кылымдагы англис тилинде frend, freond. Ал freon, freogan этишинин учур чак мүчөсүнөн келип чыккан, демек, мүчөнүн мааниси "сүйүү" дегенди билдирет. Ислан тилинде froendi, a kinsman (жакын тууган) -frja– to love (сүйүү)этишинен келип чыккан. Шведче froinde (a kinsman) (тууган). Гот тилинде frijonds, a friend, frijon – to love этиштин азыркы чак мүчөсү. Эски венгер тилинде friunt – to love. Шотлан тилинде pri – to love.

Демек, анын этимологиясында камтылган «Достук» тушунугунун ички формасы «дос» компонентин камтыйт - бул жакын адам, суйуктуу адам, жакын тууган.

Жогоруда айтылгандардын негизинде “Концепт” термини ар кандай илимий дисциплиналарда кеңири колдонулуп, аны көп түшүнүүгө алып келет деген тыянак чыгарууга болот. Көбүнчө «Концепт» «Түшүнүктүн» синоними катары колдонулат, бирок «Концепт» термини логикада жана философияда колдонулат, ал эми «Түшүнүк» математикалык логиканын термини катары маданият илиминдеринде да колдонулат.

Колдонулган адабияттар:

1. Асколдов С.А. Түшүнүк жана сөз / С.А. Асколдов // Орус адабияты. Адабият теориясынан текст түзүмүнө чейин. Антология. – М.,1980. – С. 70-85.

2. Арутюнова Н.Д. Сүйлөм жана анын мааниси: Логикалык-семантикалык маселелер / Н.Д. Арутюнова. – М., 1976. – Б. 11-27.

3. Арутюнова Н.Д. Практикалык ой жүгүртүү жана тил // Н.Д. Арутюнова //Тилдин маңызы, өнүгүшү жана функциялары. –М.,1987. – Б.3-23.

4. Зусман В.Г. Гуманитардык билимдер системасындагы концепция: Концепция жана концепция / В.Г. Зусман // Адабият маселелери. – № 2. – 2003. – Б. 44-71.

5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Лузина Л.Г., Панкрат Ю.Г. Когнитивдик терминдердин кыскача сөздүгү / Э.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Л.Г. Лузина, Ю.Г. Панкраттар. – М., 1996.

6. Кубрякова Е.С. Дүйнөнүн лингвистикалык картинасын түзүүдөгү сөз жасоонун ролу / Е.С. Кубрякова // Тилдеги адам факторунун ролу: Тил жана дүйнөнүн сүрөтү. – М., 1988.

7. Кунин А.В. Англисче-орусча фразеологиялык сөздүк. 2 китепте. / А.В. Кунин. – М.: Совет энциклопедиясы, 1967.

8. Лихачев Д.С. Орус тилинин калыптары жөнүндө түшүнүк / Д.С. Лихачев // Изв. АН. СССР. Сер. жарык. жана тил – Т. 52. – № 1. – 1993-ж.

9. Pavilionis R.I. Тил, маани, түшүнүү / Р.И. Павильонис // Тил. Илим. Философия: Логикалык-методологиялык жана семиотикалык анализ. – Вильнюс, 1986. – С. 212-289.

10. Степанов Ю.С. Туруктуулар: Тил маданиятынын сөздүгү: Изилдөө тажрыйбасы / Ю.С. Степанов. – М, 1997.
11.Сартбекова Н.К. Кыргызское мировоззрение в повести Ч. Айтматова“Белый пароход” ISSN Asia Life Sciences. The Asian International Journal of Life Sciences Supplement 21(1) December 13, 2019 P.359-369. (Филиппины).
Сартбекова Н.К. Вербальное понятие концепта «женщина» ISSN 1694-7762. Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2019 5).с.229-234.
11. Шенк Р. Концептуалдык маалыматты иштетүү / Р. Шенк / Которм. англис тилинен – М.,

12. Щерба Л.В. Тил системасы жана кеп ишмердиги / Л.В. Щерба. – Л., 1974.

УДК 1

Мамбаева Салтанат, Шухеда Ренгин Озтюрк
КТМУ Манас, Гуманитардык факультет, синхрон котормо бөлүмү доцент ф.и.к.
КТМУ Манас, Социалдык изилдөө институту, Магистрант
Мамбаева Салтанат, Шухеда Ренгин Озтюрк
КТМУ Манас, Гуманитарный факультет, отделение синхронного перевода, к.ф.н., доцент
КТМУ Манас, Институт социальных исследований, Магистрант 2 года обучения
M a m b a a l t a n a t Suheda Rengin Öztürk
KTManas University Faculty of Humanities Simultaneous Translation Dept. assoc. Prof. (PhD)
KTU Manas, Social Researches Institution MA, student of the 2nd course

ТҮРКЧӨ-ОРУСЧА ЖАНА ОРУСЧА-ТҮРКЧӨ КОТОРУУДАГЫ АЛДАМЧЫ СӨЗДӨР
ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКОВ В ТУРЕЦКО-РУССКОМ И РУССКО-ТУРЕЦКОМ ПЕРЕВОДЕ
FALSE FRIENDS OF A TRANSLATOR IN TURKISH-RUSSIAN AND RUSSIAN-TURKISH TRANSLATION

Баяндоо. Бул макалада алдамчы сөздөр жөнүндө маселе каралат. Котормо учурунда котормочу чоң кыйынчылыктарга туш болот. Макалада түрк жана орус тилдери тандалып алынган жана салыштырмалуу изилдөө үчүн ушул тилдерде табылган алдамчы сөздөр мисалдары келтирилген. Бул макала котормо жаатында пайда болгон жана алдамчы сөздөр менен байланышкан көйгөйлөрдү болтурбоого багытталган.

Ачкыч сөздөр: алдамчы сөздөр, түркчө, орусча, салыштырма анализ

Аннотация. В данной статье, рассматривается вопрос о ложных друзьях переводчика. Переводчик испытывает большие трудности во время перевода. В статье были выбраны турецкий и русский языки, и примеры ложных друзей переводчика, встречающиеся в этих

языках для сравнительно-сопоставительного изучения. Эта статья направлена на то, чтобы избежать проблем, возникающие в области перевода и связанные с ложными друзьями переводчика.

Ключевые слова: ложные друзья переводчика, турецкий, русский, сравнительно-сопоставительный анализ.

Annotation. In this article is considered problems of false friends of a translator. The translator is experiencing particular difficulties during translation. Here were taken Turkish and Russian samples of false friends of a translator from for comparative study. The aim of this article is to avoid problems of translation which are associated with false friends of a translator.

Keywords: false friends of a translator, Turkish, Russian, comparative analysis.

Язык - это средство общения, которое позволяет людям лучше передавать свои чувства и мысли. Язык очень богат, и слова, которыми обладает язык, имеют очень широкий диапазон значений, когда они соблюдаются. Когда проводится поиск по словарю, можно увидеть, что любое слово имеет более одного значения. Учитывая богатство и разнообразие языков, возникла необходимость в переводе.

Перевод, в простейшем известном определении - это работа по переводу и передаче текста произведения, речи устно или письменно с одного языка на другой. С тех пор, как перевод впервые появился, он помогает понимать другой язык или общаться с людьми, говорящими на разных языках. Кроме того, благодаря переводу можно быть в курсе того, что происходит в мире, читать литературные произведения разных стран и знакомиться с разными культурами.

Потребность в переводе возникла в древние времена. Известная легенда о Вавилонской башне гласит, что во времена Шумеров, люди хотели построить очень высокую башню, чтобы достичь Бога, после чего Бог наказал их за это высокомерие людей. Бог снес башню, которую они построили, и разделил их язык, на котором люди говорили в то время, на 72 разных языка. Люди, говорящие на одном языке, разделились в разных местах, образуя разные нации. Это возникшее языковое разнообразие породило потребность в профессии переводчика.

Таким образом, с помощью переводчика люди разных национальностей и культур, могли общаться, могли вместе вести общие дела. Как видно из этого, основная цель переводчика - переводить с одного языка на другой. Если взглянуть на характеристики переводчика, то, во-первых, он способен понимать и говорить на разных языках. Кроме того, переводчик должен обладать обширным словарным запасом, знаниями общей культуры и знаниями о событиях в мире. Наличие богатого словарного запаса важно для лучшего понимания людьей разных национальностей, чтобы они могли правильно передать намерения говорящего или автора. Еще одна важная проблема при осуществлении передачи заключается в том, что она также распознает культуру людей, говорящих на разных языках, поскольку культурные различия могут ограничивать общение. Это препятствие устраняет тот факт, что переводчик знаком с общей культурой, культурной структурой обществ, с которыми он общается, обычаями и традициями. Несмотря на то, что переводчик обладает этими характеристиками и развивает себя, можно сказать, что во время перевода возникает ряд проблем. Ложные друзья переводчика - известная как одна из этих проблем, с которыми часто сталкиваются переводчики, является предметом данного исследования.

Ложные друзья переводчика (ЛДП - далее используется сокращенный вариант) определяется как слова, которые имеют одинаковые или похожие характеристики по форме на исходном и переводном языках, но различаются по значению. ЛДП звуки слов, используемых на оригинальном языке - это слово, образованные в результате буквенного перевода на переводном язык. В некоторых случаях слова, транслитерированные таким образом, приводят к неправильной передаче слова и, следовательно, к неправильному пониманию слушателя и читателя. Одной из причин образования таких слов, как ЛДП, является то, что языки находятся под влиянием друг друга. Можно привести примеры ЛДП в виде существительных, прилагательных, глаголов, местоимений и наречий (Нургалина,2018).

Рассмотрим следующие примеры:

— спорт, а не спор tartışma по-турецкий
— магистр (ученая степень), а не мастер usta по-турецкий
— детское питание, а не мама anne по-турецкий
— женщина, леди, мадам, а не баян akordeon по-турецкий
— трос, канат, а не халат — gömlek (как рабочая одежда), bornoz (банный/купальный), sabahlık (дамский), ropdöşambr (мужской); последнее слово употребляется крайне редко) по-турецкий

Из-за слов, созданных таким образом транслитерации, это тяжело не только переводчикам, которые только начинают свою профессию и не имеют опыта, но и часто опытным переводчикам. Чтобы избежать этой проблемы, ученые из разных стран провели исследования и написали статьи на эту тему, а также были созданы различные словари. Ученые, работающие над этой проблемой, так же подчеркивают, что использование словаря очень важно с точки зрения устранения этой проблемы (Березовская, Изосимова, 2021).

В первый раз это явление было отмечено в исследовании зальцбургских ученых в 17 веке, но комплексный и детальный анализ подобных межъязыковых соответствий началось с 1928 года, с работы М. Кесслера и Ж. Дероккиньи на материале французско-английских и англо-французских параллелей. Ими был введен термин – “faux amis du traducteur” (“ложные друзья переводчика”). Кроме М. Кесслера и Ж. Дероккиньи, позже, проблема “ложные друзья переводчика”, Я.И. Рецкер, В.В. Акуленко, Л.С. Бархударов, В.Н.Комиссаров, К.Г. Готлиб и другие (Красоткина Е. Ю., 2015).

Рассмотрим следующие примеры более подробно:

 Слово “*magazin*” на турецком языке используется в смысле телевизионной программы, или журналы в которой рассказываются новости об известных людях в мире искусства, развлечений и спорта. *“Magazin dergilerinde ünlü oyuncinun yeni çıkacak filmin reklamını yaptışlar.” “Они рекламировали предстоящий фильм известного актера в таблоидах.”* На русском языке слово “*магазин*” означает место, где люди могут покупать товары, продукты, которые они считают необходимыми. “Можешь сходить за молоком в магазин?” “Marketten süt alıp gelebilir misin?”

 В турецком языке слово “*kravat*” используется для обозначения мужских аксессуаров, которые надеваются на рубашку. *“İşte her gün <u>kravat</u> takmak tam bir işkenceydi.” “Носить галстук каждый день на работе было настоящей пыткой.”* Слово “*кровать*”, звучащее в русском языке таким же образом, используется для обозначения предметов из шерсти и хлопка для сна и отдыха. *“С тех пор, как его уволили с работы, он не выходил из своей комнаты и*

даже не вставал с кровати." "İşten kovulduğundan beri odasından çıkmıyor, yataktan bile kalkmıyordu."

 В турецком языке слово "*jilet (бритва)*" используется для обозначения бритвы, сделанной из тонкой стали и острой с обеих сторон. Например; "*Yüzünü jiletle tıraş etti." "Он побрил лицо бритвой."* Помимо этого, они также используются в разных значениях. Например, использование "*jilet atmak (порезать бритвой)*" означает нападение бритвой или нанесение себе ударов бритвой. *"Kollarına jilet atmıştı ve her yeri kan içindeydi." "У него всегда были порезы бритвой на руках, и он был весь в крови."* По-другому можно использовать аналогию с "*jilet gibi (бритвой)*" для некоторых очень острых предметов. *"Eti kesmek için kullandığı bıçaklar jilet gibiydi." "Ножи, которыми он резал мясо, были острыми как бритва."* Точно так же эта аналогия используется идиоматизацией как "*jilet gibi olmak (быть как бритва)*". Эта фраза связана с тем, что вся одежда на нас выглажена и чиста, как бритва. Обычно это выражение используется, когда кто-то одевается очень стильно. "*Davete katılan adamın takım si çok pahalı olmalıydı, adam jilet gibi olmuştu." "Костюм парня, пришедшего на вечеринку, должен был быть очень дорогим, парень выглядел очень элитно."*

С другой стороны, в русском языке первое значение этого слова "*жилет (yelek)*", произносимое таким же образом, как на турецком, известно как одежда, пиджак без воротника без рукавов, которую мужчины обычно носят внутри костюма. Другое значение этого слова, как и на турецком, также используется в русском языке для обозначения бритвы.

 На турецком языке слово "*ray (рельс)*" означает железную дорогу, по которой ходят общественные транспортные средства, такие как поезда и трамваи. Слово "*ray*" приобретает разные значения, образуя идиомы с различными суффиксами, которые оно принимает:

● Первая из них - фраза "*raydan (rayından) çıkmak (сойти с рельсов)*". Эта фраза используется для обозначения нарушения определенного порядка. *"Son günlerde hayatımdaki her şey rayından çıkmaya (сходить с рельсов) başladı." "В последнее время в моей жизни ничего не пошло не так."*

● Другой способ использования - "rayına girmek (встать на рельсы)". Это используется для обозначения того, что работа или ситуация приходят в порядок и развиваются хорошо. *"İşimle ilgili artık her şey rayına girdi." "Теперь все в моей работе встало на свои места."*

● В качестве последнего примера "*rayına oturtmak (привести в порядок)*" используется для обозначения того, чтобы поставить задачу на путь и метод. *"Üniversiteden mezun olduktan sonra her şeyin rayına oturacağına inanıyorum." "Я верю, что после окончания университета все встанет на свои места."*

На русском языке первое значение слова "*рай (cennet)*" с религиозной точки зрения - это место, куда попадают добрые, праведные люди после смерти. Слово "*рай*" также используется в переносном смысле как спокойное тихое место, где мы чувствуем себя безмятежными, и счастливыми. *"Анталия - рай Турции." "Antalya Türkiye'nin cennetidir." "Piknik için geldiğimiz park adeta cennetti." "Парк, в который мы приехали на пикник, был настоящим раем. (Парк, в который мы приехали на пикник, был таким тихим местом, что казался раем.)".*

 Слово "*bardak (стакан)*" на турецком языке означает емкость, обычно сделанную из стекла, которая используется для питья жидких напитков, таких как вода. *"Adam sinirle elindeki bardağı sıkarak kırdı." "Мужчина нервно сжал стакан в руке и разбил его."* Другое значение относится к мере. *"Pastayı süslemek için iki bardak kremşantiyi çırptım." "Я взбила две чашки взбитых*

сливок, чтобы украсить торт.” На русском языке слово *“бардак (karışıklık)”* означает беспорядок, хаос, неразбериху. *“Если человек не склонен к порядку, он и в гробу устроит бардак..” (Дмитрий Глуховский, “Будущее”).*

 На турецком языке слово *“ad (имя)”* известно как слово, которое служит для описания и объяснения любого человека, чего-либо. Помимо этого, слово *“ad (имя)”* определяется как слова, которые также используются для описания одушевленных и неодушевленных существ, чувств и мыслей, различных ситуаций. *“Onun adını duyan herkes dehşete düşüyordu.” “Все, кто слышал его имя, были в ужасе.”* На русском языке слово *“ад (cehennem)”*, согласно религиозным верованиям, означает место, куда души грешников отправляются после смерти, чтобы предаться вечным мучениям. *“Все боятся попасть в ад.” “Herkes cehenneme gitmekten korkar.”* Другое значение этого слова - растерянность и страх. В разговорной речи слово *"ад* используется для обозначения шума, беспорядка, шума и суеты. *“Место, где они живут, - настоящий ад.”* Другое значение этого слова - болезненное психологическое состояние или событие, известное как моральные страдания.

Как видно из приведенных примеров, когда слова рассматриваются с точки зрения их значения, можно увидеть, что они содержат в себе разные значения. Кроме того, мы также упоминали, что языки содержат слова, которые имеют общее написание или произношение, под влиянием друг друга с течением времени. С другой стороны, можно сказать благодаря проведенным исследованиям, что общие слова, содержащиеся в языках, со временем приобрели разные значения. В этой статье также рассматриваются общие слова на турецком и русском языках, которые имеют одинаковое написание и произношение, но имеют разные значения. Турецкий и русский языки, которые сравниваются, представляют собой два глубоко укоренившихся языка, которые, как и большинство языков, при отдельном изучении очень богаты словарным запасом. Таким образом, можно встретить больше примеров, кроме приведенных примеров.

Наличие и большое количество этих слов усложняет работу не только опытных но и неопытных переводчиков, выполняющих устный и письменный перевод. Цель переводчика - быть ясным и понятным. И перевод должен быть сделан на понятном языке и в соответствии с правилами переводимого языка. Помимо того, что переводчик обладает богатым словарным запасом и владеет языками, на которых он говорит, переводчик также должен знать о ложных друзей переводчика.

В этом плане если ложные друзья переводчика перевести методом транслитерации и транскрипции, это может привести к ошибке. Это, в свою очередь, может привести к тому, что слушатель или читатель неправильно поймут или вообще не поймут.

Эта статья была написана для того, чтобы раскрыть возможности перевода ЛДП с турецкий на русский и с русского на турецкий языки, и избежать ошибок при переводе ЛДП в художественных произведениях. Также данная статья может служить помощником для начинающих переводчиков.

Список использованной литературы:

ерезовская, О. В., & Изосимова, К. С. (2021). «ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКА» И РОЛЬ КОНТЕКСТА ПРИ ИХ ПЕРЕВОДЕ. *Молодая наука Сибири*, (1), 811-815.

ротогенова, М. Г., & Стрижакова, М. Г. (2020). К ВОПРОСУ О «ЛОЖНЫХ ДРУЗЬЯХ

ПЕРЕВОДЧИКА» КАК СОВРЕМЕННОЙ ПРОБЛЕМЕ ЯЗЫКОВЕДОВ. In Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Наука и социум» (No. XV, pp. 98-101). Автономная некоммерческая организация дополнительного профессионального образования «Сибирский институт практической психологии, педагогики и социальной работы».
расоткина, Е. Ю. (2015). Ложные друзья переводчика. International scientific review, (7 (8)), 45-

ургалина, Х. Б. (2018). Ложные друзья переводчика. In МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «УРАЛЬСКАЯ ГОРНАЯ ШКОЛА–РЕГИОНАМ» (р.

УДК: 81’362(575.2).

Мырзалымбекова А.К.
И. Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, улуу окутуучу
Мырзалымбекова А.К.
КГУ имени И.Арабаева, Института мировых языков и международных отношений имени Ш.Кадыровой, старший преподаватель,
Myrzalymbekova A.K.
K
S
U

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ. PROBLEMS OF COMPARATIVE LINGUISTICS

Аннотация Бул макала салыштырмалуу тил илиминин өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө арналган. Белгилүү болгондой, генетикалык жактан байланышы жок жана грамматикалык жактан ар башка тилдерди салыштыруу кандайдыр бир башаламан жана системасыз түрдө эмес, белгилүү бир методология боюнча, б.а. катуу аныкталган критерийлерге жана принциптерге негизделет. Бул изилдөөнүн максаты көп тилдердин генетикалык карым-катнашында гана эмес, алардын грамматикалык көп түрдүүлүгүндө да болуп жататкандыгын камтыйт.

Аннотация Данная статья посвящена исследованию особенностей сопоставительного языкознания. Как известно, сопоставление генетически неродственных и грамматически разнотипных языков проводится не как-нибудь хаотично и бессистемно, а подчиняясь определенной методологии, т.е. на основании строго определенных критериев и принципов. Все дело не только в генетическом родстве языков, а сколько в их грамматической разнотипности, что и явилось целью данного исследования.

A
b
s
t
r
a

comparison of genetically unrelated and grammatically different languages is carried out not in some chaotic and unsystematic way, but according to a certain methodology, i.e. based on strictly defined criteria and principles. The whole point is not only in the genetic relationship of languages, but also in their grammatical diversity, which was the goal of this study.

Негизги сөздөр: Контрасттык лингвистика, салыштырма лингвистика, генетикалык жактан тектеш тилдер, грамматикалык жактан ар башка тилдер, диахрония, синхрония.

Ключевые слова Контрастивная лингвистика, сопоставительное языкознание, генетически родственные языки, грамматически разнотипные языки, диахрония, синхрония.

Keywords: Contrastive linguistics, comparative linguistics, genetically related languages, grammatically different languages, diachrony, synchrony.

Сопоставительное языкознание возникло во второй половине XX века на основе актуализации сопоставительного метода, который представлял собой «…исследование и описание языка через его системное сравнение с другим языком с целью прояснения его специфичности (системной идиоматичности)» [7,1990: 481]. Сопоставительное языкознание, однако, возникло не на пустом месте. Оно существовало имплицитно всегда, но в составе сравнительно-исторического языкознания, которое выделилось в лингвистике еще в первой трети XIX в. И связано с именами замечательных ученых Ф.Бонна, Р.Раска; в России же идеи сравнительно-исторического метода в языкознании развивал в XIX в. известный русский языковед А.Востоков.

Сравнительно-историческое языкознание, в основе которого лежит сравнительно–исторический метод, отличается основными характеристиками, которые можно свести к нижеследующим моментам:

1/ оно изучает в основном, языки из одной языковой семьи, в основном, индоевропейские и, следовательно, родственные;

2/оно изучает родственные языки в их языковой истории, т.е. диахронически, и выявляет ту или иную степень их общего родства;

3/ оно изучает родственные языки с целью установления некоего общего для них одного древнего языка, праязыка. [3. 1975:35-38;]

Сопоставительное языкознание выделилось из недр сравнительно-исторического языкознания, поскольку оно стало отличаться в своих методологических построениях от последнего тремя моментами:

1. Оно стало изучать языки в основном, из различных языковых семей, и следовательно, не являющиеся родственными, как, например, всемирно известный ученый В. фон Гумбольдт сравнивал неродственные малайские языки с языками европейскими; в некоторых случаях предметом изучения сопоставительного языкознания выступают из одной языковой семьи , но находящиеся в дальней степени родства, как например, английский и чешский, принадлежащие к одной индоевропейской языковой семье и сопоставляемые на уровне синтаксиса другим всемирно известным ученым В.Матезиусом [8. 1989:18-26];

2. Оно стало изучать языки не в их языковой истории, а на одном отдельно взятом этапе, большей частью на современном этапе их развития, т.е. синхронически и статически, в то время как сравнительно-исторические языкознание делает упор на языковую диахронию и динамику;

3. Оно стало изучать языки с целью выявления на общих и различающихся признаков, свойств и качеств, релевантных для непосредственного проецирования их как в теорию языковой типологии, так и в практику прикладной лингвистики

Все вышеуказанные отличия, характеризуют специфику нового лингвистического направления «сопоставительное языкознание» (которое, к стати, имеет как лингвистика, конфронтативная лингвистика, контрастивная грамматика) и явно отличаются от «материнского» направления «сравнительно-исторического языкознания», детерминированы круг задач, подлежащих разрешению именно в рамках данного нового лингвистического направления. Данные задачи, стоящие перед сопоставительным языкознанием, имеют широкий спектр ориентированности, начиная от проблем собственного языково-грамматической типологии и заканчивая проблемами практических аспектов применения языка, к примеру в лингвистической дидактике.

Имеется много определений задач и целей, стоящих перед сопоставительным языкознанием, на наиболее четко, ясно и доступно они сформулированы у известного русского советского ученного В.Г.Гака: «Общие задачи сопоставительного (контрастивного) изучения языков могут быть сформулированы следующим образом:

- выявляется схождения и расхождения в использовании языковых средств различными языками;
- позволяет лучше определить особенности каждого из сопоставляемых языков, которые могут ускользать от внимания исследователя при одном лишь «внутреннем» изучении языка;
- связь с различными видами прикладного языкознания, прежде всего с преподаванием неродного языка, где оно позволяет предвидеть и преодолевать нежелательную интерференцию, а также с теорией перевода, для которой оно дает надежную лингвистическую базу.
- сопоставление дает материал для типологии, для выявления универсалий» [6. 1989:9].

Однако сопоставление генетически неродственных и грамматически разнотипных языков проводится не как-нибудь хаотично и бессистемно , а подчиняясь определенной методологии, т.е. на основании строго определенных критериев и принципов. Все дело не только в генетическом родстве языков, а сколько в их грамматической разнотипности. Так, как нам известно, современный кыргызский язык отличается от современных европейских языков (немецкого, французского и английского) отсутствием в нем грамматической категории артикля и предлога. Но, это не означает, что в кыргызском языке не выражается понятия определенности или неопределенности, передаваемые европейскими артиклями; такие понятия выражаются другими лексико-грамматическими языковыми средствами. Или отсутствие в кыргызском языке грамматической категории предлога не означает непередачу в нем отношений между словами, эксплицируемых европейскими предлогами. Функциональная роль предлогов в кыргызском языке восполняется наличием в его грамматической структуре категории послелогов, которые связывают в предложении различные лексемы и эксплицирует различные пространственные, временные и логико-понятийные признаки.

Роль методологических принципов сопоставления при изучении двух или более генетически неродственных и грамматически разнотипных, особенно языков германских и тюркских, возрастает, поскольку от правильности и адекватности их применения зависят научные результаты исследования [5. 1983:184-189].

При сопоставлении генетически неродственных и грамматически разнотипных языков обычно современном языкознании применяют многие различные принципы, число и содержание которых зависят не только от наличия того или иного фактического материала, но и от строго очерченных задач и целеустановок исследования. Но обычно выделяют и применяют семь нижеследующих принципов сопоставления:

1. Принципы учета степени роста, поскольку грамматические различия в определенной мере обусловлены степенью родства: чем отдалённее родство (неродство), тем больше таких различий [6,1976:7-8];
2. Принципы учета грамматического типа языка, поскольку языки различных грамматических типов показывают большие несходстве в составе своих грамматических категорий [2,1989:56-57];
3. Принципы системности, поскольку «сопоставление не может опираться на искусственно изолированные единицы, оно должно исходить из системных отношений элементов языка: сравнению должны подвергаться парадигматические группировки (подсистемы, поля, лексико-семантические группы, синонимические ряды и т.п.);
4. Принципы достаточной глубины сравнения, что означает: не следует ограничиваться только планом выражения языков, где также наличествует смысловые моменты, а следует понимать в своем изучении вглубь плана содержания языков, где идентичность поверхностных функциональных проявлений подтверждается их глубинными содержательно-семантическими структурами;
5. Принципы синхронности, поскольку генетически неродственные и грамматически разнотипные языки следует изучать в их статике, ибо для целей сопоставительного исследования нерелевантны динамические (диахронические) данные сополагаемых языков;
6. Принципы терминологической адекватности, что означает: в одном из изучаемых языков наличествует данная категория и обозначению его термин, а в другом таковые отсутствуют-в этом случае надо исходить из категории и термина первого, исходного языка;
7. Принципы учета межязыковой интерференции, что означает: сопоставительное языкознание, имеющие одной из своих задач выход в практику языка, а именно, в лингвометодику, должно принимать во внимание последствие потенциальной (или реальной) межязыковой интерференции.

Основные задачи сопоставительного языкознания – выявления общих и различных моментов в использовании языковых средств различными языками, а также выявление языковых универсалий – в определенной мере смываются с задачами языковой типологии. Также заметим, что вся наша работа есть наглядная экспликация взаимосвязи основных задач сопоставительного, а именно, сопоставительно-грамматического языкознания и лингвистического направления типологии языков».

Поэтому уделим некоторое внимание проблемам прикладного проявления сопоставительного языкознания. Прикладной аспект такого языкознания в основном касается теории и практики перевода, а также лингвистической методики преподавания языков.

Связь сопоставительного языкознания, теории и практики перевода детерминирована правильностью и адекватностью передачи информации из исходного языка в переводящем языке. Обычно в теории и практике языкового перевода единицей перевода признается предложение, которое представляет собой в самом отрубленном выражении единство смысла

и синтаксической структуры. Сопоставительное языкознание устанавливает, исходя из коррективного отношения плана содержания и плана выражения предложения в каждом из сравниваемых языков, симметрию данных коррелятивных отношений обоих предложений в сравнительном плане. Сопоставительное языкознание базируется при этом на смысловой структуре непосредственного и близкого контекста. Теория и практика перевода, имея единого перевода предложение-высказывание, зачастую больше внимания уделяет контексту, привлекая не только близко и непосредственный контекст, а контекст глубинных смыслов и образов, особенно этим характеризуется художественный и поэтический переводы. И тогда нарушается симметрия взаимоотношения семантических аспектов предложения в обоих языках: оригинальном и переводном. Для сохранения симметричности и коррелятивности структуры и семантики предложений в обоих языках: исходном, оригинальном и сравниваемом, переводном- необходимо привлекать данные из сопоставительного языкознания.

Связь сопоставительного языкознания с лингвистической методикой преподавания языков обычно выражается в лингвистико- сравнительном обеспечении методики преподавания иностранных языков в условиях родного. А поскольку сопоставительное языкознание имеет предметом сравнения языки неродственные и разнотипные, то постольку, основная проблема заключается в этом случае в эффективном и адекватном изучении иностранного языка, грамматически сильно разнящегося от родного языка обучаемых. При изучении иностранного языка возникает явления так называемой межязыковой интерференции, когда знания, умения и навыки из родного языка обучаемых переносятся в язык иностранный. Такая межязыковая интерференция имеет свою манифестацию на всех языковых уровнях, но особенно явно она проявляется на фонетическом уровне в виде акцента, т.е. произношение иностранных слов на манер родного языка. Считается обычно, что межязыковая интерференция имеет две стороны:

1. Отрицательную сторону, мешающую усвоению иностранного языка
2. Положительную способствующую изучению иностранного языка.

При этом преобладает мнение, что отрицательная сторона межязыковой интерференции в лингвистической дидактике преобладает. Положительная же сторона интерференции иногда способствует познанию структуру и систему иностранного языка, когда навыки и умения из родного языка переносятся на сходные моменты изучения иностранного языка. И именно для выявления сходных, а также и различных моментов двух языков- изучаемого иностранного и родного- необходимо привлечение данных из сопоставительного языкознания.

Отметим еще один аспект взаимоотношений сопоставительного языкознания- оно имеет прямую и непосредственную связь с функциональной грамматикой. Функциональный аспект языка, когда в поле изучения лингвиста выдвигается понятие функции, т.е. исполняемого языковым средством своего предназначения в системе языка, важно и необходимо для сопоставительного языкознания. Поскольку в сопоставительном языкознании сравниваются большей частью языки неродственные и грамматически разнотипные, то они могут выражать и исполнять одну и ту же функцию грамматически несхожими языковыми средствами. И в этом случае связь сопоставительного языкознания и функциональной грамматики очевидна.

Список использованной литературы:

1. Абрамов, Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : [Учебник для вузов] / Б.А. Абрамов ; [Под общ. ред. Н.Н. Семенюк] М. : ВЛАДОС, 2021 -286 с.
2. Аракин, В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : учебное пособие для студентов пед. институтов по специальности "Иностранные языки"- 2-Е ИЗДАНИЕ.Москва «Просвещение» 1989-254 с.
3. Березин Ф. М. История лингвистических учений. Учеб. пособие для фи- лол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. М., «Высш. школа»,. 1984. 304 с.
4. Блох М.Я. Всеобщее и особенное при сопоставительном изучении языков // Сопоставительная лингвистика и обучение не родному языку / Отв. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1987. - С. 73-83.
5. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и тюркских языков. – Москва: Высшая школа, 1983. – 267с.
6. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков, 2020. -288 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл.ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд.,доп. – М.: Большая рос.энцикл.,202. – 709 с.
8. Матезиус В. О лингвистической характеристики (на материале современного английского языка) // Новое в зарубежной лингвистике.-Вып.XXV- контрасивная лингвистика.- М.: Прогресс, 1989, - С.
9. Сартбекова Н.К. Современные тенденции развития межкультурной коммуникации// Сартбекова Н.К., Абакулов Р.А. Вестник КГУ им. И. Арабаева 2022 №4 С311-315.
10. Сартбекова Н.К. Сущностная характеристика иноязычной коммуникативной компетентности// Сартбекова Н.К., Абакулов Р.А. Духовная ситуация времени. Россия XXI век. 2023. № 3 (32). С. 32-35.

УДК: 81’362(575.2).

Мырзалымбекова А.К.
И. Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, улуу окутуучу
Мырзалымбекова А.К.
КГУ имени И.Арабаева, Института мировых языков и международных отношений имени Ш.Кадыровой, старший преподаватель,
Myrzalymbekova A.K.
K
S
U

ОБСУЖДЕНИЕ ПРОБЛЕМ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАММАТИКИ
DISCUSSION OF PROBLEMS OF FUNCTIONAL GRAMMAR

Аннотация: Бул иш функционалдык грамматика көйгөйлөрүн талкуулоого арналган. Функционалдык грамматиканын предмети болуп тилдин грамматикалык каражаттары, алардын функциясынын алкагында алынган, б.а. сөздү, сүйлөмдү жана тилди түзүү иштеринин бир бөлүгүн аткарганда, алардын түздөн-түз бөлүштүрүүчү чөйрөсүндө.

Аннотация: Данная работа посвящена обсуждению проблем функциональной грамматики. Предметом функциональной грамматики является грамматические средства языка, взятые в разрезе их функции, т.е. в их непосредственном дистрибутивном окружении, когда они выполняют некоторую работу по конституированию слова, предложения и языка.

nnotation. This work is devoted to discussing the problems of functional grammar. The subject of functional grammar is the grammatical means of a language, taken in the context of their function, i.e. in their immediate distributive environment when they do some of the work of constituting word, sentence and language.

Негизги сөздөр. Функционалдык грамматика, функционалдык-семантикалык талаа, семантикалык категория, мейкиндик локалдашуу, функционалдык-синтаксистик гетерогендүүлүк.

Ключевые слова. Функциональная грамматика, функционально-семантическое поле, семантическая категория, пространственная локализованность, функционально-синтаксическая неоднородность.

Keywords. Functional grammar, functional-semantic field, semantic category, spatial localization, functional-syntactic heterogeneity.

Функциональная грамматика как отрасль языкознания возникла также как и сопоставительное языкознание в середине XX в. Функциональной грамматикой считают "…разновидность грамматики, имеющий объектом изучения функции единиц строя языка и закономерности их функционирования; грамматика данного типа рассматривает в единой системе средств, относящихся к разным языковым уровням, но объединенные на основе общности их семантических функций" [1, 1990: 565].

В такой интерпретации функциональной грамматики она не ограничивается изучением собственно грамматических сторон языка, а именно, системы морфологических категорий и форм, синтаксических категорий и конструкций и способов словопроизводства, образующих упорядоченную строевую для репрезентацию языковых средств а также привыкает в качестве предмета изучения почти все языковые уровни кроме уровня фонологии. И тогда термин "грамматика" отсылает нас к его первоначальному значению, когда понятием грамматики обозначены как строй языка, так и учение о языке [7, Кн.3 2007:166].

Предметом функциональной грамматики является грамматические средства языка, взятые в разрезе их функции, т.е. в их непосредственном дистрибутивном окружении, когда они выполняют некоторую работу по конституированию слова, предложения и языка. Грамматические средства исполняют свою работу в основе, предложении и в системе языка не изолированно, в тесном "…взаимодействии грамматических единиц, лексики и контекста" [1,

Но в любом случае понятия "функциональная грамматика" больше всего ориентированно на грамматическую сторону языка, но никак на лексику и контекст. Именно грамматический строй языка детерминирует в качестве основы взаимоотношения средств грамматических со средствами семантическими и лексическими. При этом грамматические средства цементируют свою взаимосвязь со средствами семантическими, лексическими, а также и стилистическими своим значением, а именно грамматическим значением. Данные грамматические значения присущи в качестве категориальных целым грамматическим

разрядам: морфологическим категориям частеречным группам, синтаксическим конструкциям

Ориентированность функциональной грамматики на собственно грамматическую сторону языка вырисовывается вакуумно, если мы обратимся к понятию функционально-семантического поля, в котором уже ориентиры смещаются на содержательно-семантическую сторону языка.

“Функционально-семантическое поле – система разноуровневых средств данного языка (морфологических, синтаксических словообразовательных, лексических, а также комбинированных – лексико-синтаксических и т.п.), взаимодействующих на основе общности ций, базирующихся на определенной семантической категории” [5, 1990: 566-567].

Ориентированности функционально-семантического поля именно на содержательную сторону языка обусловлена тем, что семантическая категория становится центром изучения функциональной грамматики. Исходя из вышеприведенного определения функционально-семантического поля, функциональная грамматика объединяет в большие группы (поля) всякие разноуровневые средства, имеющие в своем содержании хотя бы даже самый небольшой намек на выдвинутую в центр изучения семантическую категорию. Так, семантическая категория “пространственная локализованность” объединяет вокруг себя, к примеру в германских языков многие разноуровневые языковые средства: существительные с пространственным значением, наречия с такими же значениями, пространственные предлоги, а также и другие языковые единицы и синтаксические конструкции, показывающие в своей семантике признаки пространственной локализованности.

Таким образом, функциональная грамматика ориентирована больше на собственно грамматическую сторону языка, в то время как ее ответвление, обозначенная как теория функционально-семантического поля, более ориентированно на содержательно-семантическую сторону языка.

В языкознании представлены научные исследования как по направлению функциональной грамматики, так и по направлению теории функционально-семантического поля.

В фундаментальном коллективном труде по теории функциональной грамматики, написанным учеными – русистами под редакцией известного ученого А.В. Бондарко, изучаются в функциональном аспекте так же грамматические категории языка. Изучая грамматическую категорию аспектуальности, ученые обращают особое внимание на содержание и типы грамматического действия, на ограниченность-неограниченность действия, на предельность-не предельность действия, на многократность-однократность действия и др.

Сами авторы отмечают, что основное внимание они уделяли собственно грамматической стороне изучаемых явлений, хотя и собственно семантическую сторону они не оставляли без внимания. Поскольку реферируемая работа представляет собой одну из главных в теории функциональной грамматики, поскольку небезынтересно ее заключительная часть, излагающая перспективы дальнейших исследований; “В заключение еще раз подчеркнем, что данная работа имеет поисковый характер. Системное изучение семантических категорий грамматики и связанных с ними полей находится в стадии становления. Интенсивное развитие конкретных функционально-грамматических

исследований постоянно вносит коррективы в общую теорию вопроса. Тем самым особое значение приобретает необходимость проверки выдвигаемых положений на материале языков разных типов. Сама теория функциональной грамматики должна рассматриваться как подвижная, "нежесткая" система, ориентированная на динамику развития более широкой системы функционального направления лингвистических исследований" [8, 1987: 320].

В другой коллективной монографии ученых-русистов под редакцией Д.Н. Шмелева языковой материал русского языка анализируется в функциональном отношении. На основе представления об определенных типах грамматических речевых конструкций авторы рассматривают грамматические единицы морфологии, словообразования и синтаксис, характеризующихся функционально-синтаксический неоднородностью. И что примечательно, они ставят реализующихся в языке стилистические релевантности в прямую зависимость от грамматических фактов, связанных с определенной ситуацией общения и с контекстом.

Авторы показывают "специфический характер дифференциации языковых средств присущи морфологии, словообразованию и синтаксису, в которых наблюдается специализация формальных средств в выражении того или иного значения в употреблении в тех или иных сферах языка" [4, 1991:4], и ставят при этом акценты именно на функционально-грамматические компоненты предложения и текста.

Ученые- германисты Е.В. Гулыга и Е.И. Шендельс изучают грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Под грамматико-лексическим полем они понимают "разнообразные средства грамматического и лексического уровня, призванные выражать и называть общие значения, связанные между собой не случайными отношениями, а отношениями позволяющими установить определенные закономерности. [2, 1969:8].

Другой германист Н. М. Минина сужает понятие семантического поля. Если обоснованно под семантическим (функционально-семантическим) полем понимают совокупность разноуровневых средств, относящихся к одной семантической категории, то названный ученый конкретизирует семантическое поле в его отнесенности только к одному слову, и, следовательно, семантическое поле предстает в виде лексико-грамматической парадигмы слова: "Семантическое поле объединяет вокруг исследуемого слова, принадлежащего к определенной категории слов, слова как этой же категории, так и слова относящиеся к другим категориям семантико-синтаксического поля, в отличии от парадигматических полей, т.е. она носит синкретический характер: эти поля включают в себя синтаксические и лексико-семантические связи слов, т.е. являются полями двух структур языковой системы: грамматической и лексической. Выявление их закономерностей – необходимое условие изучения каждой отдельной единицы языка." [6, 1973; 29].

Несмотря на параллельное синонимическое употребление терминов "семантическое поле" и "семантико-синтаксическое поле", автор все же отдает в своем анализе предпочтение семантической, а также, лексической стороне языковой системы. "Таким образом в разного рода полях мы понимаем способы исследования как отдельного слова, так и взаимозависимости слова" [6, 1973; 29].

В последнее время появились некоторые исследования кыргызских ученых, в которых затрагиваются проблемы функционально-грамматического подхода к сопоставляемым явлениям генетически неродственных и грамматически разнотипных языков; при этом кыргызский язык сопоставляется с языками русским, немецким и английским [9, 10]. Так,

кыргызский лингвист Ж.К. Сыдыков изучает лексико-семантическую микросистему со значением времени в кыргызском и русском языках.

М.Х. Ууева изучает функционально-семантические поле пространственной ориентации в кыргызском и немецком языках.

Ф.Д. Кадыркулова изучает функционально-семантическое поле одушевленности в кыргызском и немецком языках.

А.Ж. Сарымсакова изучает функционально-семантический аспект синсемантических номинативных единиц кыргызского и немецкого языков.

Н.Б. Джаркинбаева изучает функциональное-семантическое поле локативности в кыргызском и английском языках.

Все изученные выше работы кыргызских языковедов объединяет одно качество – все они выдвигают во главу угла семантическую сторону языка и исходят из определенной семантической категории. По их мнению, все морфологические словообразовательные и синтаксические языковые средства группируется и функционируют в языке на основе одной общей, отдельно взятой семантической категории, конституирующей то или иное функционально-семантическое поле.

Несмотря на акцентирование грамматической или семантической стороны изучаемого явления при функциональном исследовании языка, обе выше означенные группы лингвистов в рамках единой теории функциональной грамматики останется едины в одно; и в собственно грамматическом подходе или же в собственно семантическом подходе все же основополагающий признается содержательно-понятийная сторона языковых средств, анализируемых с позиции их функциональной предназначенности.

Список использованной литературы:

1. Бондарко А. В. Понятие «семантическая категория», «функционально семантические поле» и категориальная ситуация в аспекте сопоставительных исследований//Методы сопоставительного изучения языков.-М.: Наука, 1988.-С12-19
2. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.
3. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. И 20 Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник./ — М.: Высш. школа 1981. - 285 с.
4. Ильина Н.Е., Воронцова В.Л., Борунова С.Н. и др. Грамматические исследования: Функционально- стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис. – М.: Наука,1991 – 247 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Минина Н.М. семантические поля в практике языка. Учеб.пос. по лексике нем.яз. (для старших курсов ин-тов и фак. иностр.яз.) – М.:Высшая школа, 1973. – 142 с.
7. Новая иллюстрированная энциклопедия в 20 томах. Книга 3.Би-Ве 2007.- 512 с.
8. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л., 1987. Л. : Наука, 1987.- 348 с.
9. Сартбекова Н.К. Формирование профессиональной компетенции (деловой английский)//Сартбекова Н.К. Учебное пособие. Бишкек. 2019.

10. Сартбекова Н.К. Влияние делового английского на формирование профессиональной компетентности студентов // «Научный аспект №4-2019" – Том №2. Выпуск №4-2019. С.201 - 206.

УДК 37.013

Туракеева Мээрим Усубалиевна

И.Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, фундаменталдык жана прикладдык лингвистика кафедрасы, улуу окутуучу

Туракеева Мээрим Усубалиевна

КГУ имени И. Арабаева, Института ировых языков и международных отношений им. Ш.Кадыровой, кафедра фундаментальной и прикладной лингвистики, старший преподаватель

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК ЧЕБЕРЧИЛИГИН КАЛЫПТАНДЫРУУДА САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮ

ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS

Аннотация: Заманбап санариптик чөйрө билим берүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү жана чакырыктарды берип, келечектеги мугалимдерден жогорку кесипкөйлүктү жана адаптацияны талап кылат. Бул макалада санариптик билим берүү чөйрөсүндө болочок мугалимдердин кесиптик көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелери каралат. Талдоо педагогикалык кадрларга заманбап билим берүүнүн негизги талаптарын, анын ичинде санариптик сабаттуулукту, окутууну жекелештирүү жөндөмүн жана заманбап билим берүү технологияларын натыйжалуу колдонууну баса белгилейт.

Аннотация: Современная цифровая среда предоставляет новые возможности и вызовы для образования, требуя от будущих педагогов высокой степени профессионализма и адаптивности. Данная статья рассматривает актуальную проблематику формирования профессиональных умений у будущих педагогов в условиях цифровой образовательной среды. В ходе анализа освещаются ключевые требования современного образования к педагогическим кадрам, включая цифровую грамотность, способность индивидуализировать обучение и эффективное использование современных образовательных технологий.

Annotatio

Senior teacher

environment. The analysis highlights the key requirements of modern education for teaching staff, including digital literacy, the ability to individualize learning and the effective use of modern educational technologies.

Негизги сөздөр: санариптик чөйрө, педагогикалык чеберчилик, технология, билим берүү технологиясы, мугалим, компьютердик технология, мугалимдин компетенциялары, интерактивдүү окутуу ыкмалары, санариптик, электрондук окуу китеби, интерактивдүү доска, билим берүүдөгү инновациялар

Ключевые слова: цифровая среда, ппедагогические умения, технологии, образовательные технологии, педагог, компьютерные технологии, компетенции педагога, интерактивные методы обучения, цифровой, электронный учебник, интерактивная доска, инновации в образовании.

В эру стремительных изменений и инновационных технологий образование стало ключевым фактором подготовки нового поколения к вызовам современного мира. В этом контексте цифровые технологии не только преобразовывают традиционные методы обучения, но и открывают уникальные возможности для индивидуализации образовательного процесса. Одним из важных аспектов влияния цифровых технологий на образование является создание условий для индивидуализации обучения. В данной статье мы рассмотрим ключевую роль цифровых технологий в формировании профессиональных умений будущих педагогов, сфокусируем внимание на индивидуализации обучения как одном из основных направлений цифровой трансформации образования, и выявим важность этого подхода для успешной адаптации образовательной системы к современным требованиям и потребностям студентов. Цифровые технологии обеспечивают широкий доступ к образовательным ресурсам, разрушая географические и социальные барьеры. Учителя и студенты могут использовать онлайн-платформы, видео лекции, электронные учебники и другие цифровые материалы для расширения своих знаний. Цифровые технологии позволяют внедрять интерактивные методы обучения, такие как виртуальные лаборатории, образовательные игры и симуляции. Это не только делает учебный процесс более увлекательным, но и способствует более глубокому пониманию материала [1].

Цифровые технологии предоставляют возможность индивидуализировать обучение, учитывая индивидуальные потребности и темпы усвоения знаний каждым учеником. Адаптивные учебные платформы и программы позволяют создавать персонализированные образовательные пути. Обучение с использованием цифровых технологий способствует формированию цифровых компетенций у будущих педагогов. Они приобретают навыки работы с различными образовательными инструментами, понимание цифровой грамотности и способность эффективно использовать технологии в своей педагогической практике. Цифровые технологии создают возможности для глобального обучения и сотрудничества [2]. С помощью виртуальных классов и онлайн-проектов студенты могут общаться и сотрудничать с партнерами из разных стран, расширяя свой кругозор и развивая межкультурные навыки. Цифровые технологии в образовании не только изменяют само содержание учебных программ, но и формируют новые подходы к обучению и преподаванию. Для будущих

педагогов освоение цифровых навыков становится неотъемлемой частью их профессиональной подготовки, открывая перед ними широкие возможности для творчества и инноваций в сфере образования [3].

Цифровая трансформация образования привносит не только технологические инновации, но и переопределяет роли и обязанности педагогов. Современные учителя сталкиваются с вызовами и возможностями, которые предоставляют цифровые технологии. В данной статье мы рассмотрим новые роли и обязанности педагогов в цифровой образовательной среде, подчеркивая важность их адаптации к изменяющимся требованиям обучения [5].

Вместо традиционной роли преподавателя, цифровое образование требует от педагогов стать фасилитаторами обучения. Они должны создавать условия для самостоятельного и исследовательского обучения, содействуя активной вовлеченности студентов в учебный процесс.

С увеличением важности цифровых технологий педагоги становятся кураторами цифровых компетенций. Они обучают студентов навыкам работы с цифровыми инструментами, развивают информационную грамотность и способность критического мышления в цифровом контексте. Педагоги теперь выступают в роли дизайнеров образовательного процесса, создавая инновационные учебные материалы, разрабатывая цифровые курсы и адаптируя программы под потребности разнообразных обучающихся.

С расширением использования цифровых средств обучения, учителя становятся технологическими медиаторами. Они помогают студентам овладевать технологическими навыками, решать возникающие трудности и успешно интегрироваться в образовательное пространство. Новая роль педагогов заключается в поддержке индивидуализированного обучения. Они используют цифровые технологии для создания персонализированных учебных планов, оценки индивидуальных потребностей и обеспечения гибкости в образовательном процессе. Цифровое образование подчеркивает важность сотрудничества и коммуникации [5]. Педагоги становятся специалистами по культуре сотрудничества, поощряя командную работу, взаимодействие студентов и создание образовательных сообществ.

В эпоху цифрового образования педагоги переосмысливают свои роли, становясь не только поставщиками знаний, но и организаторами, технологическими медиаторами и поддержкой индивидуализированного обучения. Их задача — формировать гибких и компетентных выпускников, способных успешно адаптироваться в быстро меняющемся обществе. В условиях быстрого развития цифровых технологий и их влияния на образование, будущим педагогам необходимо обладать разносторонними профессиональными умениями, чтобы успешно справляться с вызовами современной образовательной среды. Рассмотрим ключевые профессиональные навыки, которые становятся неотъемлемыми для будущих педагогов. Педагоги должны обладать высоким уровнем цифровой грамотности, включая умение эффективно использовать различные цифровые инструменты и технологии в учебном процессе. Это включает в себя умение работать с электронными учебниками, онлайн-платформами, интерактивными досками и другими современными образовательными ресурсами. Будущие педагоги должны быть готовы к постоянной адаптации к новым цифровым технологиям. Это включает в себя ознакомление с последними образовательными приложениями, программным обеспечением и техническими инновациями, а также гибкость в их интеграции в учебный процесс. Умение разрабатывать и реализовывать образовательные

программы, адаптированные к цифровой среде, становится важным профессиональным навыком. Педагоги должны уметь создавать цифровые учебные материалы, адаптировать контент для онлайн-форматов и эффективно использовать современные образовательные методики. Понимание и применение методов индивидуализации обучения в цифровой образовательной среде становятся ключевыми навыками. Педагоги должны уметь адаптировать учебные материалы и методы под индивидуальные потребности студентов, используя цифровые инструменты для создания персонализированных образовательных путей. Цифровая среда требует от педагогов развитого критического мышления и умения эффективно решать проблемы. Они должны уметь анализировать информацию из различных источников, оценивать качество образовательных ресурсов и помогать студентам развивать эти навыки. С увеличением онлайн-образования важными становятся коммуникационные навыки в виртуальной среде. Педагоги должны уметь эффективно взаимодействовать со студентами, коллегами и родителями через цифровые платформы, создавая поддерживающую образовательную среду. Будущим педагогам необходимо быть готовыми к постоянному самообучению в области цифровых технологий и образовательных инноваций. Это включает в себя участие в вебинарах, профессиональном развитии и активном следовании за изменениями в сфере образования.

Все перечисленные умения становятся важным каркасом для успешной адаптации будущих педагогов к требованиям цифровой образовательной среды, обеспечивая эффективность и качество образования в эпоху технологических изменений.

В эпоху цифровых технологий роль педагогов претерпевает значительные изменения, и их профессиональные умения становятся определяющими для успешной адаптации в образовательной среде будущего. Основываясь на рассмотренных ключевых профессиональных навыках, можно утверждать, что современные педагоги не только выступают в роли знаниеведов, но и становятся архитекторами образовательного пространства, где цифровые технологии играют ключевую роль.

Цифровая грамотность, способность адаптироваться к новым технологиям, умение индивидуализировать обучение и разрабатывать современные образовательные программы становятся неотъемлемыми атрибутами профессионализма. Эффективное использование цифровых инструментов требует от педагогов не только технических навыков, но и глубокого понимания образовательных методик и потребностей студентов.

Кроме того, современные педагоги становятся фасилитаторами обучения, внедряющими инновационные методы, поддерживающими самостоятельное обучение и развивающими критическое мышление. Важными становятся их коммуникационные навыки в виртуальной среде, что способствует эффективному взаимодействию со студентами и созданию сотрудничества в онлайн-форматах [5].

Самообучение и стремление к постоянному профессиональному развитию становятся важным условием успешной карьеры в сфере образования. Вмешательство цифровых технологий в образование – это вызов, который требует от педагогов не только готовности следовать за технологическими тенденциями, но и активно формировать образовательную среду, ориентированную на потребности и возможности современных учащихся.

В заключение, эволюция роли педагога в цифровой образовательной среде предоставляет возможность не только обогащать образовательный процесс, но и создавать условия для

разностороннего и глубокого развития будущих поколений. Важно помнить, что ключевые профессиональные умения становятся мостом между традиционным образованием и цифровой эрой, обеспечивая устойчивость и эффективность образовательной системы в условиях постоянных изменений. Статья также выделяет стратегии и методы обучения, направленные на развитие цифровых компетенций будущих педагогов. Результаты исследования могут служить основой для разработки образовательных программ, способствующих успешной адаптации педагогов к динамичному образовательному ландшафту цифрового века.

Использованные источники:

1. Джозеф Рензулли, Ричард Д. Кумбс. "Мультимедийные технологии в обучении: Проектирование и создание".
2. Мэрилин Синклер, Ли Краус. "Мультимедиа в образовании: Руководство для учителей".
3. Ричард Мерсон. "Интеграция мультимедиа в обучение".
4. Сартбекова Н.К. Преимущество применения мультимедийных технологий в образовательной сфере //Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №4/2017 (4).с.18-20.
5. Сартбекова Н.К. К вопросу интеграции цифрого обучения в процессе преподавания английского языка// Сартбекова Н.К., Чыланбекова Н. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2020. с.236-242.

УДК 37.013

Туракеева Мээрим Усубалиевна
И.Арабаев атындагы КМУ, Ш.Кадырова атындагы дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту, фундаменталдык жана прикладдык лингвистика кафедрасы, улуу окутуучу
Туракеева Мээрим Усубалиевна
КГУ имени И. Арабаева, Института иировых языков и международных отношений им. Ш.Кадыровой, кафедра фундаментальной и прикладной лингвистики, старший преподаватель

МУЛЬТИМЕДИАНЫ КОЛДОНУУ МЕНЕН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЧЕБЕРЧИЛИКТИ КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СРЕДСТВ МУЛЬТИМЕДИА
FORMATION OF PEDAGOGICAL SKILLS USING MULTIMEDIA TOOLS

Аннотация: Макалада окуу процессинде мультимедианы колдонуунун артыкчылыктары каралат, ошондой эле бул технологиялар негизги окутуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө салым кошкон конкреттүү жолдорду талдайт. Мультимедияны билим берүү практикасына ийгиликтүү интеграциялоонун практикалык мисалдары, ошондой эле окуу процессинде заманбап технологияларды колдонуунун техникалык жана усулдук аспектилери талкууланат. Макаланын автору бул ыкманы өнүктүрүүнүн келечегин жана анын заманбап билим берүү чөйрөсүнүн чакырыктарына даяр заманбап мугалимди калыптандыруудагы ролун карап чыгууну сунуштайт.

Аннотация: В статье рассматриваются преимущества использования мультимедии в образовательном процессе, а также анализируются конкретные способы, которыми эти технологии способствуют развитию ключевых педагогических навыков. Обсуждаются практические примеры успешной интеграции мультимедийных средств в учебные практики, а также технические и методологические аспекты использования современных технологий в образовательном процессе. Автор статьи предлагает взгляд на перспективы развития этого подхода и его роль в формировании современного педагога, готового к вызовам современной образовательной среды.

Annotation: The article examines the benefits of using multimedia in the educational process, and also analyzes specific ways in which these technologies contribute to the development of key teaching skills. Practical examples of the successful integration of multimedia into educational practices are discussed, as well as technical and methodological aspects of the use of modern technologies in the educational process. The author of the article offers a look at the prospects for the development of this approach and its role in the formation of a modern teacher ready for the challenges of the modern educational environment.

Негизги сөздөр: Педагогикалык чеберчилик, мультимедиялык каражаттар, билим берүү технологиялары, мультимедияны билим берүүгө интеграциялоо, мультимедиялык окуу ресурстары, мугалимдин кесиптик деңгээлин жогорулатуу, окутуунун интерактивдүү ыкмалары, технологиялык даярдоо, билим берүү технологияларынын эффективдүүлүгү, билим берүүдөгү инновациялар.

Ключевые слова: Педагогическое мастерство, средства мультимедиа, образовательные технологии, интеграция мультимедиа в образование, мультимедийные учебные ресурсы, профессиональное развитие педагога, интерактивные методы обучения, технологическая подготовка, эффективность образовательных технологий, инновации в образовании.

Keywords: Pedagogical skills, multimedia tools, educational technologies, integration of multimedia into education, multimedia learning resources, teacher professional development, interactive teaching methods, technological training, effectiveness of educational technologies, innovations in education.

В современном мире, охваченном стремительными технологическими изменениями, образование стало динамичным и многогранным процессом, требующим от педагогов постоянного развития и адаптации. Формирование педагогических умений, необходимых для успешного обучения, становится ключевым аспектом профессиональной деятельности учителей. В этом контексте средства мультимедиа предоставляют уникальные возможности

для трансформации образовательного процесса, обогащая его и делая более доступным и увлекательным для студентов.

Цель данной статьи – рассмотреть, каким образом средства мультимедиа могут эффективно использоваться в формировании ключевых педагогических умений.

В эпоху стремительных изменений и передовых технологий, образование стало областью, где традиционные методы преподавания сменяются инновационными подходами. Современные педагоги, нацеленные на эффективное обучение и подготовку учащихся к динамичному миру, все чаще обращаются к использованию средств мультимедиа. Мультимедийные технологии в формировании педагогических умений используются, как инструменты, которые не только обогащают образовательный процесс, но и становятся ключом к успешному приспособлению педагогов к вызовам современной образовательной среды.

В современной образовательной среде, насыщенной технологическими инновациями, использование средств мультимедиа становится важным аспектом формирования педагогических умений. Стремительное развитие мультимедийных технологий открывает перед преподавателями уникальные возможности для создания динамичных и интерактивных учебных сред, способствующих эффективному обучению. Использование мультимедийных средств может содействовать развитию ключевых педагогических навыков, повышая качество образовательного процесса и подготавливая педагогов к вызовам современной образовательной парадигмы [1].

Со вступлением в эру цифровизации образования педагогам приходится адаптироваться к постоянно меняющимся требованиям современного обучения. Одним из эффективных инструментов, способствующих этой адаптации, являются средства мультимедиа. Эти технологические решения не только преобразуют привычные методы преподавания, но и становятся ключевым компонентом в формировании современных педагогических умений. Интеграция мультимедийных средств в образовательный процесс способствует эффективному развитию профессиональных навыков преподавателей, открывая новые перспективы в области обучения и воспитания [2].

В современном образовании взаимодействие педагога с технологиями становится неотъемлемой частью обучения. В этом контексте средства мультимедиа выступают важным инструментом, изменяя не только форматы представления информации, но и поднимая педагогику на новый уровень. Они превращаются из вспомогательных средств в ключевые элементы, способствующие формированию и развитию педагогических умений. От применения интерактивных технологий до анализа практических кейсов, можно увидеть, как мультимедийные ресурсы не только обогащают учебный процесс, но и активно влияют на профессиональное развитие современного преподавателя [4].

Современная педагогика сталкивается с неотвратимой необходимостью адаптироваться к быстро меняющимся образовательным трендам. В этом контексте, средства мультимедиа выходят на передний план как эффективное средство обогащения педагогического процесса. Но как эти технологии могут быть не просто инструментом обучения, а инструментом формирования ключевых педагогических умений? Здесь можно сказать,что интеграция мультимедиа в образование не только обеспечивает новый уровень доступности к знаниям, но и способствует развитию современных педагогических компетенций. В эпоху цифровых

технологий, где информация течет неоспоримо быстро, образовательная среда сталкивается с вызовами и возможностями, прежде невиданными. В этом контексте вопрос формирования педагогических умений становится актуальным и требует особого внимания. Средства мультимедиа вносят существенный вклад в преобразование традиционного обучения, открывая новые перспективы для педагогов и учащихся [3]. Использование мультимедийных средств активно способствует формированию не только технических навыков, но и ключевых педагогических компетенций. Погружаясь в мир цифрового обучения, мы понимаем, как этот эволюционный подход открывает новые горизонты для развития современного педагога [5].

В эпоху цифровой революции образование стало своего рода ареной инноваций, где переплетаются традиционные методы обучения и передовые технологии. В этом постоянно меняющемся пространстве педагогам необходимо не только следить за тенденциями, но и активно интегрировать средства, способные эффективно обогатить образовательный процесс. Среди таких инструментов особое место занимают мультимедийные технологии, которые не только предоставляют новые форматы информации, но и воздействуют на формирование ключевых педагогических умений.

Поэтому в мире современного образования, где виртуальное переплетается с реальным, средства мультимедиа выступают в роли катализатора для развития профессиональных компетенций педагогов.

Использованные источники:

1. Джозеф Рензулли, Ричард Д. Кумбс. "Мультимедийные технологии в обучении: Проектирование и создание".
2. Мэрилин Синклер, Ли Краус. "Мультимедиа в образовании: Руководство для учителей".
3. Ричард Мерсон. "Интеграция мультимедиа в обучение".
4. Сартбекова Н.К. Преимущество применения мультимедийных технологий в образовательной сфере //Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №4/2017 (4).с.18-20.
5. Сартбекова Н.К. К вопросу интеграции цифрого обучения в процессе преподавания английского языка// Сартбекова Н.К., Чыланбекова Н. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2020. с.236-242.

УДК

Усупова Нурзат

Эл аралык Ала –Тоо университети, англис тилинин филологиясы Кафедрасы, улуу окутуучу

Усупова Нурзат

Международный университет Ала-Тоо, кафедра английской Филологии, старший преподаватель

Nurzat Usupova

A
l
a

T
o
o
I

КОММУНИКАТИВДИК ТОЛЛЕРАНТТУЛУК ЖӨНҮНДӨ
К ВОПРОСУ О КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ
ON THE ISSUE OF COMMUNICATIVE TOLERANCE

Аннотация: Макалада коммуникативдик толеранттуулуктун негизги мүнөздөмөсү каралат. Ошондой эле, оң максаттарга жетүү үчүн чыр-чатаксыз, кайрымдуу жана мамилечил жүрүм-туруму жана субъекттердин ар кандай сапаттарын жана иш-аракеттерин кабыл алуу менен мүнөздөлгөн, инсандын башкалар менен өз ара аракеттенүүсүндө көрүнгөн инсандын психосоциалдык мүнөздөмөсү катары коммуникативдик толеранттуулуктун маанилүү мүнөздөмөсү талданды.

Аннотация: В статье рассматривается сущностная характеристика коммуникативной толерантности. Также проанализирована сущностная характеристика коммуникативной толерантности как психосоциальная характеристика личности, проявляющаяся при взаимодействии личности с со всеми окружающими, характеризующаяся бесконфликтным, доброжелательным и общительным поведением и принятием различных качеств и поступков субъектов для достижения положительных целей.

Annotation

Негизги сөздөр: толеранттуулук, баарлашуу, коммуникативдик толеранттуулук, чыр-чатаксыз, жакшы ниет, мамилечил жүрүм-турум, ар кандай сапаттар, жетишкендик.

Ключевые слова: толерантность, общение, коммуникативная толерантность, бесконфликтность, доброжелательность, общительное поведение, различные качества, достижение.

Реформирования в области экономики, политики, образования, затрагивающие не только Кыргызстана, но и весь цивилизованный мир, идут параллельно с коммуникативной толерантностью. Реализация постиндустриального, информационно-коммуникативного общества на современном этапе связано с проблемой формирования личности, готового к принятию всего многообразия мира, достижению согласии и понимании в рамках коммуникационной деятельности. Таким образом, одной из важнейших задач педагогической науки становится поиск конкретных форм, методов и средств формирования и воспитания коммуникативной толерантности студентов. Понятие коммуникативной толерантности формировалось давно, и поэтому, представляет широкое пространство для обсуждений. Прежде всего, разберем понятия по отдельности коммуникативности и толерантности.

Известный психолог А.Г. Асмолов полагает, что это качество выражает три пересекающихся значения: устойчивость, терпимость и допустимое отклонение. Толерантность - это терпение, но, прежде всего, терпеливость, являющаяся гранью толерантности, а не терпимость, которая, по нашему мнению, носит некий негативный оттенок, выражает пассивность человека, принятие им всех обстоятельств жизни такими, какие они есть, в то время как «толерантность» это активная позиция человека, готового осознать и принять «другого», взглянуть на мир его глазами [1].

Другой исследователь Н.А. Асташова определяет толерантность как психосоциальную характеристику личности, как «уважительное отношение к чужому мнению, лояльность в

оценке поступков и поведения других людей, готовность к пониманию и сотрудничеству в решении вопросов межличностного, группового и межнационального взаимодействия» [2, с. 76].

Исследователи как Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова, полагают, что толерантная личность — это человек, хорошо знающий себя и признающий других. Проявление сочувствия, сострадания, способность искренне сопереживать эмоциональному состоянию другого, умение поставить себя на его место - важнейшая черта толерантного человека. Толерантность - важный компонент жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности и интересы и готовой, если потребуется, их защищать, но одновременно с уважением относящейся к позициям и ценностям других людей [12].

Также, Е.Ю. Клепцова трактует толерантность как свойство личности, которое актуализируется в ситуациях расхождения во взглядах, оценках, верованиях, поведении людей и проявляется в снижении чувствительности к объекту за счёт задействования механизмов терпения [6].

Исследуя понятия толерантности, можно определить толерантности как сложное структурное явление, которые включает в свой состав личностную, эмоциональную, когнитивную, поведенческую структуру, психофизиологические предпосылки, обладающий динамичными особенностями и конкретными различиями у субъектов педагогической задачи. Таким образом, ученые полагают толерантности как ценность социокультурной структуры, как отличительную черту характера, как своеобразный стержень социо-психологического существа, определяющий мироощущение человека к себе, к окружающему миру.

Безусловно, понятие толерантность тесно связано с понятием коммуникативность. Сформированная у человека толерантность позволяет ему легко вступать в коммуникативные связи с другими людьми, этически грамотная позиция в общении делает человека толерантным.

Итак, коммуникативность - процесс взаимосвязи и взаимодействия общественных субъектов (классов, групп, личностей), в котором происходит взаимообмен деятельностью, информацией, опытом, способностями, знаниями, умениями и навыками, а также результатами деятельности; одно из необходимых и всеобщих условий формирования и развития общества и личности. Коммуникативность является условием формирования человека как социального существа, способного к совместной жизни с себе подобными. В общении индивид получает не только рациональную информацию, формирует способы мыслительной деятельности, но и посредством подражания и заимствования, сопереживания и идентификации усваивает человеческие эмоции, чувства, формы поведения. Коммуникативная сторона общения связана с выявлением специфики информационного процесса между людьми как активными субъектами -с учетом отношений между партнерами, их установок, целей и намерений. Все это приводит не просто к движению информации, но к уточнению и обогащению знаний, сведений и мнений, которыми обмениваются люди [10].

Следует отметить, что в «Оксфордском толковом словаре по психологии» под редакцией А. Ребера, коммуникация в широком смысле - перемещение чего-то с одного места на другое [9]. А в Большом психологическом словаре под редакцией Б. Мещерякова, коммуникация (от англ. communicate) - сообщать, передавать [4].

По выражению известного психолога В.Н. Мясищева участник предстает тоже как субъект, и отсюда следует, что, направляя ему информацию, на него необходимо ориентироваться, т.е. анализировать его мотивы, цели, установки (кроме, разумеется, анализа своих собственных целей, мотивов, установок), «обращаться» к нему. Коммуникация — это не просто передача информации [8]. По А.Н. Леонтьеву, это «система целенаправленных и мотивированных процессов, обеспечивающих взаимодействие людей в совместной деятельности, процессов, актуализирующих социальные отношения и индивидуально психологические взаимоотношения и использующих для этого специфические средства, прежде всего языковые» [7].

Таким образом, понятие «коммуникация» трактуется как социально обусловленный процесс обмена и восприятия информации в условиях межличностного и массового общения по разным каналам при помощи различных коммуникативных средств [10]. В ходе общения с окружающими людьми, каждый человек проявляет толерантность, которую исследователи называют коммуникативной толерантностью. Коммуникативная толерантность является частной разновидностью толерантности.

Проблема коммуникативной толерантности исследуется в работах В.В. Бойко, М.Т. Громковой, А.В. Мудрика, Г.П. Щедровицкого, Л.П. Яцевич [3, 14] и других. Исследователи определяют толерантность в сущностном аспекте и отмечают, что она является базисом или основой коммуникации. В аспекте развития толерантность представляет собой начало процесса становления общения, которое является конечным пунктом толерантности. В.В. Бойко считает, что коммуникативная толерантность представляет собой «характеристику отношений личности к людям, показывающую степень переносимости ею неприятных и неприемлемых, по ее мнению, психических состояний, качеств и поступков партнеров по взаимодействию» [3 с. 396]. Ряд исследователей определяет коммуникативную толерантность как психосоциальную характеристику личности с доминантной направленностью сознания на терпимое, бесконфликтное коммуникативное поведение, на особый, доброжелательный тип взаимодействия индивида с другими людьми. Также, отмечают коммуникативную толерантность как устойчивое личностное состояние, определяющее особый тип взаимодействия индивида с другими людьми и характеризующийся наличием в сознании субъекта успешного, личностно-значимого образца терпимого коммуникативного поведения и доминантной направленностью сознания на его выполнение [11].

С.Н. Толстикова рассматривает коммуникативную толерантность будущего социального педагога как динамический феномен, обеспечивающий самореализацию индивидуальности социального педагога в профессиональной деятельности, также отмечается, что успешная профессиональная деятельность социального педагога опосредуется различными стилями коммуникативной толерантности: синергетическим, результативно-адаптивным, избирательным [13].

Таким образом, результаты анализа понятийно терминологического аппарата, описывающего коммуникативную толерантность человека, позволяют сделать вывод об отсутствии четкой семантической делимости терминологию данного понятия, а также то, что большинство исследователей для его описания используют близкие по значению термины как синонимичные.

По мнению исследователя В.В. Бойко, у каждого человека можно выделить несколько уровней коммуникативной толерантности:

1. ситуативная коммуникативной толерантности – фиксируется в отношениях данной личности к конкретному другому человеку, например, к брачному партнеру, коллеге, пациенту, случайному попутчику;
2. типологическая коммуникативной толерантности – выявляется в отношениях человека к собирательным типам личностей или группам людей, например, к представителям конкретной нации, социального слоя, профессии;
3. профессиональная толерантности – проявляется в отношениях к собирательным типам людей, с которыми приходится иметь дело по роду деятельности;
4. общая коммуникативной толерантности – в ней просматриваются тенденции отношения к людям в целом, тенденции, обусловленные жизненным опытом, установками, свойствами характера, нравственными принципами, состоянием психического здоровья человека [3].

Анализ приведенных понятий коммуникативной толерантности показал, что они полностью либо в значительной степени являются не анализированными и, следовательно, недоступными для их непосредственного эмпирического изучения. Трудность определения коммуникативной толерантности через его эмпирические индикаторы, вероятно, связана со сложностью и многокомпонентностью данного понятия.

Таким образом, в рамках нашего исследования к вопросу коммуникативной толерантности мы находим следующую характеристику данного понятия: коммуникативная толерантность - это психосоциальная характеристика личности, проявляющаяся при взаимодействии личности с со всеми окружающими, характеризующаяся бесконфликтным, доброжелательным и общительным поведением и принятием различных качеств и поступков субъектов для достижения положительных целей.

Список использованной литературы:

Асмолов А. Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта — к парадигме толерантности // Вопросы психологии. — 2003. — № 4. — С. 3—15.

2. Асташова Н.А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-ме-тод. статей. - М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2003.

3. Бойко В.В. Коммуникативная толерантность: методическое пособие. - СПб.: СПбМАПО,

4. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко. - СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК; М. : ОЛМА-Пресс, 2003

5. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность: (введение в проблему). - М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: НПО «МО-ДЭК», 2003.

6. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности: учебное пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования / Е. Ю. Клепцова; Министерство образования и науки Российской Федерации, Вятский государственный гуманитарный университет. - Москва: Академический проект, 2004. – 173 с.

7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. — М.: Смысл, 2005. С. 19.
8. Мясищев, Владимир Николаевич // Психотерапевтическая энциклопедия / Под. ред. Б. Д. Карвасарского. — Изд. 2-е, доп. и перераб.. — СПб.: Питер, 2000. — С. 394—195. — 1024 с.
9. Оксфордский толковый словарь по психологии / Под ред. А. Ребера. — М.: Вече, АСТ, 2002.
10. Сартбекова Н.К. Современные тенденции развития межкультурной коммуникации// Сартбекова Н.К., Абакулов Р.А. Вестник КГУ им. И. Арабаева 2022 №4 С311-315.
11. Сартбекова Н.К. Сущностная характеристика иноязычной коммуникативной компетентности// Сартбекова Н.К., Абакулов Р.А. Духовная ситуация времени. Россия XXI век. 2023. № 3 (32). С. 32-35.
12. Солдатова Г. В., Шайгерова Л. А., Шарова О. В. Жить в мире с собой и с другими. Тренинг толерантности для подростков. (Программа тренинга). — М.: Генезис, 2000.
13. Толстикова С.В. Развитие коммуникативной толерантности у будущих социальных педагогов системы образования: Дис. ... канд. психол. наук. -Калуга, 2002.
14. Яцевич Л.П. Формирование коммуникативной толерантности у будущих специалистов социальной работы [Текст]: автореф. дис. на соиск. ученой степ.канд. пед. наук / Яцевич Любовь Павловна.- Чита, 2010.

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

УДК: ***378.05***

Ажибаева А.Ж., Суранчиева Ф.К., Асанова Г.А.
ТалМУнун магистранты
Ажибаева А.Ж., Суранчиева Ф.К., Асанова Г.А.
магистр ТалГУ
Azhibaeva A.Zh., Suranchieva F.K., Asanova G.A.
Master of Talmud

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ МУЗЫКА САБАГЫНДАГЫ ЧЫГАРМАЧЫЛЫК МИЛДЕТТЕРДИН БИРДИКТҮҮ СИСТЕМАСЫ
ЕДИНАЯ СИСТЕМА ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ НА УРОКЕ МУЗЫКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
A UNIFIED SYSTEM OF CREATIVE TASKS IN A MUSIC LESSON IN ELEMENTARY SCHOOL

Аннотация: *Бул макалада башталгыч мектепте музыка сабагындагы чыгармачылык милдеттердин бирдиктүү системасы каралат. Башталгыч мектепте музыка сабагындагы чыгармачылык ишмердүүлүк чыгармачылык милдеттердин бирдиктүү системасына караштуу, алар аркылуу искусствонун курчап турган дүйнө менен спецификалык байланыштары кеңири маанide ачылып, конкреттүү деталдарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүү, түшүнүү, жөндөмдөрү калыптанат. Чыгармачыл тапшырмалар баланын ой жүгүртүүсүнө, сүйлөөсүнө, фантазиясына, активдүүлүгүнө олуттуу таасир этерии берилет. Чыгармачыл тапшырмалар баланын субъективдүү тажрыйбасына кеңири таянууга мүмкүндүк берет. Чыгармачылык тапшырмалар да өнүктүрүүчү мүнөзгө ээ болушу маанилүү экени айтылат.*

Негизги сөздөр: *башталгыч мектеп, окуучулар, музыка сабагы, чыгармачылык милдеттер, бирдиктүү система .*

Аннотация: *В этой статье рассматривается целостная система творческих заданий на уроке музыки в начальной школе. Творческая деятельность на уроке музыки в начальной школе подчинена единой системе творческих заданий, посредством которых в широком смысле раскрываются специфические связи искусства с окружающим миром, формируются навыки усвоения, осмысления конкретных деталей, понятий. Творческие задания оказывают существенное влияние на мышление, речь, фантазию, активность ребенка. Творческие задания позволяют опираться на опыт ребенка. Важно, чтобы творческие задания также были развивающими.*

Ключевые слова: *начальная школа, ученики, урок музыки, творческие задания, единая система .*

UDC: 378.05

Abstract: *This article discusses an integrated system of creative tasks in a music lesson in elementary school. Creative activity in a music lesson in elementary school is subordinated to a single*

system of creative tasks, through which, in a broad sense, the specific connections of art with the outside world are revealed, skills of assimilation and comprehension of specific details and concepts are formed. Creative tasks have a significant impact on the child's thinking, speech, imagination, and activity. Creative tasks allow you to rely widely on the subjective experience of the child. It is said that it is important that creative tasks are also developmental.

Key words: *elementary school, students, music lesson, creative tasks, unified system.*

Чыгармачылыкты өнүктүрүүнүн негизи катары чыгармачылык милдеттердин системасы каралат.

Психологдордун аныктамасына ылайык, чыгармачылык - бул өзүн-өзү позитивдүү баалоого көмөктөшүүчү жана инсандын өнүгүүсүндө өзүн-өзү жылдырууну камсыз кылган күч.

Башталгыч мектепте музыка сабагындагы чыгармачылык ишмердүүлүк чыгармачылык милдеттердин бирдиктүү системасына караштуу, алар аркылуу искусствонун курчап турган дүйнө менен спецификалык байланыштары кеңири мааниде ачылып, конкреттүү деталдарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүү, түшүнүү, жөндөмдөрү калыптанат.

Чыгармачыл тапшырмалар баланын ой жүгүртүүсүнө, сүйлөөсүнө, фантазиясына, активдүүлүгүнө олуттуу таасир этет. Чыгармачыл тапшырмалар баланын субъективдүү тажрыйбасына кеңири таянууга мүмкүндүк берет жана инсанга багытталган окутуу концепциясына шайкеш келет. Чыгармачылык тапшырмалар да өнүктүрүүчү мүнөзгө ээ болушу маанилүү [1].

Чыгармачылык тапшырмалар сабактын темасына жана ага коюлган максаттарга жана милдеттерге карабастан, бардык сабакты башынан аягына чейин камтыйт. Чыгармачылык тапшырмалардын жардамы менен балдар музыкалык үндөрдүн ар кандай бийиктиги жана узактыгы, тембр, динамика, музыкалык жана кеп интонацияларынын байланышы, ар кайсы доордогу музыканын жанрлары, формалары жана стилдери жөнүндө түшүнүк алышат. Чыгармачылык тапшырмалар балдардын музыкалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга жардам берет. Мындай тапшырмаларды аткарууда балдар өз аракеттерин угулуп жаткан обондун мүнөзүнө жана маанайдын өзгөрүшүнө ылайыкташтырууга тийиш. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, башталгыч мектеп курагында эле музыкалык ой жүгүртүүнүн калыптанышына мүнөздүү, маанайдын өзгөрүшүн, динамикасын, текстурасын сезүүгө жардам берген кыймылдар көмөктөшөт. Угуу, кыймылдоо жана тактилдик сезимдер менен айкалышып, балдарга музыкалык тилдин өзгөчөлүктөрүн түшүнүүгө жардам берет. Ошол эле учурда анализ, синтез сыяктуу ой жүгүртүү механизмдери иштеп, өнүгүп, балдардын образдуу сүйлөө жөндөмдүүлүгү өнүгөт. Чыгармачылык тапшырмаларды аткарууда балада музыкалык жана музыкадан тышкаркы идеялар пайда болуп, анын фантазиясы активдүү болот. Белгилүү бир билимди, көндүмдөрдү алуу менен балдар музыка искусствосу жана анын экспрессивдүү каражаттарынын өзгөчөлүктөрү менен таанышат [2;3].

Музыка сабагында ар бир теманы жана сюжетти үйрөнүүдө чыгармачылык тапшырмалардын ар кандай варианттары колдонулат. Бул милдеттердин системасы эки планда чагылдырылат: баланын субъективдүү тажрыйбасына, турмуштук мисалдарга, балдардын таасирлерине милдеттүү түрдө дайыма шилтеме жасоо, экинчи жагынан, аларга тааныш жагдайларды, образдарды жана кубулуштарды чагылдырган көркөм чыгармаларга.

Мисалы, “режим” түшүнүгүн өздөштүрүүдө “ролдук оюн” принцибине негизделген импровизацияны колдонсо болот: бир эле кубулушту ар кандай эмоционалдык кырдаалда адамдын көзү менен кароону сунуш кылуу. Бул тапшырманы мисал катары балдар ички дүйнө менен тышкы дүйнөнүн байланышын ачып беришет.

Чыгармачылык милдеттердин тутумунда музыкалык көркөм сөз каражаттарын оптималдуу кабыл алуу жана өздөштүрүү үчүн конкреттүү көркөм образ менен аны ишке ашыруу каражаттарынын ортосундагы байланышты аныктоого көңүл буруу маанилүү. Чыгармачылык тапшырмалардын көптөгөн түрлөрү бар.

Сүрөттү бир көркөм окуудан экинчисине өткөрүү.

Көрүү, угуу жөндөмдөрүн өнүктүрүү.

Тапшырмаларды конкреттүүдөн жалпыга чейин куруу.

Биринчи вариантта кызыктуу тапшырмалар живопись (түстүү, графикалык, моделдөө) же оозеки тартуу аркылуу чыгарманын жалпы маанайын, каармандын айрым мүнөздүү белгилерин берүү болуп саналат. Мындай тапшырмалардын максаты балдардын көңүлүн музыкалык чагылдыруу каражаттары менен көркөм чечимдин музыкалык образдын табияты менен байланышына буруу болуп саналат [4;5].

Музыканы графикалык, түстүү моделдөө искусствонун түрү катары музыканын өзгөчөлүгүнө жана жаш мектеп окуучуларынын кабыл алуу өзгөчөлүктөрүнө жооп берет. Түстү жана жалпы графикалык композицияны тандоо музыкалык образдын мүнөзүнө жана эмоционалдык тажрыйбага ылайык жүргүзүлөт. Өзгөчө маанилүү жагдайлар: мелодиялык кыймылдын багыты, динамика жана ритмикалык пульсация.

Сөздүн объектилери болуп табияттын сүрөттөлүшү, программалык музыкалык чыгармалардагы каармандын тышкы көрүнүшү саналат.

Чыгармачылык тапшырмалардын экинчи варианты ассоциативдик ой жүгүртүүнү калыптандыруу жана ой жүгүртүү аркылуу салыштырма талдоо көндүмдөрүн өздөштүрүү үчүн маанилүү. Мисалы: Бул булут эмнеге окшош? (бутак, үн, музыкалык мотив ж.б.). Курчап турган дүйнөнүн спецификалык кубулуштарын (жаныбарлардын үнү, канаттуулардын сайраганы, жалбырактардын шыбырашы) сүрөттөп берүү кызыктуу, ошондуктан башка балдар эмнени айтып жатканын түшүнө алышат. Бул жерде «Бул эмнеге окшош?» оюну да ылайыктуу. Бул милдеттердин баары көрүү, угуу жана предметтердин жана кубулуштардын экспрессивдүү касиеттерин байкай билүүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [6;7].

Чыгармачылык тапшырмалардын диапазону балага теманын белгилүү бир аспектисинен баштап, анын көркөм бүтүндүгүн түшүнүүгө жардам бере турган тапшырмаларды камтыйт. Мисалы, бул тапшырма: кайра түзүүдөн келип чыккан эффекттин мисалында көркөм деталдын ролун түшүнүү болуп саналат.

Адабияттар:

абич О.М., Вьюнова, Н.И., Гайдар, К.М. Развитие творческих способностей у младших школьников. - М., 2018. – 236 с.

анзелюк Е.И. Возрастная динамика показателей креативности у младших школьников // Вопросы психологии. 2018. – 125 с.

огоявленская Д. Б. Этапы диагностики творческих способностей младших школьников. М., 2017. Т. 1. - С. 107 - 128.

4. Иматетдинова Р.Я. Креативные способности младших школьников /Р.Я. Имаметдинова //Одаренный ребенок.- 2016.№6.- С.99-101.
урочкина, М. Методы развития творческих способностей младших школьников / М. Курочкина // Воспитание школьников. – 2019. – №4. – С. 48–51.
итвин С.С. Развитие творческого воображения - М., 2016. – 412 с.
7. Хазратова Н.В. Проблема измерения креативности младших школьников. //Индивидуальность и способности. - М. 2014. - С.93-114, Приложения (с.114-117).

УДК: 378.111

Алиева К.У.
Ош мамлекеттик университетинин башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнү педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын доценти
Асанова М.С. – Ош мамлекеттик университетинин башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнү педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын окутуучусу
Алиева К.У. –доцент кафедры педагогики и психологии начального, дошкольного образования Ошского государственного университета
Асанова М.С. – преподаватель кафедры педагогики и психологии начального, дошкольного образования Ошского государственного университета

K.U. Aliyeva – associate professor of the department of pedagogy and psychology of primary and preschool education at Osh state university
Asanova M.S

БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮНҮ БАШКАРУУ ЖАГЫНАН ОКУТУУЧУНУН КЕСИПКӨЙЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ОБРАЗОВАНИЯ
THE DEVELOPMENT OF TEACHER PROFESSIONALISM FROM THE POINT OF VIEW OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT

Аннотация: Макаланын концепциясы билим берүүнү өнүктүрүүнү башкаруунун негизинде окутуучулардын кесипкөйлүгүнүн эволюциясын карайт. Ал педагогдордун кесиптик даярдыгын жана алардын өзгөрүп жаткан билим берүү талаптарына ылайыкташуу жөндөмүн аныктоочу фундаменталдык аспектилерди талдайт. Макалада билим берүү тутумун натыйжалуу башкаруу контекстинде окутуучулардын кесипкөйлүгүн өркүндөтүү үчүн зарыл болгон стратегияларга жана куралдарга көңүл бурулган. Ал дайыма өзгөрүп турган окутуу талаптарына ылайыкташуу үчүн окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу, колдоо жана стимулдаштыруу ыкмаларын талдайт. Окутуунун максаттарын жана методологиясын калыптандырууга мамлекеттик билим берүү саясатынын таасирин кароо да маанилүү аспект

болуп саналат. Макалада студенттердин күтүүлөрү менен учурдагы билим берүү тутумдарынын мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы айырмачылыктар баса белгиленип, ушул кемчиликтен келип чыккан көйгөйлөргө көңүл бурулат. Автор билим берүү тутумун өркүндөтүүгө, анын ичинде окутуу стратегияларын адаптациялоого, студенттердин жетишкендиктерин баалоо методдорун өркүндөтүүгө жана окутуучулардын кесиптик өнүгүүсүн стимулдаштырууга практикалык ыкмаларды сунуш кылат.

Ачкыч сөздөр: кесипкөйлүк, билим берүүнү өнүктүрүүнү башкаруу, кесиптик даярдыкты өнүктүрүү стратегиялары, окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу, мамлекеттик билим берүү саясаты, билим берүүгө инновациялык мамилелер.

Аннотация. Концепция статьи касается эволюции профессионализма преподавателей в свете управления развитием образования. Она анализирует фундаментальные аспекты, определяющие профессиональную подготовку педагогов и их способность адаптироваться к изменяющимся образовательным требованиям. В статье обращается внимание на стратегии и инструменты, необходимые для развития профессионализма преподавателей в контексте эффективного управления образовательной системой. Она анализирует методы повышения квалификации, поддержки и стимулирования преподавателей для адаптации к постоянно меняющимся требованиям обучения. Важным аспектом является также рассмотрение влияния государственной образовательной политики на формирование целей и методологии обучения. Статья освещает расхождение между ожиданиями обучающихся и возможностями существующих образовательных систем, привлекая внимание к проблемам, возникающим из-за этого недостатка. Автор предлагает практические подходы к совершенствованию системы образования, включая адаптацию стратегий обучения, улучшение методов оценки успеваемости студентов и стимулирование профессионального развития преподавателей.

Ключевые слова: профессионализм, управление развитием образования, стратегии развития профессиональной подготовки, повышение квалификации преподавателей, государственная образовательная политика, инновационные подходы к образованию.

Annotation. The concept of the article concerns the evolution of teachers' professionalism in the light of educational development management. She analyzes the fundamental aspects that determine the professional training of teachers and their ability to adapt to changing educational requirements. The article draws attention to the strategies and tools necessary for the development of teachers' professionalism in the context of effective management of the educational system. She analyzes the methods of professional development, support and incentives for teachers to adapt to the ever-changing learning requirements. An important aspect is also the consideration of the impact of state educational policy on the formation of learning goals and methodology. The article highlights the discrepancy between the expectations of students and the capabilities of existing educational systems, drawing attention to the problems arising from this disadvantage. The author suggests practical approaches to improving the education system, including adapting learning strategies, improving methods for assessing student performance and stimulating the professional development of teachers.

Keywords: professionalism, management of education development, strategies for the development of vocational training, teacher training, state educational policy, innovative approaches to education.

Теориялык булактарды анализдөө окутуучунун кесипкөйлүгүн өнүктүрүү процессин билим берүүнү өнүктүрүүнү башкаруу жана ар кандай функцияларды ишке ашыруу көз карашынан кароо керектигин көрсөттү.

Жалпысынан билим берүү системасында болуп жаткан жаңылыктарды толук ишке ашыруу үчүн педагогдун мамлекеттик билим берүү саясатынын деңгээлинде калыптанып жаткан заманбап максат коюуну түшүнүүгө жана андан ары ишке ашырууга даярдыгы өзгөчө мааниге ээ. Бул даярдык дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциялоо шарттарында болуп жаткан инновациялык процесстерди практика деңгээлинде ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Азыркы учурда, практика көрсөтүп жаткандай, инновацияларды өнүктүрүүдө билим берүү кызматтарынын керектөөчүлөрү билдирген керектөөлөрдү бардык деңгээлдерде комплекстүү ишке ашырууга мүмкүндүк бере турган билим берүү системасы жок. О. А. Абдуллина белгилегендей, аларды ишке ашыруу боюнча билим берүү системаларынын төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

1. Маданий баалуулуктарды муундан муунга өткөрүп берүү инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыгында жүргүзүлөт (ар башка коомдордун маданий баалуулуктары ар башка, демек, ушул функция менен аныкталган билим берүүнүн максаттары жана мазмуну да ар башка).

2. Билим алып жаткандарды социалдаштыруу, аларды тарбиялоо (жалпы кабыл алынган идеалдарды, баалуулуктарды, жүрүм-турум үлгүлөрүн өздөштүрүү жолу менен инсанды коомго адаптациялоо процесси болгон социалдаштыруу коомдун өзүнүн сакталышын камсыз кылат. Коом өз кезегинде өзүнүн маданий баалуулуктарынын жана социалдык нормаларынын жыйындысын көрсөтөт. Бирок, бүгүнкү күндө социалдык нормалар жана маданий баалуулуктар бүдөмүк болууда).

3. Коомдук турмуштун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу максатында социалдык ролдорду ишке ашыруу (мектеп турмушунун субъекттери өзүнө мүнөздүү социалдык ролдорду аткарышы керек, бирок билим берүү системасында эмгекти бөлүштүрүүдө четтөөлөр болуп жатат, тактап айтканда: мезгил талап кылган жаңы кызмат орундарынын пайда болушу – социалдык педагог, илимий иштер боюнча директордун орун басары ж.б.).

4. Коом мүчөлөрүнүн социалдык интеграциясын ишке ашыруу (бүгүнкү күндө мектепке берилген өз алдынчалуулук башка билим берүү жамааттарынын, билим берүү мейкиндигинин катышуучуларынын активдешүү жана мобилизациялоо процесстеринин пайда болушуна алып келди, бул өз кезегинде өнүгүү режиминде болууга мүмкүндүк берет) [1, 162-б.].

Билим берүү системасынын көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөрү студенттердин компетенцияларынын, анын ичинде этномаданий компетенциялардын калыптанышына түздөн-түз таасирин тийгизет.

ЖОЖдук системанын деңгээлинде этномаданий компетенцияны калыптандыруудагы ийгиликтүүлүк инновациялык ишмердүүлүктү ишке ашыруудан да көз каранды.

Бул процесстерге таасир этүүчү факторлор ички жана тышкы болуп саналат. Ички факторлор инновациялык процесстерди ресурстук камсыздоону жана кадрлар менен камсыз кылууну камтыйт. Тышкы факторлор: билим берүү системасындагы мамлекеттик демилгелер жана билим берүү тартиби.

Биз университеттин профессордук-окутуучулар курамынын инновациялык активдүүлүгүнүн абалын аныктоо үчүн сурамжылоо жүргүздүк, бул төмөнкүдөй жыйынтыкка келүүгө мүмкүндүк берди:

– активдүү инновациялык процесстерге карабастан окутуучулар курамынын бир бөлүгү пассивдүү (48%), алар өздөрүнүн пассивдүүлүгүн убакыттын жетишсиздиги, окуу процессинин жүгү, квалификацияны жогорулатуунун төмөн жана орто деңгээли ж. б. менен түшүндүрүшөт.

– инновацияларды иштеп чыгууга жана аны ишке ашырууга активдүү катышкан кээ бир окутуучулар жогорку окуу жайда жана райондук/шаардык деңгээлде, өз алдынча билим алуу аркылуу квалификациясын жогорулатууну жүргүзүшөт. Муну менен катар окутуучулардын дагы бир бөлүгү өздөрүнүн кесиптик өнүгүү процессинде консервативдүү мамиле жасашат. Мындай көрүнүштөр педагогикалык жамааттын педагогикалык чеберчилик деңгээлине жараша дифференцияланышына алып келет.

– инновациялык процесстерге пассивдүү болгон окутуучулар жамаатынын дагы бир бөлүгү кесиптик педагогикалык ишмердүүлүктүн башка тармагында өзүн конструктивдүү көрсөтөт. Алар кураторлор катары мобилдүү, ар кандай иш-чараларды өткөрүү жана уюштуруу жагынан чыгармачыл келишет. Бул, эгерде инновациялык процесстер сабактан тышкаркы, тарбиялык жана чыгармачылык жактан өнүктүрүүчү ишмердүүлүккө жайылтылса, мындай педагогдордон активдүүлүктү күтүүгө болорун көрсөтүп турат [2, 37-б.].

Ар кандай кесиптин түрлөрүн сүрөттөгөн психо-педагогикалык булактар педагог кандай сапаттарга ээ болушу керектигин көрсөтөт. Жалпысынан алганда, профессиограммалар тигил же бул жагынан окшош экендигин байкадык. Айырмалоочу өзгөчөлүгү – алардын аталыштарында, бириккен жалпылыгында, кесиптик жана жеке болуп бөлүнүшүндө. Ошол эле учурда, алардын баары, акыры, бир сапатка – педагогдун кесипкөйлүүлүгүнө келип такалат.

И. Д. Багаеванын пикири боюнча: «Педагогдун кесипкөйлүгү – бул инсандын кесиптик жана инсандык сапаттарынын, психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүктүн жана кесиптик чеберчиликтин жыйындысы, ал билим берүү милдеттерин ишке ашырууга даярдыктын жогорку деңгээли менен мүнөздөлөт» [2, 61-б.].

Кесипкөйлүктүн деңгээлин жогорулатууга өбөлгө болгон жалпыга белгилүү жолдор бар: квалификацияны үзгүлтүксүз жогорулатуу, чыгармачылык активдүүлүк жана мобилдүүлүк, кесиптик өзүн-өзү окутуу, өзүн-өзү өнүктүрүү жана дайыма ой жүгүртүү.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, ЖОЖдордун айрым окутуучулары «компетенция» жана «компетенттүүлүк», «окутуунун натыйжалары» сыяктуу аныктамалардын мазмунун кесиптик жактан жетиштүү деңгээлде түшүнүшпөйт; алар жогорку окуу жайларынын студенттеринин окутуунун натыйжаларына жетиштүү деңгээлде баа бере алышпайт; окутуунун жөнөкөй интерактивдүү ыкмаларын кесипкөйлүк менен колдоно алышпайт, акырында компетенттүүлүктү калыптандыруу процесси жөнүндө жетиштүү маалыматы жок.

Белгилеген этномаданий компетенцияларды эффективдүү калыптандырууну ишке ашыруу, ошондой эле окутуучуларды технологиялаштыруу процесстерине окутуу үчүн семинардын интграцияланган тематикасы иштелип чыкты.

Бул семинардын максаты:

1. Окутуучулардын этнопедагогиканын теориялык негиздери боюнча билимдерин жогорулатуу.

2. Болочок мугалимдердин этномаданий компетенттүүлүгүн калыптандырууда педагогикалык технологияларды практикалык ишке ашыруу боюнча билимдерин кеңейтүү.

3. ЖОЖдун студенттеринин этномаданий өнүгүүсүн стратегиялык долбоорлоо үчүн креативдүү идеяларды жаратуу жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү.

Семинардын мазмуну этнопедагогикалык жана технологиялык багыттарды камтыйт.

Биринчи багыт окутуучуларда этнопедагогика жана элдик педагогика, этнос, этникалык маданият, элдик чыгармачылык, маданияттардагы жекече айырмачылыктар, баарлашуунун этностук өзгөчөлүктөрү, жүрүм-турум, балдарды социалдаштыруунун жана тарбиялоонун этномаданий өзгөчөлүктөрү, этникалык иденттүүлүк, улуттук аң-сезим, мүнөз, менталитет, каада-салттар, үрп-адаттар, улуттук-психологиялык өзгөчөлүктөр ж.б. жөнүндө компетенттүүлүктү камсыз кылуучу билим системасынын калыптанышын камсыз кылат.

Экинчи багыт окутуучулар колдонгон методдорду жана ыкмаларды өркүндөтүүгө жардам берет. Этномаданий компетенцияларды натыйжалуу калыптандыруу процессин ишке ашыруу үчүн ар бир окутуучуга педагогикалык билим берүү технологиялары жөнүндө билүү, алардын окуу процессиндеги ордун туура түшүнүү, аларды так багытталган максат, милдеттер менен колдоно билүү, бул технологиялардын жардамы менен билим берүү процессинин катышуучулары жүргүзгөн процесстик аракеттерди талдай жана синтездей билүү, ошол эле технологиялардын жардамы менен баалоо көндүмдөрүнө ээ болуу маанилүү [7, 58-б.].

Жалпысынан алганда, педагогикалык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү ушунчалык кенен болгондуктан, аларды окуу процессинин деңгээлинде колдонуу этномаданий компетенцияларды калыптандырууда гана эмес, билим берүү программасы тарабынан берилген бир катар башка маанилүү компетенцияларды калыптандырууда да натыйжалуу.

Этномаданий компетенттүүлүктү калыптандырууда окутуучулар кесипкөйлүккө жетишүү үчүн, төмөнкүдөй мүнөздөмөлөргө ээ болушу керек деп эсептейбиз:

– этнопедагогика теориясынын мазмунун, анын ичинде ушул предметтин чөйрөсүндө аныкталган тиешелүү терминдерди билиши керек;

– окутуунун мыйзамдарын, окуу процессинин принциптерин билүүгө тийиш;

– студенттердин жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн билиши керек;

– кээ бир негизги компетенцияларга ээ болушу керек (коммуникациялык, маалыматтык, инструменталдык);

– заманбап педагогикалык технологияларды ишке ашырууну билүүгө жана көндүмгө ээ болууга тийиш;

– рефлексияны ишке ашыруу үчүн билимге жана көндүмгө ээ болушу керек, ансыз бир процесстен экинчи процесске өтүү мүмкүн эмес, этаптан этапка өтүү үзгүлтүксүздүгүн сактоо керек;

– этномаданий компетенттүүлүктү калыптандырууда бардык процесстерде жана ыкмаларда чыгармачыл болууга тийиш;

– психология, конфликтология жаатында билимге ээ болушу керек, анткени дал ушул илимдер окутуучуга индивиддин/инсандын психологиялык өзгөчөлүктөрүн түшүнүүгө, конфликттик кырдаалдарды алдын алууга, инсандын типтерин түшүнүүгө мүмкүндүк берет;

– физикалык жана психикалык ден соолук жөнүндө билиши керек, бул өз кезегинде педагогдун кесиптик жарактуулугунун көрсөткүчү болуп саналат [6, 83-б.].

Жогоруда айтылгандай этномаданий компетенцияларды калыптандыруу боюнча биз пландаштырган процессти натыйжалуу ишке ашыра алган педагогдун бул сапаттарын калыптандыруу жана өркүндөтүү үчүн биз жогоруда аталган семинарды уюштурууну жана өткөрүүнү ишке ашырдык.

Бул семинар каникул мезгилинде мугалимдер үчүн өткөрүлдү жана максаттуу багыт этнопедагогика жаатындагы билимдерди калыптандыруу гана эмес, педагогдун кесипкөйлүгүнө мүнөздүү болгон негизги мүнөздөмө катары сыпаттаган бардык билимдердин, жөндөмдөрдүн жана көндүмдөрдүн тизмеси болду.

Албетте, мындай процесс кайтарым байланыш – рефлексивдүү процесстер менен коштолушу керек.

Бул үчүн биз төмөнкү иш-чараларды уюштурдук:

– семинардын өздөштүрүлгөн материалын аныктоого багытталган тестирлөө (теориялык өздөштүрүү);

– практикалык өздөштүрүү деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берген практикалык тапшырмалардын жана иштердин тизмеси көрсөтүлдү;

– аткарылган иштерди тастыктаган материалдарды чогултууга багытталган портфолиону даярдоо;

– маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен бул процесске катышкан окутуучулар үчүн семинарларды өткөрүү.

Жогоруда аталган иш-чаралардын аткарылышы баалоонун 3, 5 баллдык шкалалары боюнча бааланды жана төмөнкү деңгээлдерге келди: төмөн, орто, жетиштүү, жогорку.

1. Тест 42 суроодон туруп, туура жоопту тандоого багытталган жооптордун даяр варианттары камтылган.
2. Кейстер кырдаалдык тапшырмалардан (ар бир кейсте 3 кырдаал) турган, алардын туура тандалган вариантына эң жогорку балл, андан кийин кемүү тартибинде балл ыйгарылган.
3. Портфолио эркин болгон, бирок аткарылган иштердин түрлөрү боюнча көрсөткүчтөрдү камтууга тийиш.
4. Семинарда чыгармачылык процессти ачуучу аракеттердин алгоритми көрсөтүлдү.

Тестирлөө белгилүү бир маселе боюнча билим деңгээлин аныктоодо салттуу баалоо куралы болуп саналат. Ушуга байланыштуу, ага көңүл бурбай эле койсок.

Этномаданий компетенттүүлүк проблемасы боюнча окутуучулардын кесипкөйлүгүн калыптандырууда иштин ишке ашырылышынын процессин жана келечектеги педагогдордо аны өнүктүрүүнү баяндап өтсөк.

Кейс – бул Гарвард университетинин базасында иштелип чыккан метод; бул айрым кырдаалдарды талдоо аркылуу окутуу. Бул методдун өзгөчөлүгү – турмуштан алынган фактылардын негизинде көйгөйлүү кырдаалды моделдөөдө.

Кейстердин төмөндөгүдөй түрлөрү бар: иллюстрация, көнүгүү, баалоо жана көйгөйлөр түрүндөгү кырдаалдар.

Алардын бардыгы көйгөйлөрдү чечүүгө жана конкреттүү чечимдерди кабыл алууга багытталган. Мында чечимдер жетишсиз же ашыкча маалыматтардын, айрым фактылардын, же болбосо ушул кейстерде баяндалган маалыматтардын же окуялардын негизинде кабыл алынууга тийиш [4, 97-б.].

Биз А.И. Мищенконун жалпыланган маалыматтарынын негизинде кейстерди иштеп чыктык. Кейстердин пайдасы:

– теориялык жана практикалык аспектилерди айкалыштырат;

– белгилүү бир теорияларды, методдорду жана принциптерди практикада колдонууга уруксат берет;

– логикалык жактан табууга мүмкүн болбогон альтернативдик чечимдерди чыгарууда чыгармачылык көндүмдөрдү өнүктүрөт;

– дискуссия жүргүзүү жөндөмүн өнүктүрөт;

– башкаларды ынандыруу жана өз позициясын коргоо көндүмдөрүн өнүктүрөт;

– маалыматтык-компьютердик технологияларды жана медиа каражаттарын колдонуу көндүмдөрүн өнүктүрөт;

– ар кандай формаларды, диаграммаларды, салыштырма таблицаларды колдонуу менен отчетторду даярдоо жөндөмүн өнүктүрөт;

– адамдардын жүрүм-турумун баалай билүү, башкалардын пикирин уга билүү, альтернативалуу пикирди колдой билүү, өз пикирин, өз позициясын коргой билүү сыяктуусоциалдык компетенцияларды өнүктүрөт [5, 139-б.].

Биз иштеп чыккан кейстин мисалы:

Сиз иштеген университетте айрым гуманитардык предметтердин окутуу процессине байкоо жүргүзүп жатып, бул предметтин мүмкүнчүлүктөрүнө карабастан этномаданий компетенцияларды өнүктүрүү процесси өтө сейрек кездешээрин байкадыңыз.

1. Кырдаалды анализдеп, Т-схеманын жардамы менен, анализиңизди берилген пикирлер түрүндө негиздеңиз: «Ооба» (эмне үчүн мындай болушу керек) жана «Жок» (эмне үчүн андай болбошу керек).

2. Сиз катышкан бул предметке байланыштуу кластер иштеп чыгыңыз, анда этномаданий компетенттүүлүктү калыптандыруунун алгоритмин болуусу шарт.

3. Бул сабакта сиз өнүктүрө турган этномаданий компетенциялардын тизмесин түзүңүз.

4. Берилген дисциплинанын алкагында колдонула турган эки бөлүктөн турган журналды колдонуңуз.

5. Сиз аткарган иштин маңызын чагылдырган медиа презентацияны даярдаңыз.

Ошентип, биз окутуучулар үчүн иштеп чыккан ушул сыяктуу иштердин фонду стандарттуу эмес кырдаалдык тапшырмалар түрүндө окутуучулардын теориялык чеберчилигин реалдуу практиканын деңгээлинде бекемдөөгө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Адабияттар:

бдуллина О.А. Обшепедагогическая подготовка в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 2000. – 245 с.

агаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности: сущность и структура // Профессионализм педагога. Тезисы докладов и сообщений. – Ижевск, 1992. – 214 с.

авыдов В.В., Варданян А.У. Учебная деятельность и моделирование. – Ереван, 1981. – 213 с.

4. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. – М., 1999. – 224 с.

5. Мищенко А.И. Педагогический процесс как целостностное явление. – М.: Прометей, 1993. – 152 с.

6. Сластенин В. А. Формирование личности в процессе его профессиональной подготовки. – М: МГПИ, 1985. – 164 с.

7. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических умений воспитателя. – Ярославль, 1976. – 274 с.

УДК: 378.225

Алиева К.У., Асанова М.С.

Ош мамлекеттик университетинин башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнү педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын доценти

– Ош мамлекеттик университетинин башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнү педагогикасы жана психологиясы кафедрасынын окутуучусу

Алиева К.У. – доцент кафедры педагогики и психологии начального, дошкольного образования Ошского государственного университета

Асанова М.С. – преподаватель кафедры педагогики и психологии начального, дошкольного образования Ошского государственного университета

K.U. Aliyeva – associate professor of the department of pedagogy and psychology of primary and preschool education at Osh state university

Asanova M.S. – lecturer at the department of pedagogy and psychology of primary and

ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ ПРАКТИКАСЫНЫН ЖҮРҮШҮНДӨ МАГИСТРАНТТАРДЫН ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖОЛДОРУ
ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МАГИСТРАНТОВ В ХОДЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПРАКТИКИ
WAYS TO FORM THE RESEARCH COMPETENCE OF UNDERGRADUATES IN THE COURSE OF RESEARCH PRACTICE

Аннотация. Заманбап билим берүү чөйрөсүндө магистранттардын арасында илимий изилдөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө басым жасоо барган сайын маанилүү болуп баратат. Магистранттардын илимий-изилдөө иштери билим берүү программасынын негизги компоненти болуп саналат, анын максаты жогорку билим берүүнүн заманбап стандарттарына ылайык кесиптик жана жалпы маданий компетенцияларга ээ болуу болуп саналат. Бул контекстте, илимий-изилдөө практикасы магистранттардын илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн натыйжалуу куралы катары пайда болот. Бул окуу жолу магистранттарга актуалдуу теориялык жана практикалык маселелер боюнча илимий изилдөөлөрдү өз алдынча жүргүзүүгө, илимий иштин методологиясын өздөштүрүүгө жана педагогикалык изилдөө процессине сүңгүүгө мүмкүндүк берет. Заманбап билим берүү стандарттарын киргизүү, билим берүүдө компетенттүүлүк жана ишмердик мамилелерге басым жасоо жана алдыңкы билим берүү технологияларын колдонуу магистранттардын илимий-изилдөө практикасын терең өздөштүрүүсү үчүн уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Ачкыч сөздөр: илимий-изилдөө компетенттүүлүгү, магистранттар, илимий-изилдөө практикасы, компетенттүүлүктү калыптандыруу, өз алдынчалуулук, илимий изилдөө, методология, педагогикалык изилдөө, билим берүү технологиялары.

Аннотация. В современной образовательной среде акцент на развитии научно-исследовательских навыков среди магистрантов становится все более значимым. Научно-исследовательская работа магистрантов является ключевым компонентом образовательной программы, целью которой является приобретение профессиональных и общекультурных компетенций в соответствии с современными стандартами высшего образования. В этом контексте научно-исследовательская практика предстает как эффективный инструмент формирования научно-исследовательской компетенции у магистрантов. Этот путь обучения позволяет магистрантам самостоятельно проводить научные исследования по актуальным теоретическим и практическим вопросам, осваивать методологию научной работы и погружаться в процесс педагогического исследования. Внедрение современных образовательных стандартов, акцент на компетентностном и деятельностном подходах в образовании и использование передовых образовательных технологий предоставляют уникальные возможности для углубленного освоения научно-исследовательской практики магистрантами.

Ключевые слова: научно-исследовательская компетенция, магистранты, научно-исследовательская практика, формирование компетенций, самостоятельность, научные исследования, методология, педагогическое исследование, образовательные технологии.

Annotation. In the modern educational environment, the emphasis on the development of research skills among undergraduates is becoming increasingly important. The research work of undergraduates is a key component of the educational program, the purpose of which is to acquire professional and general cultural competencies in accordance with modern standards of higher education. In this context, research practice appears as an effective tool for the formation of research competence among undergraduates. This learning path allows undergraduates to independently conduct scientific research on topical theoretical and practical issues, master the methodology of scientific work and immerse themselves in the process of pedagogical research. The introduction of

modern educational standards, the emphasis on competence-based and activity-based approaches in education and the use of advanced educational technologies provide unique opportunities for in-depth development of research practice by undergraduates.

Keywords: research competence, undergraduates, research practice, competence formation, independence, scientific research, methodology, pedagogical research, educational technologies.

Илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси келечектеги педагогикалык кадрларды даярдоонун бардык мезгилинде, айрыкча жогорку билим берүүнүн нугунда изилдөөнүн предмети болуп саналат.

Магистранттардын илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси боюнча изилдөөлөрдү ретроспективдүү талдоо бир нече аспектилерди аныктоого мүмкүндүк берди.

Окумуштуулардын биринчи тобу өз изилдөөлөрүндө илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу көйгөйүн «изилдөө компетенттүүлүгү» түшүнүгүнүн курамдык бөлүктөрүнүн позициясынан гана карашкан.

Мындан тышкары, алар бул компетенттүүлүктү маалыматтык, креативдүү, мотивациялык-баалуулук сыяктуу компетенциялар менен катар карашкан.

Изилдөөлөрдөгү экинчи контекст проблеманы инновациялык педагогикалык технологиялардын негизинде ишке ашырууну болжолдогон: интерактивдүү методдор: талкуу, кейс-стади, мээ чабуулу, сүйлөө оюндары; ишмердүүлүктүн бригадалык-топтук формалары; бинардык сабактар.

Окутуунун инновациялык технологиялары менен катар айрым изилдөөлөр дискурс теориясынын жана дискурс-анализдин негизинде жүргүзүлдү, ал дискурсивдик матрицалардын системасын иштеп чыгууну болжолдойт, алардын ар бири ишкердик дискурстун белгилүү бир түрү жана ар кандай жанрдык стереотиптердин жыйындысы менен көрсөтүлөт. Аларды иштеп чыгуу менен студент тиешелүү илимий-изилдөө жана коммуникативдик көндүмдөргө жана жөндөмдөргө ээ болот.

Үчүнчү аспект атамекендик илимде жана практикада кесипкөй кадрларды даярдоо компетенттүүлүк мамиле позициясынан активдүү чечилип жаткандыгын белгилейт. Бирок, ыкмалардын көптүгү келечектеги кадрларды даярдоо проблемасына кызыккан окумуштууларга тигил же бул ыкманы тандап алууга мүмкүндүк берет. Бирок, мында көп учурда методологиялык ыкманы тандоодо жана колдонууда көп кыйынчылыктар пайда болот, муну бирдиктүү типологиянын жоктугу менен түшүндүрүүгө болот.

Тигил же бул ыкманы тандоо изилдөө предметинин маңызын түшүнүү менен байланыштуу болушу керек деген позицияга таянып, биз компетенттүүлүк жана процесстик мамилелердин жыйындысына таяндык. Методологиялык негиздин өзгөчөлүгүнө карабастан, дал ушул жетектөөчү компетенттүүлүк мамиле илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет.

Төртүнчү аспект келечектеги бүтүрүүчүнүн ар кандай инсандык моделдери аркылуу изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандырууну камтыйт.

Илимий-изилдөө практикасы магистранттардын академиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жана критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн ажырагыс бөлүгү болуп эсептелет жана аларга теориялык билимдерди гана эмес, ошондой эле заманбап билим берүү

жана илимий чөйрөдө ийгиликтүү иш алып баруу үчүн зарыл болгон практикалык көндүмдөрдү да берет.

Магистранттардын илимий-изилдөө иштери жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык жалпы маданий жана кесиптик компетенцияларды өздөштүрүүсүнө багытталган билим берүү программасынын милдеттүү бөлүмү болуп саналат. Магистранттарды илимий-изилдөө иштерин аткарууга даярдоо жаңы муундагы билим берүү стандарттарын киргизүү, билим берүүдө компетенттүүлүк жана ишмердик мамилелерди ишке ашыруу, заманбап билим берүү технологияларын колдонуу чөйрөсүн кеңейтүүгө негизделген [1, 23-б.].

Магистранттардын илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруунун ар кандай жолдору бар, алардын бири – илимий-изилдөө практикасы – магистранттын практикалык даярдыгы, ал актуалдуу теориялык жана практикалык көйгөйлөр боюнча педагогикалык изилдөө жүргүзүүгө, изилдөө ишинин методологиясын өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет. Илимий-изилдөө практикасы алар педагогикалык практикадан өткөн жана изилдөө жүргүзүү үчүн эксперименталдык аянтча болгон мектептердин базасында жүргүзүлөт. Илимий-изилдөө практикасын жүргүзүү тажрыйбасы магистрант алган билимин кесиптик ишмердүүлүккө жакын шарттарда ишке ашырат деп ырастоого негиз берет.

Педагогикалык практика окуу процессинде алынган теориялык жана практикалык билимдерди кеңейтүүгө жана бекемдөөгө, кесиптик-методикалык компетенцияларга ээ болууга жана өркүндөтүүгө багытталган ишинин бир түрү болуп калды.

Бул практиканын формасы болуп магистранттын (тиешелүү квалификациядагы окутуучунун жетекчилиги астында) илимий изилдөөнүн эң маанилүү процедураларын өздөштүрүү боюнча жеке өз алдынча иши саналат. Практиканын программасы ченемдик-укуктук документтерге ылайык иштелип чыккан. Илимий-изилдөө иштери милдеттүү бөлүм болгондуктан жана жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык жалпы маданий жана кесиптик компетенцияларды өнүктүрүүгө багытталгандыктан, биз практика программасын түзүү процессинде студенттердин илимий-изилдөө иштерин аткаруунун жана көзөмөлдөөнүн ар кандай түрлөрүн жана этаптарын карадык.

Практиканы уюштуруунун алдында «Педагогика» жана «Психология» сыяктуу кесиптик циклдин сабактары боюнча окутуу жүргүзүлгөн. Ошондуктан, илимий-изилдөө практикасынын башталышында магистранттар педагогика теориясы жаатындагы илимий-изилдөө ишмердүүлүгү жөнүндө жалпы түшүнүккө ээ болушкан. Илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнө болгон мотивация профессионалдык жана вариативдик циклдердин дисциплиналарын окутуу процессинде өнүккөн. Бул педагогика жаатындагы илимий-изилдөө ишмердүүлүгүн андан ары өнүктүрүү үчүн чыгармачылык жөндөмдөрдүн жана чыгармачылык потенциалдын өнүгүшүнө шарт түзгөн [6, 27-б.].

Практиканын биринчи этабында методикалык семинар өткөрүлүп, ага практиканын илимий жетекчилери чакырылган. Семинардын жүрүшүндө магистранттарга илимий изилдөөлөрдү уюштуруу боюнча маалымат жана сунуштар берилди. Семинардын максаты – магистранттарга магистрдик диссертацияны даярдоо үчүн зарыл болгон изилдөө компетенцияларын өздөштүрүүгө жардам берүү. Семинардын негизги милдеттери: магистранттардын изилдөө багытын жана темасын тандоо; магистранттарды академиялык

иштин көндүмдөрүнө окутуу, анын ичинде изилдөөлөрдү даярдоо жана өткөрүү, илимий иштерди жазуу; долбоорлорду жана даяр изилдөө иштерин талкуулоо; студенттердин илимий талкуулоо жана изилдөөнүн натыйжаларын көрсөтүү көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Практиканын экинчи этабында магистранттар теория жана окутуу методикасы жаатындагы изилдөөлөрдүн негизги багыттары, ошондой эле изилдөө методдору жана ыкмалары (теориялык анализ, байкоо, интервью, анкета жүргүзүү, терминологиялык сөздүктү түзүү, илимий-изилдөө иштерин пландоо, анын ичинде теория жана окутуу методикасы жаатындагы изилдөө иштеринин тематикасы менен таанышуу жана изилдөө темасын тандоо; тандалган тема боюнча реферат жазуу) менен таанышышты.

Үчүнчү этапта магистранттар изилдөөнүн методологиясын, педагогикалык эксперимент жүргүзүүнүн технологиясын, анын жыйынтыгын жазуу талаптарын жана илимий-изилдөө иштерин жүргүзүү планын оңдоп-түзөөнү өздөштүрүштү.

Төртүнчү этапта илимий-изилдөө иштери боюнча отчет жана илимий маалыматтардын презентациясы (доклад, докладдын электрондук презентациясы, тезистер) түзүлдү, илимий-методикалык макалалар таризделди, аларга аннотациялар, башка макалаларга рецензиялар жазылды, магистранттар ар кандай илимий иш-чараларга (конференциялар, мастер-класстар, тегерек столдор) катышышты [7, 164-б.].

Педагогикалык практиканын бардык этаптарында бүтүрүүчүлөрдүн даярдоо деңгээлине коюлган талаптарга ылайык магистранттардын кесиптик (усулдук) компетенттүүлүккө ээ болуусунун үзгүлтүксүздүгү жана ырааттуулугу камсыз кылынган. Кесиптик циклдин дисциплиналарын окутуу процессинде магистранттар маанилүү илимий-изилдөө компетентүүлүгүнүн бирине: кесиптик чөйрөдө методологиялык тажрыйбаны (ата мекендик жана чет өлкөлүк) системалаштырууга, жалпылоого жана жайылтууга даярдыкка ээ болушту

Бул компетенттүүлүккө ээ болуу бүтүрүүчүдө салыштырмалуу талдоо жүргүзүү үчүн зарыл болгон кесиптик билимдердин, жөндөмдөрдүн жана көндүмдөрдүн, ошондой эле сын баа берүү; окутуу жаатындагы методикалык тажрыйбанын натыйжалуулугунун деңгээлин аныктоо жана башка инсандык сапаттардын комплекси бар экендиги жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет. Бул компетенттүүлүк эң маанилүү кесиптик компетенциялардын бири болуп калды, анын калыптанышы биологияны окутуу процессинин окуу-тарбиялоосунун же жетектөөчү кесиптик функцияларды түздөн-түз аткаруунун шарттарында ишке ашкан [2, 149-б.].

Бул компетенттүүлүк башка кесиптик компетенциялар сыяктуу эле өз алдынча кесиптик ишмердүүлүк процессинде андан ары өнүгүп, болочок педагогдун билим берүү тармагындагы ишинин сапатына олуттуу таасирин тийгизет. Анын деңгээли магистранттын маалыматтык, илимий-изилдөө, жалпы билим берүү жана башка жалпы маданий компетенцияларынын болушуна жана калыптануу даражасына жараша болот.

Талкууланып жаткан компетенцияны калыптандыруу магистранттын «Педагогикалык билим берүү» багыты боюнча бакалавриат дисциплиналарын: педагогика, психология, информатика жана ар кандай практикага багытталган тандоо курстарын окуп жатканда алган негизги теориялык жана практикалык (усулдук) даярдыгына негизделет жана магистранттарды окутуу тармагында зарыл кесиптик көндүмдөр менен камсыз кылат.

Бул компетенттүүлүктүн калыптанышынын белгилери педагогикалык практиканын жүрүшүндө, ошондой эле практикалык сабактарда байкала баштагандыгын белгилей кетүү маанилүү, себеби анын жүрүшүндө магистрант адабий булактардан же педагогикалык окуу байкоосунан таанышкан методикалык тажрыйбаны изилдөө, апробациялоо, адаптациялоо жана критикалык талдоо боюнча негизги жөндөмдөрүн көрсөтө алган. Илимий-изилдөө иштерин аткаруу процессинде жана анын жыйынтыктарын коргоонун жүрүшүндө иш берүүчүлөрдү жана алдыңкы изилдөөчүлөрдү тартуу менен талкуу жүргүзүлдү. Бул студенттердин компетенттүүлүгүн өздөштүрүүнүн деңгээлин баалоого мүмкүндүк берди. Бүткүл илимий-изилдөө практика учурунда магистрант өзүнүн жетекчиси менен активдүү кеңешип турду. Консультациялар мазмундуу болуп, белгилүү бир мөөнөттө өткөрүлдү жана практика өтүүчү жер макулдашылды. Магистрант өзүнүн илимий материалдарын текшерүү үчүн тиешелүү мөөнөттө илимий жетекчисине сунуштады. Милдеттүү шарт – макала жазуу жана илимий конференцияга катышуу болду [4, 47-б.].

Ошентип, эгерде методологиялык семинарда сабактар группада өткөрүлсө, илимий-изилдөө практикасы боюнча сабактар жекече мүнөздө болгон жана аларды тематикалык консультациялар түрүндө өткөрүү сунушталган. Ар бир конкреттүү учурда илимий-изилдөө практикасынын жүрүшүндө сунушталган схема бир аз өзгөртүлүшү мүмкүн экендиги, атап айтканда, кээ бир консультациялар өз тартибин өзгөрткөндүгү аныкталган. Мисалы, изилдөөнүн жыйынтыктарын текшерүүгө арналган консультация эртерээк пландаштырылышы мүмкүн.

Бул университетте жылдын кайсы айларында илимий-практикалык конференциялар өткөрүлөт, изилдөө жыйынтыктарын жарыялоо жүзөгө ашырылат жана бул илимий-изилдөө практикасынын убактысы менен кандай байланышы бар экендиги менен аныкталган. Магистранттар электрондук почта аркылуу консультация алышты. Ошондуктан, эгерде зарыл деп эсептесе, жетекчи консультациялардын санын жекече көбөйтө алат. Университеттин маалыматтык ресурстарын активдүү пайдалануу илимий жетекчинин магистрант менен иштөөсүнүн маанилүү бөлүгү болуп калды. Порталда иштөө маалыматтык-коммуникациялык компетенциялардын калыптанышына өбөлгө түздү жана жетекчиге аткарылган иштердин ырааттуулугун көзөмөлдөөгө жана өз аракеттерин өз убагында жөнгө салууга мүмкүндүк берди [8, 203-б.].

Илимий-изилдөө практикасынын жүрүшүндө инновациялык жана маалыматтык компетенциялардын негизинде магистранттардын кесиптик өзүн өзү өнүктүрүүсү ишке ашырылды, методикалык компетенциялардын калыптануу деңгээли (кесиптик компетенциянын негизи) жогорулады. Биздин шартта магистранттын профессионалдык өнүгүү траекториясы билимден көндүмгө, андан кийин калыптанган кесиптик (методикалык) компетенцияларга карай кыймылды чагылдырган.

Эгерде кесиптик-методикалык даярдыкты карай турган болсок, анда алгач магистранттарда окуу процессинде базалык билимдер жана иш-аракеттин стандарттык ыкмалары калыптанган, андан кийин иштин бул методдору практикалык сабактарда жана практиканын ар кандай түрлөрүндө колдонулду. Алгачкы практикалык тажрыйбага ээ болгон магистрант компьютердик жана мультимедиялык технологияларды жана уюштуруучулук жана илимий изилдөө компетенттүүлүгүн колдонуу менен өз алдынча илимий-изилдөө иштерин чыгармачылык менен долбоорлоо менен алектене баштаган. Бул үчүн ага көбүрөөк

өз алдынчалык жана методикалык колдоо көрсөтүлдү. Кесиптик компетенцияларды калыптандыруу мотивациялык-нарктык компонентти жана баштапкы жеке кесиптик тажрыйбаны камтып, жеке мааниге ээ болгон [3, 79-б.].

Магистранттардын кесиптик өнүгүү технологиясы алардын билимин өркүндөтүү, кошумча маалыматтарды издөө, илимдин жаңы жетишкендиктерин жана маалыматтык-илимий-изилдөө компетенттүүлүк технологияларын колдонуу менен кесиптик өнүгүүнүн жеке траекториясынын түзүүчүлөрүн конкреттештирүү зарылдыгын иштеп чыгууга өбөлгө түздү [2, 87-б.].

Изилдөөнүн жүрүшүндө магистранттардын илимий-изилдөө компетенттүүлүгүн калыптандыруу жогорку деңгээлде жүргүзүлгөндүгү аныкталган Ар бир конкреттүү магистрантта компетенттүүлүк мүнөздөмөлөрү бирдей эмес, бирок андан кийин бир деңгээлге жеткен. Практика көрсөткөндөй, методикалык даярдык магистранттын өзүнүн илимий-изилдөө компетенцияларына ээ болууга умтулуусуна, анын өзүнүн келечегин жана өзүнүн даярдыгынын артыкчылыктарын түшүнүүсүнө жараша болот. Илимий-изилдөө практикасынын жүрушүндө компетенцияларды өздөштүрүү иш-аракеттин методдорун тандоонун максатын гана эмес, мотивдерин жана каражаттарын билүү менен аныкталат [5, 34-б.].

Биз магистранттын компетенттүүлүккө ээ болушунун бул деңгээлинде мурда түзүлгөн бардык компетенттүүлүктү синтездөө жана аларды ар кандай окуу материалында ишке ашыруу мүнөздүү экендигине ынандык: логикалык-дидактикалык талдоо, ошондой эле окуу китептеринде белгилүү бир илимий идеянын же линиянын ишке ашырылышын талдоо; конкреттүү тема, бөлүм, предмет боюнча окуу максаттарынын иерархиясын аныктоо жана аны ишке ашыруу системасын долбоорлоо; окутуунун максаттарына жана реалдуу шарттарына жараша вариативдик окутуу методикаларын түзүү; сабакты долбоорлоодо билим берүү технологияларын колдонуу.

Илимий практикада чечиле турган кесиптик маселелердин чөйрөсү алда канча кеңири болгондуктан (педагогика тармагында илимий-изилдөө ишмердүүлүгүн жүргүзүү жөндөмдүүлүгү, адис катары өзүн-өзү өнүктүрүү жөндөмдүүлүгү, окуу процессинде инновациялык технологияларды колдонуу жөндөмдүүлүгү), ошого жараша илимий-изилдөө компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээлин өнүктүрүү атайын түзүлгөн педагогикалык жана методологиялык шарттардын таасири астында ишке ашырылган. Ошентип, илимий-изилдөө практикасынын жүрүшүндө магистранттардын илимий-изилдөө компетенттүүлүктү түзүүнүн сунушталган схемасы магистранттын дипломдук иш боюнча ишин уюштуруунун жана илимий-изилдөө компетентүүлүктү өздөштүрүүнүн натыйжалуу варианттарынын бири болуп саналат.

Аны ишке ашыруу процессинде илимий-изилдөө иштери инновациялык ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүнө даярдалган жогорку квалификациялуу адистерди калыптандырууга жана тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Андреев, В. И. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 19-27.

2. Батышева, А. Энциклопедия профессионального образования. – М., 1999. – Т. 1. – 491 с.

3. Голуб, Г. Б. Метод проектов как технология формирования ключевых компетентностей учащихся. – Самара: Профи, 2003. – 234 с.

4. Дюшеева, Н. К. Психолого-педагогические основы профессионально личностного формирования будущего учителя: монография. – Каракол, 2009. – 147 с.

5. Зуев, В. М. Мониторинг и прогнозирование профессионального образования: научно-практическое пособие. – М., 1999. – 80 с.

6. Кальней, В. А. Мониторинг качества образования. – М.-Вологда, 1998. – 204 с.

7. Кузьмина, Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. – М.: Высшая школа, 1990. – 303 с.

8. Молдожанова, А. А. Формирование профессиональной культуры будущего учителя в вузовском процессе. – Семипалатинск, 2005. – 276 с.

УДК

Ван Жуй
И. Арабаев атындагы КМУ, педагогика кафедрасы, аспирант
Ван Жуй
КГУ имени И. Арабаева, кафедра педагогики, аспирант
Wang Rui
KSU named after I. Arabaev

КЫТАЙДАГЫ ЗАМАНБАП МУЗЫКАЛЫК ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ КУРАМЫН ТАЛДОО

АНАЛИЗ СТРУКТУР СОВРЕМЕННОГО МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КИТАЯ

ANALYZING THE STRUCTURE OF MODERN MUSIC PEDAGOGICAL EDUCATION IN CHINA

Аннотация: Бул макалада Кытайдын музыкалык-педагогикалык билим берүү тутумунун курамы талданган. Ошондой эле, өлкөнүн жогорку окуу жайларынын системасы каралат, анда музыка мугалимдери окуу процессинде студенттердин жеке жөндөмдүүлүктөрүн, кызыкчылыктарын жана жашоо шарттарын эске алган ар кандай формаларды жана ыкмаларды колдонууга аракет кылышат. Кытайдын музыкалык-педагогикалык билим берүүнүн окуу формалары аныкталды.

Аннотация: В этой статье проанализирована структура системы музыкально-педагогического образования Китая. Также, рассматривается система вуза страны, при которой в процессе обучении преподаватели музыки, стараются использовать различные формы и

подходы, учитывающие индивидуальные способности, склонности интересы и условия жизни студентов. Выявлены формы обучения музыкально-педагогического образования Китая.

Annotation

Негизги сөздөр: курам, система, музыкалык-педагогикалык билим берүү, Кытай, музыка мугалими, формалар, ыкмалар, жеке жөндөмдөр.

Ключевые слова: структура, система, музыкально-педагогическое образование, Китай, преподаватель музыки, формы, подходы, индивидуальные способности.

Keywords: structure, system, music-pedagogical education, China, music teacher, forms, approaches, individual abilities.

This article analyzes the structure of the system of music-pedagogical education in China. Also, the system of higher education of the country is considered, at which in the process of training music teachers try to use different forms and approaches, taking into account individual abilities, inclinations, interests and living conditions of students. The forms of teaching music-pedagogical education in China are revealed.

The main purpose of this article to analyze the structure of China's music-pedagogical education (MPE) system in more detail. At present, the system of higher education of the country in the training of the specialty "music teacher" in universities in China, try to use different forms and approaches, taking into account individual abilities, aptitudes, interests and living conditions of students. In this regard, today there are 7 forms of training.

In this regard, there are 7 forms of training in operation today. The form of self-study has been introduced since 1981. It is not connected with a strict program and is a way to improve professional qualification. The trainee is not limited by age, gender, education at the time of enrollment, does not have to pass an entrance exam, can independently choose a specialization. After completing the training, a general state examination will be taken, which includes questions on all disciplines, followed by examinations for each subject. On the basis of the statement with all grades, a diploma of specialist or bachelor is issued (in China it is different qualification, the second is higher than the first). Correspondence education in China was initially similar in structure to full-time education. But students, doing homework, communicate with the teacher through written work. Gradually this form of learning has changed and today it is not just an exchange of written work, but active interaction via the Internet and face-to-face meetings in sessions. There are three sessions per year, each lasting 10-15 days. After passing all exams, a specialist or bachelor's degree is also awarded. Full-time adult education is similar to full-time education in terms of organization. It is designed for those who could not pass the entrance exams to higher education institutions. Students can study in several programs: there are 2-Z-year specialist training programs and 4-5-year bachelor programs. There are evening departments at universities and institutes. The curriculum, the number of hours, the form of examinations at evening departments is the same as at full-time departments, only the number of semesters is greater. There is a 3- to 4-year training program for a specialist and a 4- to 5-year training program for a bachelor. Two variants of training in all the above-mentioned educational institutions give the right to teach in primary and secondary grades of general education, respectively. For already employed young teachers of schools, colleges and universities there are courses held during winter and summer vacations. In essence, they are a form of professional development. At the end of the training program, the trainees take a general examination. Those who pass the examination receive diplomas in adult education. In view of the acute shortage of teaching staff, a system of distance

education based on radio and modern electronic means of communication has been in operation in China since the late 1970s. The Radio and Television University of China was founded in 1978. Classes are broadcast on radio, television or the Internet. Educational programs are part of the PRC's public education project. Over 30 years, courses have been developed for professionals at various levels. The most important purpose of this type of training is to provide educational opportunities for students who have failed high school examinations, who have interrupted their studies for some reason, or who are seeking to improve their knowledge and education. At the end of the training, a state general examination is passed, which entitles the student to obtain a specialist or bachelor's degree. The latter form of education is especially relevant for peasant areas, people with disabilities, the military, etc. A variety of distance learning, which has become particularly widespread in the last decade, is Internet learning. Its advantage is the possibility of establishing two-way contacts. The instructor can give individual consultations and explanations of his lecture courses to one or several learners. Learners themselves can also exchange information among themselves. The effectiveness of this form depends on the amount of free time the student has, as well as on the activity of both the student and the teacher. Nowadays, the number of people receiving education in this way is increasing. This form has spread to the field of professional development. In order to start learning, it is necessary to choose a direction and to establish the order and method of conducting classes. Music teaching universities in China now have strong material and technical support. Compliance with the accepted standards is strictly controlled. The Ministry of Education of the People's Republic of China has developed a unified system of qualification and educational standards for the specialty of school music teacher. According to them, every four years the country's universities are inspected for compliance. The purpose of the inspection is to assess the state of the university on a scale of "excellent, good, suitable, unsuitable". If the university does not meet the requirements, it is given a period of time (usually about six months) to correct the deficiencies. Then a second inspection is carried out. If the university still does not meet the educational standards, it is subject to penalties, which include: reduction in funding, reduction in the number of students enrolled, reduction in the number of specialties in which students are enrolled, etc.

Currently, the MPE of higher education institutions in China is a 4-stage system. The first stage includes 2-3 years. It gives the right to be called a specialist. At the end of training a diploma is issued. At the moment about 50 universities in the country provide an opportunity to get a diploma of a specialist-musician. Of these, 39 provide MPE. Second level education lasts for 4-5 years and entitles the graduate to receive a bachelor's diploma upon graduation. Currently, 158 higher education institutions across the country provide the opportunity to obtain a bachelor's degree in music, among which 96 provide a bachelor's degree in music teaching. A bachelor's degree in music pedagogy usually lasts 4 years. The third level of education includes a master's degree. The master's degree program is designed for three years. After successful completion of the program, a master's diploma is issued. Currently, 48 universities have a master's degree in music specializations. Of these, 37 give the opportunity to obtain a scientific master's degree in the specialty of pedagogue-musician. The fourth and highest level of education is doctoral studies. Doctoral studies include three or, in some cases, more than three years of study. Upon completion, a doctoral diploma is awarded and a doctoral degree is conferred. There are only 8 universities in China that have doctoral programs in music specialties, including 5 in music pedagogy.

As can be seen, the current structure of China's MPE basically corresponds to that of all developed countries of the world. Three stages are common: bachelor's, master's, postgraduate (doctoral) studies. The peculiarity of the education system is connected with the first - 2 - 3 year stage. Its existence is conditioned by special circumstances - the continuing shortage of certified school music teachers, the need for accelerated training. Curricula for music teacher training in China are developed by ministries. They are unified for all educational institutions of this profile. After the proclamation of the People's Republic of China three times in the history of modern China issued drafts of a unified curriculum and program. They were published in 1952, 1980 and 2004 respectively. The features of the current curriculum and syllabus, published in 2004, are as follows: a number of related disciplines, which were previously taught as independent disciplines, have been merged; the teaching system has become flexible and mobile, oriented to the individual characteristics of students. Significant changes in the system of knowledge testing and curriculum development became a condition for the implementation of the new approach. The system of free attestations was introduced: elective subjects included in the individual curriculum can be mastered with other courses and groups and taken during any semester. Higher education institutions were given the right to use both the curriculum established by the Ministry of Education and, in accordance with local peculiarities and preferences, to include specially designed elective courses in the curriculum. Compulsory and elective disciplines are presented and clearly divided. The block of elective disciplines is significantly expanded. The whole study program is designed for approximately 2600 - 2800 study hours. A student must obtain about 150 study points during the certification. The block of disciplines on practice in comparison with the previous plans has not undergone any changes. It includes: military training, participation in various kinds of physical work, sociological surveys, acquisition of knowledge and employment skills; school practice, performing practice, research practice. Admission of students to higher education institutions in China is carried out according to a unified plan developed by the Ministry of Education of the People's Republic of China. The main rules of admission of applicants for the specialty "music teacher" are: registration, document verification, examinations. Registration begins in March of each year. The following are eligible for registration: graduates of high school and art schools; military personnel; graduates of vocational schools without art education who have worked for two years after graduation. The applicants have the right to take examinations to an unlimited number of higher education institutions at the same time. There is a check of documents on the presence of: secondary school education of the highest level (10 - 12 grades) or graduation from secondary art school; membership in a trade union, recommendation of the local branch of the trade union. The examinations include testing of specialized knowledge and skills, as well as disciplines of the general education cycle. As there are no state music schools in China, and there are only 9 music colleges and they are located at conservatories, special pre-university training (vocal, mastery of an instrument, history and theory of music) is carried out privately. In order to enter a university it is also necessary to pass examinations in general education subjects. Testing of knowledge in general education disciplines is conducted before the start of university examinations by independent centers on July 7-9 as a single written state examination. The results are publicized via the Internet. Compulsory for all entrants are: philology (native language, literature), foreign language, mathematics and one of the blocks of choice: political science, history, geography; physics, chemistry, biology. The final maximum number of points for this exam reaches 750. At the moment, the standard passing score in MPE universities in China varies between 350 and 450 points. The procedure of

admission to universities is an internal matter of each university. Usually universities of the country carry out standard procedures: medical examination; check of passing score in specialty, in general education subjects. The lowest passing score on entrance exams, but the specialty is set by the university itself depending on the region and other specific conditions; on general subjects - by the local branch of the Ministry of Education. In addition to the number of students established by regional or provincial admission committees, priority in admission is given to those who score higher in a specialty. However, applicants who have passed the specialty examinations in the best possible way, but have not obtained the required passing score in English (the passing score is set by the university, usually ranging from 50 to 80), are not admitted. Although there are some universities that do not require knowledge of a foreign language. Higher education in China is paid for. Currently, the tuition fee for a specialty "music teacher" varies from 5 to 12 thousand yuan (750 to 1800 dollars) for a year of study. In order to train as many music teachers as possible, to attract as many young people as possible into the field of education, since 2007, the Ministry of Education has introduced free tuition at six universities in the country. For students with difficult financial situation there is an opportunity to take a student bank loan for their studies. This practice has been introduced in China since 1986, and by 2002 it had become common and widespread. The maximum amount of a student loan per person per year is six thousand yuan. But before the start of training, the future music teacher must sign a contract in the local branch of the Ministry of Education that upon graduation he will work in primary or secondary schools for 10 years. Students living in urban areas are also required to work in rural schools for more than two years after graduation. Such a policy of the Ministry of Education not only allows poor students to get higher MPE but also addresses the problem of local shortage of human resources. The examination for the specialty of "school music teacher" is mainly based on the examination requirements for admission to conservatories. The main focus is on testing the applicant's performance skills (vocal, playing musical instruments). Questions on music theory and solfeggio are an integral part of the exam. The total exam score is derived from all of these. At the same time, the requirements for general education and theoretical subjects are low. There are many applicants who choose the specialty "music teacher at school" for this very reason. And meanwhile, for a music teacher, along with performance qualities, a high level of general culture, knowledge of the history and theory of music, the ability to dance, good essay writing, oratorical data, etc. is necessary. Each university itself determines the examination program.

So, we have tried to analyze in more detail the structure of China's music-pedagogical education system at the present stage.

REFERECES:

1. Asafiev B.V. Selected articles on musical enlightenment and education. / B.V. Asafiev. - 2nd ed. - L.: Music. Leningr. department, 1973. - 144 c. 2. Goleshevich, B.O. Heuristic foundations of pedagogy of general music education: a monograph / B.O. Goleshevich. - Mogilev: EE "MSU named after A.A. Kuleshov", 2009. - 272 c.

3. Gromyko, Y.V. Mindfulness pedagogy (theoretical and practical guide to mastering higher education pedagogical art) / Y.V. Gromyko. - Minsk: Technoprint, 2000. - 376 c.

4. Polyakova, E.S. Pedagogical regularities of formation and development of personal and professional qualities of a music teacher: a monograph / E.S. Polyakova. - Minsk: data-processing center of the Ministry of Finance, 2009. - 542 c.

5. Sartbekova N.K. Features of the development of music education in China// Actual problems of socio-humanitarian and scientific-technical knowledge № 4(35) Year: 2023. С. 44-46.
6. Sartbekova N.K. Main tendencies of development of pedagogical education system in the People's Republic of China at the present stage// Actual issues of education and science № 2 (74) Year: 2022 P. 44-46. 24-27.
7. Xiao Ying. Traditional folk music of China: genre and style and philosophical and aesthetic foundations / Ying Xiao // Musical and theatrical mastaktva: prablemyvykladannya. - 2010. - № 2. - Minsk: Adukatsiya i vykhavanne, 2010. - С. 32-35.
8. Fan-in. Music education and training in China / W Fan // Modernization of professional training of the future music teacher in the piano class: a collection of articles / Y.B. Novoselova, E.S. Polyakova, I.F. Chernyavskaya [et al]. - Minsk: BSPU, 2012. - С. 61-64.
9. Fan W. Features of the Chinese folk song // Art and personality: materials of the International scientific conference, Minsk, February 22-23. 2012 / Bel. State Pedagogical University named after M. Tank; ed. by T. S. Bogdan. M. Tank; ed. by T.S. Bogdanova (editor-in-chief), T.V. Sernova, et al. - Minsk: BSPU, 2012. - 440 с. - С. 213-215.
10. Tsypin G. M. M. Learning to play the piano: textbook for pedagogical institutes / G. M. Tsypin. - Moscow: Prosveshchenie, 1984. - 176 с.
11. Yang, Chehn. Periods of formation and development of general music education in China in the twentieth century / Chehn Yang // Musical and theatrical mastakova: problems of laying out. - 2007. - № 2. - С. 35-37.

УДК

Ван Жуй
И. Арабаев атындагы КМУ, педагогика кафедрасы, аспирант
Ван Жуй
КГУ имени И. Арабаева, кафедра педагогики, аспирант
Wang Rui
KSU named after I. Ara

КЫТАЙДЫН ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА МУЗЫКАЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ УЮШТУРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖӨНҮНДӨГҮ ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨ
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗАХ КИТАЯ
EXPERIMENTAL RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF MUSIC PEDAGOGICAL EDUCATION IN UNIVERSITIES IN CHINA

Аннотация: Бул макалада Кытайдын жогорку окуу жайларында музыкалык-педагогикалык билим берүүнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн изилдөө талдоосу талкууланат. Көп кылымдык тарыхы бар, маданий салттарын аяр сактаган жана өз элинин элдик музыкасын биздин доорго чейин сактап келген эбегейсиз көп улуттуу өлкө катары Кытай талданды. Ошондой эле, Кытай — бул коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө, анын ичинде билим

берүү чөйрөсүндө өнүгүүнүн жогорку дүйнөлүк деңгээлине жеткен заманбап техногендик цивилизация. Билим берүү жана тарбиялоо тутумунун иштешине гана эмес, ошондой эле, жалпысынан, Кытайдагы жашоо образына эки чоң салт таасир этет: даосизм жана конфуцийчилик, алардын негизги жоболору билим берүү тутумунун методологиялык платформасы катары иш алып барат.

Аннотация: В этой статье рассматривается анализ исследования особенности организации музыкально-педагогического образования в ВУЗах Китая. Проанализирован Китай как огромная многонациональная страна с многовековой историей, бережно сохранившая культурные традиции и в сохранении народной музыки своего народа до наших времён. Также, Китай — это современная техногенная цивилизация, достигшая высочайшего мирового уровня развития в различных областях общественной жизни, в том числе, и в сфере образования. Также, рассматривается определяющее влияние не только на функционирование системы образования и воспитания, но и, в целом, на уклад жизни в Китае оказывают две великие традиции: даосизм и конфуцианство, основные положения которых выступают в качестве методологической платформы системы образования.

Annotation

This article deals with the analysis of the study of the peculiarities of the organization of music-pedagogical education in higher education institutions of China. China is analyzed as a huge multinational country with a centuries-old history, carefully preserved cultural traditions and in the preservation of folk music of its people to our time. Also, China is a modern technogenic civilization that has reached the highest world level of development in various areas of social life, including education. Also, it is considered the determining influence not only on the functioning of the system of education and upbringing, but also, in general, on the way of life in China have two great traditions: Taoism and Confucianism, the main provisions of which act as a methodological platform of the education system.

Негизги сөздөр: уюштуруу өзгөчөлүктөрү, музыкалык-педагогикалык билим берүү, көп улуттуу өлкө, маданий салттар, техногендик цивилизация, даосизм, конфуцийчилик.

Ключевые слова: особенности организации, музыкально-педагогическое образование, многонациональная страна, культурные традиции, техногенная цивилизация, даосизм, конфуцианство.

Key words: features of organization, music-pedagogical education, multinational country, cultural traditions, technogenic civilization, Taoism, Confucianism.

It is well known that the Chinese education system, based on the traditions of Taoism and Confucianism, is one of the most original in the world, and its specificity is manifested in the fact that:

- it is based on authoritarianism (unconditional obedience to parents,
the elders in the family, the teacher;)
- the younger member of the family cannot show negative emotions towards the older member of the family (due to this fact, it is based on authoritarianism).
to an elder (due to this, the Chinese nation is characterized by relative restraint or lack of emotion);
- the Chinese emphasize hard work, determination, striving to be the best in everything (pragmatic maximalism), which is one of the most one of the most important traditions or traits of the Chinese

people - extreme diligence [7, p. 35]. In the Chinese education system the imperative-declarative style of teaching prevails, very strict academic discipline is observed (12 classes missed - expulsion from school, at the end of elementary school students pass a serious exam: who did not pass it, he can not continue his studies). In this connection, education in China is considered very prestigious and becomes mass. At the same time, a very significant role in the functioning of the modern system of general and musical education in China is played by Chinese families, embodying the traditions of folk pedagogy, household or family music-making. In music-pedagogical education, as well as in the system of general education, prevails imperative-declarative style of teaching, historically based on national traditions, mentality of the Chinese people. The declarative-authoritarian approach in education (children unquestioningly memorize the information of the "infallible" teacher) determines the use of appropriate forms and methods of teaching music to students. In this case, the main task is to master the technical skills of playing an instrument (as early as possible and to full perfection), and the main method is constant and repeated exercises, training on the instrument (according to the figurative expression of the Russian violinist V.V. Bezekirsky, this method is the most important. Bezekirsky, this method is a kind of "musical inquisition" or execution). One of the signs of democratization of the Chinese MOE system can be considered, for example, the absence of a grading system in the musical instrument teaching class. A special state commission determines the degree of conformity or the so-called level of functioning of a student according to the principle: "conforms - does not conform", "functional - insufficiently functional". At the same time, an important role is given to the IEP system, which in China "has always been associated with morality, beauty and goodness" [8, p. 61]. The specificity of the IEP system in China is expressed in the fact that in the Eastern tradition music (as art and as a subject area of education, upbringing and personal development) represents the philosophy of life, its contemplation in musical colors, sounds, intonations and rhythms (Western culture sees the meaning of art in the transmission of human emotions and feelings through musical matter) [7, p. 25-26].

The state support of the education system is evidenced by the fact that China has adopted a number of normative documents regulating its functioning [11, p. 36-37]. One of the ways to improve the level and quality of the modern IEP system in China is integration into the world educational space, adaptation and assimilation of world achievements in the field of education. The objective prerequisite for integration processes in the world music and education space is the fact that music is "an extremely developed way for people to communicate with each other" [1, p. 105], , which allows to erase the borders between countries and peoples, unite them, overcoming language barriers, mentalities, etc.

Thus, it can be stated that in the modern world there is a tendency of "centripetal convergence of educational paradigms" [4, p. 38] on the basis of their synthesis and development of a new (global scale) educational paradigm. A distinctive feature of integration processes taking place in the modern world is global informatization, which allows to promptly disseminate innovations and innovations, to exchange the latest developments and technologies, to conduct various operations remotely, remotely, extra-personally mediated contacts [5]. Integration processes in the field of MPE proceed at different levels and take various forms: in the field of scientific and pedagogical research (master's, postgraduate, doctoral studies), in terms of exchange of students and teachers between universities in China and other countries, professional development, internships, lectures, etc. In this regard, B.O. Goleshevich notes that the development of modern "world musical culture is associated with the

territorial spread and assimilation of its national characteristics" [2, p. 13] [2, p. 13], and the world education system is consistently and steadily transforming into the sphere of "developing ethno-political-cultural dialog" [3, p. 351]. [3, p. 351], based on the processes of integration, mutual influence and interpenetration of sometimes significantly different, mentally different educational systems.

Thus, one of the distinctive features of the modern Chinese system of MOE is its extreme mobility, ability to quickly adapt and assimilate the achievements of educational systems of other countries and peoples. At present, for example, China has thoroughly studied and adopted world-famous systems of children's education and upbringing developed by E. Jacques-Dalcroze, K. Orff, Z. Kodai, Sh. Suzuki, D. Kabalevsky and others. In this regard, a number of researchers note that IEP in China has already borrowed much from foreign experience and "continues to develop in contact with it" [9, p. 213]. [9, c. 213].

Thus, the peculiarity of the Chinese IGO system is determined by the specificity and originality of the Chinese musical mentality, which, first of all, is expressed in loyalty to national traditions, in preserving folk music, song and dance in their original and inviolable form. Initially, the Chinese IEP system is based on national traditions and, first of all, on folk song, which provides favorable didactic, artistic and aesthetic material for the educational process, which is familiar to students from early childhood, understandable and accessible to them. We should not forget that folk song, as a syncretic art form, allows to carry out the educational process in a natural form (in the form of role-playing games, theatricalizations, performances, etc.), and the simplicity, brevity, certain elementary means of expression inherent in folk song correspond to sensory capabilities, psychophysiological and age-specific features [6]. Despite the fact that the Chinese education system differs significantly from the European one, the traditional Chinese IEP contains very valuable qualities, which are defined as "the recognition of the special role of music in human life, the "priestly" role of the musician-master, the high social status of the musician-teacher, the necessity to include the closest relatives in the process of musical education and training..., the use of various forms of improvisation and mnemonic means (special syllables or words)" [9]. [9].

To summarize, it should be emphasized that the Chinese MVE system is consistent with the European system in terms of methodological guidelines, but differs significantly from the latter in terms of methodological and organizational solutions. The Chinese instrumentalists' training is dominated by the empirical component (practical music-making), while the musical-theoretical training is at a rather low and, as practice shows, very primitive level. It should be noted that this approach contradicts one of the fundamental principles of developmental music teaching, adopted for implementation in European music pedagogy, according to which the process of music teaching involves "increasing the theoretical capacity of lessons" [10, p. 164]. [10, c. 164].

List of references:

1. Asafiev B.V. Selected articles on musical enlightenment and education. / B.V. Asafiev. - 2nd ed. - L.: Music. Leningr. department, 1973. - 144 c.
2. Goleshevich, B.O. Heuristic bases of pedagogy of general music education: a monograph / B.O. Goleshevich. - Mogilev: EE "MSU named after A.A. Kuleshov", 2009. - 272 c.
3. Gromyko, Y.V. Mindfulness pedagogy (theoretical and practical guide to mastering higher education pedagogical art) / Y.V. Gromyko. - Minsk: Technoprint, 2000. - 376 c.

4. Polyakova, E.S. Pedagogical regularities of formation and development of personal and professional qualities of a music teacher: a monograph / E.S. Polyakova. - Minsk: data-processing center of the Ministry of Finance, 2009.542 c.
5. Sartbekova N.K. Features of the development of music education in China// Actual problems of socio-humanitarian and scientific-technical knowledge № 4(35) Year: 2023. С. 44-46.
6. Sartbekova N.K. Main tendencies of development of pedagogical education system in the People's Republic of China at the present stage// Actual issues of education and science № 2 (74) Year: 2022 P. 44-46. 24-27.
7. Xiao Ying. Traditional folk music of China: genre and style and philosophical and aesthetic foundations / Ying Xiao // Musical and theatrical mastaktva: prablymy vykladannya. - 2010. - № 2. - Minsk : Adukatsiya i vykhavanne, 2010. - C. 32-35.
8. Fan-in. Music education and training in China / W Fan // Modernization of professional training of the future music teacher in the piano class: a collection of articles / Y.B. Novoselova, E.S. Polyakova, I.F. Chernyavskaya [et al]. - Minsk: BSPU, 2012. - C. 61-64.
9. Fan W. Features of the Chinese folk song // Art and personality: materials of the International scientific conference, Minsk, February 22-23. 2012 / Bel. State Pedagogical University named after M. Tank; editor. M. Tank; ed. by T.S. Bogdanova (editor-in-chief), T.V. Sernova, et al. - Minsk: BSPU, 2012. - 440 c. - C. 213-215.
10. Tsypin G. M. M. Learning to play the piano: textbook for pedagogical institutes / G. M. Tsypin. - Moscow: Prosveshchenie, 1984. - 176 c.
11. Yang, Chehn. Periods of formation and development of general music education in China in the twentieth century / Chehn Yang // Musical and theatrical mastakova: problems of laying out. - 2007. - № 2. - C. 35-37.

УДК

Жой Ян
И. Арабаев атындагы КМУ, педагогика багыты, PhD докторант
Жой Ян
КГУ имени. И. Арабаева, направление педагогика, PhD докторант
Zhow Yan

КЫРГЫЗСТАНДА БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДООНУН АЗЫРКЫ АБАЛЫН ТАЛДОО
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В КЫРГЫЗСТАНЕ
ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF TEACHER TRAINING IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Бул макалада Кыргызстандагы болочок мугалимдерди даярдоонун азыркы абалынын талдоосу каралат. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында мугалимдик билим берүүнүн калыптандыруу жана өнүгүү тарыхы талдоого алынган. Мугалимдердин азыркы

реалдуулуктагы статусу ачылды. Ошондой эле мугалимдерди кесиптик даярдоону камсыз кылган университеттердин жана кафедралардын иштери каралган.

Аннотация: В этой статье рассмотрено современное состояние подготовки будущих преподавателей в Кыргызстане. Проанализирована история становления и развития педагогического образования в высших учебных заведениях Кыргызстана. Выявлен статус преподавателей в сегодняшней реалии. Также, рассмотрены функционирования вузов и кафедр, осуществляющих профессиональную подготовку преподавателей.

Abstract: This article considers the analysis of the current state of teacher training in Kyrgyzstan. The history of formation and development of pedagogical education in higher educational institutions of Kyrgyzstan is analyzed. The status of teachers in today's reality is revealed. Also, the functioning of higher education institutions and departments that provide professional training of teachers is considered.

Негизги сөздөр: мугалимдик билим, жогорку окуу жай, иш алып баруу, азыркы этап, статус, мугалим.

Ключевые слова: педагогическое образование, высшее учебное заведение, функционирование, современный этап, статус, преподаватель.

Key words: pedagogical education, higher education institution, functioning, modern stage, status, teacher.

Modern society of Kyrgyzstan is oriented to dynamic economic and social development. The most important factor of such development is education, because the realities of the XXI century require a person to have knowledge from many fields of science, as well as skills of self-education and self-improvement. The system of teacher training and professional development will be revised to improve the quality of education services. The system of teacher training and professional development will be reviewed to improve the quality of education services. At the systemic level, quality training is needed, involving teachers of the younger generation. These tasks cannot be accomplished without teachers, who must be trained by the teacher education system. The "Concept of Education Development in the Kyrgyz Republic for 2021-2030" assigns an important role to teacher education [2]. This explains the relevance of training students of pedagogical universities for professional activity.

The education system in Kyrgyzstan functioned and developed under centralized state management in a single educational space. In Kyrgyzstan, teacher training was carried out in educational institutions such as: Frunze Institute of Public Education (1925), since 1951 transformed into Kyrgyz State University; Osh Teachers' Institute (1939), since 1951 transformed into Osh Pedagogical Institute (1951) and Przhevalsky Teachers' Institute (1940.), since 1953 transformed into the Przhevalsky State Pedagogical Institute (1953); the Kyrgyz Women's Pedagogical School, since 1952 began training teachers at the newly established V. V. V. V. Vakhtangov Women's Pedagogical Institute (1952); and the Kyrgyz Women's Pedagogical Institute (1953). B. V. Mayakovsky Women's Pedagogical Institute. All these universities initially trained teachers, in subsequent years with the development of the Kyrgyz state changed their names and statuses more than once, conducted internal structural changes in dean's offices and departments.

Analysis of the works of a number of researchers [6] allowed us to identify three main stages of the post-Soviet period of development of higher pedagogical education in the CIS countries, including Kyrgyzstan:

1) adaptation of educational systems to new socio-cultural conditions (1991-1994);
2) primary structural and substantive transformations of the educational systems of the young sovereign state, transition mainly to the university system of personnel training (1995-1999);
3) modernization of educational systems in the conditions of higher school mass, informatization, globalization, internationalization, formation of a common European space within the framework of the Bologna process, taking into account national educational priorities and traditions (2000-present).

Thus, at the first stage the system of pedagogical education of the republic functioned mainly on the basis of the Soviet experience of training pedagogical personnel and the former educational and methodological base.

At the second stage, in the conditions of mass transition of pedagogical institutes to the status of universities, the pedagogical education of the country developed in the university system, multilevel training of pedagogical personnel was formalized, oriented to the diversity of socio-state and personal educational needs and increasing requirements to the training of graduates, appropriate normative and teaching and methodological support, effective educational, including information technologies were developed and introduced, and the basic problems of improving pedagogical education were created. The main problems of improving teacher education in Kyrgyzstan at this stage were the scientific justification of the directions of its development, the development of normative-legal and educational-methodological base of professional training of teaching staff in accordance with the requirements of democratization and humanization of education, reforming secondary schools, ensuring the development of teacher education as a continuous multi-level system.

After the collapse of the Soviet Union, the principle of regionalization of higher education institutions was implemented in Kyrgyzstan, and as a result, teacher training began to be carried out in higher education institutions that received the status of universities, namely: Issyk-Kul State University named after K. Tynystanov (1992). A. Myrsabekov Osh Humanitarian and Pedagogical Institute (1994), S. Naamatov Naryn State University (1996). S. Naamatov Naryn State University (1996).

The third, modern, stage of development of pedagogical education of the republic is characterized by the mass scale of higher education, the formation of a unified educational space in the conditions of internationalization, as well as the processes of globalization and informatization, the introduction of quality management in the field of education. This period of development of pedagogical education is characterized by further expansion of the network of universities in the regions of the republic. New higher education institutions with the status of universities appeared in Talas and Batken oblasts: Talas State University (2000) and Batken State University (2000), which have faculties and departments that train future teachers [6].

Thus, the expansion of the network of higher education institutions producing teachers and the increase in the number of students was mainly due to the opening of public educational institutions in the regions of the country and the creation of numerous branches and structural subdivisions. It should be noted that the universities listed below provide for training of both teachers and specialist teachers in research and cultural and educational organizations.

According to the Resolution of the Government of the Kyrgyz Republic (No. 496 of 30.10. 2011), since 2012 Kyrgyzstan has switched to a two-level system of higher education, which gives the opportunity to obtain a bachelor's degree (240 credits), master's degree (120 credits) and specialist (5 years of study, a number of medical, engineering and creative specialties) after entering the Bologna process [2].

So, a brief theoretical analysis of the formation and development of teacher education in higher education institutions of Kyrgyzstan allowed us to consider the current state of the teacher training system in Kyrgyzstan. And, of course, the success of education directly depends on the teacher's personality, creative potential, general cultural training and professional competence [7].

Touching upon the issue of teachers' competence, in today's reality, we cannot ignore the fact that at the moment the passing scores for many specialties related to pedagogical activity are threateningly low, although in the last two years they have become a little higher. The reason for this is the shaken status of a teacher, which discourages the best students from mastering the profession of a teacher. Hence, there is a pleiad of pseudo-specialists, who, in turn, undermine the reputation of a mentor and people's faith in quality education. This is a kind of vicious circle that needs to be broken by ensuring a preponderance of social pedagogical status. Undoubtedly, the solution to this problem should be realized at the highest state level. It is encouraging that its relevance to society has been recognized by the country's leadership, and the problem itself has been elevated to the rank of a political issue. President of Kyrgyzstan Sadyr Zhaparov said: "Education is becoming one of the most important indicators and priority areas of social development in the world. I am convinced that modern education is not just a Abstract accumulation of knowledge, but the development of analytical abilities and critical thinking, the ability to learn and the willingness to take responsibility. It is teachers who teach all this to our children". According to the head of Kyrgyzstan, everyone should realize that a teacher is the backbone of the country, without whose work it is unthinkable to build a stable society and a democratic state. Supporting teachers and building the prestige of education is a priority for Kyrgyzstan. To increase competitiveness it is necessary to achieve a high status for teachers in Kyrgyzstan. Sadyr Zhaparov also notes: - "We intend to continue to support teachers' labor and raise the prestige of pedagogical work. If we want by all means to achieve true respect for education in our people, if we want our young people to be filled with quality knowledge, it is long overdue to focus all attention on the hard work of the profession of teacher, to create all necessary conditions for him. After all, our tomorrow depends on those whom educators’ mentor today!" [2].

"In 2022, teachers' salaries were increased by an order of magnitude...", - emphasized the Chairman of the Cabinet of Ministers A. Zhaparov. Unfortunately, monetary incentives alone are not enough to raise the status of a teacher. Serious changes are needed at the legislative level regarding the rights and duties of teaching staff. In particular, expansion of freedom of creativity and exemption from strict time limits for the creation of new educational and methodological documents, getting rid of excessive paperwork and additional duties not peculiar to teachers, providing qualitative rather than formal professional development; provision of early retirement at the request of an employee, provided that the necessary teaching experience is available (and not only for secondary, but also for higher education), and much more [8].

The study of experience of a number of non-CIS countries shows that teachers there enjoy respect, high social status and a package of certain benefits. For example, in Japan, people with a teacher's badge are given a seat and served out of turn. In Poland, the teaching load is distributed at

the rate of seven students per teacher. And in China, there are many regulations that protect the rights and dignity of teachers. In conclusion, I would like to note that the solution to such a problem as raising the pedagogical status should be urgent. Otherwise, the country may be left without specialists who are able to train qualified personnel for all sectors of the economy. It is important to realize the fact that the creation of decent working conditions for teachers is the key to the well-being of any state.

This state of teacher education in Kyrgyzstan can be noted as a prerequisite of socio-pedagogical character, allowing to characterize the social order to solve the problem of teacher education development in Kyrgyzstan at the present stage.

REFERENCE

1. Boljurova I.S. History of the development of the system of the Kyrgyz Republic in the transition period: 13.00.01 Boljurova, Ishenkul Sadykovna History of the development of the education system of the Kyrgyz Republic in the transition period (1990-2005): dissertation .... Dr. of pedagogical sciences: 13.00.01 - M., 2006. – 256.
2. Concept of Education Development in the Kyrgyz Republic for 2021-2030 https://24.kg/vlast/269301/. 3.
3. Encyclopedia of Professional Education: In 3 volumes / Edited by S.Y. Batyshev. -M.: APO, 1998. 440 c.
4. National Development Program of the Kyrgyz Republic until 2026 from October 12, 2021 № 435.
5. Resolution of the Government of the Kyrgyz Republic dated August 23, 2011 № 496 "On establishing a two-tier structure of higher professional education in the Kyrgyz Republic".
6. Sartbekova N.K., Wang Zhui. Gaparova T.M.//System of pedagogical education in Kyrgyzstan and PRC at the present stage //Actual Issues of Education and Science №: 2 (74) Year: 2022. C. 28-32.
7. Sartbekova N.K. Features of the development of music education in China. // Sartbekova N.K., Wang Zhui. Actual problems of socio-humanitarian and scientific-technical knowledge. 2023. № 4 (35). C. 44-46.
8. Sartbekova N.K. History of development of traditional folk music of Kyrgyzstan// Sartbekova N.K., Wang Zhui. Scientific and informational journal "Science and Innovative Technologies" №1.2023 (26). p.237-243. p.237-243.
9. Sodikov N.M., Kaldybaev S.K. Reforms in the system of higher education in Kyrgyzstan in the post-Soviet period // Science, new technologies and innovations. - 2016. - №1. - C. 168-171.
10. To equate insulting a teacher to insulting a representative of authority was proposed in the Senate /Inform Bureau. - Access mode: https://informburo.kz/novosti/prirav-nyat-oskorblenie-uchitelya-koskorbleniyu-predstavitelya-vlasti-predlozhili-v-senate.html.

УДК

Жой Ян
И. Арабаев атындагы КМУ, педагогика багыты, PhD докторант

Жой Ян
КГУ имени. И. Арабаева, направление педагогика, PhD докторант
Zhow Yan

КЫТАЙДАГЫ МУЗЫКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ТАРЫХЫ
ИСТОРИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КИТАЕ
HISTORY OF MUSIC EDUCATION IN CHINA

Аннотация: Бул макалада Кытайдагы музыкалык билим берүүнүн тарыхы каралат. Макалада Кытайдагы жогорку музыкалык-педагогикалык билим берүүнүн өнүгүүсүнүн эң маанилүү этаптары – 1976 – XX -кылымдын башы талданат. Ошондой эле өнүгүүнүн мезгилдүүлүгү, ар бир мезгилдин мазмуну, билим берүү системасын реформалоо, реформанын жетишкендиктери жана көйгөйлөрү каралат.

Аннотация: В статье рассматривается история музыкального образования в Китае. В статье проанализированы наиболее важные этапы развития высшего музыкально-педагогического образования Китая – 1976 г. – начало XX в. Также, рассматривается периодизация развития, содержание каждого периода, реформирование системы образования, достижения и проблемы реформы.

Abstract

Негизги сөздөр: музыкалык педагогикалык билим берүү, билим берүү системасы, өнүгүү, жакшыртуу, реформалоо, маданий революция.

Ключевые слова: музыкально-педагогическое образование, образовательная система, развитие, совершенствование, реформа, культурная революция.

The article deals with the history of music education in China. The article analyzes the most important stages of development of higher music-pedagogical education in China - 1976 - the beginning of XX century. Also, the periodization of development, the content of each period, reforming the education system, achievements and problems of reform are considered.

Keywords: music-pedagogical education, educational system, development, improvement, reform, cultural revolution.

The history of music-pedagogical education in China has been only 100 years. But during this eventful time in the life of the country, it has traveled a long way. The most intensive development of the music education system falls on the time period, the chronological boundaries of which can be defined as the late 1970s.

China's music education was marked by the restoration of what had been lost during the Cultural Revolution (1966-1976); the introduction of elements that made education systematic (late 1970s-90s); and the reform of the current system in the 1980s-90s (from the late 1990s to the present). The recovery period was associated with the resumption of educational institutions' activities, organization of admission of applicants and personnel distribution, establishment of material and technical support of the educational process.

Further, the educational system developed and improved. In December 1979, a meeting was held in Zheng Zhu for the heads of higher music-pedagogical institutions. Its participants identified four main areas of system improvement:

1) the compilation of curricula;
2) creating textbooks;
3) raising the professional level of university teachers;
4) scientific and methodological development of art education problems [7].

The outlined directions defined the activities of state management bodies and educational institutions in the field of higher music-pedagogical education in China for the next decades. Then followed steps to implement the outlined program.

In 1980, the Ministry of Education issued the "Curriculum for the Training of Music Specialists for Four-Year Higher Education Institutions" in 1980, and in 1982, similar documents were issued for two- and three-year higher education institutions. These three documents defined:

- the objectives of educational and practical training of specialists;
- academic disciplines - compulsory and optional;
- tasks and directions of scientific research;
- the terms of study were established;
- the procedure for admission to universities: a very important measure to improve the quality of specialist training was the restoration of entrance examinations [3].

In 1987, the profession of "music teacher" was included in the Ministry of Education's amended catalog of specialties to be trained at pedagogical universities. Thus, the goal of music education in pedagogical universities was concretized - the training of specialists to work in general education schools. At this stage, the decision concerned the training of teachers for the secondary level (7th-9th grades). The provision of educational literature was intensified after 1983. The Ministry of Education, in accordance with the existing plan, entrusted teachers of music faculties of pedagogical universities to compose textbooks on their subjects (piano, accordion, vocal mastery, singing from the sheet, choir, methodology, etc.) [8]. Some higher education institutions develop special supplementary textbooks on their own initiative. The first textbooks on the methodology of teaching music at school reflected the desire to systematize the material and scientific substantiation of pedagogical theory issues, but little attention is still paid to the specifics of teaching children in general education school, i.e. methodological problems proper. The quality of teaching and methodological literature has significantly improved in the 1990s. The Higher Education Publishing House issues "Musical textbooks of the TV satellite", the Shanghai publishing house in the series "Basic music courses" - textbooks "Musical theory", "Singing from the sheet", "Exercises for ear development" [1]. Successfully combining the tasks of theory and practice, oriented on the development of practical skills, they have become full-fledged textbooks for universities, are used in many music faculties today. An important area of the state's activity in the period under review was the provision of schools with certified specialists. For a long time, schools at the secondary level lacked music teachers. In this regard, from the beginning of the decade, all music faculties of pedagogical universities began to expand the scale of admission of students, to organize training on shortened programs. Faculties with two- and three-year terms of study emerged, to raise the educational qualifications of music teachers of primary and secondary schools in some pedagogical universities opened groups for adults, and at the correspondence and evening departments of universities organized examinations for those engaged in musical self-education. Special courses were opened at the Chinese Television Teachers' Institute. By the mid-1990s, the country's pedagogical and specialized universities had trained such a large number of school music teachers that the problem had been greatly alleviated. Measures to raise

the educational level of applicants played a significant role in the training of musicians-teachers of general education schools. After the 1980s, universities formed a contingent of students with a much higher level of preparation.

An important factor in the selection of applicants has been the restoration of admission examinations. The system of passing score is being introduced so that applicants with the highest level of preparation get into higher education institutions. Qualitatively new starting positions of pre-university training allowed for several years to raise the professional level of music teachers in schools and music faculties. The most important area of development of the system of music-pedagogical education is the scientific development of pedagogical and methodological problems. Already in the 1980s, publications on the issues and problems of special higher music-pedagogical education became widespread. They are also actively discussed in various mass media. All this caused a great public resonance. As a result of scientific discussions, a number of principal provisions for the development of education were elaborated. The main of them was the harmonization of the purpose and content of education. The purpose and content of education were defined as interrelated and corresponding to the demands of the time. In the 1990s, as the administrative education authorities began to pay more attention to higher education institutions, research work in music education was greatly intensified. An important factor in the intensification was the introduction of the second half of the workload in China's higher education institutions. All institutions of higher education set standards for teachers' performance of research work. As a result, the number and quality of articles and monographs published surpasses those of the 1980s. Teachers of music departments of teacher training colleges publish their research papers in the journals "Chinese Music Education", "Folk Music", "Music Research", "Chinese Music", and institute collections. The policy of openness has provided opportunities to participate in international conferences and symposia. Especially many theoretical works were published - several dozens of monographs by domestic authors and translations of foreign ones. All the above-mentioned testifies to the undoubted successes in the development of music-pedagogical education At the same time, it was obvious that the educational system was lagging behind the achievements of highly developed countries of the world. In this connection, the problem of radical transformation of China's education system as a whole became acute.

On June 13, 1999. The Central State Council issued a decree on "Improving the Education System", which stated: "...our country is going through an important period of building a modern market economy. New China has made great achievements in the development of education during the ten years of reform and opening-up policy. However, for various subjective and objective reasons, the current model of education, its content and teaching methods do not meet modern requirements" [2]. The statement in the document about the state of the educational system as a whole also applied to the field of music teacher training. Since the end of the 1990s it officially enters the band of reforms. One of the main requirements for higher music education in the new conditions is the training of XXI century music teachers. In this regard, since the 1990s, the music departments of many pedagogical universities in China have been changing the forms and methods of teaching.

The main changes are related to the computerization of teaching and the introduction of new disciplines. In this regard, it can be argued that the reform of higher music-pedagogical education is developing in two main directions: mastering computer technology and mastering the material of disciplines with the help of computer technology [4]. For example, at the music faculty of Beijing

Pedagogical University such disciplines as "Musical creativity with the help of computer", "Methods of teaching piano playing", "Methods of teaching vocal mastery" were introduced. The music department of Nanjing Normal University now teaches "Fundamentals of Computer Composition", Harbin Normal University teaches "Music Psychology" and "Listening to Chinese and Foreign Contemporary Music", Xinan Normal University teaches "Music Composition" and "Music Composition". Xinan Pedagogical University - "Methods of Writing a Dissertation on Music" and "Special English", in Fujian Pedagogical University - "Introduction to Folk Art of Different Countries and Peoples", in Zhejiang Pedagogical University - "Introduction to Music Culture" and "Writing a Dissertation on Music", "Music Education" and "Electronic Musical Instruments" at Neimenggu Normal University, "Teaching Ability and Mastery" at Sichuan Music Institute, "Piano Tuning" and "Sound Engineering" at Xuzhou Normal University [9]. As can be seen, the process of reforming the system of music-pedagogical education is going on dynamically and has already been marked by significant achievements. However, in the restructuring of the system, certain problems have been identified. The main one, in our opinion, is related to the absolutization of those opportunities that the scientific and technological revolution has given [5,6].

Computerization of the educational process, new technologies open limitless opportunities for mastering professional and general erudition. In the formation of intelligence, the basic role continues to be played by the methods developed in educational systems for many centuries. One of the most important tasks of the reform is the organic combination of innovations and the most valuable experience of the world pedagogical culture.

REFERENCE

1. Chen Heqing. A collection of articles on enlightenment. Beijing, 1983. VOL. II. C. 65.
2. Ma Da. Scientific method of music education research. Fuzian, 2005. C. 54.
3. Ministries of enlightenment. Chronicle of Chinese Enlightenment. Beijing, 1994. VOL. I., P. 337.
4. Sartbekova N.K. System of pedagogical education in Kyrgyzstan and PRC at the present stage// Sartbekova N.K., Wang Zhui, Gaparova T.M. Actual issues of education and science №: 2 (74) Year: 2022. C. 28-32.
5. Sartbekova N.K. Features of the development of music education in China. // Sartbekova N.K., Wang Zhui. Actual problems of socio-humanitarian and scientific-technical knowledge. 2023. № 4 (35). C. 44-46.
6. Sartbekova N.K. History of development of traditional folk music of Kyrgyzstan// Sartbekova N.K., Wang Zhui. Scientific and informational journal "Science and Innovative Technologies" №1.2023 (26). p.237-243. p.237-243.
7. Song Zinan. Annals of the history of Chinese modern music education of new-age music education: 1840-2000. Shandon, 2004. C. 250.
8. Textbooks of performance areas in China are collections of pieces grouped according to the degree of difficulty.
9. Zhu Yunbei. Research on music education in 21st century higher education institutions. Hu Nan, 2004. C. 11.

УДК:37.04.032.4

Казыбаева Ж.Э.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын аспиранты
Казыбаева Ж.Э.
аспирант кафедры педагогики Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУДА АДИСТЕШТИРИЛГЕН МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН РОЛУ
РОЛЬ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ
THE ROLE OF SPECIALIZED INFORMATION TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

Аннотация. Жаңы педагогикалык технологияларды маалыматтык-коммуникациялык технологиялардан бөлүп кароого болбойт, ал билим берүүнүн парадигмасын өзгөртөт жана жаңы маалыматтык технологиялар гана жаңы педагогикалык технологияларга мүнөздүү болгон мүмкүнчүлүктөрдү эң натыйжалуу ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Ошондуктан биринчи кезекте билим берүүнүн максаттарын жана инсанды өнүктүрүү кызыкчылыктарын эске алуу менен педагогикалык технологиялар тармагындагы артыкчылыктарды аныктоо маанилүү.
Негизги сөздөр: жаңы педагогикалык технологиялар, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, билим берүүнүн сапаты, инсан.

Аннотация. Новые педагогические технологии нельзя отделить от информационно-коммуникационных технологий, они меняют парадигму образования, и только новые информационные технологии позволяют наиболее эффективно реализовывать возможности, присущие новым педагогическим технологиям. Поэтому важно определить приоритеты в области педагогических технологий, в первую очередь с учетом целей образования и интересов развития личности.
Ключевые слова: новые педагогические технологии, информационные и коммуникационные технологии, качество образования, личность.

Инсандык-багытталган окутуу түпкүлүгүндө окуучулардын интеллектуалдык өнүгүү деңгээлин эске алуу менен, алардын берилген предмет боюнча даярдыгын,

жөндөмдүүлүктөрүн жана ыктарын эске алуу менен окууга дифференцияланган мамилени камсыз кылат.

Бул билим берүү системасы үчүн гана эмес, ошондой эле дээрлик бардык өнүккөн коом үчүн мезгилдин чакырыгы, албетте, билим берүү системаларына белгилүү бир конструктивдүү талаптарды болжолдойт. Учурда дүйнөнүн дээрлик бардык өнүккөн өлкөлөрү студент чындап эле окуу процессинин борбордук фигурасына айланышы үчүн, студенттин таанып-билүү активдүүлүгү мугалим-изилдөөчүлөрдүн көңүл борборунда болушу үчүн билим берүү системасын реформалоо зарылдыгын түшүнүштү. окуу программаларын, окуу куралдарын иштеп чыгуучулар, административдик кызматкерлер.

Ошентип, маалыматтык коом өз жарандарынын өз алдынча жана жигердүү иш-аракет кылууга, чечим кабыл алууга жана өзгөргөн жашоо шарттарына ийкемдүү ыңгайлашууга көбүрөөк кызыкдар.

Жакынкы убактарга чейин бул проблемаларды билим берүүнүн салттуу мамилеси, окутуунун салттуу каражаттары, класстык сабак системасына көбүрөөк басым жасоо менен ишке ашыруу үчүн реалдуу шарттардын жоктугунан чечүү мүмкүн болгон эмес. Акыркы 10-15 жылдын ичинде мындай шарттар толук түзүлбөсө, ар кайсы өлкөлөрдө ар кандай деңгээлдеги ийгиликтер менен түзүлүп жатат.

Бул үчүн кандай шарттар керек? Биринчиден, билимди пассивдүү өздөштүрүү процесси эмес, ар бир окуучунун активдүү таанып-билүү процессине тартуу мүмкүнчүлүгү, ар бир окуучунун активдүү таанып-билүү иш-аракети, бул билимди практикада колдонуу жана кайда, кантип үйрөнүү керек экендигин так баамдоо. жана бул билимди кандай максаттарда колдонууга болот. Бул белгилүү коммуникация көндүмдөрүн көрсөтүп, ар кандай маселелерди чечүүдө биргелешип, кызматташууга мүмкүнчүлүк; Сиздин чөлкөмдөгү, өлкөнүн башка аймактарындагы жана ал тургай дүйнөнүн башка өлкөлөрүндөгү башка окуу жайлардын курбулары менен кеңири баарлашуу мүмкүнчүлүгү. Бул белгилүү бир проблема боюнча өзүнүн көз карандысыз, бирок жүйөлүү пикирин калыптандыруу үчүн билим берүү мекемесинин маалымат борборлорунда гана эмес, ошондой эле дүйнө жүзү боюнча илимий, маданий, маалымат борборлорунда керектүү маалыматтарды эркин алуу мүмкүнчүлүгү. аны ар тараптуу изилдөө мүмкүнчүлүгү.

Бул проблемаларды чечуу жогорку окуу жайларынын гана эмес, буткул коомдун комплекстуу куч-аракеттерин талап кылат. Заманбап адамдын окуу процесси мектепте, колледжде же университетте бүтпөйт. Ал үзгүлтүксүз болуп калат. Үзгүлтүксүз билим берүү системасы декларация эмес, бул ар бир адамдын кечиктирилгис муктаждыгы. Демек, азыр күндүзгү окуу формасына гана эмес, заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологияларга негизделген дистанттык жана ачык билим берүүгө да муктаждык бар. Маалымат булагы катары электрондук каражаттар барган сайын көбүрөөк колдонулууда, акыркы мезгилде телематика, биринчи кезекте глобалдык телекоммуникация тармактары адамды маалымат менен камсыздоодо чоң роль ойной баштады.

Жаңы педагогикалык технологиялар жана азыркы учурда колдонулуп жаткан же жаңыдан пайда болуп жаткан башка илимпоздордун жана мугалимдердин аң-сезиминде, педагогикалык практиканын тереңинде жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кеңири колдонуусуз элестетүү мүмкүн эмес. Дал ошолор бул методдордун

педагогикалык жана дидактикалык функцияларын толук ачып берүүгө жана аларга мүнөздүү потенциалды ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Заманбап дидактиканы өнүктүрүүдөгү инновациялык багыттардын ар түрдүүлүгүнөн биз эки себеп менен долбоорлоо ыкмасын, биргелешкен окутууну жана көп баскычтуу окутууну бөлүп көрсөк болот.

Биринчиден, сабактардын дагы эле колдонулуп жаткан класстык-сабактык системасынын шарттарында алар окуу процессине эң оңой туура келет жана базалык деңгээлдеги билим берүү стандарты менен аныкталган окутуунун мазмунуна таасирин тийгизбеши мүмкүн. Ошол эле учурда, ар кандай мазмундагы, тереңирээк, профилдик багытталган билим берүү мекемелеринин түрлөрү жөнүндө сөз болсо, анда бул технологиялар бул билим берүү системаларына оңой эле батат. Бул чыныгы билим берүү процессине интеграциялоо аркылуу ар бир окуу предмети боюнча билим берүү стандарты тарабынан белгиленген максаттарга башка, альтернативдик салттуу методдорду колдонуу менен жетүүгө мүмкүндүк берүүчү технологиялар, мында ата мекендик дидактиканын, педагогикалык психологиянын жана жеке менчиктин бардык жетишкендиктерин сактоо менен. ыкмалары.

Экинчиден, бул чыныгы педагогикалык технологиялар болгондуктан, биздин оюбузча, өзүнүн философиялык-психологиялык маңызы боюнча гана эмес, таза моралдык аспекти боюнча да гуманисттик, окуу материалын бардык окуучулардын ийгиликтүү өздөштүрүүсүн гана камсыз кылбастан, ошондой эле интеллектуалдык өнүгүүсүнө көмөктөшөт. студенттердин өз алдынчалыгы, мугалимге, бири-бирине болгон жакшы мамилеси. Көбүнчө салттуу педагогика жана дидактика тарабынан пайда болгон атаандаштык, текебердик, оройлук, авторитаризм бул технологияларга туура келбейт.

Психологиядагы жана тарбиядагы гуманисттик деп аталган ыкманын негизги айырмалоочу өзгөчөлүгү – адамдын индивидуалдуулугуна, анын инсандыгына өзгөчө көңүл буруу, өз алдынча сынчыл ой жүгүртүүнү аң-сезимдүү өнүктүрүүгө так багыт берүү. Бул ыкма дүйнөлүк педагогикалык практикада салттуу ыкмага альтернатива катары каралып, негизинен даяр билимди өздөштүрүү жана аны кайра чыгарууга негизделген. Бул жерде бүгүнкү күндүн керектөөлөрүн эске алган эволюциялык процесс, артыкчылыктарды өзгөртүү жөнүндө – класстык сабактарда даяр билимди өздөштүрүүдөн баштап, ар бир окуучунун өз алдынча активдүү таанып-билүү иш-аракетине, анын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен гана сөз болот. жана мүмкүнчүлүктөр, дайыма эле сабак системасына туура келбеген иш-аракет. Эгерде педагогикалык технологиялардын бул багыттарынын ар бири тигил же бул даражада, ошондой эле өз ара биригип, билим берүү процессинде өз ордун таап, иштин салттуу ыкмаларын жана формаларын акырындык менен жана табигый түрдө сүрүп чыгарса, анда убакыттын өтүшү менен билим берүү процессинде өз ордун табат. Биздин шарттарда окуу жайларынын жана маданий чөйрөбүздүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окуу процессин уюштурууга эң оптималдуу мамилени иштеп чыгуу.

Компьютерди көптөгөн адистер (Т. Гергей, Е. И. Машбитс, 1985, 1988) билим берүү технологиясында чоң өзгөрүүлөргө мүмкүндүк берүүчү күчтүү окутуу куралы катары карашат, анткени ал:

- билим берүү маалыматын берүү мүмкүнчүлүктөрүн кыйла кеңейтет;
- окуу мотивациясын жогорулатууга мүмкүндүк берет;
- окуучуларды окуу процессине активдүү тартат;

- прикладдык билим берүү милдеттеринин спектрин абдан кеңейтет;
- окуу процессин башкарууда ийкемдүүлүктү камсыз кылуу менен бирге, окуучулардын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнү сапаттык жактан өзгөртүүгө мүмкүндүк берет;
- окуучулардын өз ишмердүүлүгүн чагылдырууга көмөктөшөт.

С. П. Седых [5] компьютерди окуу процессинде колдонуунун эки түрдүү ыкмасын бөлүп көрсөтүүнү сунуш кылат. Биринчисинде, окутуу, эреже катары, мугалимсиз, компьютер окуучуларга берилген тапшырманы аныктап, тапшырманын тууралыгын баалаганда жана зарыл жардам көрсөткөндө болот. Окутуу программасынын жеткилеңсиздигинен компьютер кырдаалды көтөрө албай калганда мугалимдер жардамга кайрылышат.

Экинчи ыкмада компьютер мугалимге окуу процессин башкарууда жардам берет.

Гуманитардык билимдерди өзгөрткөн адистештирилген маалыматтык технологиялар билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн чоң мааниге ээ. Заманбап изилдөөлөрдүн практикасында мурда системалуу түрдө талдоо жүргүзүү мүмкүн болбогон формасы жана структурасы боюнча таптакыр жаңы болгон материалдар тартылган. Ошол эле учурда чоң көлөмдөгү маалыматты түзүү, сактоо жана жайылтуу мүмкүн болду. Бул, бир жагынан, гуманитардык билимдердин структурасында технологиялык компоненттин чыңдалышына, экинчи жагынан, заманбап технологияларды белгилүү бир гумандаштырууга жана ошого жараша аларды колдонуу чөйрөсүнүн кеңейишине алып келет.

Ошентип, бүгүнкү күндөгү гуманитардык билимдер көп өлчөмдө маалыматтык билимдер катары аныкталышы мүмкүн.

Заманбап билим берүү системасын андан ары өнүктүрүү стратегиясы чөйрөсүндөгү принципиалдуу маанилүү жана конструктивдүү идеялардын бири - алдыңкы билим берүү идеясы. Бул идеянын маңызы коомдун социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүшүн аныктоочу башка факторлордун фонунда билим берүү системасынын артыкчылыктуу өнүгүшүн камсыз кылуу болуп саналат.

Алдын ала билим берүү идеясы академик А.Д. Урсул [6, 11-б] жана коомдун туруктуу өнүгүү моделине өтүү жана ноосфералык цивилизациянын башкарылуучу калыптанышы мезгилинде аң-сезим менен болууну алдын ала билүү зарылчылыгы жөнүндөгү философиялык корутундусунун логикалык натыйжасы болуп саналат. Бул идея өзгөчө маанилүү жана актуалдуу болуп саналат. Маалыматташтыруу азыркы коомдун турмушунун экономикалык, социалдык, илимий-техникалык жана маданий чөйрөсүнө ушунчалык күчтүү таасир эткендиктен, окумуштуулар аны «социотехнологиялык революция» катары туура классификациялап жатышат, анын мүмкүн болуучу кесепеттери али жетиштүү изилдене элек жана түшүнүлө элек. [1, 73-б]. Бир нерсе анык маалыматтык коомдун калыптанышы адамдардын өндүрүш жана ишкердик чөйрөсүндө гана эмес, ошондой эле бүтүндөй социалдык чөйрөдө түп-тамырынан бери өзгөрүүгө алып келет.

Жакынкы жылдарда биз баарыбыз чечүүчү ролду материя жана энергия эмес, маалымат жана илимий билимдер ойной турган маалыматтык коомдо жаңы жашоо шарттарына ыңгайлашуу маселесин чечишибиз керек. Азыртадан эле алар эксперттер тарабынан коомдун жалпы стратегиялык потенциалын гана эмес, аны андан ары өнүктүрүүнүн келечегин да аныктай турган приоритеттүү факторлор катары каралууда.

Мындай шарттарда билим берүү системасына информатиканы изилдөөнүн жаңы принциптерин киргизүү өтө маанилүү, ал адамдарда жаратылыштагы жана коомдогу

маалыматтык жана маалыматтык процесстердин ролу жөнүндө жаңы, заманбап идеялардын калыптанышын камсыз кылууга тийиш. Мында коомду информациялаштыруу процессинин жалпы закон ченемдуулуктеруне, анын коомдун экономикалык жана социалдык структураларына, адамдын коомдогу ролуна жана абалына тийгизген таасирине маанилуу кецул буруу керек.

Башкача айтканда, келечектүү билим берүү системасы табигый илимдер (анын ичинде информатика жана математика) тармагындагы да, гуманитардык илимдер (анын ичинде философия, социология жана психология) тармагындагы да эң акыркы билимдерди синтездөөнүн негизинде түзүлүшү керек.

Бул жалпы принципке таянып, келечектүү билим берүү системасы канааттандырууга тийиш болгон төмөнкү негизги талаптарды түзө алабыз [6, 71 б.].

1. Адамдарда аң-сезимдин жаңы, глобалдуу типинин калыптанышы, ал академик А.Д. Урсул, муну ноосфералык аң-сезим деп атоого болот. Анын мааниси адамдын табият менен ажырагыс биримдигин, ошондой эле жаратылыштагы өзгөчө ролун, планетанын бүгүнкүсү жана келечеги үчүн жогорку жоопкерчилигин аңдап билүүсүндө жатат.

2. Жаратылыштын жана коомдун өнүгүүсүнүн негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү жана бул мыйзам ченемдүүлүктөрдүн бизди курчап турган дүйнөнүн ар кандай чөйрөлөрүндө: жаратылыш, социалдык жана техникалык чөйрөлөрүндө, көрүнүштөрүндөгү маалыматтык-маалыматтык процесстердин өзгөчө ролу жөнүндө илимий негизделген түшүнүктөрдү калыптандыруу. жасалма жол менен адам өзү жараткан. Демек, алдынкы билим берүүнүн перспективдүү системасынын негизги фундаменти анын фундаменталдык илим менен жана баарыдан мурда табият таануу тармагындагы тыгыз байланышы болууга тийиш.

3. Жаңы постиндустриалдык маалыматтык коомдун калыптануу мыйзам ченемдүүлүктөрүн, ошондой эле бул коомдо адам чечүүгө туура келген жана биз күнүмдүк жашообузда жарым-жартылай учурай баштаган жаңы көйгөйлөрдү изилдөө.

4. Адамдарда коомдун мындан аркы технологиялык өнүгүүсүнүн мүмкүнчүлүктөрү, тенденциялары жана перспективалары жөнүндө жана биринчи кезекте заманбап жана келечектүү маалыматтык-коммуникациялык технологиялар чөйрөсүндө заманбап илимий негизделген идеяларды калыптандыруу.

5. Коомдо маданиятты өнүктүрүүнүн жаңы келечектүү багытын – маалыматтык маданиятты калыптандыруу. Бул маданият маалыматтык коомдо адамга маалыматтык эркиндикти гана бербестен, инсандын инсан катары өнүгүшүнө, анын жарандык укуктарын жана эркиндиктерин иш жүзүндө ишке ашырууга жаңы мүмкүнчүлүктөрдү бериши керек.

6. Келечектин адамдарында жаңы сапатты – жеке маалыматтык маданиятты калыптандыруу, ал коомдогу маалыматтык процесстердин мыйзамдарын билүүгө гана эмес, маалыматтык коопсуздук принциптерин камсыз кылуу үчүн алардын жоопкерчилигин түшүнүүгө да негизделиши керек. коомдун башка мучелерунун.

7. Эгерде алдыңкы билим берүүнүн келечектүү системасынын негизги максаттары жана милдеттери жөнүндө айта турган болсок, анда колдонулуп жаткан салттуу системага салыштырмалуу бул максаттар олуттуу трансформациядан өтүшү керек. Эми билим берүү системасынын негизги милдеттери болуп өткөн муундардын буга чейин топтолгон илимий жана маданий мурастарын жаңы муунга өткөрүп берүү гана эмес, аны эмгекке жана коомдук ишмердүүлүккө даярдоо, эң негизгиси, анын аң-сезимин калыптандыруу жана Бул муундун

тез өзгөрүп жаткан дүйнөгө ыңгайлашуусуна, ансыз да жакындап келе жаткан жаңы ноосфералык цивилизацияда өзүнүн татыктуу ордун алууга жардам бере турган дүйнө таанымы.

Жогоруда айтылгандардан актуалдуу маселени чечүү үчүн негиздер бар экени келип чыгат – студентке багытталган окутууда маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын ролун жана ордун аныктоо. Негизи, кеп инсанга багытталган дидактикалык маалыматтык чөйрөнүн теориялык моделин куруу жөнүндө болуп жатат. Мындай модель компьютердик окутуунун интегралдык методологиялык системасын куруунун педагогикалык негиздерин ачып, билим берүү процессинде окуучулардын инсандарынын чыгармачылык потенциалын ачуу үчүн оптималдуу шарттарды камсыз кылуу, конкреттүү педагогикалык кырдаалдарда маалыматтык технологияларды натыйжалуу пайдалануу үчүн зарыл.

Адабияттар:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995. – 243 б.

2. Брановский Ю.С. Введение в педагогическую информатику: Учебное пособие для студентов нефизико-математических специальностей педвузов. – Ставрополь: СГПУ, 1995. – 205 б.

Леонтьев А.А. Психология общения. – М., 1997. – 238 б.

Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981. – 400 с.

Седых С.П. Применение компьютерной технологии в процессе обучения: Практическое руководство. – Краснодар, 1999. – 82 б.

Урсул А.Д. Информатизация общества. Введение в социальную информатику. – М.,

Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования. – М.: Высшая школа, 1986. – 135 б.

УДК:37.04.032

Казыбаева Ж.Э.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын аспиранты

Казыбаева Ж.Э.

аспирант кафедры педагогики Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева

ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЖОЖДУН ОКУУ ПРОЦЕССИНЕ КИРГИЗҮҮ
ВНЕДРЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС ВУЗА
THE INTRODUCTION OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES INTO THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE UNIVERSITY

Аннотация. Окуучуга багытталган окутуунун шарттарында мугалим билим берүү процессинде салттуу окутуу системасынан кем эмес мааниге ээ болгон башка ролго жана функцияга ээ болот. Анын кесиптик чеберчилиги студенттердин билимин жана көндүмдөрүн көзөмөлдөөгө гана эмес, билимди таанууда жана колдонууда пайда болгон кыйынчылыктарды жоюу боюнча квалификациялуу иш-аракеттерге ыкчам жардам берүү үчүн алардын ишмердүүлүгүн диагностикалоого багытталууга тийиш. Бул ролу салттуу окутууга караганда алда канча татаал жана мугалимден жогорку чеберчиликти талап кылат.

Негизги сөздөр: окуучуга багытталган окутуу, шарттар, билим берүү процесси, салттуу окутуу системасы, кесиптик чеберчилик, педагогикалык технология, окуу процесси.

Аннотация. В условиях обучения, ориентированного на учащегося, учитель будет иметь другую роль и функцию в образовательном процессе, не менее важную, чем традиционная система обучения. Его профессиональная компетентность должна быть направлена не только на мониторинг знаний и навыков студентов, но и на диагностику их успеваемости для оказания оперативной помощи в квалифицированных действиях по преодолению трудностей, возникающих при распознавании и применении знаний. Эта роль намного сложнее, чем традиционное обучение, и требует от учителя более высоких навыков.

Ключевые слова: обучение, ориентированное на учащегося, условия, образовательный процесс, традиционная система обучения, профессиональное мастерство, педагогические технологии, учебный процесс.

Педагогикалык технология окутууну компьютерлештирүүгө чейин окутуунун техникалык каражаттарын (ОТК) окуу процессине кеңири киргизүү катары каралат. Бул мугалимдин лидерлик ролун же анын "машина"образын сактоо менен кадимки окуу процессин техникалык жактан жабдуунун бир түрү.

Педагогикалык технологиянын чыныгы максаты – бул окуу процессинин толук башкарылышына жетишүү жана ошонун негизинде окуучулардын ой жүгүртүүсүнүн системалуу ыкмасына жетишүү. Буга байланыштуу, окутуунун максаттарын, мазмунун, методдорун, формаларын жана каражаттарын куруунун ар кандай жолдоруна басым жасалууда.

Ошол эле учурда эки кооптуу мүмкүнчүлүк пайда болушу мүмкүн:

- мугалимди окуу куралы менен алмаштыруу;
- окутуучу шайман менен өз ара аракеттенүү процессинде мугалимди окуучунун кеңешчисине айландыруу.

Бул эки мүмкүнчүлүк тең гумандуу педагогикага, окуучунун жана мугалимдин индивидуалдуулугуна багытталган.

Бирок окутуу технологиясы максаттарды, иш-аракеттерди так билгендиги жана окуу процессинде кайтарым байланышты камсыз кылгандыгы үчүн чоң артыкчылыктарга ээ.

Структуралык жактан аны төмөнкүчө чагылдырууга болот:

- окуу максаттарын коюу жана максималдуу тактоо;
- бүткүл процесстин максаттарына так дал келиши;

риентация целей и хода на достижение конечных результатов;

- аралыктык натыйжаларды коррекциялоо, баалоо;
- студенттин мүмкүнчүлүктөрүнө жана иштөө стилине максималдуу жакындоо;
- жыйынтыктоочу жалпылоо жана натыйжаларды баалоо.

Технологиялык жана салттуу ыкмаларда максат коюу кандайча айырмаланат?

Салттуу максаттарга кайрылалы:

- окуу материалынын мазмуну аркылуу максат коюу;
- мугалимдин иш-аракеттери аркылуу максат коюу;
- студенттердин иш-аракеттери аркылуу максатты билдирүү.

Бул максаттарды талдоо жана салыштыруу алардын күтүлгөн конкреттүү натыйжасы жок экендигин көрсөтөт.

Педагогикалык технологияда артыкчылык-бул окуу процессинин башталышында акыркы натыйжаларды так көрсөтүү жана классификациялоо жана максаттарды адекваттуу түзүү.

Бул учурда, технологиялык мамиле негиздери бир катар негизделет:

- негизги күч-аракеттерди топтоо, так тартипке салуу, максаттарды жана күтүлгөн натыйжаларды иерархиялоо;
- мугалимдин жана окуучулардын иш-аракеттеринин айкындыгы жана айкындыгы;
- окутуунун натыйжаларын баалоонун эталондорун түзүү.

Мисалы, эгерде максаттар билимди өздөштүрүү, аны кайра чыгаруу жана эстеп калууга тиешелүү болсо, анда баалоо эталону төмөнкүдөй:

- терминдерди билет жана колдонот;
- фактыларды билет жана түшүнөт;
- негизги түшүнүктөрдү, аныктамаларды билет;
- ыкмаларын жана аракеттерин билет;
- методдорду колдонуу эрежелерин жана жол-жоболорду белгилүү ырааттуулукта ишке ашырууну билет.

Бул элементтерди изилдеп окуу материалында баса белгилеп, биз аларга максаттарды коюп, адекваттуу тапшырмалар менен тестти баалоо үчүн жасайбыз.

Педагогикалык адабияттарда педагогикалык технологиянын төмөнкү түрлөрү айырмаланат.

1. Педагогикалык технологиялардын негизин программалаштырылган (машина колдонуу жана машинаны колдонбоо) окутуу каралышы мүмкүн, аны схемалык түрдө төмөнкү формада көрсөтүүгө болот:

- билим берүү максаттарын элементтер боюнча коюу;
- логикалык жактан байланышкан кадамдарды жана процедураларды куруу;

- туура эмес кадамдарды ондоо;
- алдын ала пландаштырылган жоопторду алуу;
- натыйжаларга түз баа берүү;
- окуунун жалпы максаттарына жакындоо.

2. Ар кандай типтеги аракеттерге (трансформация, куруу жана таануу) үйрөтүүнү алгоритмдештирүү.

Ал төмөнкү түзүлүшкө ээ:
- максат коюу;
- теория боюнча алдын ала окутуу;
- контенттүү дизайн;
- этап-этабы менен аткаруу;
- аракеттерди оперативдүү иштетүү;
- натыйжаларды баалоо;
- үйрөнгөн алгоритмди куруу.

3. Материалды аудиовизуалдык байкоо жана өздөштүрүү.
4. Консультант - тарбиячы.
5. Автоматташтырылган класстык жана жекече башкарылган окуучунун иш-аракети.
6. Дидакография (алгоритмдештирилген, программаланган окуу китеби, окуу куралы).
7. Компьютер классы.
8. Интернетте жекече иштөө.
9. Өзүңүздүн окутуу технологияларыңызды жана көнүгүүлөрдү түзүү боюнча ачык тренинг.

Маалыматтык коомду түзүүнүн глобалдык процессинин жүрүшүн талдоо акыркы жана орто аралык максаттарга жетүү даражасы боюнча бул процесстин үч этапын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Биринчи этаптын негизги милдети университетти компьютерлер жана микропроцессордук технологиялар менен толуктоо болуп саналат, ошондуктан аны компьютерлештирүү баскычы деп аташат.

Экинчи этап маалыматтык фондду компьютердик өнүктүрүү, аны локалдык жана корпоративдик маалымат тармактарына интеграцияланган маалымат базаларына жүктөө менен мүнөздөлөт. Бул этап маалыматтык фондду персоналдаштыруу жана маалымат тармактарын интеграциялоо этабы деп аталат.

Үчүнчү этап адамзат тарабынан топтолгон бардык маалыматтарга эркин жетүү, пайдалануу үчүн гана эмес, аларды маалыматтык фонддор менен түздөн-түз толуктоо мүмкүнчүлүгү менен мүнөздөлөт. Маалымат фонду дээрлик ар бир окуучунун менчигине айланып, билим берүүнү жана коомду өнүктүрүүнүн негизги ресурсуна айланат, ошондуктан бул этап маалыматтык фондду социалдаштыруу жана жаңылоо этабы деп аталат.

Жаңы педагогикалык технологияларды, атап айтканда билим берүүдөгү маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кароодон мурун, биз дүйнөдөгү билим берүү системаларынын өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларына кыскача токтолобуз. Бул окутуу практикасында жаңы технологиялардын ролун, окутуу учурунда алардын мугалимдер жана окуучулар менен өз ара аракеттенүүсүн жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Жаңы педагогикалык технологияларды окуучулардын интеллектуалдык, чыгармачылык жана адеп-

ахлактык жактан өнүктүрүү процесси катары кароо керек. Өнүгүү педагогикалык процесстин негизги сөзүнө, окуунун терең түшүнүгүнө айланат.

Көптөгөн өлкөлөрдүн билим берүү системасынын жыйынтыктарына наразы болушу аны реформалоо зарылдыгын жаратты. Бул үчүн келечектеги жалпы орто жана кесиптик жогорку билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багытын иштеп чыгуу маанилүү болду.

1995-жылы 50 өлкөдөн келген студенттерди даярдоонун салыштырма анализинин жыйынтыгы Сингапурдагы студенттер эң жогорку көрсөткүчкө ээ экенин көрсөттү. Алардын жыйынтыктары статистикалык жактан олуттуу айырмаланат изилдөөгө катышкан башка өлкөлөрдөн алынган. Түштүк Корея жана Япония, ошондой эле Бельгия жана Чехия сыяктуу өлкөлөр да ушундай эле жыйынтыкка ээ. Ошол эле учурда изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча биздин окуучулардын экологиялык жана методикалык билимдери начар; Алар фактылык материалды өздөштүрүү (алынган билимди кайра чыгаруу талап кылынган жерде), аны кайра жаратуу жана тааныш кырдаалда колдоно билүү жаатында жогорку билимди көрсөтүшөт. Студенттерибиз үчүн суроолордун адаттан тыш калыптанышы алардын жоопторунун натыйжасын байкаларлык түрдө төмөндөттү. Бул билимди интеграциялоо жана аны жаңы билимдерди алуу жана бизди курчап турган дүйнөдө болуп жаткан кубулуштарды түшүндүрүү үчүн колдонуу жөндөмүнө келсек, бул жерде биздин натыйжалар өтө төмөн болду.

Салыштырмалуу талдоолордун жыйынтыгы боюнча билим берүү системасын реформалоо боюнча бир катар сунуштар берилди, алардын ичинен эң маанилүүсү болуп төмөнкүлөр саналат деп ойлойбуз:

-табият таануу курстарынын мазмунунун практикалык багытын күчөтүү; окуучулардын күнүмдүк турмушундагы кубулуштарды, процесстерди, предметтерди, заттарды курчап турган нерселерди изилдөө;

- репродуктивдүү активдүүлүктүн үлүшүн азайтуу аркылуу окуучулардын интеллектуалдык өнүгүүсүнө багытталган билим берүү иш-чараларында басымды өзгөртүү; экологиялык кубулуштарды түшүндүрүү үчүн билимди колдонуу менен иш-аракеттердин ар кандай түрлөрүн сынаган тапшырмалардын пайызын колдонуу жана көбөйтүү; окуучулардын окуу жайынан тышкары ар кандай булактардан алган билимдерин эске алуу.

Билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын аныктоо дээрлик бүткүл дүйнөлүк коомчулукту тынчсыздандырууда. Америкалык педагог Филлип Шлехтинин " XXI кылымдагы мектеп. Билим берүү реформасынын артыкчылыктары" аттуу китебинде көптөгөн бизнесмендер, иш берүүчүлөр жана мектеп чиновниктери катышкан сурамжылоого таянып, "Сиз билим берүү мекемелеринен эмнени каалайсыз?" эреже катары, ошол эле жооп алган: "Биз өз алдынча үйрөнгөндү билген адамдар керек." Бул түшүнүктүү, дейт автор, эгер студент окууну, максатка жетүү, китеп менен иштөөнү билсе, мугалимден билим алууну, чечүү үчүн керектүү маалыматты кантип издеп, таба билсе. кээ бир көйгөйлөр , бул маселелерди чечүү үчүн ар кандай маалымат булактарын кантип колдонуу керек болсо, анда анын квалификациясын жогорулатуу, кайра даярдоо жана жашоодо керектүү болгон бардык кошумча билимдерди алуу оңой болот. Албетте, окууга, жазууга, санаганга жана ар кандай предметтер боюнча ар кандай билимдердин жыйындысын өздөштүргөнгө караганда буга жетишүү алда канча кыйын. Тигил же бул окуу жайлары муну абдан жакшы аткара алса да, бул маалымат коому үчүн жетишсиз экени анык. Программанын негизги курсун ийгиликтүү

өздөштүргөн студенттер өз билимдерин тааныш кырдаалда колдонууга үйрөнүшөт, атүгүл диплом алышат, бирок маалымат менен өз алдынча иштей алышпайт, өз алдынча билим ала алышпайт жана ийгиликке XXI кылымдын маалымат коомунда ишене алышпайт.

Ошентип, кийинки миң жылдыкта, постиндустриалдык коомдо жашап жана иштей турган бүтүрүүчүнүн бүткүл өмүр бою анда өз ордун табуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу үчүн, инсандык айрым сапаттарга ээ болушу керек:

- өзгөрүп жаткан турмуштук кырдаалдарга ийкемдүү ыңгайлашуу, өзүнө керектүү билимдерди өз алдынча алуу, ар кандай пайда болгон маселелерди чечүү үчүн аны практикада билгичтик менен колдоно билүү;

- өз алдынча сын көз караш менен ойлонуу, реалдуулукта пайда болгон көйгөйлөрдү көрө билүү жана заманбап технологияларды колдонуу менен аларды сарамжалдуу чечүүнүн жолдорун издөө; алган билимин айланасындагы реалдуулукта кайда жана кантип колдонсо болорун так түшүнүү; жаңы идеяларды жаратып, чыгармачылык менен ойлоно билүү;

- маалымат менен компетенттүү иштөө (белгилүү бир маселени чечүү үчүн зарыл болгон фактыларды чогултуу, аларды талдоо, маселелерди чечүү үчүн гипотезаларды коюу, зарыл жалпылоолорду жүргүзүү, окшош же альтернативалуу чечимдер менен салыштыруу, статистикалык схемаларды түзүү, жүйөлүү тыянактарды чыгаруу, колдоно билүү жаңы көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү үчүн алынган корутундулар);

- ар кандай социалдык топтордо баарлаша билүүгө, ар кандай чөйрөдө, ар кандай кырдаалдарда биргелешип иш алып барууга, ар кандай чыр-чатактарды оңой болтурбоо же андан чыга билүү;

- өзүнүн адептүүлүгүн, акыл-эсин, маданий деңгээлин өстүрүү боюнча өз алдынча иштөө.

Ошентип, билим берүү системасын өнүктүрүүнүн негизги стратегиялык багыты инсандык-багытталган билим берүү маселесин чечүү болуп саналат, мындай билим берүү, анда окуучунун инсандыгы мугалимдин, психологдун көңүл чордонунда болуп, окуу ишмердүүлүгү когнитивдик мүнөздө болот. «Мугалим-окуучу» тандеминде окутуу эмес, активдүүлүк алдыда болмок, ошону менен билим берүүнүн салттуу парадигмасы – «мугалим – салттуу дидактикалык материалдар – студент» жаңысына алмаштырылат «окуучу – салттуу жана салттуу эмес дидактика». материалдар – мугалим». Дал ушул мамиле улуттук билим берүү системасынын дүйнөлүк билим берүү процесси менен интеграцияланышына жана адаптацияланышына өбөлгө түзөрү аныкталган.

Акыркы жылдары абдан популярдуу болуп жаткан "окуу технологиясы" жана "педагогикалык технологиялар" түшүнүктөрүн аныктоого аракет кылалы. Биз жалпы кабыл алынган "технология" түшүнүгүнөн баштайбыз – белгилүү бир продуктуну өндүрүү процессинде кандайдыр бир иштин ыкмаларынын жыйындысы. Педагогикалык процесске карата окутуунун технологиясын алардын логикалык ырааттуулугу боюнча окуу процессин түзгөн методдордун жана ыкмалардын жыйындысы катары аныктоого болот.

Бирок бул мамиленин маңызын түшүнүү үчүн баштапкы булакка кайрылуу оң. Психологиядагы гуманисттик багыттын эң көрүнүктүү өкүлү Карл Роджерс төмөнкү негизги принциптерди аныктаган:

- инсан тынымсыз өзгөрүп турган дүйнөнүн борборунда;

- ар бир инсан үчүн курчап турган чындыкты кабыл алуу дүйнөсү маанилүү;

- бул ички дүйнөнү сырттан эч ким толук биле албайт;
- адам курчап турган чындыкка өзүнүн кабылдоо жана түшүнүү призмасы аркылуу байланышат;
- адам өзүн-өзү таанууга жана өзүн-өзү ишке ашырууга умтулат;
- адамдын өзүн-өзү өркүндөтүүгө болгон ички муктаждыгы бар;
- инсандын өнүгүшү үчүн зарыл болгон өз ара түшүнүшүү баарлашуунун натыйжасында гана ишке ашат;
- өзүн-өзү өркүндөтүү, өнүгүү айлана-чөйрө менен, башка адамдар менен өз ара аракеттенүүнүн негизинде ишке ашат.

К. Роджерстин көптөгөн көз караштары инсанга багытталган педагогиканын негизин түзгөн.

Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарылчылыгы жөнүндө советтик белгилүү психологдор да айтышкан: Л. Выготский (окуучунун жакынкы өнүгүү зонасынын теориясы), П. Я. Гальперин (психикалык аракеттердин акырындык менен калыптануу теориясы), А.А. Леонтьев (байланыш психологиясы) ж.б. Бирок, класстык-сабактык системанын шартында, педагогикада авторитардык стиль үстөмдүк кылган шартта бул идеяларды ар бир окуучуга карата ишке ашыруу таптакыр мүмкүн эмес.

Адабияттар:

1. Брановский Ю.С. Гуманитарные и социальные аспекты информатики. // Вестник Ставропольского государственного педагогического университета. – Ставрополь: СГПУ, 1995. – Вып. 1. – С. 153-156.
2. Выготский С.Л. Методика рефлексологического исследования // Проблемы современной психологии. – Л., 1996. – С. 54-57.
3. Гальперин П.Я. Развитие исследований по формированию умственных действий // Психологическая наука в СССР. – М., 1959. – Т.1.
4. Информатика: Учебник / Под ред. проф. Макаровой П.В. М.: Финансы и статистика, 1997. – 388 с.
5. Леонтьев А.А. Психология общения. – М., 1997. – 238 с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 400 с.
7. Максимова В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения: Книга для учителя. –М.: Просвещение, 1984. – 143 с.

УДК:.371.315(575,2)(04)...Ст №1......

Конгайтиева Сууракан Амановна, Токтосунова Роза Токтогуловна

ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Мектепке чейинки педагогика жана мектеп педагогикасы билим берүү технологиялары кафедрасынын доценти, п.и.к.

Талас мамлекеттик университети педагогика багытынын магистри **БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭСТЕТИКАЛЫК ЖАКТАН ТАРБИЯЛООДОГУ ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ**

Конгайтиева Суракан Амановна

КЫРГЫЗСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

Доцент кафедры дошкольной педагогики и школьной педагогики образовательных технологий, к.п.н..доц.

Таласский государственный университет

магистр профиль педагогики

Токтосунова Роза Токтогуловна

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

u

n

Phd in pedagogical sciences.

WAYS TO SOLVING PROBLEMS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF AESTHETIC EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

d

Аннотациясы: Биздин замандын актуалдуу темалары — өсүп келе жаткан муундарга эстетикалык тарбия берүү жана эстетикалык маданиятты өнүктүрүү маселелери. Заманбап билим берүүнүн инсандык багыты баланы адамзаттын эстетикалык тажрыйбасына, адамдын эстетикалык өнүгүүсүнүн негизин түзгөн чыгармачылык ишмердүүлүккө киргизүүнү камтыйт. Ушуга байланыштуу эстетикалык тарбиянын жана эстетикалык ишмердүүлүктүн конкреттүү маселелерин жана инсандын эстетикалык маданиятын калыптандыруунун негизги теориялык негиздерин түшүнүү маанилүү. Илимий макалада, аталган тема ыраатуу талданган.

Негизги сөздөр: педагогика, эстетикалык тарбия, искусство, маданият, чыгармачылык, билим берүү программасы, мотивация.

L

A

Аннотация: Актуальными темами современности являются вопросы эстетического воспитания подрастающих поколений и развития эстетической культуры. Личностное направление современного образования включает в себя приобщение ребенка к эстетическому опыту человечества, творческой деятельности, которая составляет основу эстетического развития личности. В связи с этим важно понимание конкретных вопросов эстетического воспитания и эстетической деятельности и основных теоретических основ формирования эстетической культуры человека. В научной статье затронутая тема анализируется соответствующим образом.

Ключевые слова: педагогика, эстетическое воспитание, искусство, культура, творчество, образовательная программа, мотивация.

Resume: Topical topics of our time are the issues of aesthetic education of the younger generations and the development of aesthetic culture. The personal direction of modern education includes introducing the child to the aesthetic experience of mankind, creative activity, which forms the basis of the aesthetic development of the individual. In this regard, it is important to understand the specific issues of aesthetic education and aesthetic activity and the basic theoretical foundations for the formation of a person's aesthetic culture. In a scientific article, the topic covered is analyzed accordingly.

Key words: pedagogy, aesthetic education, art, culture, creativity, educational program, motivation.

Жаш окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруу педагогикалык маанилүү милдеттердин бири.

Илимий дискурста эстетикалык тарбиянын маңызын түшүнүүгө эки көз караш бар. Алар төмөнкү формулировкаларда чагылдырылган: В.А. Сластенин [1] «искусстводогу жана чындыктагы сулуулукту толук кабыл алуу жана туура түшүнүү жөндөмдүүлүгүн тарбиялоо» жана В.В. Бабаева [2] «адамда кабыл алуу, туура түшүнүү, баалоо жөндөмүн өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө багытталган чаралардын системасын турмушта, искусстводо сулуулукту жана улуулукту жаратат».

Бул эки ыкманы эстетикалык тарбия адамда искусстводогу жана жашоодогу сулуулукту кабыл алуу, аны туура түшүнүү жана баалоо жөндөмүн өнүктүрүү жана өркүндөтүү керек деген түшүнүк бириктирет. Айырмачылык билим берүүнүн активдүүлүгүнүн көз карашында. Биринчисинде бул жагы калтырылат, экинчисинде жаңыланат: эстетикалык тарбия ой жүгүртүү менен гана чектелбестен, искусстводо, турмушта сулуулукту жаратуу жөндөмүн калыптандырууга тийиш. Эстетикалык тарбиянын активдүүлүк тарабынын маанилүүлүгү Б.Т. Лихачева тарабынан: «Эстетикалык тарбия – бул жашоодогу жана искусстводогу сулуулукту, трагедиялык, күлкүлүү окуяларды баамдап, сезип, сулуулуктун мыйзамдары боюнча жашап жана жаратууга жөндөмдүү, чыгармачылык жигердүү инсанды калыптандыруунун максаттуу процесси» [3], деп айтылат.

Эстетикалык тарбия - адамдын обьективдүү чындыкка карата болгон белгилүү эстетикалык мамилесин калыптандыруу. Эстетикалык тарбия берүү процессинде белгилүү коомдогу эстетикалык баалуулуктардын дүйнөсүнө берилүүчү мүнөздөмөлөргө ылайык инсандын ошол баалуулуктарга карата туура багыты иштелип чыгууга тийиш.Сулуулук — адеп-ахлактын тазалыгынын руханий байлыктын, дене жагынан өркүндөгөндүктүн күчтүү булагы. Эстетикалык тарбиянын негизги милдети - сырттан курчан турган дүйнөдөгү (табияттагы, көркөм өнөрдөгү, адамдардын мамилесиндеги) руханий асылзаттыкты, боорукердикти, ак ниеттүүлүктү көрө билүүнү үйрөнгөн бала ошолордун негизинде өзүндөгү сулуулукту түптөөгө умтулуусуна жетишүү [4].

Инсандын эстетикалык талаптарынын, сезимдеринин, эстетикалык баалоолорунун байлыгынын эң негизги шарты болуп анын интеллектуалдык жактан терең жетилүүсү эсептелет. Ошондуктан эстетикалык тарбиянын максаты баланы дүйнөлүк маданияттын жетишкендиктери, адамзаттын маданий баалуулуктары менен тааныштыруу болуп эсептелет.

Эстетикалык маданиятты калыптандыруунун бирден бир каражаты катары көркөм өнөр, сүрөт, музыка, адабият менен театр, музыкалык обондор, музыкалык аспаптар

саналат.И.Ф.Рабленин «Гаргантюа и Пантагрюэлө» деген чыгармасынын персонаждарынын бири да калбастан окуй, жаза, ырдай, музыкалык аспаптарда ойной билишкен.

Агартуучулар да көркөм өнөрдүн тарбиялык мааниси өтө чоң деп эсептешкен. Адептүүлүк тарбиядагы жана өтө күчтүү көркөм табитти калыптандыруудагы эң негизги ролду сүрөтчүлүк өнөрү менен театрга ыйгарышкан.Эстетикалык тарбияны бүткүл коомдук милдети, инсанды жетилдирүүнүн, анын граждандык жана адеп-ахлак сапаттарын калыптандыруу. К.Д.Ушииский эстетикалык билим берүүдө эстетикалык тарбия берүү принциптерин иштеп чыккан

Эстетикалык тарбия — чыныгы инсанды калыптандыруунун эң зарыл составдуу бөлүгү болуп эсептелет. Мектеп жана үй-бүлөнүн негизги милдети — балдарды жашынан эле сырткы дүйнөдөгү, табияттагы, коомдук мамилелердеги сулуулуктарды түшүнө билүүгө үйрөтүү болуп эсептелет. Чыныгы сулуулукту кабыл алуу жана түшүнүү — бул эстетикалык билимдин негизи жана өзөгү, ансыз ар кандай көркөм кооздукка дүлөй кала бере турган адамдын сезиминин, эстетикалык маданияттынын чордону. Ошондуктан баланын жашоо турмушунун бүт чөйрөсү — анын акыл жана күч эмгеги, чыгармачылыгы, коомдук ишмердүүлүгү, эстетикалык-нравалык мамилелери, достугу, сүйүүсү — чыныгы сулуулукту туура баалап, аны этияттап коргоо, сактоо керек деген ой кызыл жиптей тепчип өтүп туруусуна жетишүү зарыл.

Мектепте эстетикалык тарбияны уюштурууну туура жолго коюп, өз иш тажрыйбасынын кыскача мазмунун баян эткен В.А.Сухомлинский мындай деп жазат: «Адам өз колу менен биринчи эмгек куралдарын жасагандыгы менен гана айбанат дүйнөсүнөн бөлүнүп чыгып, бары жокко жөндөмдүү жаныбарга айланган эмес. Ал көк асмандагы мелтиреген түрдүү түстүү, жымыңдаган жылдыздарды, танкы күн чыгаардагы адамды магдыраткан кооздукту, бүркөлүп ачылаардагы күндүн манаттай кызарып батышын, мемиреген учсуз, чексиз талааны, мелтиреген көк асмандагы шурудай тизилген каркыралардын учканын, эрте мененкижаркырап ичыккан күндүн жарыгы, күн бүркөлгөдөн кийинки жааган майда жамгырды, байчечекейлердин назик сабагы менен коңгуроо кейиптүү жашыл гүлдөрүн көрө алган. Көрүп, аларга суктануу менен өзүнүн сулуу кооздуктарын жарата баштаган. Сен да ошол сулуулуктарга карап тандана алсаң, сенин жүрөгүңдө да сулуулук гүлдөй ачылат [5].

Адамдын адам болгону ал жалбырактардын шуудурап жыбыраганын, чегирткенин сайраганын, жазгы булактын шылдыраганы менен жайкы түпсүз асмандагы торгойдун күмүш конгуроодой үнүн, чилдедеги кардын кыйчылдаганы менен терезеден улуган бороондун үнүн, толкундун шарпылдап эркелеткен дабышы менен бейпил түндөгү салтанаттуу тынчтыкты угуп эшите алат, дем чыгарбастан жүздөгөн, миндеген жылдар бою жашоонун ушулар өңдүү шумдуктуу музыкасын муюп угуп келе жатат. Сен да ушул музыканы уга бил деп үйрөтөбүз окуучуларыбызды. Ансыз эстетикалык тарбияны жемиштүү уюштуруу кыйын экендигин баса белгиленет.

Курчап турган чөйрөдөгү сулуулук жөнүндөгү ата-энелердин, мугалимдердин элестүү, эмоционалдуу сезү болбосо, балдар сулуулукту таанып билүүсү кыйын. Балдар сулуулукту өз көзү менен көрмөйүнчө сулуулук жөнүндөгү сөз ага эстетикалык таасир тийгизбейт. Сырттан көрүп байкоо жана угуу, көргөндү жана укканды баштан кечирүү - бул сулуулук дүйнөсүнө көз чаптыра турган биринчи терезе десек болот.

Сулуулукту көрүп, сезе биле турганды үйрөтүү, мындай жөндөм ойгонгондон кийин жан дүйнөдөгү таңдануу менен айкөлдүк касиетти бүт өмүрү бою сактап калууга үйрөтүү мугалим менен ата-эненин негизги милдети.

Мындай милдетти чеберчилик менен аткарган В.А.Сухомлинскийдин мектебинин иш тажрыйбасына сарасеп салып көрөлү.

Алардын эстетикалык тарбия системасында сулуулук дүйнөсүнө саякат жасоого, экскурсия жана жүрүштөргө, табияттын түрдүү кубулуштарына байкоо жүргүзүп, аларды талдоого чоң маани берилген. Сулуулук бардык жерде эле бар. Аларды балдарга ачып көрсөтүү максатында Павлыш мектебинин мугалимдери окуучуларын талааларга, өрөөндөргө, дарыя. колдордүн жээктерине, токайлорго, кокту-колотторго, жемиш бактарына алып барышкан. Жылдын түрдүү мезгилдеринде - күздө да, кышта да, жазда да, жайында да барышкан. Сулуулуктун кандай жаралып, кандай өөрчүгөнүн балдардын көзүнө көрсөтүшкөн. Балдар түстөрдүн кубулушун көрүп, табияттын музыкасын угушкан. Күз башталгандан кыш түшкөнгө чейин токойдун бир эле жерине балдарды бир нече жолу алып барышкап. Ар бир барган сайын жалбырактардын түсүндөгү өзгөрүүлөргө балдар көңүл бурушкан. Ал түстөрдүн кубулушу балдардын эрте менен түштө же кечкурун келгенине, күндүн тийишине, желдин согушуна, аба ырайына жараша болгонун балдар байкап сезишкен [6].

Мектеп турмушундагы күздүн мелүүн ачык бир күнүн балдар токойдо, талаада, жайытта өткөрүү Павлыш мектебинде салт болуп калган болучу. Таңгамаал балдарды кыштак четине алып чыгышкан. Жарык нур чачкан таң шооласына балдар кумардана көз чаптырышкан. Түстөр кубулуп, асмандын мындай сулуулугу жөнүндө балдар башта эч нерсе билбегендей. Жылдыздар бирден батып жоголуп, жарык кирип, күн чыкканын көрүшкөн. Парандалардын ойгонгон шыбырты, кашаадагы койлордун маараганы, алыскы талаадагы трактордун үнү угулуп турган. Андан соң токойго барып балдар түшкөн жалбырактарды теришет, өзгөчөрөөк түстөгү жалбыракты табууга ар кимиси аракеттенет, талаага токтоп от жагышат, балдар курук отун жыйнап, суу алып келишет, кыздар ботко бышырышат.

Кечинде күн отургандан кийинки асманды, жылдыздардын чыкканын, талаалардын, адырлардын, жайыттардын, алыскы горизонтто көрүнгөн дөбөлөрдүн түсүнүн өзгөргөнүн байкашкан. Түнкү мемиреген тынчтыкты тыңшашкан, түнкү сайраган парандалардын үнүн угушкан, чегирткенин кубулжута сайраганын эшитишкен. Бул күн өмүр бою балдардын эсинде калган. Бул күндү эскөрүү табияттын сулуулугун жаңы кабыл алган учурдагы эмоционалдык боекту дагы күчтүүрөөк өңүнө чыгарган.

Ушул биринчи күздө эле мугалимдер сулуулук — ак ниет, айкөлдүктүн энеси экендигине ынанышкан. Демек, чеберчилик менен пайдалана билген тарбиячыга табият тарбиянын, айрыкча эстетикалык тарбиянын эң күчтүү каражаты болуп эсептелет. «Павлыш» мектебинин иш тажрыйбасынын айрым учурларын майда чүйдөсүнө чейин саймерендеп көрсөткөн себебибиз, көпчүлүк ата энелер менен мугалимдерибиз балдарга таалим, тарбия берүүдө биз ойдо жакта көрсөткөндөй табияттын мүмкүнчүлүктөрүн бир да пайдалана билишпейт. Бул жагдайда биздин жергибизге теңтайлаша турган өлкө ааламда өтө эле аз. Кыргыздардыкындан ажайып коoз тоолор, көлдөр, токойлор, дарыяларды төгөрөктүн төрт бурчунан эле жолуктура бербейсин.

Сулуулук — инсандын нравалык байлыгынын булагы.Бала кезинен эле сулуулукту адамды адеп жагынан тарбиялоонун эң күчтүү куралына, анын чыныгы адамгерчилигинин

булагына айландыруу - мектеп менен үй-бүлөнүн ыйык парзы. Бала жашынан эле адамдын колунан жасалган ажайып сулуулукка, табияттын кол менен жасай алгыс шумдуктуудай кооздуктарына таң калып, тамшанып, жан дүйнөсү менен рахаттанууга көнүшү ылазим. Ансыз чыныгы инсанды тарбиялоо да, адамзаттын маданиятын калыптандыруу да мүмкүн эмес. Анткени адамдын маданияттуулугу анын сезиминин маданиятында.

Эстетикалык тарбиялоо процессинде окуучунун инсандыгын калыптандыруу керек, анткени бул иш жүзүндө анын маңызы болуп саналат. Эстетикалык тарбиялоо процессинде окуучунун инсандык калыптанышынын өзгөчөлүгү адамдын руханий байлыгын, топтолгон чыгармачылык тажрыйбасын камтыганында.

Эстетикалык тарбия инсандын калыптануу процессинде чоң роль ойнойт: адам искусство, жашоонун эстетикалык аспектилери менен көбүрөөк баарлашат. Искусствонун жана чындыктын сулуулугун баамдап, коомдук идеалдарды өз аң-сезиминде түшүнөт жана бекемдейт, өзүн, адамдар менен болгон мамилесин өркүндөтөт. Эстетикалык кубулуштар адамдын реалдуулукка болгон мамилесин аныктоочу коомдук пайдалуу иш-аракеттин реалдуу факторуна айланат. Мунун баары окуучунун эстетикалык тарбиясынын маңызын, анын негизги милдеттерин, функцияларын жана багытын так аныктоону талап кылат.

Балдарды ар түрдүү көркөм иш-аракеттерге тартуу менен багытталган педагогикалык эстетикалык жана тарбиялык таасир гана эстетикалык кубулуштарды терең түшүнүүгө, чыныгы искусствону, адам инсанында чындыктын сулуулугун, сулуулукту түшүнүүнү камсыздай алат.

Эстетикалык тарбия балдарда сулуулук сезимин, искусствону, маданиятты жана бүтүндөй курчап турган дүйнөнү баалай билүү жана сезип туйуу жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Бул маселени кененирээк карап көрсөк:

угалимдин ролу: Балдардын эстетикалык табитин тарбиялоо мугалимдин активдүү катышуусун талап кылат. Ал көркөм өнөр жаатында гана билимге ээ болбостон, башталгыч мектеп жашындагы балдардын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн да түшүнүшү керек. Мугалим балдарга искусствонун ар кандай түрлөрү менен таанышууга, баарлашууга, көркөм чыгармаларды түшүндүрүүгө жана талдоого мүмкүнчүлүк түзүп бериши керек.

скусствонун ар түрдүүлүгү: Балдардын эстетикалык табитин калыптандыруу үчүн аларга сүрөт, музыка, театр, адабият, бий ж.б.у.с искусствонун түрлөрүн сунуштоо зарыл. Бул алардын искусство дүйнөсү жөнүндөгү түшүнүгүн кеңейтүүгө жана аларды көбүрөөк кызыктырган нерсени тандоого өбөлгө түзөт.

рактикалык иш-чаралар: Искусствону теориялык жактан үйрөнүүдөн тышкары, балдарга практикалык иш-аракеттерди жасоого мүмкүнчүлүк берүү маанилүү. Сүрөт класстарын, чыгармачылык семинарларды, көргөзмөлөрдү жана концерттерди уюштуруу балдардын эстетикалык кабыл алуусун жана чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берет.

аданий чөйрө менен өз ара аракеттенүү: Эстетикалык табитин калыптандыруу үчүн балдардын маданий чөйрө менен өз ара аракеттенүүсүнө шарт түзүү зарыл. Бул көркөм музейлерге, көргөзмөлөргө, театрларга, концерттерге, китепканаларга баруусун кызыктырышы мүмкүн. Мындай тажрыйба балдардын көз карашын кеңейтүүгө жана эстетикалык табитин өнүктүрүүгө жардам берет.

та-энелердин колдоосу: Ата-энелер менен кызматташуу эстетикалык табияны калыптандырууда маанилүү аспект болуп саналат. Тарбиячылар ата-энелер менен

байланышып, аларга эстетикалык тарбия берүүнүн маанилүүлүгүн айтып, искусствого байланыштуу түрдүү иш-чараларга тартулуусу керек. Ата-энелер балдарына музейлерге, театрларга, концерттерге барууга жардам берип, эстетикалык табитин өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү китептерди жана башка материалдарды алууну камсыздай алышат.

екече мамиле: Эстетикалык табитин калыптандыруу боюнча педагогикалык иштер ар бир баланын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуусу керек. Балдардын каалоолорун жана кызыкчылыктарын эске алуу менен искусство аркылуу өзүн көрсөтүү жана ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү маанилүү.

куу контексти: Педагогикалык чөйрө жана окуу контексти эстетикалык табитти калыптандырууда маанилүү роль ойношот. Мектепти көркөм чыгармалар менен байытуу, окуучулардын эстетикалык кабыл алуусун өнүктүрүүгө ыңгайлуу шарт түзүү керек. Класстарда жана мектепте көркөм чыгармаларды, музыкалык аранжировкаларды жана жасалгаларды жайгаштыруу шыктандыруучу чөйрөнү түзүүгө жардам берет.

Демек, кенже окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруу мугалимдердин, ата-энелердин жана мектеп окуучуларынын өз алдынча биргелешкен аракетин талап кылган татаал жана көп кырдуу иш. Бирок эстетикалык тарбия баланын инсандыгын өнүктүрүүдө маанилүү болуп, маданиятка, искусствого гармониялуу мамилесин калыптандырууга жардам берет.

Кенже мектеп окуучуларын эстетикалык тарбиялоо системасы башталгыч жалпы билим берүүнүн негизги билим берүү программасына башталгыч мектеп курагындагы балдардын курактык психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен интеграцияланган. Билим берүүнүн бул багыты башталгыч мектеп курагына туура келген түрдүү иш-чаралар аркылуу дүйнөгө чыгармачылык, көркөм жана чыгармачылык мамиленин моделин өнүктүрүүнү камтыйт. Ушуга байланыштуу балдарга кошумча билим берүүнүн негизи катары чыгармачылык ишмердүүлүктү эң эффективдүү деп атаса болот, анткени искусствонун, прикладдык искусствонун жана музыканын жардамы менен дүйнөгө өз мамилесин билдирүү жөндөмүнө жана мүмкүнчүлүккө ээ болуу үчүн бала өзүн-өзү шайкеш келтирет жана толук кандуу инсан катары калыптануусуна, өзүнүн кайталангыс индивидуалдык дүйнөсүн түзөт. Дүйнөгө эстетикалык мамиленин эң көрүнүктүү, жеткиликтүү модели бул искусство болуп саналат, мында дүйнөнү таанып-билүү процесстери, анын эстетикалык түшүнүгү жана ага болгон мамилесин жеке билдирүүсү органикалык түрдө бири-бирине байланышкан [7].

Эстетикалык тарбиянын сегменттерин ишке ашыруу алгоритминде эстетикалык тарбиянын максатын, милдеттерин жана мотивдерин аныктоодо максаттуу компонент артыкчылыктуу болуп саналат. Башталгыч жалпы билим берүүнүн этабында эстетикалык тарбия берүүнүн максаты болуп – инсандын эстетикалык маданиятынын негиздерин калыптандыруу жана чындыкты эстетикалык өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү саналат.

Жалпы билим берүү уюмунун билим берүү мейкиндигинин шарттарында бул максатты ишке ашырууда төмөнкү милдеттерди аткаруу зарыл [8]:

- биринчиден, мотивациялык компонентти түзгөн элементардык эстетикалык билимдердин жана таасирлердин так депозитарийин түзүү;

- экинчиден, түзүлүп жаткан билимдердин негизинде курчап турган чындыкты көркөм-эстетикалык кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү;

- үчүнчүдөн, эстетикалык чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу, көркөм маданиятын жана эстетикалык табитин өнүктүрүү.

Эстетикалык тарбиянын теориясында негизги кайра түзүүчү фактор болуп уюштурулган педагогикалык таасир саналат. Мектеп окуучуларын туура уюштурулган билим берүү мейкиндиги аркылуу максаттуу тартуу баланын ар түрдүү чыгармачылык, көркөм ишмердүүлүгүн камсыз кылат жана алардын табигый күчтүү жактарын оптималдуу өнүктүрөт, чыныгы искусствону жана чындыктын сулуулугун түшүнүүгө эстетикалык кубулуштарды терең түшүнүүнү камсыз кылат. Ошентип, балдарга эстетикалык тарбия берүү жана өнүктүрүү билим берүү мейкиндиги бүтүн болгондо гана мүмкүн болот.

Башталгыч жалпы билим берүүнүн деңгээлинде эстетикалык тарбия берүү - уюштуруу-методикалык жактан камсыз кылуучу аудиториялык жана класстан тышкаркы убакыт, ошондой эле жалпы өнүктүрүүчү кошумча программаларды иштеп чыгуу аркылуу ишке ашырылат. Кыргыз тили, адабий окуу, техника, музыка, искусство сыяктуу предметтердин окуу пландарында эстетикалык тарбиянын аныктоочу категорияларын интеграциялоо мүмкүн.

Башталгыч мектеп жашындагы балдарды эстетикалык, чыгармачылык жактан тарбиялоо системасында «Искусство» предмети өзгөчө роль ойнойт. Курчап турган дүйнөнүн кооздугун көрө жана түшүнө билүү сезимдердин маданиятын тарбиялоого, көркөм-эстетикалык табитти, эмгектик жана чыгармачылык активдүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт, максатка умтулууга, туруктуулукка, өз ара жардамдашуу сезимине тарбиялайт, инсандын жекече чыгармачылыгында чоң рол ойнойт.

Жалпы билим берүү уюмунун окуу планына ылайык ишке ашырылуучу класстан тышкаркы иштер факультативдик курстардын, ийримдердин, экскурсиялык иштердин программалары менен көрсөтүлүшү мүмкүн. Иштин бул түрү баланын чыгармачылык дараметин актуалдаштырууга жардам берген белгилүү педагогикалык шарттарды түзөт [9]. Мектепте класстан тышкаркы иштер аркылуу эстетикалык тарбия чоңдор менен балдардын бири-бири менен биргелешкен иш-аракеттери аркылуу уюштурулат. Бул чыгарманын айырмалоочу өзгөчөлүгү баланын театр, оюн ишмердүүлүгү аркылуу эстетикалык өнүгүүсү болуп саналат, мында окуучу сүрөтчү да, музыкант да, спектаклдин режиссёру да, чыгармачыл аткаруучу да ролун аткарат.

Кенже мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүүнү уюштуруу индивидуалдуу жана дифференцияланган жана мугалим менен окуучунун биргелешкен иш-аракеттери аркылуу ишке ашырылат, анткени ар бир бала алынган маалыматты ар кандай кабыл алат. Ушуга байланыштуу, мотивациялык компоненттин калыптануу этабында кенже мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүүнүн ыкмаларынын ичинен эки негизги топту бөлүп көрсөтүү максатка ылайык – бул сөздүк жана визуалдык методдор.

Акырында балдардын турмушунун эстетикалык принцибин этибарга албай коюу туура эмес болор эле. Коллективде бекем салт болуп калган бардык нерседе сулуулукту сактоо да эстетикалык тарбиянын маанилүү шарты болуп саналат.

Эстетикалык тарбия берүү системасынын эффективдүүлүгү көбүн эсе конкреттүү түрдө – көркөм тарбиялоо менен ишке ашырыла турган методологиялык принциптер менен аныкталат. Педагогика илими бул принциптерди төмөнкүчө аныктайт.

Бүгүнкү күндө эстетикалык тарбия берүүнүн мазмунун жана системасын өркүндөтүүнүн негизги шарттары болуп төмөнкүлөр саналат:

1) Искусствону үйрөнүүнүн формаларынын жана методдорунун программаларын өркүндөтүү.

2) Окуу китептерин, хрестоматияларды, окуу куралдарын түзүү.
) жеке искусствонун ичиндеги, искусствонун предметтери менен башка окуу предметтеринин ортосундагы дисциплиналар аралык байланыштарды өнүктүрүү;

4) класстык жана класстан тышкаркы иштерди ырааттуу айкалыштыруу, аларды бирдиктүү принциптердин негизинде түзүлгөн программалар боюнча өткөрүү.

5) эстетикалык тарбия берүү коомунда адабият, музыка, көркөм сүрөт, ошондой эле гуманитардык жана табигый тематикалык профилдеги башка предметтердин мугалимдеринин жалпы маданиятын жана квалификациясын жогорулатуу.

6) Көркөм билим берүүнүн жана эстетикалык тарбия берүүнүн материалдык-техникалык базасын жабдуу.

7) көркөм-эстетикалык өнүгүүнүн илимий жактан негизделген критерийлерин белгилөө.

8) Искусство аркылуу көркөм тарбиянын жана реалдуулук аркылуу эстетикалык тарбия берүүнүн өз ара байланышы.

9) Окуучунун моралдык-эстетикалык идеалын калыптандыруу.

10) Балдарды искусствонун, эмгектин эстетикасынын, жүрүм-турумунун, жаратылыш менен баарлашуу сыяктуу тарбиялоо ийгилигин камсыз кылуу жолдорун издөө.

Ошентип, эстетикалык тарбия берүү процессинде окуучунун инсандыгын калыптандыруу боюнча иштердин жаңы баскычка акырындык менен көтөрүлүшүнө мугалимдерге жардам берүү зарыл. Муну айрым мугалимдердин гана эмес, эстетикалык тарбия ышкыбоздорун бириктирген бүтүндөй педагогикалык коллективдердин тажрыйбасын жалпылоо, практиканы үйрөнүүнүн негизинде гана ишке ашырылышы мүмкүн, алардын иш-аракеттерин проблеманы чечүүгө системалуу мамиле кылуу талаптарын эске алуу менен уюштурса болот. Илимдин жана практиканын жетишкендиктерин өндүрүшкө киргизүүнүн мыкты жолдорун аныктоо керек.

Кенже мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүү системасы балдардын көркөм-эстетикалык ишмердүүлүгү менен алардын жашоо стратегиясынын ортосундагы комплекстүү, органикалык байланыш принциби менен берилген. Мектеп окуучуларына эстетикалык тарбия берүү искусствонун ар түрдүү түрлөрүнө негизделген, бири-бири менен өз ара аракеттешип, инсанга интегративдик таасир тийгизет. Мындай өз ара аракеттенүү адабиятты, көркөм сүрөт искусствосун жана музыканы окутууда предметтердин ортосундагы тыгыз байланыштын аркасында мүмкүн болот. Эстетикалык тарбия илимде, эмгекте, физкультурада, мамилелердин эстетикасында жана күнүмдүк турмушта сулуулукту сүрөттөө аркылуу ишке ашырылат. Эстетикалык тарбия берүү системасы балдардын бардык көркөм-эстетикалык ишмердүүлүгүн алардын турмуштук стратегиясы, коомдун архетипи, дүйнө таанымынын өнүгүшү жана жашы жете электердин адеп-ахлактык-рухий байланышынын принцибине негизделген.

Эстетикалык тарбия системасынын кийинки принциби класстык жана класстан тышкаркы иштерди жалпыга маалымдоо каражаттары, интернет аркылуу искусствонун ар кандай түрлөрүн айкалыштыруу идеясы болуп саналат. Сүрөт искусствосу сабактарында окуучулар искусство тарыхынын компоненттеринин эң жалпы категорияларын гана үйрөнүшөт жана көркөм жана чыгармачылык кабыл алуунун негизги көндүмдөрүн алышат.

Мектептеги сүрөт сабагы көркөм билим берүүнүн да, инсандык өнүгүүнүн да негизги көндүмдөрүн аныктайт. Окуу дисциплиналарын өнүктүрүү менен бирге балдар массалык маалымат каражаттарынан, социалдык тармактардан көркөм маалыматтарды тартууга

мүмкүнчүлүк алышат, бул алардын чыгармачылык демилгесине жана өзүн-өзү көрсөтүүсүнө таасир этиши мүмкүн.

Жалпысынан башталгыч мектеп курагынын өзгөчөлүгүн жана балдардын бул контингентин эстетикалык тарбиялоонун өзгөчөлүгүн эске алуу менен баланы реалдуулукка чыгармачылык, гармониялуу, эстетикалык мамиле кылуунун духунда тарбиялоо зарылдыгы баса белгилениши керек. Көркөм жана чыгармачылык ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрү аркылуу калыптанган баланын курчап турган дүйнөгө бүтүндөй мамилеси анын сулуулук дүйнөсүндөгү өзүн өзү аныктоосу менен ажырагыс байланышта.

Колдонулган адабияттар

1. Сластенин В.А. Эстетическое воспитание // Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского. М. : Просвещение, 1988. С. 199-213.
2. Бабаева В.В. Эстетическое воспитание дошкольников. М. : Просвещение, 1982. 250 с.
3. Лихачев Б.Т. Педагогика : курс лекций. М. : Прометей, 1993. 528 с.
4. Сухомлинский В.А. О воспитании. М. : Наука, 1978. 238 с.
5. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания : книга для учителя. М. : Просвещение, 1987. 85 с.
6. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания. М. : Педагогика, 1985. 255 с.
7. Ветров Ю. П. Художественная потребность и пути ее воспитания. Астрахань, 2020.
8. Поспелова Ю. Л., Груздова И. В. Формирование эстетической культуры у детей младшего школьного возраста в условиях развития современного общества // Вектор науки ТГУ. Серия Педагогика, психология. 2021. № 4. С. 231-233.
9. Курбатова И. В., Макарова Л. Н., Прокудин Ю. П., Терехина Т. А. Личностное развитие и профессиональное самоопределение школьников в процессе интеграции программ общего и дополнительного образования // Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки. 2019. № 6(74). С. 185-193

УДК:371.315(575,2)(04)

Конгайтиева Сууракан Амановна

ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Мектепке чейинки педагогика жана мектеп педагогикасы билим берүү технологиялары кафедрасынын доценти, п.и.к.

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ӨНҮКТҮРҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИН ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Конгайтиева Суракан Амановна

КЫРГЫЗСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

Доцент кафедры дошкольной педагогики и школьной педагогики образовательных технологий, к.п.н.,и.о.доц

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

n

Phd in pedagogical sciences.

THEORETICAL QUESTIONS OF AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

d

Аннотациясы:Илимий макалада баштагыч класстарда билим алып жаткан балдардын арасында эстетикалык тарбия берүүнүн сапатын жогорулатуунун ыкмаларын жана жолдорун иштеп чыгуу жана ишке ашыруунун актуалдуу маселелери каралат. Макалада бул процесстин ийгилигине таасир этүүчү факторлор, мисалы, педагогикалык ыкмалар, билим берүү чөйрөсү, мугалимдердин жана ата-энелердин ролу талкууланат. Автор эстетикалык тарбия берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун бир катар практикалык жолдорун, анын ичинде заманбап билим берүү технологияларын колдонууну, чыгармачылык программаларды иштеп чыгууну жана ата-энелерди окуу процессине активдүү тартууну сунуштайт. Макалада бул жаатта мындан аркы изилдөөлөрдүн келечеги жана алардын мектеп окуучуларында гармониялуу инсанды калыптандырууга тийгизген таасири да талкууланат.

Негизги сөздөр:педагогика, эстетикалык тарбия, искусство, маданият, чыгармачылык, билим берүү программасы, мотивация.

Аннотация:Научная статья исследует актуальные вопросы, связанные с разработкой и внедрением методов и подходов для улучшения качества эстетического воспитания у детей, обучающихся в начальных классах. В статье рассматриваются факторы, оказывающие влияние на успешность этого процесса, такие как педагогические методики, воспитательная среда, роль учителя и родителей. Автор предлагает ряд практических путей улучшения эффективности эстетического воспитания, включая использование современных образовательных технологий, развитие креативных программ и активное вовлечение родителей в образовательный процесс. В статье также обсуждаются перспективы дальнейших исследований в данной области и их потенциальное влияние на формирование гармоничной личности школьников.

Ключевые слова: педагогика, эстетическое воспитание, искусство, культура, творчество, образовательная программа, мотивация.

Resume: The scientific article explores current issues related to the development and implementation of methods and approaches to improve the quality of aesthetic education among children studying in primary school. The article discusses factors that influence the success of this process, such as pedagogical methods, educational environment, the role of teachers and parents. The author offers a number of practical ways to improve the effectiveness of aesthetic education, including

the use of modern educational technologies, the development of creative programs and the active involvement of parents in the educational process. The article also discusses the prospects for further research in this area and their potential impact on the formation of a harmonious personality in schoolchildren.

Key words: pedagogy, aesthetic education, art, culture, creativity, educational program, motivation.

Башталгыч мектепте эстетикалык тарбия берүүнүн натыйжалуулугун өнүктүрүү маселелерин чечүү жолдору

Эстетикалык табит, сулуулук менен көрксүздүккө баа берүү жөндөмү өтө субъективдүү болот жана адамдын дүйнө таанымына туура келет. Качан гана калыптанган эстетикалык табити адамдын чыгармачылыкта гана эмес, кандай гана болбосун чыгармачылык тармагында, күнүмдүк турмушунда, жүрүм-турумунда баасын аныктайт. Анын үстүнө эстетикалык табит ой жүгүртүүдө гана эмес, “кайра тарбиялоо” кыйын болгон сезимдерден да көрүнөт

Эстетикалык тарбия искусствонун казынасын кабыл алууга, сезүүгө, баалоого жана түзүүгө жөндөмдүү чыгармачыл инсанды калыптандырууга багытталган/ Бул адеп-ахлактык жана руханий өнүгүүгө салым кошот, адамдын ачыктыгын арттырат, эстетикалык сезимди өстүрөт жана маданият менен өз ара аракеттенүүгө муктаж.

Педагогикалык адабияттарда «эстетикалык тарбия» түшүнүгү идеялык, эмгектик, адеп-ахлактык, дене тарбиясынын курамдык бөлүгү катары, адамдын сезимдеринин системалуу, илимий жактан негизделген чакырыгы катары каралат.

С.Т.Шацкий башталгыч жана орто мектептердин окуучуларына эстетикалык тарбия берүүнүн илимий негизделген системасын түзүү үчүн бардык реалдуу мүмкүнчүлүктөр бар деп эсептеген. Жеке билим алуу процессинде искусствонун үч түрүнө: адабиятка, музыкага жана көркөм сүрөт искусствосуна артыкчылык берген. Ал ошондой эле бул процессте ар кандай уюмдардын жана мектепке чейинки мекемелердин жана үй-бүлөлөрдүн ишмердүүлүгүнүн маанилүүлүгүн белгиледи; балдардын жашоосунун алкагындагы класстан тышкаркы иштердин ар кандай түрлөрү, алар балдардын өздөрүнүн активдүү иш-аракеттерин (ар кандай көркөм чыгармачылык топтору, студиялар, клубдар) жана пассивдүү кабыл алуу формасын (кинотеатр, радио, телекөрсөтүү, театр) айкын байкашат [1].

Эстетикалык тарбиялоо процессинде адамдын өзүнүн эстетикалык артыкчылыктарын жана идеалдарын таануу жана аларга эмпатия жасоо, сулуулук мыйзамдары боюнча иштөө, искусстводо жана андан тышкары (эмгек чөйрөсүндө, үйдө, кыймыл-аракетинде жана жүрүм-турумунда) калыптанат.

Биздин оюбузча, эстетикалык тарбиянын аныктамасы эң толук, аны О.В. Китикарь – эстетикалык тарбия: биринчиден, жаш жеткинчектерди калыптандырууда коомдун максаттарына ылайык тарбиялык иш-аракеттерди ишке ашыруу үчүн мугалимдер тарабынан атайын даярдалган адамдар тарабынан аныкталган максаттуу ыкма, максат, милдеттер, мазмун, каражаттар жана ыкмалар; экинчиден, адамдын эстетикалык сапаттарынын калыптануу процесси, тактап айтканда: жөндөмдүүлүк, сулуулук, чеберчилик жана эстетикалык ишмердүүлүк, көркөм табит ж.б. эстетикалык өнүгүүнүн, экинчи жагынан, жеке өнүгүү процессинин бир бөлүгү катары; төртүнчүдөн, эстетикалык тарбия берүү процессинде

инсандын эстетикалык жөндөмдүүлүгү, табити, жөндөмдүүлүгү сыяктуу коомдук сапаттарынын калыптанышы менен бирге көрүү, угуу, адамдын кыймыл-аракетинин жакшырыуусу байкалат. Ошону менен бирге эстетикалык жөндөмдөрдүн калыптанышы инсандын маанилүү касиеттеринин өнүгүшүнө алып келип, анын калыптанышына таасирин тийгизген.

Эстетикалык тарбиянын структуралык компоненттери болуп эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык мамиле, эстетикалык маани, эстетикалык ой жүгүртүү, эстетикалык идеал, эстетикалык табит, эстетикалык активдүүлүк саналат. Алар адамдын акыл-эс, адеп-ахлактык, эмоционалдык, рухий ишмердүүлүгү менен аныкталат жана анын көз карашында, ишениминде, жүрүм-турумунда олуттуу өзгөрүүлөрдү аныктайт, адамдын эстетикалык активдүүлүгүнө, анын чыгармачылык күчүн жана жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Эстетикалык кабылдоо чындыкка эстетикалык мамиленин калыптанышынын биринчи учуру болуп саналат, башкача айтканда, баштапкы кубулушту таануу. Бул жалпы байкоочулукта, сулуулукка көңүл буруу жана байкай билүү жөндөмүндө чагылдырылат. Эстетикалык таасирлер адамдын маанилүү объектилер менен түздөн-түз байланышында гана пайда болсо да, тажрыйба көрсөткөндөй, бул жетишсиз: курчап турган сулуулукту көрүү башка нерсе.

Эстетикалык кабылдоо сулуулукту кабыл алуу процессинде пайда болгон жана адамдын сулуулукка болгон мамилесин чагылдырган эстетикалык сезимдер менен ажырагыс байланышта.

Окуучулар сулуулукту гана кабыл албастан, көркөм чыгармаларды, адамдардын кыймыл-аракетин жана башкаларды баалоосу керек, башкача айтканда, эстетикалык баа берүү зарыл.

Коркунучтуу жана көп учурда негизсиз "жакшы", "жаман", "жактырбайт", "жакпайт" менен баштап, баа бара-бара бир түшүнүксүз болуп калат, бул адамдын сулуу жана сулууну баалоо жөндөмү жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берет.

Конкреттүү эстетикалык билимдердин, кабылдоолордун, сезимдердин, идеалдардын, көз караштардын жана түшүнүктөрдүн негизинде адамдын сулууга, тандоого туруктуу эмоционалдык бааланган мамилеси катары кабыл алынган эстетикалык табит калыптанат. Өнүгүү жана билим берүү өзгөчөлүктөрүнө ылайык ар бир адам белгилүү бир тармакта өзүнүн жеке табитин калыптандырат [2].

Эгерде предмет баланы кайдыгер калтырбаса, анын эмоционалдык мамилеси активдүү жана эффективдүү позицияга айланат, сулуулукту көбөйтүү, бөлүшүү, тартуу (поэзия менен сүрөттөп берүү, жомок жазуу) үчүн сүйгөн нерсесин сактап калууга умтулуу жана башкалар). Сулуулук мыйзамдары боюнча жаралган объекттер баланын эстетикалык өнүгүү деңгээлинин, эстетикалык маданиятынын маанилүү көрсөткүчү болуп саналат.

Биздин коомубуздун жемиштуу иш-аракети үчүн зарыл болгон бардык мыкты сапаттарды ез кучагына алган жацы адамды тарбиялоо маселелерин чечуу мумкун эмес. Башталгыч класстын мугалими чыгармачылык ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүн: адабий, көркөм, музыкалык ж.б. жүргүзүү аркылуу кенже окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрөт. Чыгармачылык жана эстетикалык тарбиянын милдеттери ажырагыс байланышта жана баланын гармониялуу өнүгүшүн камсыз кылат, бул балдардын жашоосунун эстетикасы жөнүндө сөз кылууга.

Адамдардын эстетикалык сезимдери алардын жашоосунда зор роль ойнойт. Сулуулукту көрө билүү, түшүнүү, жаратуу адамдын руханий жашоосун байытат, кызыктуу кылат, эң жогорку ырахатты алууга мүмкүнчүлүк берет.

Мамлекетибизде билим берүүнүн усулдук негизи жаңы саясий жана маданий ой жүгүртүү болуп саналат, анын маңызы мамлекеттик көз карандысыздыкты, улуттук биримдикти жана аң-сезимди, мекенди сүйүү жана патриоттук сезимде, мамлекеттик жана улуттук коопсуздукту камсыз кылууда бекемдөө болуп саналат, мамлекеттик жана улуттук кызыкчылыктарды коргоо болуп саналат.

Жаш муундарды тарбиялоонун эффективдүү жолдору жана ыкмалары кыргыз улутунун жана Кыргызстандын башка элдеринин баалуу каада-салттарынын негизинде иштелип чыккан Улуттук тарбия Концепциясында каралган. Ал Кыргызстандын бүткүл калкына жайгашкан жерине, улутуна жана расасына карабастан ар тараптуу өнүккөн инсанды калыптандыруу үчүн билим берүүнүн ар кандай жолдорун тандап алууга жана ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Концепциянын бөлүмдөрүнүн бири эстетикалык тарбиянын концепциясын жана маңызын ачып берет. Эстетикалык тарбия инсандын эмоционалдык чөйрөсүн жана сезүү тажрыйбасын байытууну уюштурат, ошондой эле чындыкты таанып билүүгө таасирин тийгизет, чыгармачылык, таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатат, жөндөмдүүлүктөрүн өстүрөт [3].

Кыргыз элинин кылымдар бою турмушубузга кирип келген каада-салты, руханий дөөлөттөрү анын менталитетин же улуу ойчулдарыбыз тарабынан коюлган сапаттар системасын түзөт. Кыргыздардын касиеттеринин же кулк-мүнөздөрүнүн системасынын түпкү маңызы – билимге умтулуу, эмгекчилдик, сабырдуулук, бейпилдик, өзүн-өзү аңдоо, маданиятка умтулуу, руханий дөөлөттөрдү кастарлоо, меймандостук, үй-бүлөнү сыйлоо, сыймыктануу сезими. Ата-Мекен, жөнөкөйлүк, асылдык, кесипке жана өнөргө умтулуу, оптимизм, достук жана жолдоштук, ата-энени жана улууларды сыйлоо жана кастарлоо, боорукердик жана изгилик, адилеттүүлүк, жетимдерге жана бей-бечараларга колдоо көрсөтүү, ач көздүк менен көрө албастыктан баш тартуу, убаракерчилик, өч алуу, чыккынчылык жана башка сапаттар.

Окуучуларга эстетикалык тарбия берүү сабакта жана класстан тышкаркы иштерди уюштуруу процессинде ишке ашырыла тургандыгы белгилүү. Демек, эстетикалык тарбия боюнча класстан тышкаркы иштердин чексиз мүмкүнчүлүктөрүн белгилөө керек. Мектепте окуучуларга эстетикалык тарбия берүүнүн негизги максаты – эң оболу искусство менен табиятта, эмгекте жана адамдардын ортосундагы коомдук мамилелерде сулуулук сезимин, ошондой эле эстетикалык түшүнүктөрдү жана пикирлерди, баа берүүлөрдү жана көркөм табитти калыптандыруу. Тарбиянын курамдык бөлүгүнүн бири болгон эстетикалык тарбия эмгекке, коомдук адепке, искусствого, дене тарбиясына негизделет. Адамдын, адабияттын, искусствонун, маданияттын гүлдөп-өсүшү үчүн талыкпастан камкордук көрүү адам болуп калыптанышына, эмгектин эстетикасы, адамдардын мамилелери өзүнүн эң толук көрүнүшү үчүн бардык шарттарды түзүүгө зор таасирин тийгизет. Ар бир адамдын жеке жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоодо эстетикалык тарбия зор рол ойнойт, ал адамдардын рухий байлыгын, адеп-ахлактык тазалыгын, физикалык жактан жеткилеңдигин калыптандырууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Эгемендүүлүк жылдарында Кыргызстандын мектептеринде педагогикалык коллективдер башталгыч класстын окуучуларына эстетикалык тарбия берүү боюнча бир топ тажрыйба топтошту.

Мунун баары башталгыч класстардын окуучуларынын эстетикалык сезимдерин, нерселерге жана кубулуштарга эстетикалык жактан туура баа берүү жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Мында байкоолор жүргүзүлгөн айрым мектептерде класстан тышкаркы тарбиялык иштерге аз көңүл бурулуп жаткандыгын айта кетүү керек. Ал эми жүргүзүлүп жаткан айрым иш-чаралар учурдун талабына жооп бербейт. Мунун баары бул мектептерде кенже окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруу боюнча класстан тышкаркы иштерди жүргузүү үчүн жетиштүү шарттар түзүлбөгөндүгүндө: прикладдык искусство боюнча ийримдер иштебейт, балдар менен иштөө үчүн жогорку квалификациялуу кадрлар жетишпейт. Кээ бир мугалимдердин арасында эстетикалык тарбияны өткөрүүгө даярдыктын жоктугу да терс таасирин тийгизүүдө.

Мектептерде жүргүзүлгөн байкоолор, мектеп жетекчилери менен аңгемелешүүлөр, биз берген анкетанын суроолоруна берилген жоопторду талдоо окуу-тарбия иштеринин кээ бир уюштуруучуларынын кенже окуучулардын окуу жана тарбиялоо процессинде эстетикалык табитин калыптандыруу жөнүндө түшүнүк да жок экендигин көрсөтүп келүүдө. Албетте, бул жагдай кенже окуучулардын эстетикалык табитинин калыптанышына терс таасирин тийгизет. Ушуга байланыштуу жогорку педагогикалык окуу жайларынын студенттерин — болочок мугалимдерди эстетикалык тарбиялоо маселелери боюнча даярдоого олуттуу көңүл буруу зарыл, алар жакынкы келечекте студенттерде гармония, сулуулук сезимин тарбиялоого жана өнүктүрүүгө тийиш. Демек, билим алуу процессинде окуучу эстетикалык тарбиянын азыркы талаптары, анын каражаттары, формалары жана методдору жөнүндө конкреттүү түшүнүккө ээ болууга тийиш, анткени эстетикалык тарбия жыл сайын мектеп окуучуларынын ар тараптуу өнүгүүсүндө чоң роль ойноп жатат. Туура берилген эстетикалык тарбия турмушту кабылдоону курчутат, курчап турган кубулуштарды эстетикалык тереңирээк өнүктүрүүгө жардам берет, окуучулардын чыгармачылык күчүн ойготот, көркөм чыгармачылык процессин жеткиликтүү кылат. Элдик тарбия концепциясынын бөлүмдөрүнүн биринде эстетикалык тарбияга так аныктама берилген: «Эстетикалык тарбия адамды тарбиялоонун маанилүү аспектилеринин бири катары каралат. Адамда позитивдүү сезимдерди ойготот. Адамда сулуулук сезимин ойготуучу түрдүү пейзаждар, скульптуралык образдар, искусство чыгармалары, зергерчилик, архитектуралык имараттар, сахналык чыгармалар, музыка, кийим-кече, тарыхый жана маданий эстеликтер, тиричилик буюмдары жана башка нерселер сулуулуктун булагы боло алат. Сулуулук адамды шыктандырып, руханий жактан байытат. Сулуулукту сезе билүү адамдын адеп-ахлактык, руханий жана маданий жактан өнүгүүсүнө, ички дүйнөсүн байытууга шарт түзөт. Жалпы билим берүүчү мектептерде башталгыч класстардын мугалимдери сунуш кылынган Концепциянын негизинде тарбия иштерин уюштурушат.

XIX кылымдын 40-60-жылдарында материалисттик-демократиялык философиянын өкүлдөрү – В.Г.Белинский (1811-1848), Л.И.Герцен (1812-1870) алардан мурда орустар тарабынан түзүлгөн философияга жана педагогикага тиешелүү теориялык булактарды кылдат изилдеп чыгышкан жана чет өлкөлүк изилдөөчүлөр эстетикалык тарбиялоонун бир катар проблемаларын көрсөтүшкөн. Бирок алардын көз караштары тарыхый жактан чектелүү

болгон. В.Г.Белинский кайра-кайра баса белгилегендей, "...объективдүү реалдуулукта сезимдик, сулуунун маанисин түшүнгөн адамда инсанды калыптандыруу зарыл",- деген.

Сулуу адамдын жан дүйнөсүндө адаттан тыш күчтүү жана жандуу реакцияны – эстетикалык ырахат сезимин пайда кылат. Бул таасир материалдык байлыкка болгон муктаждыктан, жеке кызыкчылыктан көз каранды эмес. Сулуу бизди арбадырат, кубандырат, өзгөчө атмосфераны жаратат, бул «биз үчүн кымбат бир жандыктын катышуусу менен бизди толтурганга окшош жаркыраган кубаныч. Биз сулууларды кызыксыз сүйөбүз, ага суктанабыз, сүйүнөбүз, биз үчүн кымбат болгон адамга кубангандай.

Ошентип, Н.Г.Чернышевскийдин ою боюнча, ар кандай кооз нерсе бизди дайыма кубандырат, жандуу сезимдерди козгойт жана ошону менен биздин маанайыбызды жакшыртат.

В.Г.Белинскийдин жана Н.Г.Чернышевскийдин эстетикалык тарбия берүү боюнча көз караштарын андан ары демократ Н.А.Добролюбов өнүктүрдү. Анын көз карашында искусствонун сулуулугу, көркөм өнөр аркылуу тарбиялоо маселелери өзгөчө орунду ээлейт.

Көрүнүктүү педагогдор К.Д.Ушинский, Д.И.Писарев, Л.Н. Толстой, М.Е.Салтыков-Щедрин, Н.А. Некрасов ошондой эле балдардын эстетикалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнун зарылдыгы жөнүндө илимий ойлорун айтышты. Жаш муундарды эстетикалык духта тарбиялоодо, алардын илимий дүйнө таанымын калыптандырууда баа жеткис булак – табияттын сезими, анын кооздугу экенин айтышты. Демек, К.Д.Ушинский жаратылыш – сулуулуктун булагы деп ырастаган. Бала анын сулуулугун сезип, түшүнүүгө мектеп менен мугалим жардам берсе, ага кайдыгер карай албайт. Жаш адамдын жан дүйнөсүн калыптандырууга тийгизген таасиринин күчү жагынан мугалим жаратылыш менен тең тайлаша албайт деп эсептеген.

Жаш муундарды эстетикалык тарбиялоодо бардык предметтер маанилүү роль ойнойт, бирок өзгөчө гуманитардык циклдин предметтери – адабият, ыр, сүрөт тартуу. Алар окуучуларга керектүү аткаруучулук шыктарды жана жөндөмдөрдү берет, искусствонун ар кандай түрлөрү боюнча чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүшөт.

Искусство аркылуу тарбиялоодо эстетикалык тарбиянын тарыхы өзгөчө орунду ээлеп келген жана ээлеп турат. Муну өткөндөгү мугалимдердин, ойчулдардын чыгармачылыгынын мисалдары жана элдик педагогиканын мисалдары менен көрсөтөлү.

Кыргыз ойчулдары жаратылыш жана коом жөнүндөгү философиялык ой-пикирлерди билдирүү менен бирге сулуулук, эстетикалык жана дене тарбия маселелери боюнча талкууларды жүргүзүшкөн. Алардын сулуулук жөнүндөгү ойлору адамдын жашоосунун белгилүү бир мезгилине багытталган, эстетикалык көз караштары бардык курактык этаптарда инсанды тарбиялоо маселелерин камтыган.

Ал эми инсанга эстетикалык тарбия берүү жөнүндөгү алдыңкы ойчулдардын, мугалимдердин ой-пикирлеринин диапазону өтө кеңири экендигин белгилей кетүү керек. Алардын эстетикалык көз караштары негизинен эмгек жана искусство, достук, адамкерчилик сыяктуу адеп-ахлактык түшүнүктөр менен тыгыз байланышта чечмеленет.

Кыргыз ойчулдары өз эмгектеринде психикалык жана адеп-ахлактык өнүгүүгө, физикалык жактан жеткилендикке өзгөчө көңүл бурушкан. Алар баланын эстетикалык сезимдерин өнүктүрүүнүн, эмгекчилдикке, өнөрдү өздөштүрүү каалоосуна жана алган билимин турмушта билгичтик менен колдоно билүүгө тарбиялоонун маанилүүлүгүн айтышты

Ошентип, эстетикалык тарбия, биринчиден, эстетикалык сапаттарды калыптандыруу процесси, тактап айтканда: сулуулукту тааный билүү, эстетикалык ишмердүүлүктүн жөндөмдүүлүгүн, көркөм табитин жана башкаларды баалай билүү жана жаратуу, экинчиден, бул ыкма, максат, милдеттер, мазмун , жаш муундарды калыптандырууда коомдун максаттарына ылайык педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн атайын даярдалган мугалимдер тарабынан аныкталуучу, пландаштырылган жана ишке ашырылуучу каражаттар жана ыкмалар менен ишке ашыруу; үчүнчүдөн, эстетикалык тарбияны, бир жагынан, эстетикалык өнүгүү процессинин негизги компоненти катары, экинчи жагынан, инсандык өнүгүүнүн бүткүл процессинин бир бөлүгү катары кароо керек; төртүнчүдөн, эстетикалык тарбиялоо процессинде адамдын эстетикалык жөндөмдүүлүгү, табити, жөндөмдүүлүгү сыяктуу коомдук сапаттарынын калыптанышы менен бирге көрүү, угуу, адамдын кыймыл-аракетинин жакшыруусу байкалат. Ошону менен бирге эстетикалык жөндөмдөрдүн калыптанышы инсандын маанилүү касиеттеринин өнүгүшүнө алып келип, анын калыптанышына таасирин тийгизген.

Мектеп эстетикалык тарбияны максатка ылайык, белгилүү системада жүргүзүүсү керек.

Мектептеги эстетикалык тарбия көркөм өнөрдүн чыгармаларындагы илеялык жана көркөмдүк биримдүүлүк принцибине негизделет. Бул көркөм өнөр каражаты менен эстетикалык жана нравалык тарбияны бирдей ишке ашырууну талап кылат. Бул принииипти кыйшаюусуз жетекчиликке алуу менен чыныгы көркөм өнөрдүн чыгармаларын жасалма чыгарма сөрөйлөрдөн ачык ажырата билүүгө өбөлгө түзө турган туруктуу идеялуулукту жана терең ишенимди окуучуларда калыптандыра алабыз.

Инсанды калыптандыруудагы илим менен көркөм өнөрдүн ага тийгизген таасиринин байланыштуулук принциби да эстегикалык тарбия системасында өтө маанилүү. Көркөм өнөр билим менен бекем байланышканда гана баланын акылын өстүрүп, сырткы дүйнө жөнүндөгү илимий түшүнүгүн калыптандырат [5].

Көркөм өнөрдүн кубулуштардын окуучуларга таасир тийгизүүчү каражат катары карап, ал эми балдарды бул таасирдин обьектиси катары кароо туура эмес. Окуучулардын өз алдынча чыгармачылыгын өстүрүү принциби да эстетикалык тарбия берүү системасында чоң мааниге ээ. Азыркы мектептеги эстетикалык тарбиянын мүдөөсү - окуучулардагы балалыкты көркөмдөп кооздоо, күндөлүк ишмердүүлүктөрүндөгү сулуулукту жаратууга, жашоо тиричиликти жакшы жакка бурууга жана өзгөртүүгө туруктуулук менен умтулууга окуучуларды үндөө. Окуучулардын өздүк чыгармачылык иштеринин мазмун, формаларынын байлыгына жетишүү эстетикалык тарбиянын жемиштүүлүгүн камсыз кылат. Азыркы мектептерде көркөм адабий студиялар, мектеп театрлары, музыканы, сүрөт өнөрүн сүйүүчүлөрдүн клубу, кечелер, концерттер ж.б. кеңири жайылган [6].

Эстетикалык тарбия адеп тарбиясы менен өтө тыгыз байланышта. Кээде бул экөөнүн арасындагы чек байкалбай да калат. Адам коомунун маданий деңгээли жогорулаган сайын бул чек жоюла берүүгө тийиш. Бара-бара адамдын эстетикасы анын этикасына айланып калууга тийиш.

Мектептеги бардык предметтерди окутууда эстетикалык тарбия ишке ашырылат. Башталгыч класстарда эле бала сулуу жазууга, сөздөрдү так айтып, сүйлөп, үн кубулта окууга үйрөнүшөт. Жакшы уюштурулган көркөм окуу башталгыч класстын окуучуларына эстетикалык тарбия берүүдө чоң ролө ойнойт.

Балдарга эстетикалык тарбия берүү алар жашаган үйдүн жана окуган мектебинин тазалыгынан, жабдууларынын кооздугунан, үйдү, мектепти көөмп турган дарак, гулзарлардын ырааттуу сулуулугунан башталат.Ү/йдү, окуган класс, кабинеттери, айбан, бөлмөлөрү жасалгалуу, таза тутулган, адамдын көңүлүн ача турган жарык, көз уялтып эстетикалык рахатка батырып турса, балдар чыгармачылык эмгекке умтулуп, шыктанып окуйт, үй эмеректерине, мектеп буюмдарына этияттап мамиле жасоого умтулуп, камдуу, чыйрак болушат. Ушундай талаптын барына бардык окуу китептери жана түрдүү окуу куралдары да жооп берүүгө тийиш [7].

Окуучуларды үй-бүлөдөгү жана мектептеги бак-дарактарды, аянтчаларды, үйдү жана мектепти жасалгалоого катыштыруу өтө маанилүү. Мындан балдардын көркөм табити гана өспөстөн, алардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрү калыптанып, кийинки иш ордун, жашаган үйүн сулуулуктун мыйзамы менен жабдуу ыгына ээ кылат.

Эстетика окуучулардын, жалпы эле адамдын жүрүш-туруш маданияты менен өтө тыгыз байланышта. Сылыктык, кичи пейилдик, жөнөкөйлүк, жупунулук, айкөлдүк өңдүү адамдагы касиеттер жашоону кооздойт, адамдардын көңүлүн көтөрүп, бактылуу кылат. Элдин көз алдында инсандын зоболосун бийик көтөрөт. Эстетикалык табити өскөн адам эне тилин жакшы билип, аны ыйык тутат. Эне тилин урматтаган, анын бай арсеналын мыкты пайдалана билген киши гана башка тилдерди да жакшы билип, ал элдин маданиятын, тарыхын өздөштүрүп, ал элдин өкүлдөрүнө сый урмат менен мамиле жасоого, ал элдин маданий баалуулуктарына башын ийип таазим кылууга умтулат. Өзүнүн жүрүш-турушу менен тегерегиндегилер үчүн ыңгайсыз кырдаал түзбөөгө далалаттанат.

Колдонулган адабияттар

10. Шацкий С.Т. Работа для будущего. Документальное повествование/ Сост. В.И. Малинин, Ф.А. Фрадкин. - М.: Просвещение, 2009. - 400 с.
11. Скатерщиков В.К. Об эстетическом вкусе. М. : Педагогика, 2019. 325 с.
12. Борисов С.В. Эстетические ценности и эстетический вкус: философский аспект // Magistra Vitae. 2003. Т 1, № 2(16). С. 138-141.
13. Бычков В.В., Маньковская Н.Б. Вкус как главная предпосылка эстетического опыта // Вестник славянских культур. 2016. Т. 40, № 2. С. 203-218.
14. Кудрявцева М.Е. Ознакомление с эстетическими категориями как условие воспитания эстетического вкуса // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. 2012. № 4(4). С. 60-63.
15. Сластенин В.А. Эстетическое воспитание // Педагогика / под ред. Ю.К. Бабанского. М. : Просвещение, 1988. С. 199-213.
16. Поспелова Ю. Л., Груздова И. В. Формирование эстетической культуры у детей младшего школьного возраста в условиях развития современного общества // Вектор науки ТГУ. Серия Педагогика, психология. 2021. № 4. С. 231-233.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети И.Ч.Исамидинов атындагы педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту, мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүү технологиялары кафедрасынын доценти, п.и.к. С.А.Конгайтиева менен Талас мамлекеттик университетинин педагогика багытынын магистри Р.Т.Токтосунова менен биргеликте жазган “**Башталгыч мектепте эстетикалык тарбия берүүнүн натыйжалуулугун өнүктүрүү маселелерин чечүү жолдору”** илимий макаласына жазылган

УДК:378.05

Кочоралиева Б.А., Бабаназарова С.Ж., Жакыпов А.И.

Кочоралиева Б.А., Бабаназарова С.Ж., Жакыпов А.И.

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ КӨНДҮМДӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
FEATURES OF READING SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Аннотация: *Социалдык-экономикалык турмушта болуп жаткан олуттуу өзгөрүүлөр мектептин ишмердүүлүгүндө чагылдырылат, ал коомдун, ата-энелердин билим берүүнүн сапатын жогорулатуу боюнча өсүп жаткан талаптарын канааттандыруу үчүн өзгөрүшү керек. Макалада окуучулардын окуудагы жетишпегендиктерин жоюу, окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн айрым педагогикалык шарттар, ошондой эле мугалимдердин кесиптик өсүшү каралган. Эгерде ар бир окуучу үчүн педагогикалык шарттар туура түзүлсө, башталгыч класстын окуучуларынын окуудагы жетишпестигин минимумга чейин азайтууга болот. Балдар окууга кызыгышат, окуу көндүмдөрү өнүгөт. Билим берүү процессинин субъекттеринин оптималдуу өз ара аракеттенүүсү үчүн башталгыч класстын окуучуларынын социалдык жана когнитивдик өзүн-өзү баалоосун, окуу көндүмдөрүн жогорулатуу үчүн педагогикалык шарттарды сактоо сунушталат.*

Негизги сөздөр*: окуучу, шарт, тарбиячы, ата-эне, окутуу, кызыгуу, сабак, колдоо, окуу көндүмдөрү, өзүн-өзү баалоо.*

Аннотация*: Существенные изменения, происходящие в социально-экономической жизни, отражаются в деятельности школы, которая должна измениться для удовлетворения требований общества, родителей по повышению качества образования. В статье рассматриваются некоторые педагогические условия для преодоления недостатков в обучении учащихся, развития навыков чтения, а также профессионального роста педагогов. При правильном создании педагогических условий для каждого ученика можно свести к минимуму неуспеваемость учащихся начальной школы. Дети интересуются чтением, развиваются навыки чтения. Для оптимального взаимодействия субъектов образовательного процесса рекомендуется поддерживать социально-познавательную самооценку учащихся начальных классов, педагогические условия для повышения навыков чтения.*

Ключевые слова*: ученик, педагог, родители, обучение, интерес, урок, поддержка, навыки чтения, самооценка.*

Окутуунун сапаты болуп дидактикалык сабак саналат — мугалимдин жана окуучулардын ишинин эң көрүнүктүү бөлүгү. Сабактын мазмунуна жана аны өткөрүү методикасына коюлган талаптар менен аныкталган чоң даярдык иштери жүрөт. Заманбап сабак мугалимдин жана окуучулардын алдында коюлган жаңы милдеттер менен айырмаланат, билимди өз алдынча алуу, маалымат чогултуу, гипотезаларды аныктоо, жыйынтык чыгаруу жөндөмдөрүн калыптандыруучу ыкмаларды жана методдорду окутууда колдонуу менен зарылчылыгы келип чыгат. Окутуу методикасы, дидактика жаатындагы эмгектер бүгүнкү окуучунун өз алдынча окуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кыла турган универсалдуу иш-аракеттердин калыптанышын талап кылат. Демек, азыркы билим берүү процессинде эң оптималдуу мамиле компетенттүү мамиле деп эсептелет. Мугалим окуучулардын окуудагы

жетишпегендиктерин жоюу жана окуучуларды өз алдынча жаңы билим алууга жана өздөштүрүүгө көндүрүүгө багытталган чыгармачылык иш-аракеттерге алып барышы керек. Мунун баары коомдун жана билим берүүнү башкаруунун жаңы талаптарына жооп берген билим берүүнүн сапаттуу жаңы деңгээлин камсыз кылууну камтыган окутуунун жаңы моделине өтүүнүн зарылдыгы келип жетилгенин көрсөтүп турат [1;3].

Азыркы этапта иштин негизги максаты, алардын жеке өзгөчөлүктөрүн аныктоо боюнча педагогикалык кызматкерлердин кесиптик өсүшү үчүн педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу жана түзүү менен байланышкан [6].

Бул иште педагогикалык шарттар деп биз педагогикалык иш-чаралардын тутумун түшүнөбүз, алар өз жыйындысында окуучулардын жетишпегендигинин алдын алууга багытталган мугалимдер менен ата-энелердин педагогикалык өз ара аракеттенүүсүнүн өзгөчө технологиясын түзөт. Окуучулардын окуудагы жетишсиздигин алдын алуу үчүн мугалимдер менен ата-энелердин өз ара аракеттенүүсүнүн эң маанилүү шарттары аныкталды [7].

Биринчи педагогикалык шарт - окуучулардын окуудагы жетишпегендиктерин жоюуга багытталган мугалим менен окуучунун, мугалим менен ата-энелердин кызматташтыгын уюштуруу болуп саналат. Педагогикалык колдоону ишке ашыруу үчүн башталгыч класстын мугалиминин сабаттуу түзүлгөн сабагы негиз болот, ал билимдин сапатын жогорулатуу жана билим берүү процессинде таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү жөнүндө дайыма кам көрүүгө багытталган [2]. Мындай позицияны ишке ашыруу мугалимдин кызматташуу атмосферасын түзүү болуп саналат:

- адамзат маданиятынын негиздерин өздөштүрүүдө коом менен окуучунун ортосундагы руханий байлык;
- ар бир баланын өзүн көрсөтүүсү жана өнүгүүсү үчүн шарттарды уюштуруучу;
-күнүмдүк турмушту жана ишмердүүлүктү уюштурууда, коомдун социалдык-экономикалык турмушун түшүнүүдө, кесиптик багыттоодо жардамчы, консультант;
- педагогдордун, үй-бүлөнүн, социумдун тарбиялануучулардын калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир этүүчү бардык тарбиялоо институттарынын күч-аракеттеринин координатору;
-топто жагымдуу микрочөйрөнүн жана моралдык-психологиялык климаттын жаратуучусу.

Мугалим тарабынан уюштурулган ата-энелердин жекече жолугушуулары чоң мааниге ээ.

Окуучулардын жетишкендиктерин жогорулатуу үчүн иш-чаралардын комплекси болуш керек: сабактан тышкаркы иш-чаралар, ата-энелер менен иштөө, сабак учурунда мугалимдин иши, мектептеги тарбиялык иштер. Класс жетекчисине окуудан артта калган окуучунун үй-бүлөсүндөгү жагдай кызыктырышы керек. Бул үчүн ата-энелер менен жолугушуулар өткөрүлөт, баланын базалык билимин өздөштүрүүсүн жакшыртуу үчүн биргелешкен аракеттер иштелип чыгат. Тажрыйба көрсөткөндөй, мугалим тарабынан педагогикалык колдоо тактикасы бир нече факторлордон көз каранды: көйгөйдүн татаалдыгы, окуучунун психологиялык жана дене-бой абалы, эмгекке болгон позитивдүү мамиленин болушу, активдүүлүгү ж.б. Эгерде кызматташууга педагогикалык колдоо тактикасы мугалим тарабынан туура тандалса, ал баланын ийгиликке умтулуусуна жана жалпысынан анын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [8].

Экинчи педагогикалык шарт - ата-энелер тарабынан балдардын кызыгуусун педагогикалык жактан колдоо. Көптөгөн мугалимдердин жана психологдордун эмгектеринде окуучулардын жогорку окуу натыйжаларына жетишүүдө когнитивдик кызыкчылыктын ролу белгиленет.

Когнитивдик кызыгуу - бул окутуунун жалпы мамилесин түзүүнүн натыйжалуу каражаты, анын жардамы менен мугалим окуучунун аң-сезиминде билимди өздөштүрүүнүн ийгилигинин маанилүүлүгүн түшүнүүнү калыптандырат. Мындан тышкары, дидактикалык каражат катары баланын таанып-билүүчүлүк кызыгуусу мугалимге окутуу процессинин маселесин чечүүгө мүмкүндүк берет, ал педагогдон өзгөчө көңүл бурууну талап кылат [5]. Демек, балдарды окутууда педагогикалык колдоо, окутуунун оң натыйжасына жетишүүгө окуучулардын кызыгуусун арттыра турган мүмкүндүк берет.

Педагогикалык колдоо мугалимдин жана ата-энелердин когнитивдик кызыгууну сактоо жана өнүктүрүү боюнча иш-аракетинин технологиясы катары инсандын ички эркиндигинин принцибин эске алышы керек. Демек, кандайдыр бир билим жана чеберчилик тутумуна ээ болгон бала окууга болгон кызыгуусуна жана өзүн-өзү жүзөгө ашырууга болгон каалоосуна таянып, алар менен эркин иштей алышы керек. Мугалим жардам бериши керек: билимдин жана сабатсыздыктын деңгээлин аныктоо, өз алдынча чечим кабыл алууга үйрөтүү, окуу иш-аракеттеринин ийгилигин камсыз кылууда.

Үчүнчү педагогикалык шарт — предметтик-өнүгүү чөйрөсүн түзүү. Предметтик-өнүгүү чөйрөсү деп белгилүү бир мейкиндик түшүнүлөт, уюштуруу жагынан жол-жоболоштурулган жана предметке бай, баланын таанып-билүү, баарлашуу, эмгек, дене-бой жана руханий жактан өнүгүү муктаждыктарын канааттандыруу үчүн ылайыкташтырылган.

Сабак - өнүгүү чөйрөсүнүн байкалуучу бөлүгү болуп саналат, ага чейин сабактын мазмунуна жана аны өткөрүү методикасына карата иштери жүргүзүлөт. Заманбап сабакка жаңы талаптар коюлат, алар мугалимдин жана окуучулардын алдында өз алдынча билим алуу, гипотеза жана божомолдорду аныктоо, жыйынтык чыгарууда көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн зарыл болгон турмуштук маанилүү компетенцияларды калыптандыруу милдеттерин коюшат. Бүгүнкү окуучуга өз алдынча окууну уюштуруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кыла турган универсалдуу компетенциялар түзүлүшү керек. Демек, азыркы билим берүү процессинде системдүү иш-аракет каралат. Бул ыкмага ылайык, башталгыч класстын мугалими жаңы билимдерди өз алдынча алууга жана окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүгө багытталган ишмердик мамиленин, чыгармачылык иштин үлгүсү катары бериши керек. Бул учурда, мисалы, окуяны колдонот, фильмдерди көрсөтүү, радио же телекөрсөтүү аркылуу берүү же болбосо окуучулардын окуу материалын китеп менен иштөөгө, көйгөйлөрдү чечүүгө жана окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүсүн стимулдайт. Кийинки сабактарда окуу материалынын үстүндө иштөөнү улантуу, аны бекемдөө жана тереңдетүү, кеңири жана ар кандай кырдаалдарда окуучулар менен атайын көнүгүүлөрдү өткөрүү, материалды бир нече сабактардын жүрүшүндө толук өздөштүрүүгө системалаштыруу зарыл экени берилет[5].

Төртүнчү педагогикалык шарт - үй-бүлөдө жана мектепте окуучулардын мотивациялык-психологиялык ыңгайлуулугун түзүү. Баланын турмуштагы курчап турган реалдуулук менен болгон мамилесинин кеңири чөйрөсүнөн келип чыккан окуулардын социалдык мотивдерин калыптандыруу болуп саналат.

Мотивдердин калыптанышына үй-бүлөдөгү баланын жашоо шарты, анын айланадагы чоңдор менен болгон мамилеси, мектептеги абалы, мугалимдер жана жолдоштор менен болгон мамилеси, ошондой эле окутуунун технологиясы таасир этет. Окуунун социалдык мотивдери баланын негизги умтулуулары жана муктаждыктары, анын негизги багыты менен байланыштуу болот. Окутуунун мындай социалдык мотивдери баланын жашына, ошондой эле анын жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша ар кандай конкреттүү мүнөзгө ээ. Алар мугалимдин же ата-эненин мактоосуна ээ болууга умтулуусун, класста мыкты болууга, жолдошторунун арасында кадыр-баркка ээ болууга умтулуусун билдирип, келечектеги кесиптин кыялдары менен байланыштырышы мүмкүн.

Адабияттар:

1. Бахрамова Г. А. Формирование инновационной деятельности учителей в процессе организации методической работы в школе: Дисс. ... канд. пед. наук. Шымкент, 2010. 135 с.
юшеева, Н.К. Результаты обучения: сущность, содержание и методика описания[Текст] / Н.К. Дюшеева// Известия КАО. – Бишкек, 2014. – № 2 (30). – С. 63-70

3. Недбаева С. В. Становление и развитие личностно-ориентированной психологической практики в российском образовании: Дисс. ... д-р психол. наук. Ставрополь, 2001. 361 с.

3. Мамбетакунов, Э.М. Методология и качество педагогических исследований[Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2006. – 108 с.

5. Маттес Г. О. Роли психодиагностики в преодолении неуспеваемости школьников // Вопросы психологии. 1984. №4. С. 152-154.

6. Старикова Л. Д., Стариков С. А. Методология педагогического исследования. М.: Юрайт, 2017. 348 с.

7. Ковров В. В., Оганесян Н. Т. Обеспечение психологической безопасности в начальной школе // Педагогика, 2014. №4. С.58-65.

8. Ковров В. В. Современные вызовы психологической безопасности образовательной среды // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 2013. №158. С. 56-57.

УДК 004.9

Мадраимова Жылдыз Исаковна
И.Арабаев атындагы КМУ, Дүйнөлүк тилдер жана
эл аралык мамилелер институту, фундаменталдык жана прикладдык лингвистика

кафедрасы, доцентинин м.а.
Мадраимова Жылдыз Исаковна
КГУ им.И.Арабаева, Институт мировых языков и международных отношений,
кафедра фундаментальной и прикладной лингвистики, и.о.доцента
Madraimova Zhyldyz Isakovna
Acting Associate Professor
Kyrgyz State University named. Araba

ОНЛАЙН РЕЖИМИНДЕ БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНИН АЙРЫМ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

SOME PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE DIGITAL SPACE

Аннотация: Коронавирус пандемиясы өлкөбүздүн бардык билим берүү мекемелеринде билим берүү процессинде олуттуу өзгөрүүлөрдү жасады. Бул макалада мугалимдерге онлайн режиминде билим берүүгө жардам берүү үчүн веб-баракчаларды түзүү жана ар кандай интернет кызматтарын пайдалануу түшүнүгү талкууланат.

Аннотация: Пандемия коронавируса внесла значительные изменения в учебный процесс во всех образовательных учреждениях нашей страны. В данной статье рассматривается понятие создания веб-страниц и использования различных интернет услуг в помощь преподавателям в условиях онлайн обучения.

Abstract: The coronavirus pandemic has made significant changes in the educational process in all educational institutions of our country. In his article is discussed the concept of creating web pages and using various Internet services to help teachers in online learning.

Негизги сөздөр: онлайн, интернет, веб баракча, билим берүү процесси, санариптештирүү, маалыматтык технологиялар, билим берүү чөйрөсү.

Ключевые слова: онлайн, интернет, веб-страница, учебный процесс, цифровизация, информационные технологии, образовательная среда.

Key words: online, internet, web page, educational process, digitalization, information technology, educational environment.

Сегодня, как и во всем мире пандемия коронавируса ввела свои коррективы и в образовательную среду. Сегодня большинство учебных заведений закрыто из-за боязни распространения опасного вируса, школы и вузы переходят на режим онлайн-обучения.

Буквально за несколько дней преподаватели со всего мира перевели учебные процессы в цифровую форму. Миллионы учащихся стали получать образование удалённо, а учителя отказались от лекционной формы обучения. При этом цифровые решения в сфере образования ранее использовались не так активно, как может показаться. Пандемия сыграла роль своеобразного стресс-теста и вновь подняла вопрос «цифрового неравенства», напомнив, что у **40%** населения земли до сих пор нет доступа к сети интернет. По мере постепенного перехода системы образования к онлайн-обучению начали проявляться недостатки отсутствия ИТ-стратегии в вузах.

В нашей стране также проявились «бреши» в цифровизации образовательных учреждений. Студенты, переведенные на удаленный режим, столкнулись с проблемой дефицита интернет связи в отдаленных регионах республики. Для того, чтобы участвовать в онлайн обучении, некоторым из них приходилось выезжать в районные центры и получать доступ к этим занятиям.

Также проблема цифровизации образования коснулась и преподавателей преклонного возраста, которые из-за пандемии были вынуждены работать удаленно.

Здесь в помощь нашим преподавателям оказала огромную услугу глобальная сеть интернет, в которой осуществляются интерактивные действия, что подразумевает коммуникацию, активные взаимодействия между двумя и более личностями. В просторах интернета находятся множество печатных изданий в электронном формате, что сильно облегчает учебный процесс школьников, студентов и не только.

На просторах интернета можно воспользоваться различными Веб-сайтами, которыми в настоящее время обладает почти каждое большое предприятие, библиотеки, университеты, образовательные центры и т.д.

С помощью интернет страниц преподаватели обмениваются опытом, получают доступ к электронной библиотеке, поддерживают связь со студентами, предоставляя информационную и серверную поддержку, находят новых заинтересованных слушателей, и таким образом увеличивают знания и опыт в преподавании тех или иных дисциплин.

Веб-технологии – это комплекс программных методов для получения информации пользователем с помощью применения персонального компьютера. Другими словами, это средство доставки какой-либо информации, которая нацелена на решение определенных задач. Благодаря универсальному и понятному для человека интерфейсу пользователь может с легкостью понимать тексты, заголовки, ссылки на другие страницы, изображения и т.д. В настоящее время, все персональные компьютеры обеспечены специальными программами для работы в веб-интерфейсе, эти специальные программы называются браузерами. Браузеры были разработаны для работы с большим количеством информаций и быстрого просмотра веб-страниц в просторах интернета [1];

Благодаря быстрому распространению сотовых сетей, а в особенности стандартов 3G и 4G, снижению цен на трафики и развитию социальных сетей количество пользователей Интернета в начале 2020 года превысило 4, 5 млрд. человек. Интернет сильно облегчает жизнь современного человека, предоставляя ему доступ к любой интересующей его информации, открывая всё новые и новые возможности, делая расстояние для человека незаметным.

Интернет – это быстрорастущая среда, а сайты – это одни из составляющих всемирной паутины. В настоящее время веб-технологии шагнули далеко вперед и изменили представление людей об информации, получении информации и о ПК в целом. Из-за непрерывной конкуренции между разработчиками технологий, такие профессии как веб-разработчик и программист стали одним из самых востребованных профессий. Интерес людей к IT-технологиям возрастает с каждым годом и тому есть множество причин. Специалисты веб-разработки отлично знают, что инструменты IT-профессий быстро заменяются новыми и многим специалистам приходится отслеживать за их быстрым развитием, и не упустить из виду пусть даже мельчайшее изменение.

Веб-сайт (от англ. «Website»; «web» означает паутина, «site» - место) - это один и более соединенных между собой веб-страниц. Пользователи воспринимают этот массив как единое целое.1 Доступ к сайтам совершается по протоколу HTTP, в основном осуществляет передачу произвольных данных. Он был разработан с целью предоставления пользователям прямого доступа к веб-сайтам.

Веб-сайты под общим доменным именем, адресом IP могут быть доступны в любой сети компьютера. Это система документов, кодов и файлов в электронном виде, принадлежащий как к крупной организации, так и одному человеку, но только одно физическое лицо может зарегистрировать на себя сайт. Веб-сайты имеют собственные названия, подлежащие охране по закону об авторском праве. Веб-страниц или документов на сайте может быть как одно, так и несколько, которых связывают не только ссылки, но и общая тема. Если излагать информацию простыми словами, то веб-сайт – это книга, а страницы данной книги – это веб-страницы. Веб-страницы – составляющие веб-сайта, размеченные на языке разметки гипертекста или же HTML. Перед тем как отображаться на мониторах компьютеров загружаются на персональные компьютеры и обрабатываются веб-обозревателями (браузерами). Веб-сайты – многофункциональны. Они функционируют в различных целях, например: в развлекательных, информационных, образовательных (размещение новостей, интересных публикаций, статей), ознакомительных (ознакомление заинтересованных с фирмой/компанией, предоставляемыми услугами или товарами и т.д.), узкоспециализированных (посвящаются к определённой проблеме/задаче).

Абсолютно все сайты создаются с помощью языка гипертекстовой разметки HTML (HyperText Markup Language). Язык HTML является фундаментом сайта, с помощью которого создавались и продолжают создаваться новые сайты. С помощью базовых инструментов язык разметки документов определяет, как должен выглядеть будущий веб-сайт, другими словами он сообщает браузеру о том, какие на странице есть элементы (ссылки, тексты, изображения и т.д.). Документы размеченные на языке гипертекстовой разметки после того как загружаются пользователем на ПК начинают обрабатываться веб-обозревателем (браузером), после чего файлы отображаются на устройствах оперативной визуальной связи [2].

Язык HTML наполняет контент страницы мультимедийными данными (тексты, изображения, видео, аудио, анимированные графики), создаёт гиперссылки и т.д. Внешний вид сайта, созданного только с HTML, будет невзрачным, потому что оформляются с помощью стандартных стилей браузеров. Из недостатков при работе с HTML является то, что пользователю приходится применять сложные форматирования, как изменение шрифтов от абзаца к абзацу, изменения цвета текста, форматирование различных таблиц и т.д. Но эта проблема была давно решена, чтобы не нагружать HTML документ огромным количеством команд, была разработана каскадная таблица стилей или же CSS. Таким образом, чтобы создать полноценный сайт одним языком, предназначенного для описания гипертекстовых документов не обойтись, т.к. для придания более благовидного облика сайта потребуется CSS (Cascading Style Sheets). Если представить создание сайта как постройку дома, то для начала нам понадобится чертёж план, что и где будет находиться и HTML как раз таки выполняет эту функцию, т.е. роль чертежа для нашего сайта. И уже потом мы будем решать, как будут выглядеть наши стены, окна и двери, а эту функцию выполняет CSS [3].

В форматах документов HTML содержатся различные теги для разметки и тексты. Всемирно известная организация WWW поддерживает абсолютно все теги, которые были записаны по стандартам этой международной организации. Самая первая версия языка была разработана Тимом Бернерсом-Ли примерно в 1991 году, когда он работал в CERN (Швейцария), а самой последней и мощной версией HTML на сегодняшний день является HTML5, опубликованная в 2014 г. Связанными программами являются Chrome, Internet Explorer, Opera, Firefox и другие. HTML код можно посмотреть у любого веб-сайта нажатием правой кнопкой мыши в интерфейсе сайта и выбираем пункт «просмотр кода страницы», после чего на мониторе отображается исходный код.

В настоящее время создание сайта намного проще. Даже можно обойтись без углублённых знаний и навыков в программировании. Всё благодаря разработке новых технологий в сайтостроении, благодаря чему может создать качественный веб-сайт любой желающий и к тому же за короткий промежуток времени. В условиях пандемии образовательный процесс нашей страны претерпевает значительные изменения, и в будущем будем надеяться, что преподаватели не будут сталкиваться с трудностями освоения компьютерными технологиями и веб –навигацией в глобальной среде.

Список использованных источников:

1. Нежурина М. И. Интернет-обучение : технологии педагогического дизайна. - М. : Камерон , 2004. - 216 с.

льнев А. С. Использование новых технологий в дистанционном обучении // Актуальные проблемы современной науки. - 2011. - N 1. - С. 96.

3. Дакетт, Джон HTML и CSS. Разработка и дизайн веб-сайтов / Джон Дакетт. - М.: Эксмо, 2013. - 480 с.

4. Сартбекова Н.К. Преимущество применения мультимедийных технологий в образовательной сфере //Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №4/2017 (4).с.18-20.

5. Сартбекова Н.К. К вопросу интеграции цифрого обучения в процессе преподавания английского языка// Сартбекова Н.К., Чыланбекова Н. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2020. с.236-242.

УДК

Мотукеева Алина Ишенбековна

И. Арабаев атындагы КМУ, психология кафедрасы, аспирант

Мотукеева Алина Ишенбековна

КГУ имени И. Арабаева, кафедра психологии, аспирант

Motukeeva Alina Ishenbekovna

АДАМ ЖАШООСУНДАГЫ ПСИХОЛОГИЯНЫН РОЛУ ЖӨНҮНДӨ
О РОЛИ ПСИХОЛОГИИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

ABOUT THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN HUMAN LIFE

Аннотация: В этой статье рассматривается о роли психологии в жизни человека. Психология, как наука о разуме и поведении, представляет собой удивительное поле исследований, способное раскрывать тайны человеческого разума и поведения. Изучение этой науки может приносить пользу не только профессиональным психологам, но и каждому человеку, стремящемуся понять себя и окружающий мир. Также в этой статье проанализированы несколько ключевых причин, по которым изучение психологии является ценным и важным для каждого.

Аннотация: Бул макалада психологиянын адамдын жашоосундагы ролу каралат. Психология, акыл жана жүрүм-турум жөнүндөгү илим катары, адамдын акылынын жана жүрүм-турумунун сырларын ачууга жөндөмдүү укмуштуудай изилдөө талаасы. Бул илимди изилдөө психологдорго гана эмес, өзүн жана курчап турган дүйнөнү түшүнүүгө умтулган ар бир адамга пайдалуу болушу мүмкүн. Ошондой эле, бул макалада психологияны изилдөө ар бир адам үчүн баалуу жана маанилүү болгон бир нече негизги себептер талданган.

Abstract: This article discusses the role of psychology in human life. Psychology, as the science of mind and behavior, is an amazing field of research capable of revealing the secrets of the human mind and behavior. The study of this science can benefit not only professional psychologists, but also every person who seeks to understand himself and the world around him. This article also analyzes several key reasons why the study of psychology is valuable and important for everyone.

Негизги сөздөр: роль, психология, акыл илими, жүрүм-турум, табышмак, адамдын акылы, курчап турган дүйнө.

Ключевые слова: роль, психология, наука о разуме, поведение, тайна, человеческий разум, окружающий мир.

Keywords: role, psychology, science of mind, behavior, mystery, human mind, the world around.

Изучение психологии дает возможность лучше понимать свои эмоции, мысли, мотивации и поведенческие паттерны. Это позволяет не только лучше осознавать свои собственные реакции на события, но и развивать навыки саморегуляции. Чем глубже понимание самого себя, тем легче принимать обоснованные решения и строить счастливые и здоровые отношения. Психология помогает понимать не только себя, но и других людей. Изучение механизмов межличностного взаимодействия, коммуникации и конфликтов обогащает навыки общения. Умение воспринимать и понимать точку зрения других людей способствует разрешению конфликтов и созданию гармоничных отношений.

Для тех, кто решает связать свою карьеру с психологией, это изучение становится неотъемлемой частью профессионального роста. Психологи могут работать в самых разнообразных областях, таких как клиническая практика, образование, бизнес, спорт и многие другие. Знание психологии открывает двери к широкому спектру профессиональных возможностей.

Изучение психологии способствует развитию эмпатии и толерантности. Понимание разнообразия человеческих опытов и психологических особенностей помогает строить более

справедливое и уважительное общество. Эти качества важны не только для индивида, но и для общества в целом.

Жизнь постоянно меняется, и умение адаптироваться к новым условиям – важный навык. Психология предоставляет инструменты для понимания и преодоления стрессов, а также разработки стратегий адаптации к переменам. Это особенно важно в современном быстро меняющемся мире.

В целом, изучение психологии – это путешествие в мир человеческой психики, которое может принести множество выгод как в личной, так и в профессиональной жизни. Разгадывая тайны разума, мы открываем для себя новые горизонты понимания себя и окружающего мира. Неважно, является ли психология профессией или просто увлечением, она предоставляет ценные инсайты, способствующие более глубокому и осмысленному существованию.

Человеческий разум, со своими многогранными аспектами и тайнами, представляет собой захватывающую территорию для исследования. Именно в этом стремлении к пониманию тайн разума зарождается наука, которая стала невероятным источником удивления и открытий – психология [1]. Одной из ключевых тайн, которую разгадывает психология, является вопрос о том, как мы воспринимаем и интерпретируем мир вокруг нас. Наука изучает, как наши чувства, восприятие и мышление взаимодействуют, формируя наше мироощущение. Разгадывание этой тайны помогает понять, почему мы видим мир именно так, как видим.

Психология также бросает свет на тайны эмоций – мощных и сложных сил, двигающих человеческим поведением. Исследование эмоций открывает перед нами внутренний мир чувств, помогая понять, как они влияют на наши решения, отношения и общий опыт жизни. Разгадывание тайны разума включает в себя и изучение механизмов принятия решений. Почему мы выбираем определенные варианты, как формируются наши предпочтения и как мы взвешиваем альтернативы – все это вопросы, на которые отвечает психология, предоставляя ключи к пониманию наших собственных действий. Через призму психологии мы также рассматриваем, как человек взаимодействует с окружающим миром и социальной средой [7]. Это включает в себя анализ межличностных отношений, культурных влияний и воздействия окружающей среды на формирование наших убеждений и ценностей.

Одной из наиболее загадочных тайн разума является бессознательное. Психоанализ и исследование подсознания позволяют нам бросить взгляд на те части разума, которые могут оставаться скрытыми от нашего осознания, но влияют на наше поведение. Разгадывание тайны разума не только позволяет понять свой собственный внутренний мир, но и служит мощным инструментом личностного развития. Знание себя и своих психологических механизмов открывает возможность лучшего управления своей жизнью и собственным развитием. Так, психология предоставляет нам ключи к тайнам разума, поддерживая наше стремление к пониманию себя и мира вокруг. И это не просто научные исследования, а путешествие в глубины человеческой психики, которое приносит нам новые знания, способствует развитию и помогает более осознанно и гармонично жить [3].

Сегодня мир нуждается в хороших специалистах в области психологии. В современном мире мы сталкиваемся с уникальными вызовами и стрессами, которые делают наше психическое здоровье более уязвимым. Это одна из причин, по которой мы видим взрывной рост числа профессиональных психологов. Почему увеличивается количество специалистов в области психологии и их роль становится все более важной в нашем обществе?

Сегодня все больше людей осознают, что забота о своем психическом здоровье так же важна, как и забота о физическом. Открытость к обсуждению проблем психического характера становится более распространенной, что влечет за собой повышенный спрос на услуги психологов. Быстрый темп современной жизни, конфликты, трудности в работе, и экономические неопределенности могут создавать существенное напряжение. Психологи помогают людям справляться с этими стрессами, разрабатывать стратегии приспособления и находить психологические ресурсы для решения проблем. Развитие психотерапии и новых методов лечения психических расстройств сделало психологическую помощь более эффективной и доступной. Это привлекло больше людей к поиску помощи у психологов, так как теперь существуют разнообразные и адаптированные методы работы с различными проблемами [5]. Общество все более открывается к диалогу о ментальном здоровье. Пропаганда психологической грамотности в СМИ, образовательные программы, и кампании по борьбе со стигматизацией психических расстройств, способствуют тому, что больше людей обращают внимание на свое психическое благосостояние и обращаются за помощью к специалистам. Психология становится все более многогранной и разветвленной областью. Специалисты в области спортивной, клинической, организационной и других разновидностей психологии предоставляют уникальные услуги, адресованные различным аспектам жизни и деятельности человека [2].

Сегодняшние вызовы требуют нового взгляда на заботу о себе и окружающих. Психологи становятся неотъемлемой частью этого процесса, предоставляя не только лечение, но и поддержку и навыки, необходимые для эффективного управления жизненных трудностей. Рост числа психологов в обществе свидетельствует о том, что мы осознаем важность ухода за своим психическим здоровьем и готовы воспользоваться помощью профессионалов в этом нелегком, но важном путешествии.

Психология, как наука о разуме и поведении, на протяжении своего существования прошла значительное развитие, открывая новые горизонты в понимании человеческой природы. Сегодня психология развивается с разных сторон, стремясь раскрывать все более сложные аспекты человеческой психики. Современная психология все больше интегрирует новые научные методы и технологии в исследования. Нейронаука, компьютерные моделирования и методы обработки данных позволяют более глубоко понимать взаимосвязь между мозгом и поведением, а также эффективнее проводить исследования в различных областях психологии. Психология также постоянно совершенствует свои теории и методы в изучении мозга и психики. От психоанализа до когнитивной и поведенческой психологии, различные школы мышления помогают создать более полное представление о том, как работает наш разум и какие факторы влияют на наше поведение. Современная психология уделяет больше внимания индивидуальному разнообразию и контексту. Изучение психических процессов уникальных личностей в различных средах позволяет лучше понять, как факторы, такие как культура, социальная среда и генетика, влияют на развитие личности. Клиническая психология и психотерапия постоянно развиваются, интегрируя новые методы лечения и подходы [6]. Терапевты сегодня используют не только традиционные методы, но и современные технологии, такие как онлайн-терапия, что делает помощь доступной и эффективной для большего числа людей. Психология в области бизнеса и организаций также активно развивается. Исследования в этой области помогают лучше понимать мотивацию

сотрудников, эффективность командной работы и принятие решений в организационной среде

Психология продолжает эволюционировать, а ее развитие становится ключевым элементом постижения тайн человеческой природы. Также сегодня стремительно развивается цифровая психология, которая раскрывает тайны нашего разума по нашей дате рождения. Интеграция новых технологий, более глубокое понимание мозга и учет контекстуальных факторов помогают создать более полную картину человеческой психики. На пути к новым открытиям и пониманию мышления и поведения, психология продолжает оставаться в центре научных исследований и повседневной жизни.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ:

1. Аверин, В. А. Психология личности: учеб. пособие / В. А. Аверин. СПб., 2001.
2. Бабаева, Д. Духовная психология: почему классические подходы сегодня не работают, Ютуб канал Бабавой Д.
3. Бурлачук, Л. Психодиагностика. - СПб: Питер, 2002
4. Кожамжаров, Ж.М. Ютуб канал
5. Левин, К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин. СПб., 2000.
6. Марцинковская Т.Д., История психологии: учебник – 9-е изд., - Академия, 2009.
7. Сартбекова Н.К. “Манас” эпосундагы мифологиялык түшүнүктөр //Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2021. с.236-242. // Сартбекова Н.К., Айталиева Т.К.
8. Сартбекова Н.К. // Трудности перевода специальных терминов с английского языка на русский. (статья) // Вестник 3(29) КГУСТА с.222-226. Бишкек 2010.
9. Столяренко, Л.Д. Основы психологии: учебное пособие для студентов вузов – 3-е изд., перераб. и доп. - Ростов н/Д, 2000.

УДК

Мотукеева Алина Ишенбековна
И. Арабаев атындагы КМУ, психология кафедрасы, аспирант
Мотукеева Алина Ишенбековна
КГУ имени И. Арабаева, кафедра психологии, аспирант
Motukeeva Alina Ishenbekovna

ИЧКИ ЭНЕРГИЯ ЖАНА АНЫН КАСИЕТТЕРИ ЖӨНҮНДӨ
К ВОПРОСУ ВНУТРЕННЕЙ ЭНЕРГИИ И ЕЕ СВОЙСТВ
ON THE ISSUE OF INTERNAL ENERGY AND ITS PROPERTIES

Аннотация: Бул макалада ички энергия жана анын касиеттери маселелери каралат. Жан дүйнө тынчтыгын аң-сезимдин жана аң-сезимдин алдындагы энергиясы түшүнүү катары сыяктуу талданды. Аң-сезим жана аң-сезимдин алдындагы бул биздин ойлорубузду,

сезимдерибизди жана иш-аракеттерибизди калыптандыруучу акылдын эки фундаменталдык чөйрөсү. Ошондой эле, адамдын акылы иштеген эки деңгээл каралат, ар бири дүйнөнүн кабылдоосун калыптандырууга жана ага жооп берүүгө салым кошот.

Аннотация: В этой статье рассматривается вопросы внутренней энергии и ее свойств. Проанализировано спокойствие души, как понимание энергию сознания и подсознания. Сознание и подсознание представляют собой две фундаментальные сферы разума, которые взаимодействуют, формируя наши мысли, эмоции и действия. Также, рассматривается два уровня, на которых работает человеческий ум, каждый внося свой вклад в формирование восприятия мира и реагирование на него.

Abstract

Негизги сөздөр: ички энергиялар, касиет, жан дүйнө тынчтыгы, аң-сезим, аң-сезимдин алдындагы, фундаменталдык чөйрө, акыл, эмоция, аракет.

Ключевые слова: внутренние энергии, свойство, спокойствие души, сознание, подсознание, фундаментальная сфера, разум, эмоция, действие.

Что такое энергия? В различных науках понятие энергии трактуется по-разному. По определению английского ученого Томаса Юнга «Энергия» — это скалярная физическая величина, показывающая, какую работу может совершить тело, или какое количество теплоты выделить [8]. Энергии различаются по форме движения материи:

- Механическая
- Тепловая
- Химическая
- Электрическая
- Световая
- Ядерная
- Магнитная

Все они применяются в нашей жизни и измеримы. Но что касается внутренних энергий, которые присваиваются человеку природой при его рождении, которые определяют его характер, способности, слабые и сильные стороны, влияют на его психическое состояние? Человеческая психика не производит энергию, она заложена в человеке. Об этом еще в древности говорили китайские врачи. Они считали, что здоровье человека зависит от жизненной энергии Ци, которая циркулирует в теле человека по особым энергетическим каналам. В Древней Греции рассматривались мировоззренческие позиции в отношении сопряжения энергии человека с его деятельностью. Немного позднее ученые-естествоиспытатели взялись за практическое изучение феномена энергии и прошли путь от учения о животной энергетике к постижению психической энергии человека [3].

Так, сегодня понятие энергии широко используется во многих областях, в том числе и психологии. «Психическая энергия» — термин, предложенный З. Фрейдом для описания специфики перемещения внимания, интереса и привязанности с одного объекта (или текущей деятельности) на другой [9]. Но это понятие принадлежит классической психологии. В современном быстроменяющемся мире, где технологии преобразуют нашу жизнь, а стрессы

становятся неотъемлемой частью повседневности, роль психологии становится более актуальной и неотложной. Классическая психология не справляется с все более растущими потребностями человеческой психологии. Поэтому сейчас необходимо активно внедрять новые подходы и, конечно же, всесторонне изучать мировые тенденции. Сегодня главным объектом в психологии являются энергии человека, которые изучаются с разных сторон, в том числе и с точки зрения цифровой психологии.

Цифровая психология изучает психику человека с учетом его внутренних энергий, заложенных природой при его появлении на свет в зависимости от даты его рождения. В поле внимания цифровой психологии – энергии, которые определяют межличностные отношения, реакции на те или иные события в жизни индивида или группы людей, последствия взаимодействия с объектами окружающей среды, дисциплину его ума и тела. Цифровая психология использует цифры только в качестве обозначения энергии человека. Согласно цифровой науке “Сюцай”, которая официально зарегистрирована в 191 стране мира в Бернской конвенции, в природе заложены 9 энергий. Они даются нам в зависимости от даты рождения [4].

Почему же сегодня так важно изучать энергии людей? В мире, насыщенном технологиями и научными открытиями, концепция энергии человека может показаться таинственной. Однако изучение этой энергетической стороны нашего существования становится все более актуальным и важным [6].

Энергия человека является мостом между физическим и духовным. Изучение этой энергии позволяет нам лучше понимать взаимодействие телесных и душевных процессов. Она становится ключом к созданию гармонии между физическим и эмоциональным состоянием человека.

Энергетика человека тесно связана с его общим физическим и психическим здоровьем. Изучение энергий может помочь выявить блоки, препятствующие нормальному потоку энергии в организме, и тем самым предотвратить заболевания и поддерживать общую жизненную силу.

Энергетика предоставляет нам инструмент для лучшего понимания себя и своего внутреннего мира. Изучая собственные энергии, мы можем выявить сильные и слабые стороны, а также научиться управлять своей энергетикой для достижения желаемых целей.

Энергетика играет важную роль в наших взаимоотношениях с окружающими. Изучение энергий может помочь понять влияние энергетических полей на межличностные взаимодействия, улучшить коммуникацию и создать более гармоничные отношения.

Энергетика предоставляет путь к духовному развитию. Изучение энергий человека помогает раскрывать потенциал внутреннего "я" и находить глубокий смысл жизни. Это может быть важным элементом для тех, кто стремится к духовной гармонии и самопознанию.

В мире, где энергия человека взаимодействует с энергией окружающего мира, изучение энергий становится ключом к осознанной и полноценной жизни. В этом тайном мире, где встречаются физика и метафизика, мы можем раскрывать новые грани своего существования и создавать баланс между материальным и духовным миром.

Изучение энергий в современном мире также предлагается с применением цифр. Цифры в повседневной нашей жизни – всего лишь инструменты для обозначения тех или объектов. Ведь мы каждый день используем цифры, чтобы облегчить наше понимание,

восприятие и передачу той или иной информации [5]. Цифровую психологию нельзя путать с нумерологией, эзотерикой, астрологией. Наука, изучающая энергию, применяя цифры как свой главный инструмент, выходит за пределы понимания человеческой натуры, как объекта изучения его слабых и сильных сторон. Изучая цифровую психологию, можно прийти к пониманию не только природы своих энергий, но и тех, с кем взаимодействуем, а также глубинно изучить свой род, идентификацию, язык, культуру и т.д. Так, цифровая психология утверждает, что «весь мир оцифрован», и что после ее изучения приходит спокойствие души.

А спокойствие души приходит, когда мы понимаем энергию нашего сознания и подсознания. Сознание и подсознание представляют собой две фундаментальные сферы разума, которые взаимодействуют, формируя наши мысли, эмоции и действия. Это два уровня, на которых работает наш ум, каждый внося свой вклад в формирование нашего восприятия мира и реагирование на него.

Сознание – это то, что мы осознаем в определенный момент времени. Это область нашего ума, где мы активно воспринимаем внешний мир, принимаем решения и осуществляем анализ. Сознательное мышление позволяет нам осознавать свои действия, планировать будущее и адаптироваться к окружающей среде. В этой сфере разума мы осуществляем логические рассуждения, обрабатываем информацию и сосредотачиваем внимание. Сознание является нашим "я", которое мы часто идентифицируем как себя в повседневной жизни.

Подсознание – это глубинная часть нашего разума, которая оперирует за пределами нашего осознания. Здесь хранятся воспоминания, убеждения, страхи и желания, которые могут влиять на наши решения и поведение, не выходя на поверхность сознания. Подсознание работает как могущественный инструмент, способный воздействовать на наше сознание через сны, интуицию и эмоции. Здесь формируются автоматические реакции и привычки, которые могут оказывать существенное воздействие на нашу повседневную жизнь.

Сознание и подсознание тесно связаны и взаимодействуют друг с другом. Подсознание, будучи более неосознанным, может влиять на наше сознание, создавая эмоциональные реакции, интуитивные ощущения и навязчивые мысли. Понимание взаимодействия между этими двумя уровнями разума может помочь нам лучше понимать себя, управлять своим поведением и преодолевать препятствия, возникающие из глубоких слоев подсознания. Сознание и подсознание – это две неразрывно связанные сферы нашего разума, которые вместе формируют наше мышление, восприятие и поведение. Их взаимодействие создает уникальный мир внутреннего опыта, определяющего, как мы взаимодействуем с окружающим миром и сами с собой [2].

Хотя природа наделяет нас с рождения энергиями, влияющими на все сферы нашей жизни, мы можем влиять на их качество, изучая их и работая над ними. Энергии человека, направленные в правильное русло, играют важную роль в формировании нашего сознания и воздействуют на тонкую границу между сознанием и подсознанием. Эта гармония энергий создает уникальный баланс внутреннего мира, влияя на наше восприятие, эмоции и даже поведение. Эта энергия связывает тело, разум и душу.

Энергии человека тесно связаны с его эмоциональным состоянием. Например, негативная энергия или блокировки в энергетических потоках могут отразиться на нашем эмоциональном благополучии. Они могут вызывать стресс, тревогу или даже физические

недомогания. В то время как позитивные энергии способствуют радости, спокойствию и гармонии.

Энергии оказывают влияние на наше сознание, определяя наше внимание, чувствительность к окружающему и способность к концентрации. Внутренний поток энергии может направлять наше сознание, формируя наши убеждения, ценности и восприятие мира в целом [1].

Поэтому в современном мире очень важно изучать внутренние энергии человека, наделенные природой при его рождении.

Использованные источники:

1. Алешина А., Шабанов С. //Эмоциональный интеллект, изд. Манн, Иванов и Фербер, 2013.
2. Диспенза, Джо //Сила подсознания, или как изменить жизнь за 4 недели, изд. Бомбора, переводчик: Петренко Анна, 2022.
3. Жульков М.В. Феномен энергии в истории человеческой мысли // Философская мысль. – 2016.
4. Кожамжаров, Ж.М. Ютуб канал.
5. Росоха, Л. и Д. //Кармическая нумерология, 2019.
6. Сартбекова Н.К. “Манас” эпосундагы мифологиялык түшүнүктөр //Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2.2021. с.236-242. // Сартбекова Н.К., Айталиева Т.К.
7. Сартбекова Н.К. // Трудности перевода специальных терминов с английского языка на русский. (статья) // Вестник 3(29) КГУСТА с.222-226. Бишкек 2010.
8. Терентьев, М. В. История эфира, изд. Фазис, 1999.
9. Фрейд, З. Введение в психоанализ. Лекции, Изд. "Эксмо", 2018.

УДК 345.88(086)01

Муканова Элзат
Кыргызская академия образования, аспирант
Mukanova Elzat
K y r g z

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

DIDACTIC BASES OF INDEPENDENT ACTIVITY OF STUDENTS IN A FOREIGN LANGUAGE

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические основы самостоятельной деятельности студентов в процессе изучения иностранных языков ВУЗе. Даны характеристики как самостоятельной деятельности студентов так и самостоятельной работы студентов, что не совсем идентичны. В данном случае, СР рассматривается несколько шире чем СРС. Автором проанализированы работы десятков исследователей, чьи работы касаются это проблеме.

y o f E d

Адресована в первую очередь преподавателям ВУЗов, студентам и магистрантам в вопросе организации СР и СРС.

Ключевые слова: учебный процесс, самостоятельная деятельность, самостоятельная работа, методы и формы организации работы, эффективность.

Annotation: The article deals with the didactic foundations of students' independent activities in the process of studying foreign languages at a university. The characteristics of both the independent activity of students and the independent work of students are given, which are not quite identical. In this case, SR is considered somewhat broader than CRC. The author analyzed the work of dozens of researchers whose work relates to this problem. It is addressed primarily to university professors, students and undergraduates on the issue of organizing SR and SRC.

Keywords: educational process, independent activity, independent work, methods and forms of work organization, efficiency.

Когда рассматривают учебную деятельность, как правило, имеют в виду работу обучаемого (студента) в аудитории. Однако в состав учебной деятельности студента, особенно на современном этапе, необходимо включать не только аудиторную, но и внеаудиторную самостоятельную работу (далее СР) по учебному предмету. Именно в самостоятельной работе студента (далее – СРС) более всего могут проявляться его мотивация, целенаправленность, а также самоорганизованность, самоконтроль, самооценка и другие личностные качества. СРС предполагает собственную активность студента по отношению к предмету изучения, вне которой усвоение знаний происходит формально [5, с. 91]. СРС является одной из широко обсуждаемых проблем преподавания в вузе.

Многие исследователи рассматривают СР в качестве эффективного вида работы, развивающем творческую деятельность и независимость студента в учебном процессе и предоставляющим ему возможность не только закрепить полученные знания и умения, но и существенно мотивирует их к дальнейшему самостоятельному приобретению новых знаний [1 и 2].

Самостоятельность и активность тесно связаны между собой, они всегда требуют активности, которая является необходимым условием самостоятельности как готовности к познанию, волевое состояние, по мнению Н. А. Половниковой и Р.А.Низамова, а качество деятельности по мнению Т.И. Шамова, с выраженным отношением обучаемого к познанию, это толкуется Ж.А. Караевым [3, с. 107].

О возможности самостоятельного овладения знаниями говорили Архит и Аристохсен организации образования называет развитие самостоятельности мышления. Проблему воспитания ребенка на основе развития его самостоятельности и самодеятельности пытался решить Ж.-Ж. Руссо, который считал наилучшим воспитанием самостоятельное накопление собственного жизненного опыта. Д. Локк определял самообразование как почти единственный способ усовершенствовать разум в полную меру его способностей. А. Дистерверг писал: «…развитие и образование ни одному человеку не могут быть даны или сообщены. Всякий,

кто желает к ним приобщиться, должен достигнуть этого деятельностью, собственными силами, собственным напряжением. Извне он может получить только возбуждение… поэтому самодеятельность – средство и одновременно результат образования» [4, с. 141].

В русской педагогике самостоятельная деятельность учащихся с психолого-педагогической позиций впервые была рассмотрена К.Д. Ушинским. Считая учебный труд детей упорной мыслительной деятельностью, он призывал к тому, чтобы дети, по возможности, трудились самостоятельно, а учитель руководил их самостоятельным трудом и давал для него материал [6, с. 16]. На необходимость обучения методам СР, выработку практических самостоятельных навыков указывал Ф.М. Буслаев: «…действие начинает ученик, им же и заканчивает; первое без ясного сознания, последнее совершенно сознательно. В середине между тем и другим рассуждение: оно нужно не для простого действования, но для сознательного» [6, с. 17].

Первые крупные теоретические исследования по этой теме появляются в 1940–1950 годах. В учебнике по педагогике Харламов приводит определение Р.М. Микельсона о сущности СР на уроке: «Самостоятельная работа – выполнение учащимися заданий безо всякой помощи, но под наблюдением преподавателя» [96, с. 20]. Интерес к проблеме СР существует давно, но единого мнения ученых по поводу определения сущности СР до сих пор нет. Существует три подхода к определению понятия СР: 1) взаимодействие учителя и учащихся; 2) процессуальная сторона СР; 3) эффективность применения СР в учебном процессе. Представители первого подхода (И.Т. Огородников, И.Э. Цит, С.В. Бруев, Т.В. Напольнова, Л.В. Дудников) считают СР методом или приемом обучения. Л.В. Дудников, к примеру, определяет СР как метод обучения, позволяющий управлять не только внешними формами учебной деятельности, но и внутренними мыслительными процессами, адекватными этой деятельности. Представители второго подхода (Б.П. Есипов, Р.Б. Срода, М. А. Данилов, Т. И. Шамова) определяют СР с позиций ее деятельностной характеристики.

В том же учебнике дается характеристика Б.П. Есипова, что сущность СР таким образом: «Самостоятельная учебная работа, включаемая в процесс обучения, – такая работа, которая выполняется без непосредственного участия учителя, но по его заданию, в специально предоставленное для этого время; при этом учащиеся стремятся сознательно достигнуть поставленной цели, проявляя свои усилия и выражая в той или иной форме результаты своих умственных и физических действий» [96, с. 214]. Представители второго подхода выделяют следующие признаки СР: наличие активной мыслительной деятельности учащихся, организуемой и направляемой учителем с помощью учебных заданий; возрастание уровня активности и самостоятельности учащихся в результате усложнения характера выполняемой ими СР; необходимость постановки учебно-познавательной задачи как ядра СР; использование учащимися имеющегося опыта, знаний, умений в качестве инструментов СД. Представителями третьего подхода (П.И. Пидкасистый, М.Ж. Арстанов) сущность СР рассматривается с точки зрения взаимодействия учителя и учащихся. «Самостоятельная работа учащихся, – считают они, – средство вовлечения учащихся в самостоятельную познавательную деятельность и средство ее логической и психологической организации», это приводится в диссертации Арефьева, С.А [7, с. 32]. В качестве структурных элементов СД выделяют следующие: 1) определение цели деятельности, или целесообразная деятельность; 2) определение предмета деятельности; 3) выбор средств деятельности. В этом случае СР

выступает, с одной стороны, как учебное задание, т.е. то, что должен выполнить студент (объект деятельности), а с другой, СР – это форма проявления студентом определенного способа деятельности по выполнению соответствующего учебного задания.

Самостоятельной работой ученые-дидактики считают разнообразные виды индивидуальной и коллективной деятельности обучаемых на аудиторных и внеаудиторных занятиях или дома без непосредственного участия преподавателя. Другие же самостоятельную работу учащихся определяет как их деятельность, которую они выполняют, проявляя максимум активности, творчества, самостоятельного суждения, инициативы [97, с. 38]. Наиболее полно, на наш взгляд, сущность СРС с психологической точки зрения раскрывается в определении, данном И.А. Зимней: «СРС – это целенаправленная, внутренне мотивированная, структурированная в совокупности осуществляемых действий, корригируемая по процессу и результату деятельность, выполнение которой требует достаточно высокого уровня самосознания, самодисциплины, личной ответственности и которая доставляет удовлетворение в самосовершенствовании и самопознании» [8, с. 96].

Таким образом, СРС в широком смысле – это учебная деятельность, организуемая и осуществляемая студентом в наиболее рациональное, с его точки зрения, время. Эта деятельность контролируется им самим по процессу и результату на основе внешнего системного управления ею со стороны преподавателя или обучающей программы. Разделяя точку зрения И.А. Зимней, мы считаем СРС специфическим видом учебной деятельности, в основе которой лежит…деятельность субъекта (студента) по овладению обобщенными способами учебных действий и саморазвитию в процессе и посредством учебных действий, специально поставленных учителем задач на основе внешнего контроля и оценки, переходящих в самоконтроль и самооценку самого обучаемого.

Целью и результатом учебной деятельности является усвоение как центральное звено учебной деятельности. Процесс прочного формирования умений – центральная часть процесса обучения. Он никак не сводим к памяти или прочности запоминания. В него включается восприятие материала и то овладение им, которое дает возможность свободно им пользоваться в различных ситуациях, по-разному им оперируя, и т. д.. По нашему убеждению, именно новые знания, умения, операции должны войти в личностный опыт человека и быть сформированы самим субъектом научения. Нельзя переоценить значение СР. Стимулируя активность обучаемых, она обладает еще одним важным достоинством: имеет индивидуализированный характер [99], который придает ей гибкость, значительно способствует повышению ответственности каждого студента и, как следствие, улучшает его успеваемость. Не вызывает сомнений утверждение, что СР должна быть непременно включена в процесс обучения любому предмету, и иностранный язык – не исключение.

Важной образовательной целью в современных программах по иностранным языкам выделяется развитие самостоятельности студента в учебной деятельности. При этом уровень автономии в процессе изучения иностранного языка рассматривается как обязательный критерий уровня владения изучаемым языком. Концепция самостоятельности обучаемого и автономного изучения языков первоначально разрабатывалась в связи с изучением ИЯ взрослыми в рамках так называемого обучения иностранным языкам в специальных целях. В дальнейшем эта проблема была перенесена на более широкую аудиторию, в том числе – в вуз

и школу, и стала предметом исследований в контексте непрерывного образования в программах Совета Европы.

Вопрос о СД в развитии человека и приобретении знаний в кыргызской дидактике исследовался многими учеными (Ж.Э. Мамбетакунова, А.М. Мамытов, У.Э. Мамбетакунов, Н.А. Ахметова, Г.С. Жакупова, Э.С. Сейталиева и др.). Так, Н.А. Ахметова отмечает важность сочетания взаимосвязанных деятельностей преподавателя и студентов в процессе выполнения последними учебно-познавательных задач. Руководство преподавателя по ее мнению, осуществляется в такой мере, в какой оно необходимо на данной стадии обучения, подчиняясь задачам постепенного увеличения самостоятельности. Педагог обучает рациональным приемам самостоятельного труда, разрабатывает продуманную систему заданий, построенных по принципу системности, последовательности, постепенности. Проблемам развития «познавательной самостоятельности» посвящены исследования Ж.Э. Мамбетакуновой. В качестве компонентов познавательной самостоятельности автор выделяет следующие: мотивационный, содержательно-операционный, волевой, контрольно-оценочный. При этом особое внимание уделяется формированию у учащихся адекватной самооценки.

Отметим еще один важный момент. В педагогической литературе используется термин «самостоятельная работа студентов». Мы считаем, что с помощью этого термина не вполне раскрывается сущность его содержания, так как смысл концентрируется лишь на такой его характеристике как процесс, направляемый и регулируемый преподавателем, уделяя мало внимания факту, что студент является субъектом данного процесса. При этом не учитываются другие составляющие его характеристики, а именно цель, средства, результат, систематичность и др. Именно поэтому нам представляется возможным предложить использование другого термина, а именно ***«самостоятельная деятельность студентов»***.

Деятельность – это особая человеческая форма активного отношения к окружающему миру, содержание которой составляет его целесообразное изменение и разумное преобразование. Деятельность человека предполагает определенное противопоставление субъекта и объекта деятельности. Человек, как правило, противопоставляет себя объекту деятельности, воздействуя на него. В результате объект получает новые свойства и форму, превращаясь в продукт деятельности. Любой вид деятельности включает в себя такие компоненты как цель, средство, результат и сам процесс деятельности. При этом осознанность деятельности выступает как неотъемлемая характерная ее черта. Основание деятельности лежит в плоскости сознательно формулируемой цели, а сама цель находится вне деятельности, в сфере человеческих ценностей и идеалов. Деятельность обретает смысл в зависимости от ее ориентированности и влияния на человеческое существование.

Говоря о самостоятельной деятельности студентов, мы имеем в виду особый вид познавательной деятельности студента, осознанно осуществляемой им самим с целью формирования у себя новых или преобразования уже имеющихся умений и навыков, необходимых для личностной и профессиональной самореализации. Понятие СДС шире понятия СРС так как оно подразумевает подлинную активность ее субъекта не только в стенах учебного учреждения, но и в повседневной жизни. Понятие «СРС» прежде всего используется для обозначения организационной формы учебного процесса в вузе, в которой обучаемый рассматривается в качестве объекта опосредованного воздействия педагога. Для СДС характерны включенность субъекта в действия целеполагания, планирования,

самоконтроля и самооценки (а не только исполнения задания преподавателя в удобное для себя время и место), что придает ей особый систематический характер и подчеркивает активную позицию обучаемого. Таким образом, содержание СДС составляет кроме сугубо традиционных познавательной и когнитивной, еще и следующие виды деятельности студента: учебно-практическую, социокультурную, самовоспитательную, самопознавательную, самоуправленческую, самообразовательную и другие.

Продуктом СРС является выполненное задание (и соответственно, приобретенные в результате этого знания и навыки). Продукт СДС представляет собой приобретенные студентом в результате опосредованного (через задания преподавателя) и непосредственного взаимодействия с окружающей средой, умения и компетенции. Для формирования умений, и тем более компетенций, необходимо развивать у обучаемых способность к самостоятельному поиску решения проблем в различных сферах и видах деятельности на основе использования социального опыта, неотъемлемой частью которого является и собственный опыт обучаемого. Формирование МКК предполагает постоянный поиск возможностей аутентичного общения (особенно в условиях отсутствия языковой среды), в оценку адекватности и эффективности которого должен входить личный опыт обучаемого. При этом, учитываться могут любые межкультурные контакты как с носителями изучаемого языка, так и контакты с представителями других культур на изучаемом языке, а также любые возможности получения экстралингвистических знаний о «культуре с большой и маленькой букв» и совершенствования уровня владения ИЯ.

Говоря о СДС по ИЯ мы имеем в виду особый вид образовательной деятельности студента, нацеленной на формирование или развитие умений и навыков, составляющих МКК, в процессе целенаправленной и систематической организации учебного и аутентичного опыта в межкультурном общении. Этот процесс совершается через специально организованную систему заданий и подразумевает полное усвоение языкового и речевого материала, а также овладение комплексом экстралингвистических знаний и умений каждым студентом в соответствии с его индивидуальными способностями.

Итак, для успешного осуществления самостоятельной учебной деятельности на всех уровнях обучаемым необходимо овладеть необходимым комплексом умений, в состав которого, на наш взгляд, следует включить: *методологические умения* (работа с различными источниками информации, составление тезисов, плана и т. д.); *интеллектуальные умения* (анализ, синтез, аргументирование, логические суждения); *коммуникативные умения* (общение на межкультурном уровне); *специальные умения* (планирование, целеполагание, рефлексирование). Для успешной реализации СДС по ИЯ, наряду с традиционными общедидактическими и методическими принципами, должны быть учтены также и принципы, отражающие ее специфику:

Принцип самодеятельности по Л.М. Фридману, определяет мотивационно-потребностную сторону организации и проведения учебного процесса. Учебную деятельность студентов необходимо организовывать так, чтобы они чувствовали себя полноправными субъектами учебного процесса, свободными в творческом достижении принятых ими целей обучения. С помощью *принципа самоорганизации* по Л.М. Фридману, определяется операционно-деятельностная сторона учебного процесса. В связи с этим обучение любому предмету следует рассматривать как обучение студентов собственной деятельности по овладению его

содержанием. Преподаватель должен не учить студентов, а помогать им учиться, организовывать их учебно-познавательную деятельность и руководить ею, обучать их разным методам познания и рациональной самоорганизации своей познавательной деятельности.

Принцип индивидуализации обучения предполагает учет индивидуальных особенностей студентов, и организацию СДС в разных формах, что будет способствовать интенсивному развитию студентов с различной обучаемостью и работоспособностью.

Принцип интерактивности определяет необходимость сотрудничества студентов и обмен информацией не только с преподавателем, но и с другими студентами. Участвуя в коллективной познавательной деятельности, имеющей фронтальный и групповой характер, студенты приобретают опыт сотрудничества, направленный на решение определенных задач. Эту работу следует организовать не только как учебное сотрудничество студентов между собой, но и как взаимодействие обучаемых с преподавателем, который является в данном случае не столько руководителем, сколько участником сотрудничества.

Принцип идентификации обосновывает необходимость контроля и самоконтроля СДС.

Принцип обратной связи позволяет своевременно обсуждать и корректировать возникающие проблемы

Принцип психологического обеспечения. Все названные принципы не будут иметь необходимого эффекта, если их практическое использование не пробудит у студентов эмоциональной удовлетворенности от проделанной работы, а сам процесс СД не сформирует у него глубоких потребностей в познании, саморазвитии и самосовершенствовании. Для этого необходимо психологическое обеспечение организации СДС, т. е. формирование у каждого студента потребностно-мотивационной сферы его деятельности и ее эмоциональное насыщение. Смысл этого принципа заключается в обеспечении мотивации учения и положительного отношения к нему каждого обучаемого. СДС, как и любой другой вид деятельности, определяется его содержанием. Важную роль играет также правильный отбор материала. Всю систему заданий для СД следует создавать с учетом целей и задач каждого курса. Задания, предлагаемые студентам, должны быть выполнимы, интересны и полезны .

Важно учитывать и общую готовность к выполнению заданий – так называемые *мета-когнитивные умения* или *стратегии обучаемых.* Их формирование изначально имело особое значение при организации работы со студентами с особыми потребностями (различные нарушения восприятия информации, дислексия, дисграфия, низкая самооценка, раздраженность и др.). Наряду с этим, стратегии обучаемых имеют значение и при организации эффективной СДС, принимая во внимание необходимость для студента работать в автономном режиме (без помощи преподавателя) на всех этапах учебного процесса. Следовательно, их формированию следует уделять должное внимание. Готовность рассматривают в двух аспектах: как психологическую готовность (мотивационный и интеллектуальный компоненты) и как коммуникативную готовность (лингвистический и методический компоненты. Мотивационная готовность означает желание и стремление студента включиться в процесс иноязычной деятельности. Интеллектуальная готовность рассматривается в качестве способности обучающегося в процессе иноязычной коммуникации сравнивать, обобщать, создавать. Под лингвистической готовностью понимается «оснащенность» обучаемого языковыми средствами; под методической – владение приемами включения в процесс общения на изучаемом языке.

Таким образом, мы установили, что СДС по ИЯ представляет собой особый вид образовательной деятельности студента, целью которой является формирование или развитие суб-компетенций, составляющих межкультурной компетенции. Для этого необходимо организовать целенаправленную и систематическую работу, способствующую получению учебного и аутентичного опыта в межкультурном общении. Этот процесс совершается через специально организованную систему заданий и подразумевает полное усвоение языкового и речевого материала, а также овладение комплексом экстралингвистических знаний и умений каждым студентом в соответствии с его индивидуальными способностями.

Литература:

1.Омарова, Р.А. Самостоятельная работа студентов при изучении иностранного языка в неязыковом вузе [Текст] / Р.А. Омарова // Материалы научно-методической конф., посв. памяти проф. М.М. Копыленко. – Алматы: Мир языка, 1999.

2.Эркебаева, Ж. Организация самостоятельной работы студентов ФМЯК, ОшГУ [Текст] / Ж. Эркебаева, З. Сабирбаева // Вестник Ошского государственного университета. – Ош, 2018. – №1. – С. 214-218.

3.Караев, Ж. Управление познавательной самостоятельностью учащихся по системному подходу [Текст] / Ж. Караев, З. // Поиск. – 2001. – № 1. – с.107.

4.Дистерверг, А. Избранные педагогические сочинения [Текст] / А. Дистерверг. – М.: Учпедгиз, 1956. – 378 с.

5.Тлепина, Ш. Аудиторные формы самостоятельных работ студентов [Текст] / Ш. Тлепина // Высшая школа Казахстана. – 2001. – № 2. – стр. 91.

6.Педагогическое наследие. Сборник материалов по педагогике и дидактике. [Текст] / Составители: В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.

7.Арефьева, С.А. Система самостоятельной работы как средство повышения эффективности учебного процесса по русскому языку (на основе анализа внутрипредметных связей при изучении типов сказуемого в простом предложении) [Текст]: дис. … канд. пед. наук / А.Н. Арефьева. – М., 1989. – 202с.

8.Зимняя, И.А. Психология обучения неродному языку (на материале русского языка как иностранного) [Текст] / И. А. Зимняя. – М.: Русский язык, 1989.

УДК 346.88(087)04

Муканова Элзат
Кыргызская академия образования, аспирант
Mukanova Elzat
K
y

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

g
y
z

A
c
a
d

METHODS OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT ACTIVITIES IN A FOREIGN LANGUAGE

Аннотация: При компетентностном подходе немаловажное значение уделяется на самостоятельную деятельность студентов, в данной статье подчеркивается необходимость изменения принципов организации обучения, роли студента от пассивного «получателя» знаний, умений и навыков, к активно познающему субъекту образовательного процесса, повышения мотивации студентов к получению качественного образования. Важность данного вопроса в процессе обучения нельзя недооценивать, так как именно в процессе нее происходит подлинное формирование навыков, умений. Даны ряда рекомендации.

Annotation: With the competence-based approach, great importance is given to the independent activity of students, this article emphasizes the need to change the principles of organization of education, the role of the student from a passive "recipient" of knowledge, skills and abilities, to an actively learning subject of the educational process, increasing students' motivation to receive a quality education . The importance of this issue in the learning process cannot be underestimated. Since it is in the

Ключевые слова: Самостоятельная деятельность студента, учебный процесс, языковая лаборатория, библиотечный фонд, упражнения.

Key words: Student's independent activity, educational process, language laboratory, library fund, exercises.

В учебном процессе современного вуза различают два основных вида самостоятельной работы: СРС и СРСП. Под СРС традиционно понимают планируемую работу студентов, выполняемую по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия. СРСП, напротив, предполагает, что у студентов во время выполнения СРС есть возможность обратиться за консультацией к преподавателю. Традиционно в вузах используются следующие виды СРС: подготовка к лекциям, семинарам, зачетам, экзаменам, выполнение рефератов, заданий, курсовых работ и проектов, а на заключительном этапе – выполнение дипломного проекта. Набор методов и приемов СРС в области изучения ИЯ характеризуется несколько более широким выбором, определяемым особенностями предмета ИЯ (многофункциональность, практическая ориентированность, беспредметность и др.). Рассмотрим некоторые из них.

Проблемой организации СДС по ИЯ в разное время занимались многие исследователи (К.Л. Бутягина, И.Т. Качан, H.Holec, H. Widdowson, Т.В. Сорокина, О. Митусова, П.И. Пидкасистый, У.Э. Мамбетакунов, Н.А. Ахметова и др.). С помощью проведенного ретроспективного анализа подходов к организации СДС были выделены три ее *вида*: а) СД во время аудиторных занятий; б) СД в языковой лаборатории; в) внеаудиторная СД [1, с. 4]. Так, Г.В. Куприянова предлагает использовать самостоятельную работу учащихся средней школы на этапе предъявления языкового материала (грамматики) в классе. Она считает, что, СД повышает эффективность обучения, так как в ее процессе происходит самообучение школьников, оно осуществляется во время самостоятельного изучения школьником фрагмента темы на основе данных преподавателем карточек с заданиями. На самостоятельное изучение карточки и выполнение заданий к ней школьникам дается 15–18 минут. Карточки состоят из

следующих фрагментов: 1) нескольких примеров по данной теме, иллюстрирующих грамматический материал (часть темы); 2) ряда вопросов, следующих за примерами и наводящих учащегося на определенные выводы; 3) заданий на формулирование правила относительно примеров. Таким образом, осуществляется индуктивный подход в обучении грамматике на основе СД [1, с. 46 – 56].

Самостоятельная деятельность в языковой лаборатории предполагает работу над интонацией и произношением, свойственных изучаемому языку, и основывается на применении технических средств обучения. Организации этого вида СРС посвящена работа Н.А. Галайдиной, в которой рассматривается СРС языкового вуза над интонацией английского языка. Автор предлагает организовывать учебный материал, предназначенный для работы в языковой лаборатории, путем использования программированного пособия. Задания должны иметь ярко выраженный тренировочный характер и представлять собой прослушивание образца с последующим его повторением или проговариванием с записью на пленку с последующей самокоррекцией по ключу. Обратная связь осуществляется либо самим студентом (так называемый скользящий контроль, когда сравнивается свой ответ с записью, происходит обращение к интонационному или звуковому ключу), либо преподавателем [2, с.

Многие исследователи (Т.Г. Сорокина, В.Г. Демьянова, А.И. Демченко, Н.Н. Рогожина, И.П. Павлова и др.) посвятили организации внеаудиторной СР значительное количество своих работ. Так, Т.Г. Сорокина предлагает следующую методику организации самостоятельной внеаудиторной учебной работы студентов (далее – СВУРС (термин Т.Г. Сорокиной)) первого курса. В процессе СВУРС осуществляется работа над совершенствованием навыков говорения (в диалогической и монологической формах), аудирования, чтения, работы над лексическим аспектом речи и орфографией. Занятия по СВУРС начинаются с вводной лекции-беседы преподавателя с целью ознакомления студентов с предстоящим видом учебной деятельности и объяснения ее значения для овладения языком на более высоком уровне. Далее студенты последовательно выполняют упражнения, формирующие навыки и умения. Вся работа по теме заканчивается на СВУРС зачетом с использованием взаимооценки студентов, с привлечением двух оценок – «удовлетворительно» и «отлично» [3, с. 9]. Таким образом, в предложенной методике внеаудиторная СР контролируется преподавателем и оценивается с помощью взаимооценки студентов.

Организация внеаудиторной СРС неязыкового вуза рассматривается Н.Н. Рогожиной, которая предлагает методику обучения СР с иноязычной справочно-информационной литературой. На основе анализа данных лингвистических исследований и разработанной Н.Н. Рогожиной типологии текстов вторичного жанра (к которому относится чтение информационно-справочной литературы) определяется комплекс умений самостоятельной работы с иноязычной справочно-информационной литературой. Этот комплекс разделяется на три группы умений: 1) поиск необходимой информации; 2) переработка и фиксация информации; 3) организация полученной информации для дальнейшего использования. Автор определяет группу вспомогательных умений, необходимых при работе со справочной литературой [4, с. 12 - 18].

Материалы для СРС отбираются по всем типам коммуникативных умений, каждое задание при этом составляется из трех частей. Первая часть задания создается для студента и

содержит информацию о классификации упражнения, типе задания, цели его выполнения, а также сведения об уровне, возрасте, языковой группе, на которую ориентировано это задание. Кроме того, в этой части задания может содержаться совет по его выполнению. Вторая часть задания также ориентирована на студента, но вначале она должна быть недоступна для него, так как в ней содержатся ключи и печатные тексты для аудирования (tapescripts). Заключительная, третья, часть каждого упражнения предназначена для преподавателя. Она состоит из комментариев, иногда содержит рекомендации или варианты использования задания студентами других уровней.

Процесс самостоятельного формирования рецептивных умений может состоять из двух этапов: на первом происходит интенсивное чтение или прослушивание коротких текстов, а на втором – экстенсивное чтение или прослушивание более длинных текстов. Формирование продуктивных умений (письма и говорения) может быть представлено тремя этапами. На первом этапе закрепляются навыки, формирующие письмо и говорение: для письма – это каллиграфия, орфография, пунктуация; для говорения – произношение. На втором этапе внимание студента фокусируется на нескольких суб-умениях, работа ведется в рамках организации текста. В процессе третьего этапа студент должен овладеть целым, глобальным, умением, т.е. требуется свободное, внутренне мотивированное продуцирование материала (например, сочинение на свободную тему) [5, с. 90]. Повсеместное внедрение информационных технологий в сферу современного образования дает возможность всё шире использовать компьютерные программы при организации СРС по ИЯ. Кроме системы Moodle (которая в принципе повторяет традиционную форму организации СРС, отличаясь лишь по форме представления заданий – электронной), для организации СР по ИЯ в дидактике применяется *тандем-метод*. С помощью тандем-метода происходит самоуправляемое обучение ИЯ посредством реального межличностного или интерактивного общения носителей двух разных языков с целью изучения языка друг друга с помощью Интернета. Партнеры тандема подбираются в пары по результатам анкетирования. Каждый из партнеров выступает в роли консультанта и помощника (но не учителя) для другого участника. В рамках этого метода выделяют три основные формы: тандем, работающий полностью автономно, без участия преподавателя; тандем, который принимает участие в специально организованных языковых курсах, т. е. с участием преподавателя; тандем, комбинирующий автономную работу с обучением на специальных языковых курсах.

Работа в тандеме может осуществляться в асинхронной и синхронной формах. Асинхронная форма предполагает отправку сообщения, например, с помощью электронной почты, ожидание отзыва и лишь затем реакцию в форме ответного послания. При синхронной коммуникации два человека в разных странах в определенное время встречаются в сети Интернет и ведут прямой диалог с помощью вопросов, ответов, комментариев, подобное общение называется чат. Синхронная и асинхронная формы коммуникации могут дополняться аудио- и видео-приложениями, передачей голосового сообщения с помощью особой программы (voice-mail) [6, с. 33-34].

Таким образом, работа в тандеме посредством Интернета позволяет формировать умение общаться с зарубежными партнерами, пользуясь письменными формами коммуникации и сетевыми технологиями. Другим эффективным методом организации СДС является метод проектов. Метод проектов способствует высокой мотивации достижений,

развитию самостоятельности и рациональному использованию учебного времени. Как правило, работа над проектом осуществляется поэтапно. На первом этапе, *подготовительном*, решаются проблемы организационного характера (выбирается тема проекта; происходит деление студентов на группы и выбор ответственного в каждой из них; определяются проблемы, которые предстоит решить каждой группе в процессе проектирования, цель и содержание деятельности; обсуждаются предполагаемые результаты работы и др.). На втором этапе, *исследовательском,* СРС заключается в сборе информации и еѐ систематизации, изучении литературных источников, наблюдении, анкетировании, подборе и проведении экспериментальной работы. Преподаватель выступает в качестве консультанта, координатора деятельности студентов. На третьем этапе, *итоговом*, происходит подведение результатов работы: анализ собранной информации; обсуждение результатов проведѐнной работы, формулируются выводы. Продуктом деятельности проектной группы может быть доклад, реферат, статья, видеофильм, сборник упражнений, брошюра и др., которые оцениваются студентами (взаимооценка) и преподавателем.

Из описанных нами подходов к организации СРС предпочтение отдается внеаудиторному виду СР, проводимой дома, в библиотеке, лаборатории с привлечением ТСО или более современных технологий, включая компьютер. В методической литературе описываются следующие формы СР: а) индивидуальная (работа по карточкам, индивидуальные письменные задания, доклады, работа в лаборатории и др.); б) парная (различные творческие задания: работа над проектом, подготовка ролевой игры и др.); в) групповая (коллективная (работа над проектом)) [1, с. 4].

На воспроизводящем уровне наблюдаются преобладание внешней мотивации, низкий уровень саморегуляции, подражательная форма усвоения действий, осмысленное копирование действий преподавателя, выполнение упражнений под его руководством. Этот уровень СР необходим: в его процессе студент осваивает приемы СР над материалом. Воспроизводящий уровень характерен для аудиторной СР и СР в языковой лаборатории. Для полутворческого уровня характерны преобладание внешней мотивации и среднего уровня саморегуляции, самостоятельного воспроизведения обучаемым приема, усвоенного под руководством преподавателя, а также использование усвоенного приема в аналогичных условиях деятельности. Доминирование внутренней мотивации, высокий уровень саморегуляции, самостоятельное выполнение условно-речевых и речевых упражнений, применение усвоенного приема в новых, не аналогичных, условиях деятельности соответствуют творческому уровню. Он возможен в процессе внеаудиторной СР, к примеру, при выполнении различных творческих заданий индивидуально или в группе [7, с. 14].

Подразделение СР на уровни наблюдается в способах группирования материала для СР. Большинство авторов выделяют периоды (циклы, серии) СР и предлагают соответственные им циклы упражнений. Так, В.Г. Демьянова при СР с материалами программы «Время» выделяет предпросмотровой, просмотровой и послепросмотровой периоды работы и циклы упражнений к каждому периоду. Проверка эффективности самостоятельного выполнения упражнений осуществляется в аудитории под руководством преподавателя в «рассеянной» форме.

Н.Н. Рогожина при СР со справочной литературой использует двухсерийную систему упражнений: 1) обучение компонентам СР (формирование отдельных умений) – упражнения

тестового характера: выбор из ряда ответов, дополнение, сопоставление, анализ текстов/макетов; 2) практика в самостоятельном решении задач, связанных с использованием различных видов справочной иноязычной литературы – задания, моделирующие реальные ситуации и цели самостоятельной работы, задания проблемного характера, подготовка к ролевой (деловой) игре [4, с. 119]. Выполнение упражнений первой серии осуществляется на воспроизводящем и полутворческом уровнях СР, а выполнение упражнений второй серии допустимо на творческом уровне СР.

В результате исследования было установлено, что различаются три вида управления СДС: жесткое, относительно жесткое и гибкое. Согласно Л.М. Фридману, чем более последовательность действий обучаемого «…задается извне управляющей системой, тем более жестким является управление. Чем больше эта последовательность выбирается и определяется по содержанию самим учеником, тем более гибким является управление учеником»[4, с. 114].

Жесткое управление СРС реализуется в основном в ходе аудиторной СР и СР в лаборатории при непосредственном контроле преподавателя или обучающей программы. Большинство авторов считают, что управление СРС следует реализовывать на основе использования обучающих программ. В этом случае можно говорить об опосредованном управлении СРС преподавателем через обучающую программу. Так, по мнению И.П. Павловой, обучающая программа, в том числе – и компьютерная, рассматривается как специфическое учебное пособие. С его помощью обеспечивается выполнение градуированных заданий и упражнений, оперативная обратная связь и опосредованное алгоритмическое управление индивидуальной внеаудиторной СРС. Сфера применения обучающих программ в СРС определяется рядом факторов: а) потребностью в опосредованном управлении СРС в отсутствии преподавателя; б) возможностью применения алгоритмических процедур для решения учебных задач; в) исходным уровнем подготовки студентов по ИЯ и их индивидуальными способностями.

В теории и практике обучения ИЯ наиболее активно разрабатывалось два направления программированного обучения, основанных на теории поэтапного формирования умственных действий и понятий (П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина) и теории алгоритмизации учебного процесса (Л.Н. Ланда, Л.В. Шеншев, Г.Г. Граник). Первое направление характеризуется методикой организации СРС языкового вуза над интонацией английского языка (Н.А Галайдина). Автор предлагает осуществлять управление СРС с помощью применения программированного пособия, за счет строгого деления материала и предъявления его по «дозам», отработки и последующей самокоррекции по ключу либо коррекцией его преподавателем [2, с. 20]. В рамках второго направления, основанного на теории алгоритмизации учебного процесса, управление СР реализуется за счет алгоритмических предписаний. В этом случае программы, помимо обучению ИЯ в пределах алгоритмических процессов, должны выполнять функции опосредованного управления СРС при отсутствии преподавателя, индивидуализации и развития личности студентов. Управление может быть реализовано за счет возможности выполнять программу в различных временных режимах; выполнения дополнительных заданий в случае ошибок; выполнения не всей программы, а только ее частей или пропуска студентом ряда однотипных упражнений при условии безошибочного выполнения предыдущих.

Элементы обучающей программы использованы А.И. Демченко, которая предлагает проводить обучение самостоятельному чтению на основе психологически и методически обоснованной программы в виде упражнений-заданий, обучающих студентов самостоятельным рецептивным действиям по извлечению из текста языковой и смысловой информации, а также действиям самоконтроля [8]. Автор выделяет три этапа работы над текстом. На первом этапе перед студентами ставится задача – определить способы выполнения действия и оперирования приемами их исполнения. Упражнения этого этапа направлены на обучение восприятию и пониманию «лингвистической информации», т. е. наблюдать языковые явления в тексте, узнавать и понимать грамматические и лексические явления в разных контекстуальных условиях, определять значения языковых явлений по догадке.

На втором этапе внимание студентов следует направлять на содержательную сторону читаемого. Упражнениями этого этапа должны стать: 1) нахождение в тексте слов, указывающих на логические связи в предложениях; 2) установление логической последовательности предложений и абзацев; 3) выделение опорных пунктов, несущих смысловую нагрузку; 4) преобразование структуры текста (например, установление последовательности событий во времени).

С помощью выполнения упражнений третьего этапа совершенствуется умение понимать смысловую сторону читаемого. К таким упражнениям можно отнести: 1) установление идейного замысла произведения и его проблематики; 2) обобщение информации в нескольких тематически связанных текстах. Проверка усвоенного осуществляется на основе контрольно-обучающих заданий тестового характера [8, с. 26].

Итак, традиционно в организации СДС по ИЯ предпочтение отдается ее внеаудиторному виду, чаще используется индивидуальная форма СДС на воспроизводящем и полутворческом уровнях. Сравнительно более изученным и чаще используемым является жесткое и относительно жесткое управление СДС на основе обучающих программ.

Список использованной литературы:

1. Куприянова, В. Групповая и самостоятельная работа учащихся при освоении грамматики [Текст] / В. Куприянова // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 6. – С. 26-30.
2. Галайдина, Н.А. Организация и методика самостоятельной работы студентов 1 курса языкового вуза над интонацией английского языка (начальный этап обучения) [Текст]: автореф. дис.… канд. пед. наук / Н.А. Галайдина. – М., 1968. – 26 с.
3. Сорокина, Т.Г. Самостоятельная внеаудиторная учебная работа студентов под руководством преподавателя на первом курсе языкового вуза (немецкий язык) [Текст]: автореф. дис. … канд. пед. наук / Т.Г. Сорокина. – М., 1991. – 16 с.
4. Рогожина, Н.Н. Обучение самостоятельной работе с иноязычной справочной литературой [Текст]: автореф. дис. … канд. пед. наук / Н.Н. Рогожина. – М., 1989. – 23 с.
5.Sheerin, S. Self-Access [Text] / S. Sheerin. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
6.Тамбовкина, Т.Ю. О некоторых методах самообучения иностранным языкам [Текст] / Т.Ю. Тамбовкина // Иностранные языки в школе. – 2001. – №5. – С. 29-34.
7.Бутягина, К.Л. Содержание и организация самостоятельной работы по иностранному языку в учебное время [Текст]: автореф. … канд. пед. наук / К.Л. Бутягина. – М.,1992. – 16 с.

8.Демченко, А.И. Обучение самостоятельному чтению студентов 1 курса языкового вуза [Текст]: дис. … канд. пед. наук / А.И. Демченко. – Л., 1979. – 242 с.

УДК: 37.012

Орозакунова Рахат Исабаевна
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин аспиранты
Орозакунова Рахат Исабаевна – аспирант Иссык-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова
Orozakunova Rakhat Isabayeva – postgraduate student of K. Tynystanov Issyk-Kul state university

ЖЕТИ АКЕНИНИН ПЕДАГОГИКАЛЫК МУРАСТАРЫН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДДОРУ
МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ СЕМИ АКЕ
METHODS OF STUDYING THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE SEVEN AKE

Аннотация. Бул макалада Ысык-Көл өрөөнүнөн чыккан жети акенин педагогикалык мурастарын изилдөөнүн методдору чагылдырылат. Акелер мурастарын изилдөө үчүн адабияттарды изилдөө, санжыраларды жыйноо жана алар менен таанышуу, салыштыруу, крайтаануу музейлерине саякатка баруу, студенттер менен экспедицияларды уюштуруу ж. б. илимий жана эмприкалык методдор колдонулду. Алардын колдонулуш максаты, милдети жана жыйынтыктары көрсөтүлөт. Макаланын актуалдуулугу алгачкы жолу Ысык-Көлдөгү жети аке тууралуу эмгек жазылып, ал эмгекти жазуунун методдору көрсөтүлгөндүгүндө. Макалада айтылган ойлор этнопедагогикалык багытта изилдөө жүргүзгөндөр жана мектеп мугалимдери үчүн пайдалуу болот.

Түйүндүү сөздөр: аке, акелер ишмердүүлүгү, педагогикалык мурас, акелер чыгармачылыгы, изилдөө методдору, методология, методологиялык принциптер.

Аннотация. В этой статье будут рассмотрены методы изучения педагогического наследия семи акынов Иссык-Кульской долины. Изучайте литературу для изучения наследия братьев, собирайте и изучайте генеалогию, сравнивайте, совершайте поездки в краеведческие музеи, организовывайте экспедиции со студентами и т. д. Б. применялись научные и эмпирические методы. Указываются цели, задачи и результаты их применения. Актуальность статьи заключается в том, что впервые была написана работа о семи Аках из Иссык-Куля, в которой показаны методы написания этого труда. Идеи, изложенные в статье, будут полезны

тем, кто занимается исследованиями в этнопедагогическом направлении, а также школьным учителям.

Ключевые слова: акэ, деятельность аке, педагогическое наследие, творчество аке, методы исследования, методология, методологические принципы.

Методологиядан айырмаланып, педагогикалык изилдөө методдору педагогикалык кубулуштарды изилдөөнүн жолдору, алар жөнүндө илимий маалымат алуу, мыйзам ченемдүү байланыштарды, мамилелерди орнотуу жана илимий теорияларды куруу. Алардын бардык ар түрдүүлүгүн үч топко бөлүүгө болот: педагогикалык тажрыйбаны изилдөө методдору; теориялык изилдөө методдору; математикалык методдор.

Изилдөөнүн методдору. Биздин изилдөөбүздө максат-милдеттерди чечүү жана илимий гипотезага жетүү үчүн изилдөөнүн көптөгөн методдорун колдонулду.

Биринчи метод – акелердин ишмердүүлүгү боюнча эмгектерди үйрөнүү жана аларды кыргыз этнопедагогикасынын изилдөөлөрү менен салыштырып үйрөнүү. Акелер темасы А. Иманов, А. Муратов, К. Мамбетов, Д. Сапаралиев, К. Асанбеков, Ж. Жылкыбаева ж. б. авторлордун китептеринде чагылдырылган, ал эми кыргыздардын элдик тарбиялык маданияты Г. Н. Волков, Б. Апышов, Ж. Бешимов, Н. Имаева, С. Иптаров, Ж. И. Койчуманов, А. Т. Калдыбаева, С. Рысбаев, Т. Ормонов, А. Алимбеков, А. Муратов, М. К. Колдошов, Г. Карагозуева, К. И. Жаныгулов, Ж. Каденова ж. б. окумушуулар тарабынан изилденген. Бул изилдөөлөрдүн баарында балдарды элдик традициялар менен тарбиялоонун принциптери, ыкмалары жана каражаттары көрсөтүлөт. Биз мына ушул метод менен акелердин педагогикалык идеялары элдик педагогика менен байланышып тургандыгын, алардын ортосунда ажырым жоктугун аныктадык. Алардын изилдөөлөрүндө балдарды кыргыз үй-бүлөсүндө курак өзгөчөлүгүнө, б.а. жашына карай тарбиялоонун проблемалары да каралган.

Экинчи метод – элдик санжырачылардын эмгектери менен таанышуу жана аларды пайдалануу. Акелер тууралуу маалыматтардын эң көбү жазуу маданиятыбыз анча өнүкпөгөндөн улам оозеки санжыралардан алынган. Санжырачылар белгилүү адамдардын аты-теги ким болгондуган да аныктап берет. «Санжырада кандайдыр бир керемет түр менен реалдуулук жана фантазия, тарых жана ой-чабыт айкалышып турат. Башкача айтканда, бул баяндоо формасынын ажырагыс бөлүгү, тарыхый жана көркөм чындыктын синкретизми болуп саналат» (А. Эркебаев) [6, 25-б.]. Санжырачылар өз кезегинде көптөгөн фактыларды жыйнап жүргөн көсөмдөр жана аларды чеберчилик менен элге айта алган чечендер болгон. Мисалы, санжырачы Кыдыр акени Кылжырдан Орозбактысынын беш мырзасынын Сейитказысынын бешинчи мууну экенин айтып, Эренче аттуу калмактардын колго түшкөн кызынан Олжобай төрөлгөнүн, Олжобайдан Байсары, Токсоба, ошол Токсобанын Миңжылкы деген баласы аттан жыгылып, каза болуп, ушул баласынын күйүтүнөн Каным төрөбөй калып, кайнагасы Байсарынын жана жеңелери Даананын баласы Кыдырды алардан жолдугун кылып, сурап алышып, багып бала кылганын санжыралайт. Бул так илимий далил эмес, бирок бул санжыра маалыматын эске албай коюуга да болбойт. Б. Солтонов, Тоголок Молдо, О. Сыдыков, Талып

Молдо, Бала Айылчы, Үсөйүн ажы, А. Тыныбеков, Ж. Кенчиев, Мамашарип Тургунбаев ж. б. санжырачылардын айткандары бизге акелер тууралуу ар тараптуу маалыматтарды берет.

Садыр аке тууралуу А. Карабай уулунун «Садырга чейинки саяктардын санжырасы» деген санжыра маалыматтары бул инсан тууралуу кененирээк түшүнүк алууга жардамдашат [4, 174-176-бб.].

Үчүнчү метод – тарыхый-крайтаануу музейлеринин экспонанттарын илимий иште колдонуу. Бул багытта биз Жети-Өгүз районунун Оргочор айылындагы музейдеги көп материалдар менен тааныштык. Ал музейдин негиздөөчүсү Кален Жетимишбаев жана азыркы директору Мурат Жетимишбаев ысык-көлдүк акелерге байланыштуу бир катар маалыматтарды топтогон, алардын ичинде Кокон хандагынын Тилекмат акеге Ысык-Көл өрөөнүнө башчы кылып дайындагандыгы тууралуу буйруктун көчүрмөсү, мөөрү сакталган жана ушул аймакка жол боюна Сарт аке менен Тилекмат акенин айкели орнотулган.

Ак-Суу районунун Кереге-Таш айылында Кыдыр акеге, Ысык-Көл районунун Кожояр айылында Садыр акеге арналган музейлер жана мектептердеги бурчтар бир топ материалдарды берет, өзгөчө аларда Падышылык Орус өкмөтүнүн ар кандай чечимдери, токтомдору, буйруктары көчүрмөлөп коюлган [1, 37-б.]. .

Биз К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин студенттери менен бирге ошол музейдин экспонанттарынын ичинен акелерге байланыштуу материалдарды жыйнап чыктык, бир топ материалдар Элдик санжырачылардын Шалбаа (азыркы Тилекмат) айылында өткөн биринчи курултайында жыйналган материалдар экен. Аларды иргеп, басып чыгуу милдети алдыбызда турат.

Төртүнчү метод – акелерди жакшы билген, алар менен жолугушкан адамдардын эскерүүлөрүн пайдалануу. Бул методдун мааниси – акелер тууралуу фактыларды дагы тактоо, толуктоо, илимий адабияттар менен салыштыруу. Бул багытта Карач аке тууралуу Т. Сыдыкбековдун, Садыр аке тууралуу Жапар Кенчиевдин, Буудайбек Сабыр уулунун, бугу-сарыбагыш жана кыргыз-казак чабыштары жана алардагы акелердин ролу тууралуу С. Закировдун «Кыргыз санжырасы» деген китеби ж.б. авторлордун санжыралары белгилүү [2, 194-б.].

Бешинчи метод – акелердин урпактарынын аталары тууралуу айткан сөздөрүн изилдөө. Мунун максаты – айрым фактыларды толуктоо, акелер менен урпактарынын ортосундагы генетикалык байланышты байкоо, акелердин насаат сөздөрү азыркы балдарында кандайча уланып жатканын билүү. Бул багытта Жети-Өгүз районунун Даркан айылынан Кубаныч Чамаев, Тынчыбай Баймуратов, Канат Тыналиев ж. б. адамдар менен Карга аке тууралуу пикирлерин жыйнадык. Мойт аке тууралуу Ысык-Көл районундагы Орто-Өрүктү айылынан Алымбай Токтосопуев менен, Түп районунун Жылуу-Булак айылынан Кыдырма Абдыкадыров менен Карач аке жөнүндө, Ысык-Көл айылындагы Кожояр айылынын тургандары Сарт акенин урпактары Жамила Карабекова, Камила Карабекова менен алардын чоң аталары туурасында аңгемелештик. Булар акелерди көрбөгөнү менен аларды көрүп-билген кишилер менен чогуу жүргөн адамдардан информацияларды алган [3, 42-б.]. .

Алтынчы метод – студенттердин «талаа экспедицияларынын материалдары». К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин студенттери фольклордук, тилдик, педагогикалык практикаларга чыккан мезгилде аларга акелер тууралуу маалыматтарды жыйноо тапшырмасы да берилди. Натыйжада студенттер Ысык-Көл, Түп, Ак-

Суу, Тоң, Жети-Өгүз райондорунда болуп, эл менен аңгемелешип, акелер тууралуу маалыматтарды жыйнап келген. Алардын көбү кеңири белгилүү эле материалдар болгону менен арасында жаңы фактылар да чыкты. Бул методдун артыкчылыгы – материал жыйноо гана эмес, акелер ишмердүүлүгүн дагы терең үйрөнүү, алардын педагогикалык идеяларынын азыркы жаштар арасында колдонулушун тактап билүү.

Жетинчи метод – студенттерге эссе, баяндама, доклад жаздыруу. Муну үчүн атайын темалар берилет. Алар болжолдуу төмөнкүдөй темалар:

1. Мага акелердин ичинен өзгөчө жакыны. . .
2. Акелердин мени түйшөлткөн насааты
3. « ... Эгер азыр акелер болгондо ... »
4. Акелердин мен билген урпактары

Сегизинчи метод – студенттерге долбоор жактатуу.

1. Ысык-Көлдүн азыркы күндөгү экологиялык проблемалары жана акелердин бул проблеманы чечүү мүмкүнчүлүгү
2. Акелердин эл алдында чыгып сүйлөөсүнүн маданияты жана технологиялары
3. Бир акенин мисалында анын урпактарынын генологиялык таблицасы
4. Акелердин эстеликтерин сүрөткө тартып, алар тууралуу документалдуу видео фильм даярдоо
5. Акелер тууралуу слайд даярдоо жана аны коргоо ж. б.

Жогорудагы студенттер менен иштеген методдордон биздин темага байланыштуу бир топ материалдарды алдык:

Биринчиси, эл арасында акелердин педагогикалык таасири азыр дале бир топ тарбиялык күчкө ээ экендиги аныкталды.

Экинчиси, студенттердин таалим-тарбия алышында акелердин да тикелей идеялык жардамы болгондугу тастыкталды.

Үчүнчүдөн, азыркы учурда студенттер акелердин педагогикалык идеяларын өздөрүнө сиңдирип, кийинки муундарга өткөрүп берүүгө даярдыгы бар экендиги такталды.

Төртүнчүдөн, болочокто мугалим, тарбиячы болуучу азыркы студенттер акелер педагогикасына кайдыгер эмес жана алардын мурастарын элдик педагогикалык маданияттын бир бөлүгү катары келечектеги мугалимдик практикасында колдонууга даярдагы бар экендиги белгилүү болду [5, 285-б.]. .

Төмөндө жогорудагы методдорду жана алардын натыйжаларын таблица түрүндө чагылдырдык.

Таблица 1. – Изилдөөдө колдонулган методдор жана алардын натыйжалары

Изилдөөдө колдонулган негизги методдор жана натыйжалар	
Методдор	**Алынган натыйжалар**
Темага байланыштуу илимий-теориялык адабияттарды үйрөнүү	Биздин сунуштардын, пикирлердин аргументүүлүгү ырасталып, изилдөө үчүн теориялык-методологиялык таянычтар табылды, изилдөөбүздүн илимий базасы бекемделди

Санжырлардын үйрөнүү жана жыйынтыктоо	Акелердин түпкү ата-теги, уруусу жана алардын уруу ынтымагын сактоо, башка уруулук биримдиктер менен жанаша жашоо маданияты биримдикте каралды
Тарыхый материалдарды үйрөнүү жана жыйынтыктоо	Ысык-Көлдөгү элдин өткөн тарыхый окуялар, тарыхта жашаган инсандардын өмүр баяндары менен акелердин ишмердүүлүгү биримдикте каралып, акелердин тарыхый доордогу ролу дагы терең аныкталды
Тарыхый-край таануу музейлерине саякаттарды уюштуруп, алардын материалдарын пайдалануу	Музейлердин экспонанттары акелердин колдонгон буюмдарын, буйруктардын көчүрмөлөрүн көрүп, тактап, акелердин ишмердүүлүгү дагы терең үйрөнүлдү.
Акелердин урпактары боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү	Акелердин коомдогу орду дагы тереңдетилди, алардын урпактары тууралуу кеңири маалыматтар табылды, булардан да акелер тууралуу материалдар жыйналды, мындан улам изилдөөбүздүн илимий базасы дагы бекемделди
Акелер тууралуу эскерүүлөр	Биздин айткан теориялык ойлор акелердин тагдыр-таржымалы жакшы билген адамдардын баяндоолору менен байытылды
Студенттер менен жүргүзүлгөн иштер	Акелердин педагогикалык ойлорунун азыркы жаштарга тийгизип жаткан таасири такталды жана дагы жакшыртуу мүмкүнчүлүктөрүнүн прогнозу аныкталды

Жогоруда биз көрсөткөн методдор жана колдонгон материалдар биздин диссертациялык изилдөөбүзгө илимий-теориялык жана практикалык жактан жардам берди.

Илимий ишти жазууда ошондой эле жалпы логикалык методдорду (анализ; синтез; жеке кароо жана жалпылоо; салыштыруу; моделдөө; долборлоо ж. б.), жалпы илимий методдорду (илимий эмгектерди талдоо; байкоо; темага байланыштуу элдик тажрыйбаларды үйрөнүү; жыйналган материалдарды жыйынтыктоо жана жалпылоо ж. б.), тарыхый-салыштырма методдорду (материалдарга салыштырма-тарыхый анализ) ылайыгына жараша колдондук.

Ошентип, жыйынтыктай айтканда, Ысык-Көл өрөөнүнөн чыккан жети акенин педагогикалык мурастарын изилдөө үчүн биз көптөгөн методдорду методологиялык принциптерге ылайык тандап алдык жана алар илимий иш үчүн максатка жетүүдө жол көрсөтүп берди.

Адабияттар:

1. Жетимишбаев К. Санжыра санаты [Текст] / К. Жетимишбаев, Р. Масыракунов. – Бишкек: 1994. – 74 б.
2. Закиров С. Кыргыз санжырасы [Текст] / С. Закиров. – Бишкек: 1996. – 428 б.
3. Иманов А. XVIII кылымдын экинчи жарымы, XX кылымдын башталышында Ысык-Көл өрөөнүндөгү ойчулдар, агартуучулар (Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат аке). 2-бөлүм. [Текст] / А. Иманов. – Каракол, 1998. – 95 б.
4. Карыбай А. Садыр аке [Текст] / А. Карыбай уулу. – Бишкек: 2007. – 187 б.
5. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы: Педагогикалык билим берүүчү жогорку окуу жайларынын студенттери жана мектеп мугалимдери үчүн. 1-китеп [Текст] / А. Муратов. – Бишкек: Турар, 2011. – 603 б.
6. Эркебаев А. Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары [Текст] / А. Эркебаев. – Бишкек, 2004. – 25-б.

УДК: 37.017.92

Орозакунова Рахат Исабаевна
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл
мамлекеттик университетинин аспиранты
Орозакунова Рахат Исабаевна – аспирант
Иссык-Кульского государственного
университета им. К. Тыныстанова
Isabayeva –
postgraduate student of K. Tynystanov

ЫСЫК-КӨЛДӨН ЧЫККАН ЖЕТИ АКЕНИН МУРАСТАРЫНДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР АРКЫЛУУ АЗЫРКЫ ЖАШТАРДЫ ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНИН МОДЕЛИ

МОДЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В НАСЛЕДИИ СЕМИ АКЕ ИССЫК-КУЛЯ

A MODEL OF THE MODERN PROCESS OF EDUCATING YOUTH THROUGH PEDAGOGICAL IDEAS IN THE LEGACY OF THE SEVEN AKE OF ISSYK-KUL

Аннотация. Бул макалада Ысык-Көл өрөөнүнөн чыккан жети акенин педагогикалык ойлорунун азыркы ааламдашуу доорундагы мааниси, ал ойлорду учурдагы тарбиялоо процессинде колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлөт. Акелердин педагогикалык мурастарына пайдалануунун модели сунуш кылынат. Макаланын актуалдуулугу алгачкы жолу Ысык-Көлдөн чыккан жети акенин мурастарын колдонуу боюнча модель илимий негизги түзүлгөндүгүндө. Макалада айтылган ойлор этнопедагогикалык багытта изилдөө жүргүзгөндөр жана мектеп мугалимдери үчүн пайдалуу болот.

Түйүндүү сөздөр: модель, педагогикалык моделдөө, аке, акелер ишмердүүлүгү, педагогикалык идеялар, педагогикалык мурас, акелер чыгармачылыгы, изилдөө матеиралдары, тарбиялоо процесси.

Аннотация. В этой статье показано значение педагогической мысли семи акынов из Иссык-Кульской долины в современную эпоху глобализации, возможности применения этих мыслей в современном воспитательном процессе. Предлагается модель использования педагогического наследия братьев. Актуальность статьи заключается в том, что впервые была создана модельная научная база по использованию наследия семи акынов Иссык-Куля. Идеи, изложенные в статье, будут полезны тем, кто занимается исследованиями в этнопедагогическом направлении, а также школьным учителям.

Ключевые слова: модель, педагогическое моделирование, аке, деятельность аке, педагогические идеи, педагогическое наследие, творчество аке, исследовательские материалы, воспитательный процесс.

Модель – бул кандайдыр бир процесстин, көрүнүштүн кичирейтилген үлгүсү (образец), айрым бир фрагменти. Бардык нерсенин жакындыгын, окшоштугун таап, алардын моделин түзүүгө мүмкүн, маселе – аны жакындатууда, окшоштурууда, мүмкүн болушунча дал келтирүүдө, үлгүлүү үлгүсүн жаратууда. Педагогикалык иш-аракеттерге байланыштуу моделдөө технологиялары О. Л. Боровая, В. А. Воронин, В. И. Загвязинский, Э. Мамбетакунов, Н. Е. Щуркова, В. А. Штофф, Е. В. Яковлев, Н. О. Яковлева ж. б. дидактардын эмгектеринде каралган. Алардын теориялык ойлорун жалпылаганда педагогикалык моделдөө – бул детерминациялоонун, визуализациялоонун, верификациялоонун, модификациялоонун ресурстарын пайдаланып жаңы идеалдуу педагогикалык каражатты түзүү. Педагогикалык моделдөө – бул илимий-педагогикалык изилдөөнүн методу, ал педагогдун илимий-педагогикалык жана гноселогиялык-дидактикалык практикасынын каражаты жана методу.

Педагогикалык моделдештирүү түзүүдө биз окумуштуулардын мына ушундай жыйынтыктарына таяндык. В. И. Загвязинский «Методология педагогического исследования» деген эмгегинде педагогикадагы моделдештирүү ишмердүүлүгүнүн төмөнкүдөй жол-жоболорун ачыктап берет:

– иш-аракеттин жалпы максатын айкындоо;

– өз ишинин объект жана предметин үйрөнүү процессинде айкындалган реалдуу шарттарга жана мүмкүнчүлүктөргө ылайык милдеттерди конкреттештирүү;

– башкы жана өзөктүү милдеттердин негизинде мазмундуу иштерди тандап алуу;

– иштин формаларын, методдорун, ыкмаларын, каражаттарын тактап, алардын күчтүү жана чабал жактарына карай айырмалап тандоонун негизинде буларды айкалыштырып колдонуунун жакшы вариантын табуу;

– эффективдүүлүгүн, көрсөткүчтөрүн аныктоо;

– алынган натыйжаны мүнөздөө [4, 173-б.].

Биздин изилдөөнүн модели беш бөлүктөн турду:

1. Изилдөөнүн максаты
2. Изилдөөгө алынган субъекттердин өз ара ишмердүүлүктөрүнүн мазмуну жана өзгөчөлүктөрү
3. Изилдөөнүн метод, форма жана каражаттары
4. Натыйжалуулугунун оптималдуулугу
5. Алынган жыйынтык.

Биздин эмгек боюнча жети акенин педагогикалык мурастарын изилдөөнүн жана аларды практикада колдонуунун негизги максаты – алардын ойлору аркылуу идеалдуу (өрнөктүү) инсандын моделин түзүү болду. Мындай бардык жагынан үлгү боло турган адамды казактар сегиз кырлуу, бир сырлуу» дешет, андай адамды тарбиялоонун максат-милдеттери, мазмуну тууралуу этнопедагог Нурлыбек Сейткулов мындай деп айтат:

1. Максаты менен милдеттери: ар тараптуу жетилген азамат тарбиялоо.

2. Мазмуну: улуттук салттар, үрп-адаттар аркылуу балага акыл-ой, адамгерчилик, асемдик, дене, ден соолук, эмгек тарбияларын берүү, мүнөз, сапаттарын калыптандыруу.

3. Усулдары: аңгемелешүү, кеңешүү, түшүндүрүү, ишендирүү, талап кылуу, кеңеш берүү, үйрөтүү, көрсөтүү, үлгү болуу, өтүнүү, буйруу, жатыктыруу, бата берүү, мазактоо, алкыш айтуу, жалбаруу, каргоо, сөгүү, күнөөлөө, айыптоо, жазалоо ж. б.

4. Түрлөрү: оюндар, тойлор, эмгек майрамдары, оюн-зооктор, кечелер.

5. Куралдары: санамак, жаңылмач, өлөң-ыр, жомок-аңыздар, табышмактар, айтыштар, макал-ылакаптар, чечендик сөздөр, салттар, ырымдар, жол-жоролор, улуттук оюндар, аңгеме, сабактар менен тажрыйбалар.

6. Натыйжасы: «сегиз кырлуу, бир сырлуу», жаны таза, дени соо адам.

7. Тарбияга себепкер күчтөр: табият, эмгек, турмуш, салт-адаттар, өнөр-кесип, дин, эне тили, улуттук оюндар.

8. Тарбия жайы: Үй-бүлө, аул-аймак, уруу-урук, улут, эл, коом, мектеп, медресе.
Тарбия объектиси: Бала.

10. Калк тарбиячылары: ага-эжеси, ата-энеси, бир туугандары, айыл адамдары, өнөр ээлери» [9, 16-б.].

Мындай үлгүлүү адамдарды кыргыздар жоокерчилик заманда ар бир уруудан иргеп алып ар кандай критерийлер менен (найза, кылыч сайышы; жаа жана мылтык атышы; атта жүрүшү жана атын аскердик жүрүштөргө ылайыктап карашы; дене боюнун чымырлыгы; аска-зоодон, улуу суудан өтө билиши; жолдоштору менен талаа-түздө жакшы мамиле түзө алашы; өзү баш ийген он башы, жүз башы, миң башы ж. б. аскер жетекчилеринин айтканын так жана өз убагында аткара алышы; гүлазык ала жүрүшү жана кезеги келгенде тамак бышыра билиши ж. б. Мына ушундай жигиттерди тандап кырк жигит же кырк чоро курап, алар бир уруунун намысына жараган, Манас, Семетей, Курманбек, Эр Табылды ж. б. эпикалык баатырлардын аскердик топторунун башында мына ушундай тандалган адамдар турган. Буларды «жигит», «чоро», «азамат» дегендей эпитеттер менен мүнөздөгөн. Орус элинин фольклордук чыгармаларында эл үчүн жанын аябаган, туткундагы адамдарды куткарган адамдарды «добрый молодец» дешкен. Г. Н. Волков башкырттарда, татарларда жана Кавказ менен Орто Азиянын элдеринде «настоящий джигит» деген өз ишмердүүлүгүнүн чеги, өзүн алып жүрүүсүнүн кодекси жана жакшы айтылышы (тону) жактан орустардын «добрый молодец» деген сөзүнөн кыйла айырмалуу болорун жазат [2, 49-б.]. Ушундай жигитчиликке жетүү –

кыргыз эл педагогикасындагы тарбиянын негизги максаты болсо, жигиттиктик, азаматтыктын үлгүсү катары Манас, Сыргак, Алмамбет, Чубак, Серек, Курманбек, Табылды сыяктуу баатырлар, Каныкей, Канышай, Айчүрөк, Арууке, Акылай ж. б. акылман, уз аялдар, Бакай, Кошой, Жамгырчы ж. б. карыялар, ак сакалдар атайын тарбиялык образдар катары муундан муунга айтылып келген. Демек, алар идеалдуу адамдын моделдери болушкан. Ысык-Көлдүк акелер да идеалдуу инсан кандай болушу керектигин өтө көп мурастарында айтып өткөн. Акелер адамдык насили бийик, мекенчил, адилет, калыс, эмгекчил, ички дүйнөсү менен сырты дүйнөсү бап келишкен адамдын образын жаратууну ниет кылган [1, 93-б.]. Алардын бул багыттагы педагогикалык ойлорун изилдеп, биз илимий изилдөөбүздө акелердин педагогикалык идеяларын азыркы жаштарды тарбиялоо ишинде пайдалануунун моделин жана компоненттерин иштеп чыктык.

Таблица 1. – Акелердин педагогикалык идеяларын азыркы билим берүү уюмдарында колдонуунун компоненттери

Максат	Ысык-Көлдө жашап өткөн акелердин педагогикалык мурастарын азыркы жаштарды тарбиялоодо пайдалануунун технологиялары.
Милдет	Акелердин тарбиялоо боюнча өзгөчөлүктөрүн аныктоо. Акелердин педагогикалык мурастарын азыркы жаштарды тарбиялоодо колдонуунун ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын иштеп чыгуу. Акелердин педагогикалык мурастарын азыркы педагогикалык процессте колдонуунун заманбап мүмкүнчүлүктөрүн практикага сунуштоо.
Каражаттар	ысык-көлдүк акелердин акыл-насааттары, санат сөздөрү, керээздери, макал-ылакаптары, тарбиялык аңгемелери ж. б.
Формалар	тарбиялык сабактар; крайтаануу экскурсиялары; улуу адамдар менен аңгемелешүү; интернет материалдарын көрүү; акелер тууралуу спектаклдер, көркөм адабияттар менен таанышуу.
Методдор	аңгемелешүү; дискуссия; сабактар жана класстан тышкаркы иштер; топто иштөө; «талаа экспедициялары» ж. б.
Натыйжа	Жаштардын акелер ишмердүүлүгүндөгү тарбиялоо тууралуу түшүнүктөрүнүн калыптанышы. Жаштардын акелер педагогикасы менен кыргыз эл педагогикасын салыштыруу компетенттүүлүктөрүнүн калыптынышы Жаштардын адептик-ыймандык сапаттарынын жогорулашы Жаштардын атуулдук-мекенчилдик сапаттарынын өркүндөшү Жаштардын руханий байлыктарга кызыгуусунун өсүшү ж. б.
Текшерүү Чен-өлчөмү	Акелердин тарбиялоо өзгөчөлүктөрүн элдик педагогикадан жана классикалык педагогикадай айырмалай алуу. «Акелер мурастары», «Акелер педагогикасы», «Акелердин педагогикалык мурастары» түшүнүктөрүн так аныктоо жана ар тараптуу баалоо. Акелердин элдик тарбиячылар катары коомдук ордун билүү. Акелердин педагогикалык мурастарынын ичинен азыркы мезгил үчүн керектүүлөрүн ылгай алуу.

	Акелердин педагогикалык мурастары боюнча эмгектерин талдоо.

Бул жогоруда көрсөтүлгөн негизги компененттерди эске алып азыркы жаштарды акелердин педагогикалык мурастарынын негизинде тарбиялоонун моделин иштеп чыктык [7, 28-б.].

Максаты: акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоонун тажрыйбаларын азыркы билим берүү уюмдарында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн, ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын аныктоо жана аларды колдонуунун заманбап технологияларын иштеп чыгып, практикага сунуштоо

Милдети: акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоодо колдонгон принциптерди, методдорду, каражаттарды, алардын натыйжаларын аныктоо

Акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоонун принциптери:
тарыхыйлык; аң-сезимдүүлүк; ырааттуулук; акелердин идеяларын идеал катары кароо; инсан таламдуулук; тарбиялануучу жашаган чөйрөнү, шартты эске алуу ж.б.

Акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоонун технологиялары:
экскурсиялар; «талаа материалдарын» топтоо; аңгемелешүү; талдоо; өз алдынча изилдөө; илимий эмгектерди пайдалануу; эскерүүлөрдү жыйноо; музейлерге баруу ж.б.

Акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоонун мазмуну

- акелердин педагогикалык ойлорунун өзгөчөлүктөрү; акелердин жашаган доордогу, чөйрөдөгү элдин маданиятын көтөрүү иш-аракеттери
- акелер педагогикасынын элдин педагогика менен байланышы, алардын эл турмушундагы мааниси
- акелердин тарбиялоо салттарын жана тажрыйбаларын түшүнүү, урматтоо жана баалоо, азыркы учур менен байланыштыруу
- акелердин педагогикалык ойлорунун жана тарбиялоо тажрыйбаларын азыркы учурда колдонуунун жана баалоонун чен-өлчөмдөрү ж.б.

Акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоо

Сүрөт 1. – Акелердин педагогикалык идеялары аркылуу жаштарды тарбиялоонун модели.

Ысык-Көл өрөөнүндө жашаган акелер жаштарды тарбиялоонун комплекстүү мазмунун колдонгондугун айрым практиктердин тажрыйбалары тастыктады.

Тоң районундагы К. Иманалиев атындагы жалпы орто билим берүү мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалими Роза Касымбаева жана Балыкчы шаарындагы «Нуристан» балдар борборунун башталгыч класстарынын мугалими Алмагүл Исмайылованын жети аке тууралуу сабак-саякатына токтолуп кетели.

Ысык-Көлдөн чыккан жети аке тууралуу тарбиялык сабак өтүүдө сабактын өнүктүрүүчү максаты катары мекенди сүйүү, киндик кан тамган жерди, көлдү коргоо жана сүйүү ар бир атуулдун парзы экенин, анын ыйыктыгын түшүндүрүү проблемаларын коюп, саякат-сабак уюштурат, сабакты акелердин түстүү сүрөттөрү, накыл сөздөрү, Ысык-Көлдүн картасы тартылган плакат, окуучулар өз колу менен тартышкан көлдүн пейзаждык сүрөттөрү, видеоролик менен жабдыйт [6, 12-б.]. Сабакта окуучулар топторго бөлүнөт. Парталар жети жерге коюлат.

Жети аке тууралуу сабакты баштоонун алдынан «жети» деген санга түшүнүк берилет. Алар: асмандагы жетиген жылдызы; дүйнөнүн жети керемети; Күн желеси – жети түс; «жети кишинин бири – кыдыр»; «жети өлчөп, бир кес», жети ата; жети нота; жети дубан, Ысык-Көлдөгү жети борбор: Балыкчы, Каракол, Ак-Суу, Түп, Чолпон-Ата, Бөкөнбаев, Кызыл-Суу.

Окуучулар автобус менен эки күндүк саякатка чыгышты.

Биринчи аялдама: Жети-Өгүз районун, Даркан айлы. Карга акенин күмбөзү. Нуртилек Карга аке тууралуу маалымат берди. Карга акенин «Жетимге санаалаш, жесирге каралаш бол», «Кайратты элден, келбетти жерден ал», «Тазалыкты суудан, ынтымакты туудан ал» деген ж. б. накыл сөздөрүн айтып, алардын маанилерин чечмелеп беришти.

Экинчи аялдама: Жети-Өгүз районунун Аңөстөн айылы. Бул жерде Сарт аке жашаган. Ошол аялдамада Сарт аке тууралуу баяндалды, ал киши эскерилди, насаат сөздөрү айтылды.

Үчүнчү аялдама: Жети-Өгүз районунун Шалбаа (азыркы Тилекмат) айылы. Окуучулар Тилекмат акенин тигин бири манасчы Жусуп Мамайдын пикирине таянып кытайлык черик уруусунан дешсе, бирлери философ, окумуштуу Маматемин Эркебаевдин пикирин боюнча Кара-Кулжа тараптагы Ажике өрөөнүнөн келгендерден деп талашты. Бул жерде Тилекмат аке менен Сарт акенинин эстелигинин фонунда сүрөткө түшүп, алардын насаат сөздөрүн айтып, өмүр баяндарын кыскача айтып беришти.

Төртүнчү аялдама: Ак-Суу районунун Кереге-Таш айылы. Ал жерде Кыдыр акенинин музейи, эстелиги бар. Кыдыр аке тууралуу Арсен окуучуларга өз долбоорун жактап берди. Кыдыр аке Байсары уулунун насаат сөздөрү айтылды.

Бешинчи аялдама: Түп районунудагы Жылуу-Булак айылы. Бул Карач акенин жери. Карач аке тууралуу баяндаманы Халид жасады. Карач акенин мал топтобогону, карапайым жашаганы балдарды өзгөчө кызыктырды.

Алтынчы аялдама: Ысык-Көл районунун Орто-Өрүктү айылы. Мойт аке Алдаяр уулунун олуя чалыштыгы, согуш тактикасын мыкты билгендиги, адамды бир көрүп сын бергендиги, мүнүшкөрлүгү, саяпкерлиги, батакөйлүгү, тубаса астроном болгондугу айтылды.

Окуучулар автобуста «Ысык-Көл» деген ырды хор менен ырдашып, Көл айланып кийинки аялдамага жетти.

Жетинчи аялдама: Ысык-Көл районундагы Кожояр айылы. Бул жерде айылга кире беришке токтоп Садыр аке Жолболду уулунун күмбөзүнө зыярат кылышты. Садыр акенин туулган жери Кырчын, ал жердин кооздугу тууралуу айтышты.

Ошентип акелердин жерлери боюнча саякат аяктады. Ар бир аке тууралуу ролик жасалып, видео тартылып, окуучулар өз күчү менен жети китепче чыгарды.

Көптөгөн мугалимдер кыргыз телевидениесинин «Улутман» көрсөтүүсүнүн (алып барган Т. Казаков) «Ысык-Көлдөн чыккан жети аке» деген темадагы берүүлөр түрмөгүн жүргүзүп келет.

Акелердин педагогикалык идеяларды айткан мурастары аркылуу азыркы студенттерди, окуучуларды тарбиялоо дегенде биз Ысык-Көлдө XVIII-XX кылымда жашап өткөн жети акенин акыл-насаат сөздөрүн, жүрүш-туруш эрежелерин, баталарын, керээздерин, коомдук-саясый көз караштарынын мазмунундагы адептик, ыймандык, эстетикалык, экологиялык баалуулуктарды ар кандай формаларда (адабияттардан окуу; элден угуу; сабактарда өздөштүрүү; санжыралар менен таанышуу ж. б.) өздөштүрүү аркылуу балдарды жана жаштарды Ата-журтту коргоо, эне тилди, элдик салттарды, маданий мурастарды түшүнүүгө жана өнүктүрүүгө моралдык-психологиялык жактан аң-сезимдүү түрдө даяр болгон инсандык сапаттарды тарбиялоого багытталган педагогикалык процесс болуп, ал көп жылдарга созулган максаттуу, үзгүлтүксүз, ырааттуу уюштурулган иш-чаралардын комплексинен турат [8, 6-б.]. Бул процессти илимий жактан моделдештирүү анын чен-өлчөмдөрүн (критерийлерин) туура аныктоо менен байланышат.

Таблица 2. – **Азыркы жаштардын ысык-көлдүк акелердин мурастары аркылуу тарбиялангандыгынын критерийлери, деңгээлдери**

Деңгээл-дер	**Крите-рий лер**	**Критерийлердин көрсөткүчтөрү**
Төмөн	Керектөө	Акелер мурастарын элдик маданияттагы баалуу руханий-педагогикалык дөөлөт катары түшүнүү сезиминин жетилбегендиги. Акелердин тагдыр-таржымалына, алардын ишмердүүлүгүнө кызыкпагандык.
	Билим	Акелердин педагогикалык идеяларындагы мекенчилдик, атуулдук парыз, адеп-ыйман ж. б. элге этикалык сабак болуучу билимдеринин жеткиликсиздиги.
	Жүрүм-турум	Акелердин педагогикалык идеяларын өз турмушунда, жүрүш-турушунда колдоно билбегендик.
Орто	Керектөө	Акелер мурастарын элдик маданияттагы баалуу руханий-педагогикалык дөөлөт катары түшүнүү сезиминин али толук жетилбегендиги. Акелердин тагдыр-таржымалына, алардын ишмердүүлүгүнө кызыгуусунун туруктуу эместиги.
	Билим	Акелердин педагогикалык идеяларындагы мекенчилдик, атуулдук парыз, адеп-ыйман ж. б. элге этикалык сабак болуучу билимдеринин али толук жеткиликсиздиги.

	Жүрүм-турум	Акелердин педагогикалык идеяларын өз турмушунда, жүрүш-турушунда али толук колдоно билбегендик.
Жогору	Керектөө	Акелер мурастарын элдик маданияттагы баалуу руханий-педагогикалык дөөлөт катары түшүнүү сезиминин жогору жана туруктуу экендиги.
	Билим	Акелердин педагогикалык идеяларындагы мекенчилдик, атуулдук парыз, адеп-ыйман ж. б. элге этикалык сабак болуучу билимдеринин жеткиликтүүлүгү.
	Жүрүм-турум	Акелердин педагогикалык идеяларын өз турмушунда, жүрүш-турушунда колдоно билиши жана башкаларга бул жагынан өрнөк боло алышы.

Азыркы жаштардын ысык-көлдүк акелердин мурастары аркылуу тарбиялангандыгынын критерийлери, деңгээлдерин аныктоо менен анын мазмунун төмөнкүдөй компоненттерге бөлүп карадык.

Таблица 3. – Азыркы жаштардын ысык-көлдүк акелердин мурастары аркылуу тарбиялоонун компонеттери жана алардын критерийлери

Компонеттер	Компонеттердин мазмуну
Когнитивдик (таанымдык)	Окуучулардын акелердин мурастарындагы педагогикалык идеялар тууралуу билимдеринин өнүгүш деңгээли
Көз караштык дөөлөттүк	Окуучулардын акелердин мурастарындагы педагогикалык идеялар тууралуу көз караштары, ишенимдери, ынанымдары
Жүрүм-турумдук	Окуучулардын акелердин мурастарындагы педагогикалык идеяларын өз жүрүш-турушунда колдонуусу

Ошентип, жыйынтыктай айтканда, Ысык-Көл өрөөнүнөн чыккан жети акенин ишмердүүлүгүн үйрөнүүнү илими-педагогикалык негизде атайын түзүлгөн компененттерге жана моделге таянап жүргүзгөндө гана биз көздөгон максаттарга жетебиз.

Адабияттар:

1. Асанбеков К. Ысык-Көлдүн жети акеси [Текст] / К. Асанбеков. – Б.: 2013. – 177 б.
2. Волков Г. Н. Этнопедагогика [Текст] /Г. Н. Волков. – М. : 2000. – б.
3. Жылкыбаева Ж. Тарыхый инсандар таржымалы [Текст] / Ж. Жылкыбаева. – Каракол: 1995. – 100 б.
4. Загвязинский, В. И. Методология педагогического исследования [Текст] / В. И. Загвязинский. – М. : 2017. – 317 с.
5. Иманов А. Акыл атасы, накыл-наасат сөздүн кенчи – Сарт аке. 1-бөлүм. [Текст] / А. Иманов. – Каракол, 1997. – 68 б.

6. Муратов А. Көлдөн чыккан көсөм акелер [Текст] / А. Муратов // Де-факто. – 2013. – 8-сент., 15-сент.

7. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы: Педагогикалык билим берүүчү жогорку окуу жайларынын студенттери жана мектеп мугалимдери үчүн. 1-китеп [Текст] / А. Муратов – Б.: Турар, 2011. – 603 б.

8. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасындагы акелер феномени [Текст] / А. Муратов – Кутбилим. – 2011. – 13-май.

9. Сейткулов Н. А. Қазақ этнопедагогикасындағы бала жасына карай кезеңге бөлүүнун илимий-педагогикалык негиздери [Текст]: Педагогика гылымдарынын докторы гылыми даражасин алу үшүн дайындалган диссертациянын авторефераты. Н. А. Сейткулов. 13. 00. 01. – Түркстан, 2010. – 39 б.

УДК **517**

Раева Чынаркүл Тургунбековна, Доолетова Г.С.
п.и.к., доцент
ТалМунун магистри
Раева Чынаркүл Тургунбековна, Доолетова Г.С.,
к.п.н., доценты ТалГУ
магистрант ТалГУ
Raeva Chynarkul Turgunbekovna, Doolotova G.C.,
P.h.d.,Associate Professor, TalSU
master of TalSU

ТЕСТТИК КӨЗӨМӨЛДҮН КАЙТАРЫМ БАЙЛАНЫШТЫ УЮШТУРУУДАГЫ РОЛУ
РОЛЬ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ
THE ROLE OF TEST CONTROL IN THE ORGANIZATION OF FEEDBACK

Аннотация: Кайтарым байланыш болбосо, мугалим окуучунун материалды жакшы же начар кабыл алгандыгын түшүнө албайт. Окутуу процессинде кайтарым байланышты ишке ашыруунун бир канча эффективдүү формалары белгилүү. Алардын ичинен өзүнүн натыйжалуулугу жагынан тесттик көзөмөлдү белгилөөгө болот. Бул макалада тест көзөмөлү контролдун башка түрлөрүнө караганда бир катар олуттуу артыкчылыктарга ээ экендигин көрсөтүү менен анын түрлөрү боюнча системалоо жүргүзүлдү. Текшерүүнүн тест формасы окуучулардын билимин системалаштыруу, алардын кайсы тема боюнча аксап жаткан себептерин аныктоо менен окуучулардын билим сапатын көтөрүүгө түрткү боло тургандыгы баса белгиленди.

Ачкычтык сөздөр: тест көзөмөлү, кайтарым байланыш, билим сапаты, чеберчилик тести, диагностикалык тест, ийгилик тесттери.

Аннотация: Без обратной связи учитель не сможет понять, хорошо ученик или плохо усвоил материал. Известно несколько эффективных форм реализации обратной связи в процессе обучения. Среди них можно выделить тестовый контроль с точки зрения его эффективности. В этой статье была проведена систематизация по его типам, показывающая, что тестовый контроль имеет ряд существенных преимуществ перед другими типами контроля. Подчеркивалось, что тестовая форма проверки будет способствовать повышению качества образования учащихся путем систематизации знаний учащихся, выявления причин, по которым они хромают по какой-либо теме.

Ключевые слова: тестовый контроль, обратная связь, качество образования, тест навыков, диагностический тест, тесты успеха.

Annotation: Without feedback, the teacher will not be able to understand whether the student has learned the material well or poorly. There are several effective forms of feedback implementation in the learning process. Among them, test control can be distinguished from the point of view of its effectiveness. In this article, a systematization was carried out by its types, showing that the test control has a number of significant advantages over other types of control. It was emphasized that the test form of verification will contribute to improving the quality of students' education by systematizing students' knowledge, identifying the reasons why they are lame on any topic.

Keywords: test control, feedback, quality of education, skills test, diagnostic test, success tests

Билим берүү процессинин максаты – мугалимдин окуучуга билим жана көндүмдөрдү берүү болсо, бул максатка жетүү каражаттары, биринчи кезекте, окуучунун жыл бою үзгүлтүксүз эмгектениши, экинчиден, алган билимдерин системалуу баалоого мүмкүндүк берген мониторинг.

Билим берүүнү башкаруунун негизги компоненттеринин бири жана билим сапатын башкаруу - бул контролдоо. Мугалим билим берүү процессин реалдуу баалоо жана башкаруу үчүн билим берүү процессинин ар кандай аспектилери жөнүндө ар кандай фактылык маалыматтарга ээ болусу керек. Контролдоо туруктуу кайтарым байланышты шарттап, окуу ишмердүүлүгүнүн аралык натыйжалары жөнүндө маалымат берип турат.

Окутууда кайтарым байланыш – башкаруунун натыйжалуулугун аныктоочу фактор. Кайтарым байланышты жыйынтыктын туура жана туура эмес экенин аныктоо үчүн гана эмес, өздөштүрүү процесси жөнүндө маалымат алуу үчүн колдонуу керек. Кайсы теманы окуучу өздөштүрбөй калганын, кайсы жерден кыйналып жатканын, кайсы жерден ката кетиргенин аныктоо керек. Окутууда кайтарым байланыш мотивдештирүү функциясын аткарат (окуучуларды мактоо, стимулдаштыруучу сөздөрдү колдонуу). Кайтарым байланыштын негизинде алынган маалымат окуу процессинде түзөтүүлөрдү киргизүүгө мүмкүндүк берет.

Бирок, чыныгы турмушта көптөгөн мугалимдер 150 жакын окуучуну окутат, анын ичинен ар биринин жеке өзгөчөлүгүн эске алууга мүмкүнчүлүгү жетеби деген суроо туулат.

Андан тышкары азыркы стандартта сабактардын сааты кыскарып, материалдын көлөмү чоң. Ар бир сабакта жаңы тема өтүлүп, практикалык жактан окуучулардын чыгармачылык менен иштөөсүнө убакыт жетпейт.

Көптөгөн изилдөөчүлөрдүн айтымында, текшерүүнүн салттуу формалары бардык талаптарды канааттандырбайт, анткени:

– өз алдынча жана контролдук иштерди жүргүзүү көп убакытты талап кылат;
– окуучулар тарабынан бири-биринен көчүрүп алуу ыктымалдыгы;
– жыйынтыгын текшерүү үчүн көп убакыт талап кылынат.

Бул кемчиликтердин болушу окуу процессин башкаруунун альтернативдүү жолдорун табууга түрткү болот.

Бул изилдөөнүн келечектүү багыты тест болуп саналат, себеби артыкчылыктарды берген тесттик көзөмөл эмоционалдык стрессти жана текшерүү убактысын азайтууга мүмкүнчүлук түзөт.

Тесттерди колдонуу ар кандай деңгээлдеги окуучулардын билимин, жөндөмүн жана көндүмдөрүн текшерүү үчүн кошумча рационалдуу жана эффективдүү методдордун бири болуп саналат. Мындан тышкары, тесттик көзөмөл окуу процессин индивидуалдаштыруучу каражаттардын бири болуп, окуучулардын учурдагы психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, алардын ийгиликтүү окуу иш-аракеттерине тоскоол болгон учурларды эске алууга, кайтарым байланышты жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Тесттин жыйынтыгын алууда Н.Ф. Талызина жакшы бир ойду айтат: “Илимий негизде алынган тесттердин объективдүү көрсөткүчүнүн системасы окуучуларды окууга жарамсыз экендигин аныктоо үчүн эмес, жөндөмдүүлүгүн, билимин, билгичтигин, калыптануу деңгээлин аныктап, окуучунун туура жолду тандоого, инсандык сапатын өнүктүрүүгө багытталат” [1, 52-58 бб.].

Тест сапаттуу болушу үчүн ал бир катар мүнөздөмөлөргө ээ болушу керек. Алардын ичинен эң маанилүүлөрү жарактуулугу, ишенимдүүлүгү, экономдуулугу болуп саналат.

С.К. Калдыбаев: «Окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн өстүрүүгө багытталган туура жана өз учурунда пландалган тесттик текшерүү, окуучулардын өзүн текшерүү көндүмдөрүн калыптандырууга, окутуунун сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн күчтүү стимул болот” - деп белгилейт [2].

Тесттердин ар кандай түрлөрү бар. Ар бир тесттин конкреттүү максаты жана өлчөө үчүн критерийлери аныкталган. Алгач кенири колдонулган төмөндөгү үч категорияны карайбыз.

Тесттердин биринчи категориясы - жалпы чеберчилик тесттери деп аталат. Бул тесттер аркылуу предмет боюнча жалпы билимди текшерүү үчүн колдонууга болот.

Экинчи категорияга ийгилик тесттери же окуу жетишкендигинин тесттери деп аталат жана бул тесттердин максаты конкреттүү билимди жана ал тургай окуу дисциплиналарынын өзүнчө бөлүмдөрүн өздөштүрүүнүн ийгилигин баалоо каралат. Тесттин бул түрү баалоого караганда кабыл алуунун денгээлин аныктоого басым жасайт.

Үчүнчү категория - диагностикалык тест деп аталып, билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн канчалык денгээлде калыптанганын гана аныктабастан, алардын калыптануу денгээлдеринин жетишпей калган себептерин табууга аракет жасалат [3, 169-б].

Сабактарда тесттик көзөмөлдү колдонуу менен мугалим окуучулардын тигил же бул компетенциясын калыптандырат, ошондой эле өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүн аныктоого мүмкүндүк берет. Окуучулар өз жетишкендиктери же окуудагы кемчиликтери жөнүндө биле алышат, алар өзүн-өзү текшере билүүнү өрчүтүшөт.

Тесттик көзөмөл жүргүзүү 2 максатты ишке ашырат:

Тест өлчөө куралы катары	Өзүн-өзү текшерүү (диагностикалык) тести
Жетишкендиктерди баалоо тести	Кайтарым байланышты жүргүзүү
объективдүү	субъективдүү
Көбүрөөк стресс	Азыраак стресс
Формасы боюнча көп варианттын ичинен бирин тандоо	Ар кандай формадагы тесттерди колдонууга болот, негизгиси кайтарым байланышты ишке ашыруу керек
Окутуу эффектиси жок	Окутуу, үйротуу эффектиси болуу керек
Жыйынтыктоочу баа, аттестация	окуучудагы өзгөрүүнү өлчөө, окуучунун кетирген катасын көрсөтүү

Демек, сабактарда кайтарым байланышту жүргүзүү үчүн диагностикалык тесттик көзөмөлдү уюштуруу максатка ылайыктуу. Бул диагностикалык тесттердин негизги максаты окуучуларга кайтарым байланыш жүргүзүү үчүн. Окуу эффектисин камсыз кылуу үчүн мындай тесттердеги кайтарым байланыш бааланбашы керек. Сабактарда тесттик көзөмөлдү колдонуу менен мугалим окуучулардын тигил же бул компетенциясын калыптандырат, ошондой эле өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүн аныктоого мүмкүндүк берет. Окуучулар өз жетишкендиктери же окуудагы кемчиликтери жөнүндө биле алышат, алар өзүн-өзү текшере билүүнү өрчүтүшөт.

Колдонулган адабияттар

1. Талызина Н.Ф. Психолого-педагогические основы автоматизации учебного процесса [Текст] / Н.Ф.Талызина // Психолого-педагогические и психо-физиологические проблемы компьютерного обучения: сб. науч. тр. – М.,1984. С. 11-25 с.
2. Калдыбаев С.К. Тест методикасы: Ойлор, пикирлер, сунуштар / С.К.Калдыбаев // Кутбилим. –1994. –№18-25. Июнь-сентябрь.
3. Глинская Н.В. Процесс оценивания как инструмент управления качеством результатов при реализации требований ФГОС. [Электронный ресурс] URL http://sibac.info/13413
4. Калдыбаев С.К. Тест: тажрыйба, талап жана натыйжа, сабак [Текст] / С.К.Калдыбаев // Кутбилим. –1995. –№28. 4-октябрь.

УДК 517

Раева Чынаркүл Тургунбековна, Доолетова Г.С., Мусаева А.Ж.
п.и.к., доцент ТалМУ
ТалМунун магистранттары
Раева Чынаркүл Тургунбековна, Доолетова Г.С., Мусаева А.Ж.
к.п.н., доценты ТалГУ

магистранты ТалГУ
Raeva Chynarkul Turgunbekovna, Doolotova G.C., Musaeva A.J.
P.h.d.,Associate Professor, TalSU
masters of TalSU

ТЕСТТИК КӨЗӨМӨЛДҮ КОМПЬЮТЕРДИН ЖАРДАМЫНДА УЮШТУРУУ ЫКМАЛАРЫ
МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЯ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРА
METHODS OF ORGANIZING TEST CONTROL USING A COMPUTER

Аннотация: Сабакта тесттик программаларды колдонуу окуучулар үчүн дагы жана мугалим үчүн дагы абдан ыңгайлуу. Тесттик көзөмөлдү уюштурууда компьютерди колдонуу олуттуу күч алды. Бул макалада тестти уюштурууда компьютерди колдонуунун артыкчылыктары жана натыйжалуулугун көрмсөтүүгө багытталган. Ошондой эле тестти компьютердин жардамында уюштуруу үчүн конкреттүү тесттик программалар сунушталды. Бул программалар натыйжалуу тест түзүүгө, аны өзгөртүүгө жана башкарууга мүмкүндүк бере тургандыгы баяндалды.

Аннотация: Использование тестовых программ в классе очень удобно как для учащихся, так и для учителя. Использование компьютера в организации тестового контроля получило значительный импульс. Эта статья призвана продемонстрировать преимущества и эффективность использования компьютера при организации теста. Также были предложены специальные программы тестирования для организации теста с помощью компьютера. Было описано, что эти программы позволяют создавать эффективные тесты, изменять их и управлять ими.

Annotation: The use of test programs in the classroom is very convenient for both students and teachers. The use of a computer in the organization of test control has received a significant boost. This article is intended to demonstrate the advantages and effectiveness of using a computer when organizing a test. Special testing programs were also offered to organize the test using a computer. It was described that these programs allow you to create effective tests, modify them and manage them.

Тест-изилденип жаткан педагогикалык процесстин мүнөздөмөсүн аныктоо үчүн, сыноого катышуучуларды бирдей сыноолордон, бир мезгилде жана бирдей шарттарда өткөрүү. Тест методу башка методдордон айырмаланып жөнөкөйлүгү, тактыгы жана жыйынтыкты тез бериши менен өзгөчөлөнөт. Тестирлөө аркылуу окуучулардын жетишүүсүн, интеллектуалдык деңгээлин, калыптануу даражасын жана билимдеринин деңгээлин аныктоого болот.

Окутуу процессинде тестти ишке ашыруунун бир канча жолдору белгилүү. Алардын ичинен өзүнүн натыйжалуулугу жагынан компьютердик тесттик программаларды колдонуу биринчи орунда турат.

Тесттер төмөнкүлөргө багытталган:

– мугалимге жана окуучуга окуу учурунда кемчиликтерди көрсөтүү;

– окуу материалын өздөштүрүүдө олуттуу кыйынчылыктарга туш болгон, окуучуларды ныктоо;

– бөлүм боюнча бардык окуу материалдарын кайталоого түрткү берет.

Методикалык адабияттарда белгилүү бир тема боюнча тесттердин комплекстерин табуу дайыма эле мүмкүн боло бербейт, ошондуктан орто мектептин мугалимдери окуу китебинин өтүлгөн программасы боюнча тесттик тапшырмаларды иштеп чыгууга туура келет. Мындай тест түзүү сыяктуу көрүнүшкө биринчи жолу туш болгон көптөгөн мугалимдерде көптөгөн суроолор пайда болот. Ошондуктан тест түзүү боюнча методикалык колдонмолордон тесттик тапшырмаларга коюлуучу талаптар менен кеңири таанышуу керек, ал жаш мугалимдерге тесттик тапшырманын туура түзүлүшүнө жана жасалгалоосуна жардам берет.

Тесттик тапшырмалар үч бөлүктөн турат:

1) нускама;

2) текст тапшырмасы (суроо);

3) туура жооп.

Нускамада тапшырманы кантип аткаруу керектиги, кантип белгилөө жана жазуу берилет. Окуучулар алардан эмне талап кылынарын түшүнүү маанилүү, алар тапшырмаларды кантип аткарышы керектигин толук билиши керек.

А. П. Петращук "тесттик көзөмөл" деген эмгекте тест түзүү боюнча иштин этаптуу системасын сунуш кылган. Бул системага ылайык тест иштеп чыгуунун негизги этаптары аныкталган [1, 176-бет]:

2. Тесттин максаттарын аныктоо (учурдагы көзөмөл, тематикалык, окутуунун акыркы деңгээлин текшерүү);

3. Контролдоо объектилерин бөлүп көрсөтүү-текшерилүүчү билим, билгичтик көндүмдөр аныкталышы керек. Бул үчүн методикалык иш жүргүзүү зарыл колдонулган окуу китептеринин окуу материалдарына, стандарттын талаптарына, окутуунун милдеттүү натыйжаларына талдоо жүргүзүү. Контролдоо объекттерине коюлуучу талаптардын тизмеси жана структурасы текшерүү талабына жараша жүргүзүлөт: окуучунун базалык билими же жогорку деңгээлдеги билим, билгичтиктери текшерилип жаткандыгына байланыштуу.

Тесттин структурасын иштеп чыгууда б. а. контролдоого тандалган объекттерди жайгаштыруу белгилүү бир ырааттуулукта жөнөкөйдөн татаалды көздөй иштелип чыгуусу керек.

Тапшырмалардын формасын тандоо тестирлөөнүн максаты жана объектиси менен аныкталат. Тесттик тапшырмалар жабык формада (тандоонун көптүгү), дал келүүлөрдү аныктоо үчүн же билдирүүлөрдүн ырааттуулугу, кабылдоочу коммуникативдик жөндөмдөрүнүн өнүгүүсүн контролдоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Жемиштүү коммуникативдик билгичтиктер ачык формадагы тапшырмалардын (толуктоо же эркин курулган жооп менен) жардамы менен текшерилиши мүмкүн.

Тесттик тапшырмаларды даярдоодо тапшырмалардын түзүүлүшүнө өзгөчө көңүл буруу керек, ошондой эле көп варианттуу жоопторду түзүүдө туура эмес варианттарды берүүгө. Туура эмес жооптор ишенимдүү, формасы же мазмуну боюнча жакын болушу керек.

Тест тапшырмалары дагы айрым талаптарга жооп бериши керек:

–Суроолордун жана жооптордун так, кыскалыгы;

–текшерүүнүн максатына тапшырманын шайкештиги;

–көз каранды тапшырмалардын болбошу б.а.туура жооп мурунку тапшырманын жообунан көз каранды болушу.

Ошентип, тестти даярдоодо сөзсүз түрдө тексттин жалпы мүнөзүнө, тесттик тапшырмаларды баяндоодо түшүнүктүү, жөнөкөй берүүгө жана аларга так гана жоопторду берүүгө көнүл буруу зарыл. Тест кылдаттык менен даярдалып, ойлонулуп, мындай контролдоо формасынын кемчиликтери эске алынышы керек. Тесттерди туура пайдалануу менен мугалим объективдүү чыныгы натыйжаларды алат.

Эгерде тесттер өлчөө куралы катары колдонулса (эми сөз билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн жетишилген деңгээлин баалоого багытталган жетишкендик тесттери жөнүндө болуп жатат), анда тестти стандартташтыруу жана тесттин жана тесттик тапшырмалардын ар кандай мүнөздөмөлөрүн колдонуу зарыл.

Компьютердин жардамында жүргүзүлгөн тестте жооптору компьютер тарабынан текшерилип, текшерүүнүн объективдүү болушун камсыз кылат жана окуучу катасын көрүү менен кайсы суроолор боюнча жооп бере албай жаткандыгын аныктап, ошол тема боюнча кайрадан материалдарды карап чыгууга мүмкүндүк алат.

Мугалим ар бир класстын окуучуларынын өзгөчөлүктөрүнө, окутулган материалдын деңгээлине жараша түзүлгөн тесттик программаларды пайдалануу максатка ылайыктуу:

1. Текшерүүнүн максаты жана мазмуну өтүлгөн сабактардын максатына жана темаларына шайкеш келүү керек;

2. Текшерүүнүн жалпы жана спецификалык функцияларын ар түрдүү метод форма менен ишке ашырууга болот;

3. Текшерүүнү уюштуруу методикасы окуучулардын өз алдынчалыгын жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталышы керек.

Ал эми тесттик программаларды пайдаланып каалаган предметке жана каалаган темага тест түзүп алса болот. Тесттик оболочкаларды Интернеттен жүктөп алууга болот. Алардын бир нечесин санап өтөлү: Online Test Pad, Kahoot программасы, Master Test, Best Test, Vip Test, UniTest, TestMaker ж.б.

Бул программалардын артыкчылыгы:

— ар бир суроого өзүнчө балл берилет;

— каалаган сандагы суроолорду түзүүгө болот ;

— бир нече туура жоопту берүүгө болот;

— тестке жалпы убакыт же ар бир суроого өзүнчө убакыт берүү мүмкүнчүлүгүнүн болушу;

— тестке сүрөт / видео / аудио коюуга болот;

— берилген жооптордун туура же туура эмес экендигин көрүү мүмкүнчүлүгү;

— мурдагы суроого кайтууга же кайтууга болбосун мугалим тарабынан аныкталышы;

— бир тесттен экинчи тестке суроолорду алуу мүмкүнчүлүгү;
— тестти редактирлөөгө тыюу салууга болот;
— жыйынтыкты локалдык папкага сактоо мүмкүнчүлүгү;
— тесттин даяр файлга сакталып калышы.

Online Test Pad программасы тесттерди, сурамжылоолорду, кроссворддорду, логикалык оюндарды жана ар тараптуу тапшырмаларды түзүү үчүн акысыз, көп функциялуу кызмат. Платформа студенттерден/окуучулардан пикир алууга, алардын билимин текшерүүгө, окуучулардын жоопторун талдоого мүмкүндүк берет.

Көп функционалдуу онлайн тест куруучусу тестирлөөнүн бардык тапшырмаларын камтыйт. Окуу предмети боюнча даяр Онлайн тесттерди колдонууга жана өзүңүздү түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мугалим тарабынан түзүлгөн бардык тесттер, сурамжылоолор, тапшырмалар мугалимдин жеке кабинетинде сакталат.

Ошондой эле мугалим иштелип жаткан тестке мультимедиялык элементтерди кошууга мүмкүнчүлүгү бар: сүрөттөр, сүрөттөр, анимациялар, видеолор. Online Test Pad конструкторунда ар кандай суроолор камтылган. Бул тестти кызыктуураак кылууга жана окуучулардын билимин баалоого мүмкүндүк берет.

Kahoot программасы

Kahoot - билим берүү долбоорлору үчүн тиркеме. Kahoot - бул мугалимдерге окуучулары үчүн интерактивдүү викториналарды, талкууларды жана тесттерди түзүүгө мүмкүндүк берген популярдуу окуу платформасы. Бул окуучуларг оюн аркылуу маалыматты үйрөнүү жана карап чыгуу үчүн кызыктуу жолду сунуштайт. Kahoot менен мугалимдер ар кандай предметтерди жана темаларды камтыган өз тесттерин түзүп, ыңгайлаштыра алышат.

Окуучулар андан кийин реалдуу убакыт режиминде бири-бири менен атаандашып, өз телефондорун колдонуп, бул викторина, тесттерге катыша алышат. Платформа ошондой эле окуучуларга алардын прогрессин жана материалды түшүнүшүн көрүүгө мүмкүнчүлүк берип, токтоосуз жооп берет. Kahoot ар кандай билим берүү жайларында, класстардан онлайн окуу чөйрөлөрүндө колдонулушу мүмкүн. Ал активдүү окууга, кызматташууга жана критикалык ой жүгүртүүгө өбөлгө түзөт.

Программага Kahoot веб-сайты же колдонмосу аркылуу кирүүгө болот, бул аны колдонууга жеңил жана колдонуучулардын кеңири чөйрөсүнө жеткиликтүү кылат. Жалпысынан, Kahoot мугалим үчүн окуучуларды кызыктыруу жана окууну жагымдуураак жана интерактивдүү кылуу үчүн эң сонун курал.

Колдонулган адабияттар:

1. Петращук, О. П. Тест и контекст: Тестовый контроль в изучении иностранных языков с позиции разных научных подходов // иностранные языки в учебных учреждениях [Текст] / О. П. Петращук – 2013 – №3. – С. 176–180.
2. 13. Володин, Н. В. К методике составления тестов [Текст] // Иностранные языки в школе. 1972, №1. С.51-58
3. Калдыбаев С.К. Тест методикасы: Ойлор, пикирлер, сунуштар / С.К.Калдыбаев // Кутбилим. –1994. –№18-25. Июнь-сентябрь.
4. Калдыбаев С.К. Тест: тажрыйба, талап жана натыйжа, сабак [Текст] / С.К.Калдыбаев // Кутбилим. –1995. –№28. 4-октябрь.

УДК 510

Стамалиева Калымкан Асаналиевна, Боруева Сагын Шаршеновна, Баймомурова Айкерим Абдыкадыровна
п.и.к., доцент, ТалМУ,
окутуучу, ТалМУ
ТалМУнун магистри

Стамалиева Калымкан Асаналиевна к.п.н., доцент, ТалГУ,
Боруева Сагын Шаршеновна преподаватель ТалГУ,
Баймомурова Айкерим Абдыкадыровна магистр ТалГУ

m

ТАРЫХЫЙ МААЛЫМАТТАРДЫ КОЛДОНУУ АРКЫЛУУ КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРДЫ МАТЕМАТИКА САБАКТАРЫНА КЫЗЫКТЫРУУ
ИСПОЛЬЗУЯ ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ, ЗАИНТЕРЕСОВАТЬ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ К УРОКАМ МАТЕМАТИКИ
USING HISTORICAL INFORMATION, TO INTEREST ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN MATH LESSONS

Аннотация: бул илимий макалада кенже окуучуларды математика сабагына кызыктыруу үчүн математика боюнча тарыхый маалыматтарды колдонуу окуу процессине оң натыйжа берери белгиленген. Башталгыч класстарда математика сабагында тарыхый маалыматтарды максаттуу колдонууда окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырууга мүмкүн экендигин, алардын өз алдынчалык чыгармачылык даражаметин көтөрүүгө, тапкычтыгын, демилгелүүлүгүн өстүрүүгө, окутуунун сапатын жогорулатууга өбөлгө түзүлөрү көрсөтүлгөн. Тарыхый маалыматтардан кызыктуу фактылар, белгилүү окумуштуулардын өмүр баяндамалары, тарыхый кызыктуу маселелер, оюндар менен окуучуларды математикага кызыктырууга мүмкүн экендиги баса белгиленген. "Танграмм","Сыйкырдуу квадраттар", "Математикалык архив" оюндарынын тарыхтары, ойноо эрежелери, лабиринттин пайда болушу жана Ариадна жибинин тарыхы баяндалган. Математика сабактарына тарыхый маалыматтарды киргизүү боюнча иш натыйжалуу болушу үчүн мугалимдер үчүн көрсөтмөлөр жана сунуштар берилген. Бала үчүн математикалык

билимдин пайда болуу тарыхын математика программаларында көрсөтүлгөн фактылар менен салыштыруу предметке болгон кызыгууну бекемдөөгө гана эмес, изилденген материалды түшүнүүнү терендетүүгө, кругозорун кеңейтүүгө, жалпы маданиятты жогорулатууга өбөлгө түзөт деп жыйынтык чыгарылган.

Түйүндүү сөздөр: тарыхый маалыматтар, кызыктыруу булактар, “Танграмм" оюну,"Сыйкырдуу квадраттар"оюну, "Математикалык архив"оюну, Ариадна жиби, лабиринт, белгилүү окумуштуулар, жасалма эреже, чыгармачыл иш-аракеттер, чыгармачыл кызыгуу, кызыгууну калыптандыруу, геометриялык фигуралар, таанып – билүү жөндөмдүүлүк.

Аннотация: в этой научной статье отмечается, что использование исторических сведений по математике для привлечения интересов младших школьников к урокам математики положительно влияет на учебный процесс. Показано, что целенаправленное использование исторических сведений на уроке математики в начальных классах способствует повышению интереса учащихся к предмету, повышению их самостоятельного творческого потенциала, развитию изобретательности, инициативы, повышению качества обучения. Из исторических сведений можно использовать интересные факты, биографии известных ученых, интересные исторические задачи, игры, которые могут заинтересовать учащихся математикой. В статье даны истории и правила игр "танграм"," магические квадраты"," математический архив", также даны история лабиринта и нити Ариадны. Для учителей даны рекомендации для эффективного введение исторических сведений на уроках по математике для начальных классов. Сделан вывод, что сопоставление истории возникновения математического образования для ребенка с фактами, изложенными в математических программах, способствует не только укреплению интереса к предмету, но и углублению понимания изучаемого материала, расширению кругозора, повышению общей культуры.

Узловые слова: исторические данные, источники интереса, игра “Танграмм", игра "магические квадраты", игра "математический архив", нить Ариадны, лабиринт, известные ученые, искусственное правило, творческая деятельность, творческий интерес, формирование интереса, геометрические фигуры, познавательные способности.

Практика көрсөткөндөй, көптөгөн мектеп окуучулары үчүн "Математика" предметин өздөштүрүү кыйын, көпчүлүгү бул илимди кызыксыз, кургак, түшүнүү кыйын деп эсептешет. Математикага окутуу процессинде **тарыхый маалыматтардан** колдонуу окуучулардын предметке кызыгуусун арттырууга, алардын өз алдынчалык чыгармачылык дараметин көтөрүүгө, тапкычтыгын, демилгелүүлүгүн өстүрүүгө, окутуунун сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөрү тажрыйбадан белгилүү. Математиканын өнүгүшүндө барандуу салымы бар, чыгаан окумуштуулардын ысмы менен байланышкан кызыктуу маселелер мугалимдерге сабак учурунда, класстан тышкаркы иштерде тарыхый экскурс жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

Математиканы окутууда аны турмуш менен байланыштыруу жеке эле окуу материалын өздөштүрүүнү калыптандырбастан, окуучулардын таанып – билүү жөндөмдүүлүгүн активдештирет, кызыгууларын күчөтөт. Ошондуктан, тарыхый маалыматтарды чагылдырган көнүгүүлөрдү иштеп чыгуу жана аны максаттуу түрдө окутуу процессинде колдонуу бүгүнкү күндүн талабы. Бирок баштапкы класстардын окуу китептеринде тарыхый маалыматтарды камтыган маселелер жокко эсе.

Заманбап окуучунун кызыгуусун жана мотивациясын арттыра турган окутуу каражаттарын колдонуу менен башталгыч мектепте бала үчүн билим берүүнүн жогорку сапаты, анын жеткиликтүүлүгү, ачыктыгы жана кенже окуучулар үчүн жагымдуулугун камсыз кылынышы керек, буга биздин көз карашыбыз боюнча математика сабагында тарыхый материалды колдонуу менен жетишүүгө болот.

Математика сабактарында **тарыхый маалыматтарды** киргизүүгө чоң кызыгуу болгонуна карабастан, негизинен мектептин математика курсуна тарыхый материалдарды киргизүүнүн зарылдыгы жана максатка ылайыктуулугу, колдонуу ыкмалары, тарыхый маалыматтарды тандоо ыкмаларына анча көңүл бурулбайт.

Мындан тышкары, көпчүлүк изилдөөлөр орто мектепте бул маселеге көңүл бурат, ал эми башталгыч мектеп кароосуз калат, бирок башталгыч класстын окуучуларынын жаш курактык өзгөчөлүктөрү, математиканын баштапкы курсу математиканын тарыхындагы материалдарды окутууда кеңири колдонууну билдирет.

Мугалимдердин жана методисттердин практикалык тажрыйбасынан тарыхтын элементтерин жеткиликтүү түрдө балдар үчүн киргизүү кенже окуучулардын таанып билүү кызыгуунун, математикага болгон кызыгуунун өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет, кошумча адабияттарды окууга үндөйт, ошондой эле өз алдынча ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнө жана чыгармачылыктын пайда болушуна өбөлгө түзөт деп айтууга болот. Бирок, башталгыч математикалык билим берүүдө математика сабагында тарыхый маалыматтарды киргизүү зарылдыгы менен бул идеяны мектептеги билим берүү практикасында ишке ашыруунун ортосунда объективдүү карама-каршылык бар, ошол себептен тарыхый маалыматтарды баштапкы математикалык билим берүү курсуна киргизүүнүн натыйжалуу жолун табуу – учурдагы актуалдуу проблема [3].

Окутуу процессинде математиканы тарыхый маалыматтарды колдонуу менен математика мугалиминин даярдыгы өзгөчө мааниге ээ, себеби бул процессти ишке ашырууда негизги роль мугалимге таандык болот. Качан гана бул процессте максаттуу иш алынып барылса, окутуу системалуу түрдө жүргүзүлсө гана натыйжалуу жыйынтык алууга болот. Тарыхый маалыматтарды чагылдырган маселелерге коюлган талаптар маселенин мазмунунун окуп-үйрөнүлүүчү материал менен түздөн-түз байланышта болушун, берилген чоңдуктардын реалдуулугун камсыз кылууну, окуучулардын чыгармачыл иш-аракеттерин калыптандырууну көздөйт.

1-маселе. Ит өзүнөн 150 чакырым алыстыкта коёнду көрдү. Коён 2 мүнөттө 500 чакырым аралыкты чуркайт, ал эми ит 5 мүнөттө 1300 чакырым аралыкты чуркайт. Ит канча убакыттан кийин коенду кууп жетет? [1]

Чыгаруу:

1. 500:2=250 (чакырым) – 1 мүнөттө коен чуркам өткөн аралык.
2. 1300:5=260 (чакырым) – 1 мүнөттө ит чуркап өткөн аралык.
3. 260 - 250= 10 (чакырым) – 1 мүнөттө ит менен коендун арасындагы кыскарып жаткан аралык.
4. 150:10= 15 (мүнөт). Жообу: 15 мүнөттө ит коенду кууп жетет

Тарыхый маалыматтардан мисал келтирели.

Жети күндөн турган апта Вавилондо пайда болгон. Жуманын күндөрү вавилондуктарга белгилүү болгон адашып жүргөн жети асман телолоруна байланыштуу болгон: Күн, Ай,

Венера, Марс, Меркурий, Юпитер, Сатурн. Ал эми жыл бардык улуттарда алгач айдын кыймылы менен аныкталган. Бул кубулуштун бир түшүндүрмөсү, чөлдөрдөгү өткөөлдөр күндүн ысыгынан улам, негизинен, түнкүсүн жасалат. Бирок убакыттын өтүшү менен жыл Күн менен аныктала баштады. Мындан тышкары, математика сабактарында тарыхый мүнөздөгү ар кандай когнитивдик тапшырмаларды колдонсо болот. Аларды колдонуу оң натыйжаларды берет.

Башталгыч класстарда колдонулушу мүмкүн болгон тарыхый мүнөздөгү ар кандай мисалдарды келтирели:

Мисалы, 4-класста геометриянын элементтери менен таанышканда, балдарга "Танграмм" оюнун сунуштап, анын жаралышы менен тааныштырсак болот. Жасалышы жөнөкөй, бирок кызыктуу жана үйрөтүүчү. Бул оюн Кытайда байыркы мезгилдерде, болжол менен төрт миң жыл мурун ойлонуп табылган. Бул, балким, дүйнөдөгү эң "эски" оюн — шахматтан да байыркы оюн. Ал көңүл ачуу үчүн кызмат кылган жана ал элементардык геометрияны үйрөтүү үчүн колдонулган. Бул оюндун кызыктуусу аскердик жеңилүүдөн кийин Сент-Еленага сүргүнгө айдалган француз императору Наполеон ал жерде бир нече саат бою танграмманын фигураларын бүктөп иштегенин айтат. Бул оюнда квадрат 7 бөлүккө бөлүнөт. Оюн алынган бөлүктөрдөн ар кандай фигураларды бириктирүүдөн турат. Мында танграмманын бардык жети бөлүгү ар бир фигурада колдонулушу керек.

Ал эми 1-2-класстарда окуган окуучулар сыйкырдуу квадраттар жана лабиринттер менен таанышышат. Бул математикалык оюндардын ойлоп табуу тарыхынын чоо-жайы балдарды кызыктырат, оюндун эрежелерин түшүнүүгө жардам берет жана балдар өздөрү сыйкырдуу квадраттарды жана лабиринттерди ойлоп табууну каалашат.

"Сыйкырдуу квадраттар" Кытай менен Индиядагы археологиялык казууларда төрт бурчтуу Тумарлар табылган. Квадрат 9 квадратка бөлүнүп, ар бири 1ден 9 га чейин бир сан менен жазылган. Ар бир катардагы, ар бир тилкедеги жана эки диагоналдын ар бириндеги сандардын суммасы бирдей 15ке барабар болгону таң калыштуу. Орто кылымдарда сыйкырдуу квадраттар абдан популярдуу болгон.

Эң атактуу **лабиринт** Крит аралында болгон. Аны атактуу архитектор Минос Падыша үчүн курган, ал жерде минотавр букасын-коркунучтуу желмогузду жайгаштырган. Ар бир 9 жылда гректер Миноско Минотаврга 7 кыз жана 7 жигитти жиберип турушу керек болчу. Бирок күндөрдүн биринде Тесей Миностун кызы Ариаднага жип ийрип берген. Топтун учун лабиринттин кире беришине байлап, Тесей тайманбастык менен алдыга жөнөп, Минотаврды таап, кармашта өлтүрүп, анан жип менен артка кайткан. Ошондуктан, азыр да татаал шарттарда максатка алып баруучу жол Ариадна жип деп аталат [4].

"Математикалык архив" оюну аркылуу балдар улуу математиктер менен таанышат. Ар бир окуучуга Улуу математиктердин портреттери жазылган баракча берилет. Окумуштуу менен таанышканда бала анын портретин кесип, дептерине жабыштырып, ошол жерге анын айткандарын жазат жана алардын маанисин толук түшүнө албаса да (бул учурда балага жеткиликтүү болгон ар бир сөз айкашын математикалык тилде түшүндүрүү керек), ал бул ойлорду эстейт. Өз убагында, ал тигил же бул математиктин портретин көрүп, кызыгып карап, ага эмне тиешеси бар экенин эстейт, бул кызыгууну жаратат.

Мисалы, "эки орундуу көбөйтүү" темасын изилдеп жатканда, балдарды "арифметикадан" кичинекей эки орундуу сандарды кайчылаш көбөйтүү менен тааныштырса болот [4].

Байыркы Египетте белгисиз санды табуунун кызыктуу ыкмасы колдонулган. Бул ыкма "жасалма эреже" деп аталган жана ага мисал келтирели:

Белгисиз сан+7=19 экенин билели (белгисиз Сан терезеде катылган). Бул сан 6 деп туш келди дейли, анда биз алабыз: 6+7=13ал 19дан аз. Келгиле, божомол боюнча коюлган санды көбөйтөлү, ал 13кө барабар болсо, анда 13 + 7=20 — 19 дан чоң. Эми кимдир бирөө "терезеде" 12 саны катылган деп божомолдой алат. Мындай мисалдарды тандоо жолу менен чыгарабыз.

1-мисал. Иван Федоровдун типографиялык ыкма менен басылган биринчи китебин түзүү үчүн бир жыл талап кылынган, бирок экинчи китеп болгону 2 айдын ичинде түзүлгөн. Экинчи китеп канча эсе тезирээк басылып чыкты?

2-мисал. Орус тилинде «семь пядей во лбу» деген сөз бар — бул абдан акылдуу адам жөнүндө айтылат. Пядь - бул узундугу 19 см болгон байыркы өлчөм. мындай чоңдукта чекеси болушу мүмкүнбү? [1]

Албетте, толугу менен математика сабагында окуучулар тарыхый маалыматтарды эстеп калышы кыйын, бирок тарыхый маалыматтарды колдонгон сабактарга керектүүлөрүн эле тандап алууга болот.

Атактуу немис математиги Г.А.Лейбництин айтуусу боюнча математика тарыхынан алынган билим аны жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Өткөндүн жетишкендиктерин азыркы учурдун талаптары менен ар тараптуу салыштыруунун натыйжасында гана улуу математиктер тигил же бул маселени чечүүнүн эң сонун жолдорун табышкан.

Бала үчүн математикалык билимдин пайда болуу тарыхын математика программаларында көрсөтүлгөн фактылар менен салыштыруу предметке болгон когнитивдик кызыгууну бекемдөөгө гана эмес, изилденген материалды түшүнүүнү тереңдетүүгө, кругозорун кеңейтүүгө, жалпы маданиятты жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Математика тарыхын изилдөө мүмкүнчүлүгү жана зарылчылыгы XX кылымдын акыркы жылдарынан бери сабактарда тарыхый материалдарды колдонуу маселеси белгилүү методисттердин эмгектеринде баса белгиленет.

Эгерде ушул идеялардын бардыгын бириктирсек, анда тарыхый материалды сабактарда колдонуу математиканын жалпы адамзаттык маданият менен өз ара байланышын көрсөтүп, окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырат, математикалык билимге болгон баалуулукту шарттайт [5].

Математика сабактарына тарыхый маалыматтарды киргизүү боюнча иш натыйжалуу болушу үчүн мугалим төмөнкү көрсөтмөлөрдү аткарышы керек:

жумушту 1-класстан баштоо;

- системалуу жүргүзүү;
- мазмуну, көлөмү, жана маселелерди баяндоонун стили окуучулардын жаш курагына ылайык келүүгө тийиш.

Маалыматтарды билдирүү формасы:

- кыскача маек;
- кыскача маалымдама;
- маселелерди чыгаруу;

- фрагментти көрсөтүү.

Мугалим сабакта билдирилген маалыматтардын көлөмүн алдын ала аныктап, белгилүү бир "алкакта« математика тарыхындагы материалдарды колдонушу керек [5]. **Материалдын көлөмү төмөнкү ойлордун негизинде аныкталат:**

а) тарыхый маалымат сабактын материалдары менен байланыш болуусу зарыл;

б) маалымат алууга бөлүнгөн убакытты белгилөө.

Тарыхый маатериалдарды жана тарыхый-математикалык маселелерди киргизүүсү башталгыч класстардын математика сабактарында мугалим тарабынан туура тандалышы абзел.

"Математика" предмети боюнча тарыхый маалыматтарды киргизүүсүнө коюлган талаптарды ишке ашырууга төмөнкүлөргө өбөлгө түзүлөт:

ыгармачылык жана издөө мүнөзүндөгү көйгөйлөрдү чечүү жолдорун өздөштүрүүгө;

имволдук каражаттарды пайдаланууга, изилденип жаткан объекттердин жана процесстердин моделдерин түзүү үчүн маалыматтарды берүүгө;

үйлөө каражаттарын, маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын каражаттарын активдүү пайдаланууга;

аалыматты издөөнүн, чогултуунун, иштеп чыгуунун, талдоонун, уюштуруунун, берүүнүн жана чечмелөөнүн ар кандай ыкмаларын пайдаланууга;

Математика" предметинин коммуникативдик жана таанып-билүүчүлүк милдеттерине ылайык маалыматты табуунун, чогултуунун, иштетүүнүн жана чечмелөөнүн ар кандай ыкмаларын пайдаланууга;

р бир адамдын ар кандай көз караштарынын жана укугунун бар болуу мүмкүнчүлүгүн таанууга [6].

Башталгыч класстардын математика сабактарына тарыхый маалыматтарды киргизүү зарылдыгын тастыктап, төмөнкү сунуштарды беребиз:

- тарыхый материал математика сабактарында чакан тарыхый экскурсиялар, кыска справкалар, кыскача маектер же аңгемелер түрүндө, таблицаларды, сүрөттөрдү, диафильмдерди көрсөтүү менен коштолуп, тапшырмалар, макал-лакаптар, табышмактартар, накыл сөздөр, адабий чыгармалардан үзүндүлөр түрүндө беш мүнөттүн ичинде берилиши керек;
- тарыхый материал төмөнкү принциптердин бирин же бардыгын канааттандырышы керек: педагогикалык максатка ылайыктуулук, билим берүү баалуулугу, дидактикалык мааниси же методикалык натыйжалуулугу жана төмөнкү талаптарга жооп берүүсү зарыл:
- тарыхый маалыматтардын колдонуу максаттарын так аныктоо;
- тандалган материал жаңы материалды киргизүү мотивациясын күчөтүшү керек;
- курстун мазмунуна туура келиш керек;
- жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык окуучулар үчүн жеткиликтүү болушу керек;
- өнүгүү, көңүл ачуу жана практикалык мүнөздө болушу зарыл.

Жыйынтыгында, биз башталгыч класстардын математика курсун окутууда тарыхый маалыматтарды киргизүү шарттары боюнча төмөнкү сунуштарды иштеп чыктык:

- бере турган маалымат интеллектуалдык өнүгүүнүн муктаждыктарын мүмкүн болушунча канааттандырган жана тарыхый-математикалык маалыматтарга кызыгуу жарата тургандай болуусу зарыл;

- мугалим тема боюнча жетиштүү билимге ээ болушу керек жана окуучуларга жаңы билимге берүүдө кызыктуу маалыматтарды берүүсү зарыл;
- мугалим кызыккан окуучулар үчүн тарыхый маалыматтарды киргизүүнү каалаган темага кошумча адабияттарды даярдап берүүсү зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Баврин И.И., Фрибус Е.А. Старинные задачи. М., 1994.
2. Депнан И.Я. История арифметики. М, 1965.
3. Бантова Н.А., Бельтюкова Г.В. Методика преподавания математики в начальных классах./Под ред. М.А. Байтовой - 3 изд., испр. - М.: Просвещение, 2004.
4. Глейзер Г. И. История математики в школе. Пособие для учителей. — Под ред. Н. В. Молодшего / Г. И. Глейзер — М.: Просвещения, 2014.
5. Макарова О. Н. Методический аспект использования исторического материала в обучении математики / О. Н. Макарова // Начальная школа плюс до и после. — 2014. — № 6., С. 23.
6. Математика. 2 класс. Учебник для общеобразовательных учреждений. В 2 ч. Ч.1/[М.И.Моро, М.А.Бантова, Г.В.Бельтюкова и др.].- М.:Просвещение, 2017.

УДК 510

Стамалиева Калымкан Асаналиевна, Боруева Сагын Шаршеновна, Канатбекова Аида Токтогуловна

п.и.к., доцент, ТалМУ,
ТалМУнун окутуучусу,
ТалМУнун магистри
***Стамалиева Калымкан Асаналиевна** к.п.н., доцент, ТалГУ,*
***Боруева Сагын Шаршеновна** преподаватель ТалГУ,*
***Канатбекова Аида Токтогуловна** магистр ТалГУ*

КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ЛОГИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ АРКЫЛУУ ӨСТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПУТЕМ РЕШЕНИЯ ЛОГИЧЕСКИХ ЗАДАЧ
DEVELOPING THE THINKING OF YOUNGER STUDENTS BY SOLVING LOGICAL PROBLEMS

Аннотация: *бул илимий макалада кенже окуучулардын ой жүгүртүүсүн логикалык маселелерди чыгаруу аркылуу өнүктүрүүгө мүмкүн экендиги көрсөтүлдү. Алгач ой жүгүртүүнүн формалары, операциялары, түрлөрү, логика, логикалык ой жүгүртүү жана логикалык маселелер жөнүндө түшүнүк берилген. Логикалык маселелердин чыгаруу ыкмалары, өзгөчө ой жүгүртүү ыкмасы, таблица ыкмасы, арт жактан ой жүгүртүү ыкмасы конкреттүү маселелердин чыгарылыштарын көрсөтүү менен каралган. Логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү убакытты жана чыдамкайлыкты талап кылган процесс экендигин, кенже окуучуларды андан ары өнүктүрүүгө түрткү берүү жана күн сайын логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө жана практикалоого шыктандыруу – ар бир башталгыч мектептин мугалиминин милдети экендиги баса белгиленген. Логикалык маселе окуучуларга математикалык түшүнүктөрдү туура иштеп чыгууга, жаңы материалдарды өздөштүрүүгө жана үйрөнгөн теориялык билимдерин практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берери көрсөтүлгөн.*

Түйүдүү сөздөр: *ой жүгүртүү, түшүнүк, ой жүгүртүү, талкуулоо, жыйынтык чыгаруу, ой жүгүртүүнүн операциялары, ой жүгүртүүнүн формалары жана түрлөрү, логика, логикалык ой жүгүртүү, логикалык маселелер, шыктандыруу, ой жүгүртүү ыкмасы, таблица ыкмасы, арт жактан ой жүгүртүү ыкмасы, куюштурууга маселеле, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, көрсөтмө -таасирдүү; көрсөтмө-образдуу, оозеки-логикалык.*

Аннотация: *в этой научной статье показано, что с помощью решения логичесих задач можно развивать мышление младших школьников. Сначала было дано понятия о формах, операциях, типах мышления, логике, логических рассуждениях и логических задачах. Были рассмотрены способы решения логических задач, в частности метод рассуждения, табличный метод, метод обратного рассуждения с решениями конкретных логических задач. Подчеркивается, что развитие логического мышления – это процесс, требующий времени и терпения, и что каждый учитель начальной школы несет ответственность за то, чтобы мотивировать младших школьников к дальнейшему развитию их логических мышлений и вдохновлять их учиться каждый день. Было показано, что логическая задача позволяет учащимся правильно разрабатывать математические концепции, осваивать новый материал и применять полученные теоретические знания на практике.*

Узловые слова: *рассуждение, понимание, рассуждение, обсуждение, заключение, операции мышления, формы и виды мышления, логика, логическое мышление, логические задачи, вдохновение, метод мышления, табличный метод, метод обратного мышления, задача на переливание, развитие мышления, наглядно-действенное; наглядно-образное, словесно-логическое.*

Бүгүнкү күндө жалпы билим берүүчү мектептин милдеттери окуучулардын билим алуу жөндөмүн, керектүү маалыматтарды тандап алуу жөндөмүн камсыз кылуучу универсалдуу окуу аракеттерин калыптандыруу. Билим акылды өстүрүүнүн негизги шарты, бирок ал жетиштүү эмес. Белгилүү болгон билимдерди өз алдынча ой жүгүртүүнү ойготуу, түрткү берүү, белгилүү болгон билимдерди жаңы билимдерди өздөштүрүүгө колдонуу аркылуу

акылды өстүрүү маанилүү. Ошондуктан, бүгүнкү башталгыч мектеп кенже окуучуларында ой жүгүртүүнүн ар кандай ыкмалар менен өстүрүү маселеси эң актуалдуу.

Кенже окуучуларды логикалык маселелерге үйрөтүү маселесине белгилүү ата мекендик педагог В.Сухомлинский өз эмгектеринде олуттуу орун берген. Анын ой жүгүртүүсүнүн негизи балдардын логикалык маселелерди чыгаруу процессин изилдөө жана талдоо болуп саналат, ошол эле учурда ал балдардын ой жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн тажрыйбалык жол менен аныктаган. Бул багыттагы иштер тууралуу ал "балдарга жүрөк берем" деген китебинде минтип жазат: курчап турган дүйнөдө - миңдеген милдеттер. Аларды эл ойлоп тапкан, алар элдик чыгармаларында жомок-сыр катары жашашат.

Сухомлинский балдардын ой жүгүртүүсүнүн жүрүшүнө байкоо жүргүзүп жана байкоолор баарынан мурда балдарды ой менен бир катар предметтерди, кубулуштарды, окуяларды камтууга, алардын ортосундагы байланышты түшүнүүгө үйрөтүү керектигин тастыктаган.

Эгерде бала күнүгө 15 мүнөт ар кандай маселелерди чыгарып машыкса, анда анын андан ары окуусуна эң сонун негиз түзүлөт, себеби логикалык ой жүгүртүү баланын бардык билиминин жана жөндөмүнүн негизи болуп саналат.

Кенже окуучунун ой жүгүртүүсүн өстүрүүнүн негизги булагы - **логикалык маселелерди чыгарууга такшалтуу.**

Окуучулардын логикалык ой – жүгүртүүсүн калыптандыруу – педагогикалык процесстин негизги маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Ой жүгүртүүнүн негизги формалары:

- түшүнүк;
- ой жүгүртүү, талкуулоо;
- жыйынтык чыгаруу.

Ой жүгүртүүнүн үч түрү бар:

- көрсөтмө -таасирдүү;
- көрсөтмө-образдуу;
- оозеки-логикалык.

Ошондуктан, бүгүнкү мектеп окуучуларында ой жүгүртүүсүн ар кандай ыкмалар менен өстүрүү маселеси эң актуалдуу. Эң биринчиден кенже окуучулардын ой жүгүртүүсүн логикалык маселелерди чыгаруу аркылуу өстүрүү жакшы натыйжаны берет.

Баланын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдөгү эң алгачкы баскыч болуп **визуалдык-таасирдүү ой жүгүртүү** саналат. Бул, практикалык иш-аракет менен, каралган маселе көрүп берилген жана колу менен кармап чечилип жаткандыгы менен мүнөздөлөт [5].

"Кол менен ой жүгүртүүнүн" бул формасы логикалык ой жүгүртүүнүн жогорку формаларында да кездешет. Сүйлөө речин өнүктүрүү жана тажрыйба топтоо менен, бала көрсөтмө жана элестетүү ой жүгүртүүгө келет. Бала образдар менен ойлонот жана ал билген сөз ага жалпылоого жардам берет. Бала мектепке келгенде, негизинен, конкреттүү сүрөттөргө таянып ойлонот.

Логикалык ой жүгүртүү баланын акыл эс өнүгүүсүнүн эң жогорку баскычы болуп саналат, өнүгүүнүн узак жолун басып өтөт. Баланын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү менен бирге сүйлөө речи да өнүгөт.

Д.Б.Эльконин өнүгүүнүн негизги шарты деп окуучулар өздөштүргөн билимдин мазмуну менен окутуу методдору жана балада түшүнүктөрдү өздөштүрүү үчүн зарыл болгон иш-аракеттердин ыкмаларын калыптандырууга байланышкан деп эсептеген [5].

В. Давыдов балдардын ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү этаптары жана темптери окутууну уюштурууга жана баарынан мурда окуу предметтеринин мазмунуна көз каранды экенин баса белгилеген.

Математикалык билимдерди өздөштүрүүдө **ой жүгүртүүнүн негизги операциялары**: анализ, синтез, салыштыруу, абстракция, конкреттештирүү, жалпылоо.

Окуучулар аларды колдонуу менен дедуктивдүү ой жүгүртүшөт жана индуктивдүү жыйынтыктарды чыгарышат. Математикада ушул сыяктуу ой жүгүртүү операциялары материалдардын өзөгүн бөлүп алууга машыктырат. Окуучулардын ой жүгүртүү операцияларынын ыкмаларына үйрөтүүдө илимдерди таанып билүү методдоруна үйрөтүүсү жүргүзүлөт, ал өзүнүн кезегинде болочок ишмердүүлүгүнө пайда боло турган ар кандай кесиптик маселелерди ийгиликтүү чыгарылышын камсыз кылат. Ой жүгүртүү – бул айлана чөйрөнүү жалпылап, түздөн түз таанып билүү процесси. Ой жүгүртүү кабыл алуудагы, айлана чөйрөнүү таанып билүүдөгү алган маалыматтарды иштеп чыгат, ал эми анын жыйынтыгы текшерилет жана практикада колдонулат [2]. **Салыштыруу** – предметтердин жана кубулуштардын окшоштугун жана айырмаларын аныктоо максатында аларды салыштыруу. Окуу процессинде салыштыруу чоң роль ойнойт. Себеби окуучу салыштыруу аркылуу предметтердин же кубулуштардын өзгөчөлүктөрүн тереңирээк таанып билет.

Анализ – предмет, кубулуш, жагдайларды ой-жүгүртүү аркылуу майдалоо жана анын түзүүчү элементтерин бөлүкчөлөрүн, моменттерин, жактарын аныктоо.

Синтез – ар кандай элементтердин арасындагы байланыштарын ой-жүгүртүү аркылуу салыштыруу, көрсөтүү. Анализ жана синтез бир бири менен тыгыз байланышта, алар бир бирин толуктаган негизги ойлонуу операциялар. Анализ ар бир элементтер жөнүндө билим берет, ал эми синтез анализдин жыйынтыктарына таянып ал элементтерди бириктирип бүтүндөй объектилер жөнүндө билимдерди камсыздайт.

Абстракция – предметтин касиеттерин анча маанилүү эмес касиеттеринен маңыздуу ой жүгүртүү аркылуу салыштыруу – кандайдыр бир объектилердин тиешелүүлүктөрүн жана алардын окшоштугун же айырмасын бөлүп көрсөтүү.

Жалпылоо – бир же бир нече ар кандай жагдайлардын окшоштугун ой-жүгүртүү аркылуу бөлүп алуу жана бириктитүү.

Конкреттештирүү – жалпыга тиешелүү болгон жалпыдан жекечеге ойлонуу процесс аркылуу өтүү.

Дедукция - жалпыдан конкреттүүгө чейин чыгарылган корутундунун бир түрү, мында айрым массалык жеке учурлардын жалпы жыйындысы жөнүндө жалпыланган тыянак чыгарылат.

Индукция - жеке фактылардан, жоболордон жалпы тыянактарга чейин жыйынтык чыгаруунун бир түрү.

Ой жүгүртүүнүн өнүгүшү көбүнчө ойлонуу процесстеринин өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Мисалы, анализдин өнүгүшү дээрлик натыйжалуудан сезимталдыкка жана андан ары акыл-эстүүлүккө өтөт. Синтез жөнөкөйдөн, жалпылоодон кененирээк жана татаалга өтөт. Кенже окуучулар үчүн анализ синтезге караганда тезирээк өнүгөт, бирок эки процесс тең тыгыз байланышта. Кенже мектеп жашында салыштыруу системалуу эмес, тышкы белгилерге

багытталган пландуу, системалуу мүнөзгө өтөт. Белги объектилерин салыштырганда, балдар окшоштуктарды оңой байкашат, ал эми жаңы нерселерди салыштырганда айырмачылыктар байкалат [3].

Логика - рационалдуу ой жүгүртүүнүн негизи жана баланын интеллегин өнүктүрөт. Ар кандай логикалык маселелерди чыгаруу балдарга кырдаалды талдоону, өз ара байланышты табууну, негизгисин бөлүп алууга жана алган өз билимдерин, көндүмдөрүн керектүү жерде колдонууну үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул көндүмдөр мектепте гана эмес, жашоодо да пайдалуу болот.

Логикалык ой жүгүртүү менен бала өз пикирин ачык айтып, маселелерди чыгарууга аң-сезимдүү мамиле жасап, ар кандай кубулуштарга негиздеме берип, кырдаалды тез багыттай алат. Демек, **логикалык маселелерди** чыгаруу балдардын өнүгүүсүнүн жана билим берүүсүнүн ажырагыс бөлүгү болушу зарыл. Ал эми математика предмети окуучулардын логикалык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүдө дарамети жогору экендиги талашсыз.

Логикалык маселелер деп ой жүгүртүүнүн негизинде чыгарылган маселелер айтылат. Ошондуктан, окуучуларды логикалык маселелерди чыгарууга үйрөтүү үчүн, аларды алгач ой жүгүртүүгө үйрөтүү зарыл.

Логикалык маселе - бул акыл-эс иш-аракеттери үчүн гимнастика, ойлонуу процесстерин үйрөтүү, акыл-эсти сыноо каражаты. Логикалык маселе окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн жана алардын аналитикалык жөндөмдүүлүктөрүн талап кылган негизги каражат болуп саналат. Окуучу эмне берилгендигин жана эмнени табыш керектигин түшүнүү үчүн берилген маселелерди талдап чыгышы керек. Логикалык маселелер оюнга окшош кызыктуу шарттарга жана сюжеттерге ээ болгондуктан балдарга жагат. Логика боюнча маселени чыгаруу үчүн атайын билимдин кереги жок, жакшылап ойлонуу жетиштүү. Ошондуктан, балдар кубаныч менен, алардын чечимине кошулуп, талашып-тартышып, маселелерди кызыгуу менен чыгарышат.

Башталгыч класстын окуучуларында математика сабактары күн сайын өткөрүлөт, бирок математика сабактарында логикалык маселелерге көп көңүл бурулбайт. Мектептердеги окутуунун учурдагы абалы жөнүндө окумуштуу-педагог В.С.Ильин мындай деп жазат: “Адамдын бүт органдарына караганда акылынын органы - мээсин айнытуу өтө оңой, кайра ордуна келтирүү өтө кыйын, көпчүлүк учурда мүмкүн да эмес. Ал эми акылды (мээни) айнытуунун эң оңой «туура» жолу даяр маалымат катары берилген түшүнүктү жаттоо, ... мектептерибиз так ушул жол менен иштеп жатат”.

Логикалык маселелерди үзгүлтүксүз чыгарып туруу зарыл, себеби алар туура ой жүгүрткөнгө, ар кандай жагдайларга туура чечим тапканга жардам берет. Логикалык ой жүгүртүүсү күчтүү бала бардык сабактар боюнча эң жогорку жыйынтыкка жетишет жана жашоодо да бардык проблемаларды тез чече алат [1]. Мугалим ар бир сабакта, сабактардан тышкаркы иштерде окуучулардын изилдөөчү жөндөмүн, жөндөмдүүлүктөрүн логикалык маселелердин жардамы менен өнүктүүрүсү зарыл. Салыштырмалуу төмөнкүнү айтууга болот: математика – бул чытырман токой. Мугалим окуучуларга баса турган жолун көрсөтөт, кадимки жөнөкөй окуучуларды корпостон чытырман токойго киргенди жана ориентирлерин жоготпостон токойдогу жолду тапканга үйрөтөт. Ал эми логикасы күчтүү окуучуларды өз алдынча жолду табууга түрткү берет, бул алардын изилдөө өз алдынча чыгарылышын тапканда үйрөтөт. Мугалим логикалык маселелердин үстүнөн иштөөдө окуучулар менен кенже коллегалар

менен сүйлөшкөндөй сүйлөшүшү керек [6]. Мындай психологиялык абалды ар бир учурда сактоо зарыл.

Ошондуктан, мугалимдердин негизги милдети – математиканы окутууда толук негизги мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу. Бирок окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн конкреттүү программа жок. Логикалык маселе окуучулардын ой – жүгүртүүсүн калыптандыруу процессинде салымы чоң. Логикалык маселе окуучуларга математикалык түшүнүктөрдү туура иштеп чыгууга, жаңы материалдарды өздөштүрүүгө, бизди курчап турган дүйнөнүн байланыштарынын ар кандай тараптарын терең изилдөөгө жардам берет, предметтер арасындагы байланыштарды калыптандырууга көмөктөшөт жана үйрөнгөн теориялык билимдерин практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берет [4] **Логикалык маселелерди чыгаруу ыкмалары:**

- Таблица ыкмасы.
- Ой жүгүртүү ыкмасы.
- Блок схемасы.

Графикалык ыкма.

Эйлер тегеректери.

Арт жактан ой жүгүртүү ыкмасы.

Кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө салым кошкон логикалык маселелердин, мисалдардын чыгарылыштарын карайлы.

Таблица ыкмасы

2-маселе. Айнуранын, Мээримдин, Алмаздын, Кайраттын жана Мараттын үй жаныбарлары бар. Ар биринде мышык же күчүк же тотугушу бар. Кыздар күчүктү, ал эми балдар тотугушту кармашбайт. Айнурада жана Мээримде ар башка жаныбарлар. Мээрим менен Алмаздыкы окшош жаныбарлар. Алмаз менен Кайратта ар кандай, ал эми Кайрат менен Маратта бирдей жаныбарлар бар. Ар биринде кандай жаныбар бар? [7].

Чыгарылышы:

Бул маселени чыгарууда ой жүгүртүү ыкмасын да колдонобуз.

1. Кыздарда күчүк жок. Ошондуктан (-) коебуз.
2. Балдарда тотугуш жок. Ошондуктан (-) коебуз.
3. Айнурада мышык жок (-), демек Айнурада тотугуш бар (+).
4. Айнурада жана Мээримде ар кандай жаныбарлар болгондуктан, демек Мээримде тотугуш эмес (-), күчүк бар(+).
5. Мээрим менен Алмазда бирдей жаныбарлар болгондуктан, Алмазда да күчүк бар (+).
6. Кайрат менен Маратта бирдей жаныбарлар болгондуктан, Маратта да күчүк бар. Эми ушуларды таблицадан карайбыз:

	Айнура	Мээрим	Алмаз	Кайрат	Марат
(мышык)	-	+	+	-	-
(ит)	-	-	-	+	+
(тоту куш)	+	-	-	-	-

Ой жүгүртүү ыкмасы

Ой жүгүртүү ыкма - эң жөнөкөй ыкмалардын бири. Бул ыкма менен эң жөнөкөй логикалык маселелерди иштөөгө болот.

Бул ыкманын негизги идеясы: маселенин шарттарынан удаалаш ой жүгүртүүдөн логикалык чынжыр түзүү менен туура жыйынтык чыгаруу. Маселелерди чыгаруу учурунда маселенин бардык шарттарын эске алган удаалаш ой жүгүртүүлөрдү колдонуп, бара бара туура жоопко келүүчү жыйынтыкты алууга болот.

1-маселе. Куюштурууга берилген маселе

Куюштуруу

Сыйымдуулуктары 8, 5 жана 3 литр болгон үч идиш бар. Алардын биринчиси суу менен толтурулган. Эки идиштин ар биринде 4 литр суу болгудай кылып кантип бөлсө болот?

Жообу:

	8л	5л	3л
1	8		
2	3	5	
3	3	2	3
4	3+3	2	--
5	6	--	2
6	1	5	2
7	1	4	2+1
8	--	4	3+1

Арт жактан ой жүгүртүү ыкмасы

3-маселе. Атасынын, апасынын жана баласынын жаштары 125 ке барабар. Баласы төрөлгөндө апасы 21 жашта болчу, ал эми атасы апасынан 2 жашка улуу. Ар бири канча жашта?

Чыгарылышы:

21+2=23 - баласы төрөлгөндө апасы менен атасынын жашы 44 кө барабар.

2. (125 – 44):3=27 - баласынын жашы.
3. 27+21=48 - апасынын жашы.
4. 48+2=50 - атасынын жашы.

Текшерүү: 27+48+50=125

4-маселе. Бир үй бүлө: чоң ата, эки ата жана эки уул бар. Бардыгынын жашы 90 барабар. Эгерде ар бир ата уулунан 25 жаш улуу болсо, анда үй бүлөнүн ар бир мүчөсү азыр канча жашта? [7]

1. 90 – 25 – 25 – 25 = 15 (ж.) – 15 жыл мурун ар биринин жашы.
2. 15 : 3 = 5 (ж.) – небересинин жашы.
3. 5 + 25 = 30 (ж.) – атасынын жашы.
4. 30 + 25 = 55 (ж.) – чоң атасысынын жашы

Жообу: небереси 5 жашта, атасы 30 жашта, чоң атасы 55 жашта.

5-маселе. Бөлмөдө болгон сегиз адамдын орточо жашы 12ге барабар. 1 адам бөлмөдөн чыкканда, орточо жашы 11 болуп калды. Бөлмөдөн чыккан адам канча жашта эле? 12 · 8 = 96 (ж.) – баардыгын жашы

11 · 7 = 77 (ж.) – чыгып кеткен адамдан кийинки калгандардын жашы. 96 – 77 = 19 (л.) – чыгып кеткен адамдын жашы.

Жообу: чыгып кеткен адам 19 жашта.

6 –маселе.

Логикалык маселелер балдарга кырдаалды анализдөөгө, өз ара байланышты табууга, негизгисин айырмалоого, өз билимдерин жана көндүмдөрүн керектүү жерде колдонууга үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Өз алдынча үчүн бериле турган логикалык маселелер:

1. Столдо гүл вазалар турат: көк, жашыл, кызгылт жана кызгылт сары. Катардагы үчүнчү орунда ошол вазалардын аталышында эң көп тамга болгон ваза турат , ал эми жашыл ваза кызгылт сары менен кызгылт вазалардын арасында турат. Эң акырында кайсы өңдөгү ваза турат?

зундугу 4,5 см болгон шеренкенин 13 талынан кантип метрди алууга болот.

, 3, 5 цифраларынан канча үч орундуу сандарды жазууга болот, эгерде жазуудагы цифралар кайталанбаса? Бул сандарды жазып көргүлө.

ыйкан карышкыр, эчки жана капустаны дарыядан өткөрүшү керек. Бирок кайык дыйкан менен бирөөнү гана батыра алат. Эгерде карышкырды эчки менен калтырсаң, карышкыр эчкини жейт, ал эми эчкини капуста менен калтырсаң, эчки капустаны жейт. Дыйкан өз жүгүн кантип ташыш керек?

арат мектепке 5 мүнөттө жетет. Эжеси менен чогуу мектепке барса канча мүнөттө жетет?

алем дептерден кымбат, карандаш калемден арзан. Эмне кымбат?

Асан төмөн, ал эми Айбек жогору. Эң узун, орто бойлуу жана эң кыска баланын аттарын атагыла.

нарада үч карандашы бар — сары, күрөң жана кара. Эң кыска жана эң узун карандаштар деп атагыла, эгер төмөндөгүлөр белгилүү болсо:

а) кара карандаш сарыдан кыска, ал эми сары түс күрөңдөн кыска;

б) сары карандаш кара жана күрөң карандаштан узунураак, күрөң карадан кыскараак.

9. Айнура менен Аянанын Асанова жана Нурланова деген фамилиялары бар. Аяна менен Нурланова классташ кыздар экени белгилүү болсо, кыздардын ар биринин фамилиясы кандай?
10. Кайсы сан ашыкча? 9,7,4,1,3,7. [7].

Логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү убакытты жана чыдамкайлыкты талап кылган процесс экенин эстен чыгарбоо керек. Балдарды андан ары өнүктүрүүгө түрткү берүү жана күн сайын логикалык ой жүгүртүүнү үйрөнүүгө жана практикалоого шыктандыруу – ар бир башталгыч мектептин мугалиминин милдети.

Пайдалуу кеңештер:

. Шашпаңыз, балдарга ой жүгүртүүгө жана чечим табууга убакыт бериңиз.

2. Алардын чыгармачылыгына жана автономиясына үндө.

3. Алардын логикалык ой жүгүртүүсү жакшыртылышы мүмкүн болгон жерлерди көрсөтүңүз.

4. Балдар көндүмдөрдү туруктуу калыптандырылышы үчүн тапшырмаларды бара-бара татаалдаштырыңыз.

5. Сабырдуу болуңуз жана балдардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө колдоо көрсөтүңүз.

Эгерде математика сабактарында логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө багытталган логикалык маселелер жана тапшырмалар системалуу колдонулса, анда кенже окуучулардын математикалык кругозорун кеңейет. Окуучуларды логикалык маселелерди чыгарууга такшалтканда гана алардын математикага болгон кызыгуусу жогорулайт жана ой жүгүртүүсү өсөт. Окуучу ар кандай кызыктуу логикалык маселелердин ыкмалары менен канчалык көп таанышса, өзү өз алдынча изденгенге көнүгөт, чыгарылыштардын эң кыска, натыйжалуу жолун издейт жана анын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрү өнүгөт.

Колдонулган адабияттар:

смолов, А. Г. и др. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. М.: Просвещение, 2011.

ончарова, М.А. Учись размышлять: развитие у детей математических представлений, воображения и мышления: Пособия для начальных классов/ М.А. Гончарова, Е.Э. Кочурова, А.М. Пышкало; Под ред. А.М. Пышкало.- М.: Антал, 2000.- 112с.
ороховская Г.Г. Диагностика уровня сформированности компонентов логического мышления у младших школьников. Н.ш. №6, 2008г. С.40
анина О.В. Уроки логики как средство развития интеллектуальных и творческих способностей младших школьников.//Н.ш.№4, 2008г., с.63
истема Д.Б. Эльконина – В.В. Давыдова официальный
с
апочникова Н.А. Формирование логического мышления младших школьников [Электронный
й
а
е
[
р

УДК 510

Стамалиева Калымкан Асаналиевна, Боруева Сагын Шаршеновна, Нурбаева Гулиза Абдрайымовна
п.и.к., доцент, ТалМУ,
окутуучу, ТалМУ,
ТалМУнун магистри
***Стамалиева Калымкан Асаналиевна** к.п.н., доцент, ТалГУ,*
***Боруева Сагын Шаршеновна** преподаватель ТалГУ,*
***Нурбаева Гулиза Абдрайымовна** магистр ТалГУ*

Nurbayeva Guliza Abdrayimovna master of TalSU

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ СТАНДАРТТЫК ЭМЕС МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН УНИВЕРСАЛДУУ ОКУУ ИШ АРАКЕТТЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУ

ФОРМИРОВАНИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

FORMATION OF UNIVERSAL EDUCATIONAL ACTIONS OF STUDENTS THROUGH SOLVING NON-STANDARD TASKS IN PRIMARY SCHOOL

Аннотация: *бул илимий макалада жалпы билим берүү мекемелердеги эң актуалдуу проблемалардын бири болгон универсалдуу окуу иш аракеттерин калыптандыруу маселеси каралган. Универсалдуу окуу иш аракеттери жөнүндө кеңири түшүнүк берүү менен анын функциялары, түрлөрү ачылып берилди. Кенже окуучулардын универсалдык окуу иш аракеттерин стардарттык эмес маселелерди чыгаруу аркылуу калыптандыруу*

мүмкүнчүктөрү көрсөтүлдү. Стандарттык эмес маселелер түшүктөрү боюнча белгилүү окумуштулардын эмгектерине талдоо жүргүзүү менен анын орду жана ролу баса көрсөтүлгөн. Стандарттык эмес маселелерди чыгарууда негизги психология – педагогикалык сунуштамалардын негиздүүлөрүн бөлүп көрсөткөн. Стандарттык эмес маселелердин чыгаруу ыкмаларынын моделдери түзүлүп, сунушталды. Ар кандай типтеги стандарттык эмес маселелер чыгарылыштары менен берилди. Стандарттык эмес маселелерди системалуу колдонулушу кенже окуучунун ишмердүүлүгүн активдештирет жана окуучуларды салыштырууга, классификациялаганга, жалпылаганга, анализдегенге үйрөтөт, ал эми мунун баардыгы окуучулардын бекем, аң сезимдүү билим алуусуна көмөктөшөт жана аларда универсалдуу окуу иш аракеттери калыптандырылат деген жыйынтык чыгарылды.

Түйүндүү сөздөр: *универсалдуу окуу иш аракеттер, универсалдуу окуу иш аракеттердин функциялары, универсалдуу окуу иш аракеттеринин түрлөрү, жеке универсалдуу окуу иш аракеттер, жөнгө салуучу, таанып –билүүчүлүк (когнитивдик), коммуникативдик универсалдуу окуу иш аракеттер, стандарттык эмес маселелер, стандарттык эмес маселелердин чыгаруу ыкмалар.*

Аннотация: *в данной научной статье рассматривается проблема формирования универсальной учебной деятельности, которая является одной из наиболее актуальных проблем в общеобразовательных учреждениях. Раскрыты его функции, виды, дающие широкое представление об универсальной учебной деятельности. Продемонстрированы возможности формирования универсальной учебной деятельности младших школьников путем решения нестандартных задач. Его место и роль были подчеркнуты анализом работ известных ученых по изучению нестандартных задач. При решении нестандартных задач были выделены обоснованные рекомендации из основных психолого – педагогических исследований. Были составлены и предложены модели способов решения нестандартных задач. Рассматривались решения нестандартных задач различных типов. Сделан вывод, что систематическое применение нестандартных задач активизирует деятельность младшего школьника и учит его сравнивать, классифицировать, обобщать, анализировать, и все это способствует прочному, осознанному обучению учащихся и формированию у них универсальной учебной деятельности.*

Узловые слова: *универсальные учебные действия, функции универсальных учебных действий, виды универсальных учебных действий, индивидуальные универсальные учебные действия, регулятивные,, познавательные (когнитивные), коммуникативные универсальные учебные действия, нестандартные задачи, способы решения нестандартных задач.*

andard tasks. When solving non–standard tasks, well-founded recommentations from the main

Бүгүнкү күндө мектептик билим берүүнүн практикасында окуу процессинин психологиялык компоненти катары универсалдуу окуу иш аракеттерди өнүктүрүү боюнча иштер өтө жай, көмүскөдө жүргүзүлүп келет. Мугалимдердин аз гана бөлүгү жалпы билим берүү аракеттерин калыптандыруу талабын ишке ашырууга аракет кылып жатышат. Жалпы билим берүү ишмердүүлүгүндө окуучулардын билим берүү мотивациясынын жана таанып-билүү

демилгесинин төмөн деңгээлинде экендиги баарыбызга маалым, ошол себептен кенже окуучулардын окуу-таануу ишмердүүлүгүн жөнгө салуу маселеси эң актуалдуу проблемалардын бири болууда.

Универсалдуу окуу иш-аракеттери - үйрөнүү жөндөмдүүлүгүнүн негизги элементи болуп саналат; билим алуучулардын иш-аракеттеринин жолдорунун жана окуу иш көндүмдөрүнүн жыйындысы, ага өмүр бою каалаган коомдук тажрыйба багытында өз алдынча өнүгүү жана өркүндөтүү мүмкүнчүлүгүн берет.

А.В.Федотованын айтымында, бул «окуучуларга ар кандай предметтик чөйрөлөрдө да, окуу ишинин структурасында да кеңири багыт алуу мүмкүнчүлүгүн ачкан, анын ичинде окуучулардын максаттуу багытын, баалуулук-семантикалык жана оперативдик аң-сезимдерин билүүсүн ачкан жалпыланган аракеттер өзгөчөлүктөрү."

Универсалдуу иш аракеттер түшүнүгүн иштеп чыгуунун негизин Л.С.Выготскийдин, А.Н.Леонтьевдин, Д.Б.Элькониндин, П. Ю.Гальпериндин, В.В.Давыдовдун, В.А. Далингердин илимий мектептеринде негизделген жана негизги жоболору түзүлгөн. Бул ыкма билимге ээ болуу процессинин негизги психологиялык шарттарын жана механизмдерин, дүйнөнүн сүрөттөлүшүн, ошондой эле окуучулардын билим берүү ишмердүүлүгүнүн жалпы структурасын толук ачып берет.

Кеңири мааниде «универсалдуу окуу иш аракеттери» термини билим алуу жөндөмүн, башкача айтканда, субъекттин жаңы коомдук тажрыйбаны аң-сезимдүү жана активдүү өздөштүрүү аркылуу өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү жөндөмүн билдирет. Кенже окуучунун жаңы билимди өз алдынча ийгиликтүү өздөштүрүү, көндүмдөрдү жана компетенцияларды калыптандыруу, анын ичинде бул процессти өз алдынча уюштуруу, б.а. үйрөнүү жөндөмдүүлүгү универсалдуу окуу иш-аракеттери жалпыланган иш-аракеттер катары окуучуларга мүмкүнчүлүк ачуу менен камсыз кылынат, ар кандай предметтик чөйрөлөрдө, ошондой эле билим берүү ишинин түзүмүндө, анын ичинде анын максаттуу багытын, баалуулук-семантикалык жана оперативдүү мүнөздөмөлөрүн түшүнүү боюнча кеңири багытка ээ болуусу. Ошентип, билим алуу жөндөмдүүлүгүнө жетишүү окуучулардан окуу иш-аракетинин бардык компоненттерин толук өздөштүрүүсүн талап кылат, аларга: таанып-билүү жана тарбиялык мотивдер, тарбиялык максат, тарбиялык милдет, тарбиялык аракеттер жана операциялар (багыттоо, материалды өзгөртүү, көзөмөлдөө жана баалоо).

Универсалдуу иш аракеттердин функциялары:

- окуучулардын окуу иш-аракеттерин өз алдынча жүргүзүү, билим берүү максаттарын коюу, аларга жетүү үчүн зарыл болгон каражаттарды жана ыкмаларды издөө жана колдонуу, иш процессине жана натыйжаларына мониторинг жүргүзүү жана баалоо жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу;

инсандын гармониялуу өнүгүшү үчүн өмүр бою билим алууга даярдыгынын негизинде, анын зарылдыгы коомдун көп маданияттуулугу жана жогорку кесиптик мобилдүүлүк менен шартталган шарттарды түзүү;

- билимди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү ийгиликтүү өздөштүрүү жана ар кандай предметтик чөйрөдө компетенцияларды калыптандырууну камсыз кылуу [4].

Универсалдуу окуу иш аракеттеринин түрлөрү

Жалпы билим берүүнүн негизги максаттарына туура келген универсалдуу окуу иш-аракеттеринин негизги түрлөрүнүн курамында төрт блокту бөлүп көрсөтүүгө болот: жеке,

жөнгө салуучу (ошондой эле өзүн-өзү жөнгө салуу иш-аракеттерин камтыйт), таанып – билүүчүлүк (когнитивди) жана коммуникативдик. Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн эң негизги маанилүү түрлөрүнүн бири математикалык маселелерди, өзгөчө стандарттык эмес маселелерди чыгаруу болуп саналат, себеби анын негизинде алардын универсалдуу окуу иш аракеттери калыптандырылат, окуп-таанып билүү активдүүлүгү жогорулайт.

Башталгыч мектептерде универсалдуу окуу иш аракеттерин калыптандыруу программасын ишке ашыруу Мамлекеттик билим берүү стандарттын ишке ашыруунун негизги милдети болуп саналат. Демек, кенже окуучулардын универсалдуу окуу иш аракеттерин математикалык сабактарда, өзгөчө стандарттык эмес маселелерди чыгаруу аркылуу калыптандыруу маселеси эң негизги милдеттеринин бири болууда.

Ал эми стандарттык эмес маселелерди чыгаруу маселеси окуучулар үчүн кыйынчылыктарды жаратат. Математиканын баштапкы курсунда да стандарттык эмес математикалык маселелердин орду чоң. Стандартык эмес маселелерди чыгарууда окуучулар өзүнүн математикалык билимин деңгээлин жогорулатуу менен билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуп, аларда универсалдуу окуу иш аракеттери калыптана башталат.

Стандарттык эмес маселелерди жогорку татаалдыктагы маселелер менен алмаштырууга болбойт. Жогорку татаалдыктагы маселелер окуучуларга маселелердин шарттары боюнча математикадагы маселелерди чыгаруу үчүн колдонулган математикалык аппараттарды бөлүп алууга мүмкүнчүлүк берет. Мугалим каралган программа боюнча окуучулардын билимдерин бышыктоо процессин көзөмөлдөйт. Ал эми стандарттык эмес маселелер изилдөө мүнөздөгү маселелер болушат.

Бул багытта мугалимдин ишинин ийгиликтүүсү анын өзүндө, себеби ал стандарттык эмес маселердин, алардын чыгаруу жолдору жөнүндө, алардын турмушта пайдалана турган ордун туура көрсөтүү менен окуучуларга терең билим бере алат жана алардын өз алдынча таанып билүүсүн жана активдүүлүгүн жогорку деңгээлде калыптандыра алат [10].

«Стандарттык эмес маселелер» түшүнүгү көп эле методистер тарабынан колдонулуп келген. Мисалы, Ю. М. Колягин бул түшүнүктү төмөнкүдөй ачып берген: «стандарттык эмес маселе деп окуучулар маселени кандай жол, кандай ыкмалары менен чыгарарын билбеген жана анын чыгаруу жолдору кайсы окуу материалына таянары аныксыз болгон маселерди айтабыз».

Стандарттык эмес маселелердин чыгаруунун эң негизги максаты – окуучулардын математикалык жана чыгармачылык ой – жүгүртүүсүн өнүктүрүү, аларды математика менен кызыктыруу жана жаңы математикалык фактылардын ачылыштарына алып келүү. Бул максатка жетүү үчүн стандарттык эмес маселерди чыгаруу талап кылынат.

Л.М.Фридмандын айтуусу боюнча стандарттык эмес маселелер – бул математика курсунда маселелердин чыгаруусунун так программасын аныктаган жалпы эрежелери жана жоболору жок болгон маселелер. Башкача айтканда стандарттык эмес маселе – бул маселенин чыгарылышынын алгоритми белгисиз болгон маселе, б.а. окуучулар алдын ала маселенин чыгарылыштарынын ыкмаларын билбейт жана окуу материалына негизделерин аныктай албайт. Стандарттык эмес маселелердин жалпы кабыл алынган классификациясы жок.

Бирок, Б.А. Кордемский стандарттык эмес маселелердин төмөнкү түрлөрү бөлүп көрсөткөн: олимпиада типтеги маселелер. математикага кызыктыруучу маселелер; логикалык маселелер; математикалык софизмдер. тамашалуу маселелер; комбинатордук маселелер.

И.В И.В. Егорченко тарабынан сунушталган стандарттык эмес маселелердин

классификациясы: издөөгө багытталган маселелер; чечилген же чечилбеген маселелер; аналогияны колдонгон маселелер; процесстеринин же кубулуштардын арасындагы байланыштарын көрсөтүүчү маселелер; тегизиктен мейкиндикке өтүүгө мүмкүнчүлүк берген маселелер. Стандарттык эмес маселелерди чыгарууда негизги психология – педагогикалык сунуштамалардын негиздүүлөрү катары төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот.

Стандарттык эмес маселелерди чыгарууда негизги психология – педагогикалык сунуштамалардын негиздүүлөрү катары төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- окуучуларды акыл эс ишмердүүлүгүнүн эврикалык ыкмаларына үйрөтүү;
- сабак учурунда бардык окуучулар менен стандарттык эмес маселелерди чыгаруу;
- окуучулардын ар кандай ишмердүүлүгүн жана аткарган иштерин дайыма стимулдаштыруу;
- бардык окуучулардын таанып билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүү;
- окуучулардын математикалык билимдерин жогорку деңгээлге жеткирүү.

Кээ бир стандарттык эмес маселелердин чыгаруунун методикалык ыкмаларын карайлы:

1. Окуучуларды стандарттык эмес маселелерди чыгаруусун үйрөтүүдө окуучулардын каалоосуна көңүл буруу зарыл. Окуучунун математикага кызыгуусун жогорулатуу максатында кызыктуу маселелерди тандоо керек. Мындай маселелерге: тамашалуу маселелер, жомок маселе, тарыхый маселелер, кроссворд ж.у.с. маселелер кирет.
2. Маселелер өтө жеңил же өтө оор болбошу керек. Себеби окуучу маселени чыгара албай калып, маселе чыгарууга өзүнүн күчүнө ишеним кетет. Маселелерди чыгарууда окуучуларга жардам берүү - мугалимдердин бирден – бир эң маанилүү милдети. Бул милдетти оңой деп айтуу кыйын: ал убакытты, тажрыйбаны, ишке берилгендикти жана акыл – эстик принципти талап кылат [2].

Л.М. Фридмандын оюу боюнча ар кандай стандарттык эмес маселелерди чыгаруу процессинде төмөнкү негизги операцияларды удаалаштыкта колдонуу зарыл:

- стандарттык эмес маселени ар кандай өзгөртүү же маселени башкача формулировкалоо жолу менен б. а. моделдештирүү ыкма менен ага эквиваленттүү стандарттуу маселеге алып келүү; стандарттык эмес маселени бир нече кошумча стандарттык маселелерге бөлүү.

Стандарттык эмес маселелердин чыгарылышы окуучуларга математикалык закон ченемдүүлүктөрүн бөлүп алууга, салыштырууда тажрыйба топтоо, божомолдорду айтууга мүмкүнчүлүк берет. Ошондуктан, окуучулардын дедуктивдүү ой-жүгүртүүсүнүн өнүгүүсүнө шарттар түзүлөт. Демек, стандарттык эмес маселелер окуучулардын дедуктивдүү ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, абстракциялоого жана логикалык жыйынтык чыгаруу жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга багытталат.

Окуучулардын стандарттык эмес маселелерди чыгаруу билгичтиги математикалык билим деңгээлинин эң жогорку көрсөткүчү боло алат жана окуу материалынын терең өздөштүргөндүгүнө көмөктөшөт. Демек, окуучуларды стандарттык эмес маселелерди чыгарууга үйрөтүү менен биз алардын математикага болгон кызыгуусун артырабыз жана алардын ой – жүгүртүүсүн, сүйлөө речин өнүктүүрө алабыз. Окуучулардын математикалык билимдеринин кабыл алуусу окутуунун методдорун туура тандап алуусунан гана эмес, окуу процессинин уюштуруу формасынан жана аны ишке ашыруусунан көз каранды.

Окуучулар стандарттык эмес маселелерди чыгарууда негизги басымды жаттап алууга эмес, критикалык көз карашка жана чыгармачыл ой – жүгүртүүсүнө бурулушу зарыл жана

стандарттык эмес маселелерди чыгарганга такшалган окуучулардын математикалык чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрү өнүгөт. Алгач аларда маселе чыгаруу кызыкчылыгы болуу абзел, маселелер кызыктуу жана мазмундуу болушу зарыл.

Арифметикалык ыкма билим алуучулардын ой жүгүртүүсүн, математикалык интуициясынын өнүгүүсүнө жана ар кандай турмуштук жагдайларга билгичтиктерди калыптандырууга оң таасирин тийгизет.

Тандоо ыкмасы. Азыркы учурда математиканын ролу, орду чоң болгондуктан жана комбинаториканын элементтери, ыктымалдыктар теориясы жана математикалык статистиканын элементтери математиканын мектеп курсуна киргизилгендиктен тандоо ыкмаларын билүү зарыл. Стандарттык эмес маселелерди тандоо ыкма менен чыгарууда окуучу эксперимент жүргүзгөн сыяктуу байкоо жүргүзөт, жекече чыгарылган жыйынтыктардын негизинде алынган фактыларды салыштырат жана кандайдыр бир тыянактарды чыгарат. Байкоо жүргүзүү процессинде анын чыныгы практикалык тажрыйбасы кеңейтилет.

Стандарттык эмес маселелерди тандоо ыкмасы менен чыгарууда мүмкүн болгон ар кандай учурларды кароо керек жана алардын ичинен маселенин шарттарына канааттандырылган учурларын бөлүп алуу менен алардан башка чыгарылыштары жок экендигин көрсөтүү зарыл. Ошого байланыштуу ар кандай тапшырмаларды аткарууда бардык тандалган учурлары каралгандыгына ишеним бар болгондой тандоонун аныкталган системасы бар болушу зарыл

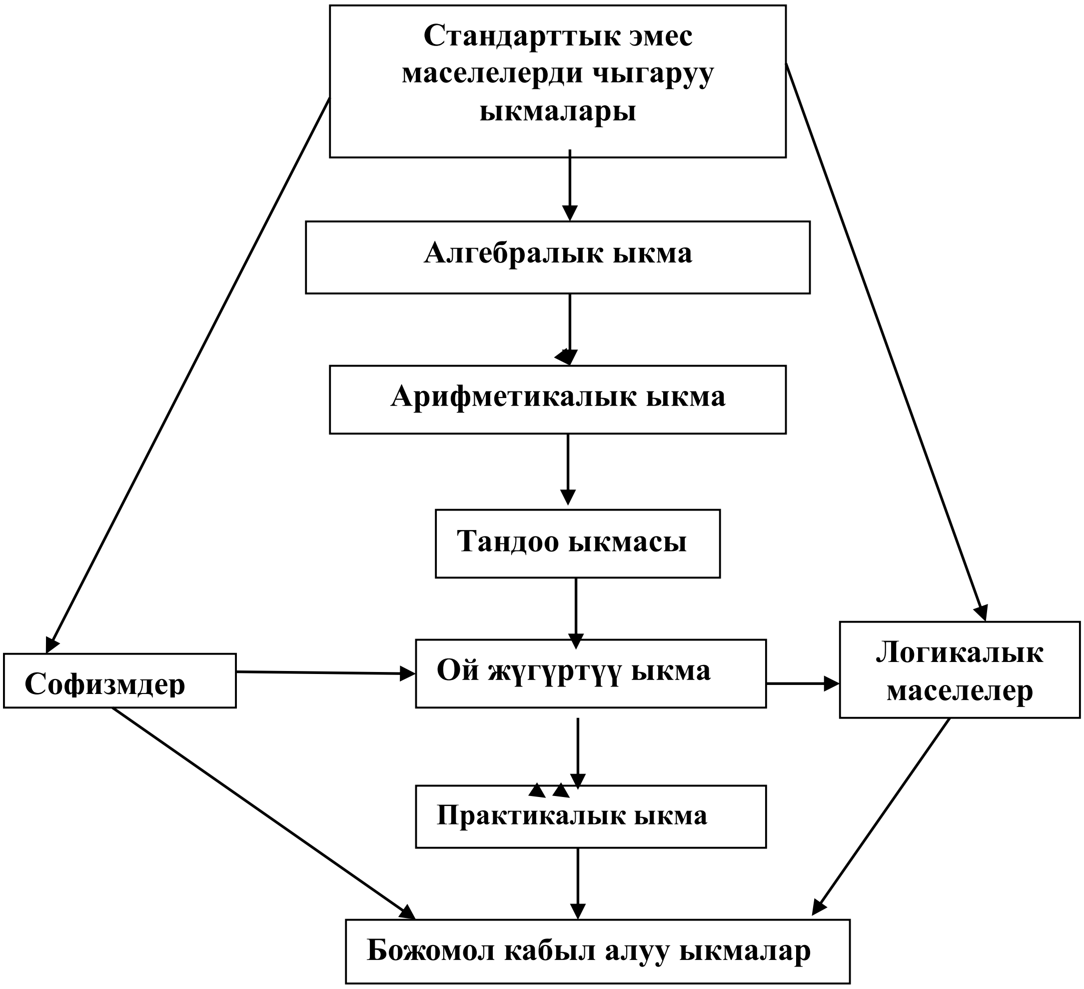

Стандарттык эмес маселелерди чыгарууга сунуштардын схемасы:

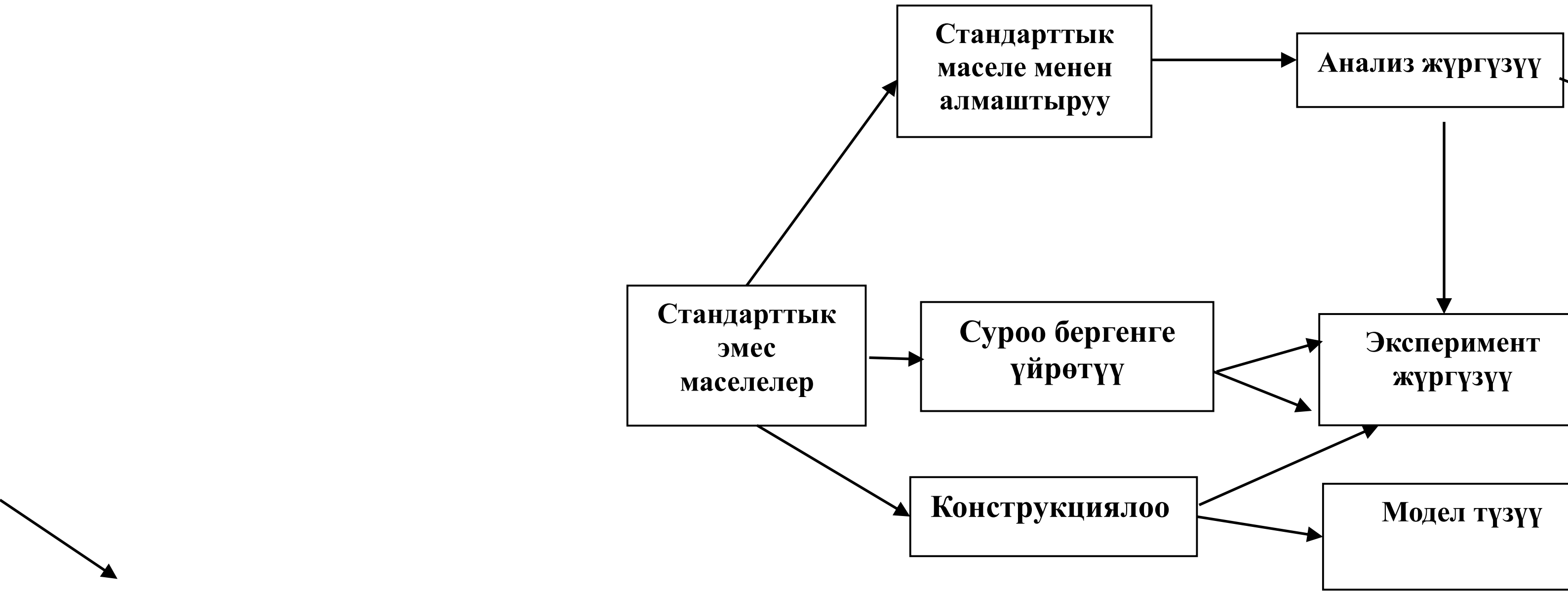

1 - маселе. Балыкчы балык кармады. Балыкчыдан: «Балыктын салмагы канча?» - деген суроого ал төмөнкүдөй жооп берди: «Куйругунун салмагы - 1кг, башынын салмагы куйругунун салмагы менен денесинин салмагынын жарымына барабар. Ал эми денесинин салмагы башы менен куйругунун салмактарына барабар». Балыктын салмагы канча? [12].

Чыгарылышы:

x кг – денесинин салмагы болсун; анда $(1+1/2x)$ *кг – башынын салмагы.*

Маселенин шартын эске алуу менен теңдеме түзөбүз:

$x = 1 + 1/2x + 1$; $x - 1/2x = 2$; $x/2 = 2$, $x = 4$.

4 кг – денесинин салмагы, анда $1+1/2 \cdot 4=3$ *(кг) – баштын салмагы жана* $3+4+1=8$ *(кг) – балыктын салмагы.*

Жообу: 8 кг.

2-маселе. Эки орундуу сандын бирдиги ондугунан эки эсе чоң. Эгерде берилген санга 36 ны кошсок, анда ошол эле цифра менен бирок тескери иретинде жазылган сан келип чыгат. Бул санды тапкыла.

Маселенин шартына туура келген эки орундуу сандарды жазып алалык: 12,24, 36, 48. Ар бирине 36 ны кошуп көрөлүк: 12+36=48, 24+36=60, 36+36=72, 48+36=84. Демек, маселенин шартына туура келген :48 болот.

Эми тандоонун экинчи тандоо учурун карайлы. Бул тандоо мүмкүн болгон чыгарылыштарынын группалык анализ түрүндө толук тандоо жүргүзүү ыкма колдонулат.

Биринчи типтеги маселелердин чыгаруу ыкмасы билимдердин базасын калыптандырат. Алгоритмдик типтеги ыкманын колдонулушу репродуктивдүү ой жүгүртүүнү өнүктүрөт.

Эвристикалык типтеги ыкма ой жүгүртүү эксперименттерди колдонууга багытталат жана жыйынтыгында маселе кою, божомол текшерүү процедуралары жеңилденет. Бул ыкманы колдонууда кыйынчылыктар жеңилденет, окуучулар өз алдынча чыгарууга умтулушат жана берилгендердин арасындагы байланыштарын түзүүгө аракет жасашат.

Окуучулар үчүн сунушталган маселелердин өзгөчөлүктөрү жана кыйынчылыктары жогоруда айтылган тандоо ыкмасында жатат. Негизинен толук тандоонун эки түрү бар:

Тандоонун биринчи учурун мүмкүн болгон варианттарын колдонулганда жана практика жүзүндө ишке ашырылганда гана колдонуу ыңгайлуу болот.

3-маселе. Жүз сомго жүз даана

Эламан дүкөнгө барат, чөнтөгүн караса 100 сом акчасы болот. Бул акчага ал 50 тыйындык дептер тыштан, 1 сомдук дептерден жана 5 сомдук альбомдон 100 даана алышы керек. Бул үчүн ал ар биринен канча даанадан ала алат? [3].

Жообу таблица түрүндө берилди:

Тыш	*88*	*80*	*72*	*64*	*56*	*48*	*40*	*32*	*24*	*16*	*8*	*0*
Дептер	*1*	*10*	*19*	*28*	*37*	*46*	*55*	*64*	*73*	*82*	*91*	*100*
Альбом	*11*	*10*	*9*	*8*	*7*	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*0*

4-маселе. Цифралардын жайгашкан жерин өзгөртпөстөн 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 алардын ортосуна кошуу белгисин 100гө барабар кылып коюңуз. Керек болсо, жанында турган эки цифраны эки орундуу сан катары санаңыз. Тапшырманы эки башка жол менен аткарыңыз.

5-маселе. Жыйынтыгында эң кичине үч орундуу сан алыш үчүн 4921508 сандан кайсы төрт цифраны алып салуу керек? [1]

Чыгарылышы: 4,9,8,5 цифраларды алып таштоо керек. Жыйынтыгында 102 үч орундуу *санды алабыз.*

Стандарттык эмес маселелердин чыгарылыштарын табууга окуучуларды үйрөтүү үчүн мугалим өзүн окуучуларды ордуна коюп, мүмкүн болгон кыйынчылыктардын булактарын көргөнгө жана түшүнүүгө аракет жасашы керек. Мугалимдин окуучуга көрсөткөн туура жардамы окуучулардын өз алдынча иштөөсүндө стандарттык эмес маселелер математикалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө жана кийинки жаңы маселелерди чыгарууга, тажрыйба алууга жана жаңы жол издөөгө мүмкүнчүлүк берет. Эң негизги мугалимдин жардамы окуучуга жаңы идеяны айтуу [5].

Стандарттык эмес маселелерди чыгарууда окуучулар тааныш болгон жана мурда чыгара ала турган жардамчы маселени тандап алуу менен туура багыт алуусу зарыл. Ошондуктан, мугалимдин негизги максаты: окуучулардын маселелерге болгон кызыгуусун арттыруу жана мүмкүн болушунча кызыктуу, мазмундуу маселелерди чыгарууга үйрөтүү. Стандарттык эмес маселелерди системалуу колдонулушу кенже окуучунун ишмердүүлүгүн активдештирет жана окуучуларды салыштырууга, классификациялаганга, жалпылаганга, анализдегенге үйрөтөт. Мунун баардыгы окуучулардын бекем, аң сезимдүү билим алуусуна көмөктөшөт жана аларда универсалдуу окуу иш аракеттери калыптандырылат [11].

Педагогикалык практика көрсөткөндөй стандарттык эмес маселелер окуучулардын өз алдынча билим алуусун стимулдаштырат жана башка предметтерди да тез өздөштүрүүсүнө мүмкүнчүлүк берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться. //Изд. По методической литературе. - Москва: 1989.
Азевич А.И. Двадцать уроков гармонии. Математика в школе №5 1998.
лексеев В., Бородин П., Галкин В., Панферов В., Сергеев И., Тарасов В. Разные стандартные и нестандартные задачи // Математика, 2002. №36. – С. 24-27.

4. Асмолов, А. Г. и др. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. М.: Просвещение, 2011.
.А.Жумабаева.Математика боюнча класстан тышкаркы иштерде окуучулардын чыгармачыл жөндөмүн калыптандыруу.- Бишкек-2007.
6. Генкин Г.З., Глейзер Л.П. Преподавание в классе с углубленным изучением математики // Математика в школе, 1991. №1. – С. 20-22.
пишева О.Б., Крупич Б.И. Учить школьников учиться математике – Москва: Просвещение,

8. Ефремов В.П., Ефремова Л.И. Нестандартные задачи на уроках и после // Математика, 2003. №7. – С. 56-58.
9. Жакыпбеков М.Ж. Математикалык түшүнүктөрдү адистик негизде кеңейтүү. //Эл агартуу №5.
10. М.Гарднер. Математические чудеса и тайны.- Москва.- 1986.
11. С.Г.Гумма. Развитие у учащихся интереса к поиску и исследованию математических закономерностей // Математика в школе. – №3. – 1972. – С. 39–41.
.Ф. Нагибин “Математикалык табышмактар” 1972. - Ф.: 254б.

УДК 510

Стамалиева Калымкан Асаналиевна, Кыштообаева Чолпон Асанкуловна, Садыркул кызы Айдана

п.и.к., доцент, ТалМУ,
п.и.к., ага окутуучуТалМУ,
ТалМУнун магистри

Стамалиева Калымкан Асаналиевна к.п.н., доцент, ТалГУ,
Кыштообаева Чолпон Асанкуловна к.п.н., ст.преподаватель, ТалГУ,
Садыркул кызы Айдана магистр ТалГУ

МАТЕМАТИКА САБАКТАРЫНДА КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ЛОГИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСУН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ЫКМАЛАРЫ
СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ
WAYS OF FORMING LOGICAL THINKING OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN MATHEMATICS LESSONS

Аннотация: Бул илимий макалада башталгыч мектепте билим берүүнүн негизги милдеттерин көрсөтүү менен, кенже окуучулардын математика сабактарында логикалык ой

жүгүртүүсүн калыптандыруунун ыкмалары, шарттары каралган. Логикалык универсалдуу иш аракеттер түшүнүгүн берүү менен логикалык операциялардын ар бири баяндалган. Бул макалада окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууда математика чоң ролду ойнору баса белгиленген. Математика сабактарында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруунун салыштыруу ыкмасы, талдоо жана синтез ыкмалары, жалпылоо, законченемдүүлүк ыкмалары каралган. Кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууда стандарттык эмес маселелердин мисалдары көрсөтүлгөн. Стандарттык эмес маселелер класстар боюнча классификацияланган. Математика сабактарында жана сабактан тышкаркы иш чараларында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга багытталган атайын тапшырмаларды системалуу колдонгондо гана кенже окуучулардын математикалык кругозору кеңейет жана алар курчап турган эң жөнөкөй мыйзам ченемдүүлүктөргө ишенимдүү багыт алышат, күнүмдүк жашоодо математикалык билимдерин активдүү колдоно алышат деп тыянак чыгарылган.

Түйүндүү сөздөр: логикалык ой жүгүртүү, логикалык универсалдуу иш аракеттер, логикалык операциялар, салыштыруу, талдоо, синтез, жалпылоо, абстракция, конкреттештирүү, себеп – натыйжа, классификация, стандарттуу эмес маселелер, калыптандыруунун шарттары, калыптандыруунун ыкмалары, логикалык маселелер, маселенин чыгаруу, өз алдынчалык, чыгармачылык, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу, негиздөө, объект, божомол, формулировкалоо.

Аннотация: в данной научной статье рассмотрены методы, условия формирования логического мышления младших школьников на уроках математики с указанием основных задач образования в начальной школе. Описывая каждую логическую операцию, введено понятие логического универсального действия. В этой статье подчеркивается, что математика играет большую роль в формировании логического мышления учащихся. Для формирования логического мышления на уроках математики рассмотрены приемы сравнения, приемы анализа и синтеза, приемы обобщения и закономерности. Показаны примеры нестандартных задач по формированию логического мышления младших школьников. Нестандартные задачи классифицированы по классам. Сделан вывод, что только при систематическом применении специальных заданий, направленных на формирование логического мышления учащихся на уроках математики и внеурочной деятельности, математический кругозор младших школьников расширяется и они могут уверенно ориентироваться в простейших закономерностях окружающего мира, активно применять свои математические знания в повседневной жизни.

Ключевые слова: логические мышления, логические универсальные действия, логические операции, сравнение, анализ, синтез, обобщение, абстракция, конкретизация, причина и следствие, классификация, нестандартные задачи, условия формирования, приемы формирования, логические задачи, постановка задачи, самостоятельность, творчество, обобщение, вывод, обоснование, объект, гипотеза, формулировка.

Бүгүнкү күндө башталгыч жалпы билим берүүчү мектептин негизги милдети окуучулардын билимин, билгичтигин жана көндүмдөрүн калыптандыруу менен алардын билим алуу жөндөмүн камсыз кылуучу универсалдуу окуу иш - аракеттерин калыптандыруу болуп саналат. Башталгыч класстардын мугалимдеринин негизги маанилүү милдеттердин

бири - окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу. Себеби өнүккөн логикалык ой жүгүртүү окуучулардын алган билимдерин жаңы шарттарда колдонууга, типтүү эмес маселелерди чыгарууга, алардын чыгаруунун рационалдуу жолдорун табууга, окуу иш-аракеттерине чыгармачылык менен мамиле кылууга, өзүнүн окуу процессине кызыгуу менен активдүү катышууга мүмкүндүк берет.

Ал эми математика предмети логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн реалдуу өбөлгөлөрдү түзөт. Мугалимдин милдети - балдарга математиканы окутууда бул мүмкүнчүлүктөрдү толук ишке ашыруу. Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандырууда математиканын ролу өзгөчө чоң. Ошол себептен математика сабагында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу маселеси эң актуалдуу маселелердин бири.

Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу - педагогикалык процесстин маанилүү курамдык бөлүгү. Башталгыч класстын окуучуларына өз жөндөмүн толук көрсөтүүгө жардам берүү, демилгени, өз алдынчалыкты, чыгармачылыкты өнүктүрүү – заманбап мектептин негизги милдеттеринин бири. Бул маселени ийгиликтүү ишке ашырылышы кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүнүн калыптанышына көз каранды болот.

Тилекке каршы көпчүлүк мугалимдер логикалык ой жүгүртүүнү ийгиликтүү калыптандыруу үчүн шарттарды түзбөйт. Башталгыч класстардын окуучуларынын негизги проблемаларынын бири класста алар ар кандай кырдаалдардан рационалдуу жолду таба алышпайт, сабакта убакытты туура пайдаланышбайт. Ар бир мугалим математиканы окутууда сабак учурунда окутуунун заманбап формаларын жана методдорун колдонуу менен окуучулардын ой жүгүртүүсүн калыптандырууда математикалык терминологияны туура колдонууга, алынган жыйынтыктарын текшерүүгө, жыйынтык чыгарууга окуучуларды үйрөтүү зарыл. Ар бир мугалимге окуучулардын ой жүгүртүүсүн калыптандырууга коюлган талаптар математика окутуунун зарыл элементи болуп саналат.

Кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу – окуучуларды окутуунун эң маанилүү багыттарынын бири. Негизинен ар кандай иш-аракеттердин ийгилиги ой жүгүртүүнүн өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө көз каранды экендиги менен окуучулардын ой жүгүртүүсүн калыптандыруу проблемасынын актуалдуулугун негизделет.

Логикалык универсалдуу окуу иш аракеттерге төмөнкүлөр кирет:

- белгилелерин бөлүп көрсөтүү максатында объекттерди талдоо (маанилүү, маанилүү эмес);
- синтез - бөлүктөрдөн бүтүндү түзүү, анын ичинде жетишпеген компоненттерди алмаштыруу менен өз алдынча бүтүнгө чейин толуктоо;
- объекттерди салыштыруу, классификациялоо үчүн негиздүүлөрүн жана критерийлерди тандоо;
- түшүнүккө келтирүү, натыйжа чыгаруу;
- себеп-натыйжа байланыштарын түзүү;
- ой жүгүртүүнүн логикалык схемасын куруу;
- далилдөөсү;

божомолдорду формулировкалоо жана аларды негиздөө [1].

Башталгыч мектепте эле балдар логикалык элементтерди (салыштыруу, классификациялоо, жалпылоо ж.б.) өздөштүрүшү зарыл. Ошондуктан, башталгыч класстын мугалиминин алдында турган эң маанилүү милдеттердин бири - бул балдарга өз ой-пикирин

негиздөө менен тыянак чыгарууга, өз алдынча билим алууга жана пайда болгон көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк бере турган бардык ой жүгүртүүлөрдү калыптандыруу зарыл [4].

Көптөгөн чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулар Пойа Д. [6]., И.Б.Бекбоев [2], Гальперин, В.В. Давыдов, Д.Дью , А. Н. Леонтьев, И.Л.Никольская, Ж. Пиаже, С. А. Рубинштейн, А.А. Столяр, Д.Б. Эльконин, Л. С.Выготский, И.Я.Лернер, Н. А. Менчинская, М. Н. Скаткин ж. б. жогоруда каралган маселелер боюнча көп эмгек жаратышкан. Ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулар психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрүндө башталгыч деңгээлдеги негизги логикалык көндүмдөрдү 5-6 жаштан эле баштап балдарда калыптандырууга боло тургандыгы далилдешкен.

Окуу процессинде логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу бул:

- окуучулардын байкоо,салыштыруу, жалпы касиеттерин жана айырмачылыктарын табуу билгичтиктерин өнүктүрүү;
- объектилердин маанилүү касиеттерин бөлүп көрсөтүү жана аларды маанилүү эмес касиеттерден бөлүп алуу билгичтигин иштеп чыгуу;
- балдарды ар бир түшүнүктү таанып билүү максатында аны бөлүктөргө бөлүүгө (талдоого) жана бөлүнгөн бөлүктөрдү бүтүнгө бириктирүүгө (синтездөөгө) үйрөтүү;
- окуучуларды байкоолордон же фактылардан туура тыянак чыгарууга жана аларды тыянактарды текшерүүгө үйрөтүү;
- фактыларды жалпылоо билгичтигин калыптандыруу;
- окуучулардын өз ой – пикирлеринин туралыгын ишенимдүү далилдөө жана жалган тыянактарды жокко чыгаруу жөндөмүн өнүктүрүү;
- окуучулардын ойлорун так, ырааттуу, негиздүү баяндалышын камсыз кылуу.

Математика сабактарында башталгыч класстардын окуучуларынын ой жүгүртүүсүн кандай ыкмаларды, каражаттарды колдонуу менен калыптандыруу керек деген суроо туулат. Адамдардын ой жүгүртүү иш-аракеттери ой жүгүртүүнүн операциялары аркылуу жүргүзүлөт: салыштыруу, талдоо, синтез, абстракция, жалпылоо жана конкреттештирүү.

Салыштыруу - бул окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табуу максатында объектилерди жана кубулуштарды салыштыруу.

Талдоо жана **синтез** эң маанилүү ой жүгүртүү операциялары.

Алгач **талдоону** бүтүндөн анын бөлүкчөлөрүнө өтүү жолу, ал эми **синтезди** бөлүкчөлөрдөн бүтүнгө өтүү жолу деп түшүнүүгө болот. Мисалы, жаш баланын бүтүн оюнчукту тетиктерге ажыратуусу же тетикчелерден бүтүн оюнчукту жыйноосун келтирсек болот. Маселен анализдин жардамы менен татаал маселе бир нече жөнөкөй маселелерге бөлүнөт, анан синтездин жардамы менен ал жөнөкөй маселелердин чечимдери биригишип бир бүтүнгө келтирилет.

Дедукция – жалпыдан жекечеге өткөн ой бүтүмүнүн түрү.

Индукция – жекече фактылардан жалпы жыйынтыктарга өткөн ой бүтүмүнүн түрү.

Жалпылоо – кандайдыр бир объектилердин көптүгүндө алардын бардыгына тиешелүү болгон кайсы бир касиеттерди көрсөтүү.

Жалпылоо процесси менен тыгыз байланышкан **даректештирүү** процесси – окуп-үйрөнүлүүчү объектинин касиеттеринен алардын айрым бир касиеттерин бөлүп көрсөтүү болуп эсептелинет.

Абстракция - бул нерселердин же кубулуштардын маанилүү касиеттерин жана белгилерин акыл - эс менен бөлүп көрсөтүү, ошол эле учурда маанисиз нерселерден ажыратуу. Абстракция жалпылоонун өзөгүн түзөт.

Абстрактaшуу процесси – бул үйрөнүлүүчү объектинин өтө маанилүү эмес айрым касиеттерин эске албай эле анын изилденип үйрөнүлүүчү эң керектүү касиетин ойдон ажырата билүүнү түшүндүрөт.

Конкреттештирүү - жалпыдан бирдиктүүгө чейин ошол жалпылыкка дал келген ой жүгүртүү

Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу ыкмалары

Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандырууну каалаган ыкмалар менен баштоого мүмкүн эмес, себеби ыкмаларынын тутумунун ичинде бир кабыл алуу экинчисине негизделген так аныкталган ырааттуулук бар [7].

Салыштыруу ыкма

Салыштыруу ыкмасында окуучулар төмөнкү көндүмдөрдү өздөштүрүшү зарыл:

- белгилерди бөлүп көрсөтүү;
- жалпы белгилерди аныктоо;
- салыштыруу үчүн негизин бөлүп көрсөтүү;
- ушул негиз боюнча салыштыруу.

Салыштыруу төмөнкүлөр боюнча жүргүзүлөт:

- сапаттык мүнөздөмөлөрү боюнча (түсү, формасы);
- сандык мүнөздөмөлөрү боюнча: көбүрөөк - азыраак, узунураак - кыска, жогору - төмөн ж. б.

Бул ыкманы сабактын каалаган этабында колдонсо болот.

Талдоо жана синтездөө ыкмасы

Бул ыкма негизинен маселелерди чыгарууда колдонулат.

Бул ыкманы колдонуу үчүн зарыл билгичтиктер:

конкреттүү объектини берилген проблема боюнча касиеттерге бөлүп, алардын ичинен негиздүүсүн тандап алуу билгичтиги;

- объектти өз алдынча табылган жалпы белгилердин негизинде топтоштуруу жана жыйынтык чыгаруу билгичтиги;
- окуучулар абстракциялоо учурунда бөлүнүп турган жалпы жана маанилүү белгилер боюнча топторго объекттерди жана кубулуштарды бириктирүү билгичтиги.

Классификациялоо ыкмасы

Бул ыкмада нерселердин эң маанилүү белгилерине ылайык класстарга абстрактуу бөлүштүрүлүшү. Классификациялоо ыкмасында материалды талдоону, анын айрым элементтерин бири – бири менен салыштырууну, алардан жалпы белгилерди табууну, ушул негизде жалпылоону ишке ашырууну, жалпы белгилердин негизинде предметтерди топтор боюнча бөлүштүрүүнү билүү зарыл. Ошентип, классификация ыкмасы салыштыруу жана жалпылоо ыкмаларын колдонууну камтыйт [1].

Законченемдүүлүк ыкмасы

Маселелерди ийгиликтүү чыгаруу үчүн балдардын бир катар белгилерин жалпылоо жана бул белгилерди экинчи катардагы объекттердин жалпыланган белгилери менен

салыштыруу жөндөмүн калыптандыруу зарыл. Бул операцияларды аткаруу процессинде берилген маселенин чыгарылышы изделинет. Баланын алынган чечимдеринин өз алдынча негиздөөсү, бул чечимдин туура же туура эместигин далилдөөсү, өз божомолдорун сунуштоосу жана текшерүүсүэң маанилүү көндүмдөрүнүн бири жана аларды калыптандырууга көңүл буруу маанилүү.

Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруусу математикалык маселелер аркылуу жүргүзүлөт

Ар кандай маселеде логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн чоң мүмкүнчүлүктөр бар. Себеби, маселени чыгарууда окуучу талдоо жүргүзөт: суроону шарттан ажыратат, изделген жана берилген сандарды бөлүп көрсөтөт; чыгаруу планын түзөт, конкреттештирүүдөн (маселенин шартын элестетип сүрөттөйт), андан кийин абстракциялоодон (конкреттүү кырдаалдан алагды болуп, арифметикалык аракеттерди тандайт) пайдаланып синтезди аткарат; маселелерди чыгаруунун натыйжасында окуучу маселенин шартындагы маалыматтардын ортосундагы байланыштарын жалпылайт [3].

Стандарттык эмес логикалык тапшырмалар окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу үчүн эң сонун курал.

Маселелерди чыгаруунун ар кандай төмөнкү формаларын колдонууда эң чоң натыйжага жетишүүгө болот:

1. Маселенин даяр чыгарылышын түшүндүрүү (кайра талдоо - бул математика боюнча билимдерди кайра иштеп чыгуу жолу).
2. Тапшырмада сүрөттөлгөн кырдаалды чагылдыруу жана аны моделдөө.
3. Таблицанын жардамы менен маселелерди чыгаруу.
4. Мүмкүнчүлүк дарагын куруу.
5. "Эгер андай эмес болсо, анда ..." деген сөздөрдү колдонуп, маселенин чыгарылышын түшүндүрүү.

Окуучулар менен маселелерди өз алдынча түзүү.

7. Жетишпеген же ашыкча маалыматтар менен маселелерди чыгаруу.
8. Маселелерди жана алардын чыгарылыштарын салыштыруу ыкмасын колдонуу.

Маселенин чыгаруусун жыйынтыктоо.

11. Өзгөртүлгөн маалыматтар жана берилиштери менен окшош маселени түзүү.

Тапшырмалардан мисалдар:

класс. Стандарттык эмес маселелер

1. Бир килограмм пахта же килограмм темир оорбу ?
2. Эгерде дарбыздын салмагы 3 кг жана жарым дарбызга барабар болсо, анда анын салмагы канча?
3. Үч кыздын ар биринин бир иниси бар. Үй-бүлөдө канча бала бар?
4. Бир жыл мурун Алтын 5 жашта болчу. 3 жылдан кийин ал канча жашта болот?
5. Кыздар жарышып чуркашты. Толкун Светадан мурун чуркады, бирок Ырыстан кеч келди, Мунара Ырыстан мурун, Оксана болсо Светадан мурун чуркап келди. Баарынан мурда ким чуркап келди? Алар кандай тартипте чуркап келишти?
6. Циркте 12 ит болгон. Бардык иттердин жарымы ак болчу. Циркте канча ак ит ойногон?
7. Үч литрлик чайнек же үч литрлик самовардын кайсынысына көбүрөөк суу батат?

класс. Стандарттык эмес маселелер

1. Марат менен Дайырдын момпосуйлары бирдей болгон. Марат Дайырга 2 момпосуй берди. Дайырда канча момпосуй Маратка караганда көп болуп калды?
2. Эжеси менен агасы 20 жашта, агасы эжесинен 2 жаш улуу. Эжеси жана агасы канча жашта?

3. Себетте 5 алма бар. Бул алмаларды беш балага ар бирине 1 алма жана 1 алма себетте кала тургандай кылып кантип бөлүштүрүүгө болот?

Короздун салмагы бир буттап турганда 5 кг барабар. Эгерде ал эки буттап турса, анда анын салмагы канча болот?

5 калемди 2 пеналга канча жол менен бөлүштүрүп салсак болот?

6. Эки чыны жана эки кумуранын салмагы 14 тарелкага барабар. Бир кумуранын салмагы бир чыны менен бир тарелканын салмагына барабар. Бир кумуранын салмагы канча тарелканын салмагына барабар?

7. Максат **а** момпосуй жана Самат андан 5 эсе көп жеген. Алар чогуу канча момпосуй жешкен?

класс. Стандарттык эмес маселелер

1. Алмурут алмадан оор, бирок апельсинден жеңил. Алма шабдалыга караганда, апельсин ананаска караганда жеңилирээк. Эң жеңил жана эң оор жемиштерди табыңыз.

Бир үй бүлөөдө 2 эне, 3 кыз, 2 эже бар. Үй бүлөөдө канча киши бар?

3. Дөңгөчтүн узундугу 5 м. Эгерде ар бир мүнөттө бир метрден кесилсе, анда ал канча мүнөттөн кийин кесилип бүтөт.

4. Сагын кутуга 4 жашыл тегерек, 6 үч бурчтук жана 3 көк көп бурчтук жана жалпысынан 11 фигураны салды. Сагын канча көк үч бурчтук салды?

5. Беш адам кол алышып учурашты. Канча кол учурашуу болду? [8].

класс. Стандарттык эмес маселелер

1. Үй-бүлөдө 4 бала бар, алар 5; 8; 13 жана 15 жашта, алардын аты Тансулуу, Илим, Света жана Нургүл. Эгерде бир кыз бала бакчага барса, Тансулуу Илимден улуу жана Тансулуу менен Светанын жаштарынын суммасы 3кө бөлүнсө, анда алардын ар бири канча жашта?
2. Китеп карандаштан 3 эсе, альбом карандаштан 5 эсе кымбат. Китеп карандаштан 28 сомго кымбат. Альбом канча турат?
3. Тарыхый маселе: класста 13 бала окуйт. Эркектердин тиштери кыздардын колунда жана бутунда канча манжасы болсо, ошончого барабар. Класста канча эркек бала, канча кыз бар?
4. Чычкандын уясына чейин 20 кадам. Мышык чычканга чейин 5 секирик. Мышык бир секиргенде чычкан 3 кадам жасайт. Мышыктын бир секирүүсү чычкандын 10 кадамына барабар. Мышык чычканды кууп жетеби?
5. Ийнелик кызыл жайдын ар бир күнүнүн жарымында уктап, ар бир күндүн үчүнчү бөлүгүн бийлеп, алтынчы бөлүгүн ырдап жатты. Калган убактысын кышка даярданууну чечти. Ийнелик күнүнө канча саат кышка даярданды? [5].

Эгерде төмөнкүлөр аткарылса, анда кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүнүн калыптандыруусу ийгиликтүү ишке ашырылат:

- белгилүү бир маселелердин системасын колдонууда (орфографиялык, математикалык);
- кенже мектеп окуучусу логикалык ой жүгүртүүнүн объектиси гана эмес, субъектиси да болсо;
- класста логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу үчүн жагымдуу педагогикалык шарттар түзүлсө.

Бул ыкмалар математика сабактарында кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу үчүн оң таасирин тийгизет, демек, жалпысынан логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө багытталат.

Математика сабагында кенже окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу жолдору:

- окутууда конкреттүү көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган дидактикалык оюндар;
- математика сабагындагы стандарттык эмес маселелер. Стандарттык эмес маселе деп анын алгоритми окуучуга тааныш эмес жана чыгаруу алгоритми белгисиз болгон маселелер;
- ар кандай логикалык тапшырмаларды колдонуу:
- логикалык чынжырлар, сыйкырдуу квадраттар, табышмактар, математикалык табышмактар, кроссворддор, эсептөө таякчалары менен геометриялык тапшырмалар, убакыт, салмак менен логикалык маселелер, комбинатордук маселелер.

Башталгыч мектептин аяктаганда окуучуларда жалпылоо, классификациялоо, талдоо жана синтез сыяктуу логикалык ой жүгүртүүнүн операциялары калыптандырылышы керек

Тажрыйба көрсөткөндөй, дал ушул математика сабактарында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүлөрү калыптандырылат жана иш-аракеттер максаттуу, системалуу түрдө жүргүзүлөт. Үзгүлтүксүз сабактардын жүрүшүндө балдарда таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрү гана эмес, инсандык сапаттар да туруктуулук, эмгекчилдик, чынчылдык катары калыптанат [2].

Логикалык ой жүгүртүүбүздү өркүндөтүү менен биз интеллекттин иштешине көмөктөшөбүз, ал эми интеллект – бул адамдын жеке эркиндигинин жана жеке тагдырынын өзүн-өзү камсыздоосунун кепилдиги. Адам эмне болуп жаткандыгын талдоодо жана баалоодо өзүнүн интеллегин канчалык көп колдонсо, ошончолук ал ар кандай өзгөрүүлөргө туруштук бере алат.

Математика сабактарында жана сабактан тышкаркы иш чараларында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга багытталган атайын тапшырмаларды системалуу колдонгондо гана кенже окуучулардын математикалык кругозору кеңейет жана алар курчап турган эң жөнөкөй мыйзам ченемдүүлүктөргө ишенимдүү багыт алышат, күнүмдүк жашоодо математикалык билимдерин активдүү колдоно алышат.

Пайдаланган адабияттар

1. http://nsc.1september.ru/
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясын теориялык жана практикалык маселелери. - Бишкек: Педагогика, 2004
3. Ибраева Н.И. Математика – окуучулардын ойлоосун арттыруучу булак [Текст] / Н.И. Ибраева, А.А. Касымов // Эл агартуу. - 1991. №10. 26-28 –б. 67. 20.
4. Истомина Н.Б., учебное пособие, «Методика обучения математике в начальной школе», 2000.
5. Касымов А.А. Развитие творческой деятельности учащихся 4-5 классов средствами решения нестандартных задач [Текст]: Дисс. канд. пед. наук / А.А. Касымов. –Бишкек.: 1995. -145 с.
6. Пойа Д. Как решать задачу [Текст] : пособие для учителей / Дж. Пойа. - М. : Сфера, 1995. - 207 с.

7. Тимашова Л.С. Развитие логического мышления школьников на уроках математики // Начальная школа. - 2000.-№10. - с. 69.
8. Тихомирова Л.Ф. Математика в начальной школе: Развивающие игры, задания, упражнения. – М.: Творческий центр, 2003.– 93 с.
9. Шадрина И.В. Учим правильно рассуждать // Начальная школа. - 2002, -№7. - с.64.

УДК: 373.31

Тамаева Э.Б.
ТалМУнун 2-курсунун магистранты
Тамаева Э.Б.
магистрант 2 курса ТалГУ
Tamaeva E.B.
master student of 2nd year of the

АРАЛЫКТАН БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУДА САПАТТУУ ОКУТУУНУН КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ ЖАНА КРИТЕРИЙЛЕРИ
КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
CRITERIA AND INDICATORS OF TRAINING QUALITY WHEN USING DISTANCE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Аннотация: *Илимий макалада автор башталгыч жалпы билим берүү мектебиндеги аралыктан билим берүү технологияларын колдонууда билим берүүнүн сапатынын көрсөткүчтөрүн карайт. Окутуунун негизги максаты инсанды калыптандырууга, ага билим берүүгө багытталат. Андыктан, билим берүү жаатындагы адистерге өтүлө турган сабактын мазмунун эле мыкты билүү жетишсиз, аны менен катар окутуунун жаңы ыкмаларын, технологияларын жана ошондой эле жаңы формаларын өздөштүрүү, колдоно билүү багыттарына өзгөчө басым жасоо зарыл. Бүгүнкү күндө салттык билим берүү формасынан тышкары аралыктан билим берүү технологияларын да кеңири колдонуу педагог менен окуучунун аталган чөйрөдө ишмердигин кыйла жакшыртат жана жеңилдетет.*
Негизги сөздөр: *билим берүүнүн сапаты; билим берүүнүн мазмуну; окуу материалдары, сапаттык көрсөткүчтөр; аралыктан билим берүү технологиялары; дистанттык окутуу; гибриддик окутуу методу; баалоо.*
Аннотация: *В научной статье автор рассматривает показатели качества при использовании дистанционных образовательных технологий в начальной общеобразовательной школе. Основная цель образовательной деятельности направлена на формирование личности и передачи знания. Поэтому специалисту в образовательной сфере недостаточно знать только содержание своего предмета, вместе с этим ему необходимо уметь применять новых форм, освоить новых направлений образовательных технологий и методов обучения. На сегодняшний день широкое применение технологий дистанционного образования усовершенствует и улучшает образовательной деятельности между педагога и учеником кроме традиционной формы обучения.*

Ключевые слова: *качество образования; содержание образования; учебные материалы; качественные показатели; технологии дистанционного образования; дистанционное обучение; гибридный метод обучения; оценивание.*

In a scientific article, the author examines quality indicators when using distance learning technologies in primary schools. The main goal of educational activities is aimed at the formation of personality and the transfer of knowledge. Therefore, it is not enough for a specialist in the educational field to know only the content of his subject; at the same time, he needs to be able to apply new forms, master new areas of educational technologies and teaching methods. Today, the widespread use of distance education technologies improves and improves educational activities between teacher and student in addition to the traditional form of education.

Keywords: *the quality of education; content of education; educational materials; qualitative indicators; distance education technologies; distance learning; hybrid teaching method; assessment.*

Окуу процессинин эң башкы максаты жеке инсанга топтолгон теориялык билимдик негиздерди, практикалык чеберчиликти, колдонуудагы тажрыйбаларды үйрөтүү болуп эсептелет. Ошо менен бирге эле берилген билимдин сапатына өзгөчө көңүл буруп, берилген окуу материалдарынын эффективдүүлүгүнө жана аны окуучунун өздөштүрүү деңгээлине ылайыктуу болуусу өтө актуалдуу маселе.

“Билим берүүнүн сапаты” жана “дистанттык окутуу” эл аралык жана улуттук билим берүү стандарттарында берилген.

Билим берүүнүн сапаты – билим берүү процесси кандай багытта берилиши керек жана ал кандай максатты көздөшү керек деген жалпы коомдо орун алган түшүнүктөргө билим берүү процессинин, анын натыйжаларынын, тагыраак айтканда билим берүүнүн натыйжасы анын баштапкы максатына ылайык келүүсүнүн чен-өлчөмүн туюндуруучу интегралдык мүнөздөмө.

Билим берүүнүн сапаты азыркы учурда анын социалдык эффективдүүлүгүн шарттоочу төмөнкү факторлордон көз каранды:

- ишмердиктин бул же тигил чөйрөсүндөгү руханий маданияттын жана тажрыйбанын мыкты жетишкендиктерин камтыган мазмун;
- педагог кызматкерлердин жогорку кесиптик чеберчилиги;
- жаңы педагогикалык технологиялар жана аларга ылайык келүүчү материалдык-техникалык жабдуулар;
- калктын билим алууга болгон муктаждыгынын толуктугу аркылуу аныкталат [1].

Билим берүүнү маалыматташтыруунун концепциясына ылайык “билим берүүнүн сапаты” деген түшүнүк бир катар мүнөздөмөгө ээ. Билим берүүнүн сапатынын деңгээлин белгилөөчү көрсөткүчтөрдү үч багытта бөлүп кароого болот:

- Билим берүүнүн мазмуну;
- Окутуунун технологиялары;
- Билим берүүнүн натыйжасы [2, 3-5-б.].

Инсанды өнүктүрүүнүн бирден бир каражаты болгон окутуу ишин ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн, окуучуларды эмнеге окутуу керек? Ошондой эле окутуунун натыйжасында балдар эмнелерге ээ болушу керек?- деген суроолорго жооп издеп көрүү зарыл.

Окутуунун негизги максаты инсанды калыптандырууга, ага билим берүүгө багытталат. Ал эми ошол берилген билимдин мазмуну кандай болуусу абзел?

Окутуучунун берген билиминин мазмунуна карата тигил же бул теориялык көз караштардын маңызы эмнеде? Билим берүүнүн мазмуну кандай документтерде чагылдырылат? Окуу планы, окуу программасын түзүүдө, иштеп чыгууда кандай принциптер жетекчиликке алынат? Бул багыт дал ошол жогоруда коюлган суроолорго жооп издейт.

Билим берүүнүн мазмунун сапатынын көрсөткүчтөрү төмөнкүлөр болуп эсептелет:

- Окуу программалардын жана пландардын болушу;
- Окуу материалдарынын топтомунун болушу;
- Окуу материалдарынын актуалдуу болушу [3, 11-13-б.].

“Окуу пландары жана программалары” тобуна төмөнкү көрсөткүчтөр кирет:

- Окуу пландарынын заманбап стандарттарга ылайык келиши;
- Билим берүү стандартына дал келген окуу программанын болушу жана анын дидактикалык, предметтик заманбап талаптарга ылайыктуу болушу.

Бүгүнкү күндө бардык дисциплиналар боюнча алдын-ала жакындаштырылган стандарттардын базасында окуу программалары бар. Аларды жумуш программасы деп эсептөөгө болот.

“Окуу материалдарынын базасы” тобуна төмөндөгү сапаттык көрсөткүчтөр кирет:

- Окуу программасы менен бекитилген китептердин мазмунун дал келиши;
- Окуу материалынын жаңы чыгарылышта болушу (илимий өнүгүү деңгээлинин дал келиши);
- Китептердин курамынын (комплектация) толук болушу (китептин комплектациясы типтүү тутумга дал келиши);
- Китептердин мазмуну менен анын формасынын дал келиши;
- Окуучуларды өз алдынча тестирлөө боюнча окуу куралынын болушу;
- Окуу материалдардын көлөмү бекитилген ченемдерге ылайык болушу.

Келтирилген тизме боюнча китептердин мазмунунун бардык көрсөткүчтөрү камтылган. Ошого бирге эле көрсөткүчтөрдүн тизмеси кеңейтилиши толук ыктымал, ага окуу материалынын методикалык мазмуну боюнча жана технологиялык деңгээлдери боюнча эксперттик баалоо киргизилет.

“Окуу материалдарынын актуалдуулугу” тобунун көрсөткүчтөрүнүн катарына төмөнкүлөр кирет:

1. Илимдин заманбап деңгээлдеги мазмунда болушу (баалоо учурунда китепке акыркы киргизилген толуктоолорго жана китептин мазмунун оңдоп-түзөөлөрүнө көңүл буруу зарыл);
2. Тиешелүү адистик боюнча кафедранын оң пикиринин (рецензия) болушу (эгерде тиешелүү министрликтин китепти колдонууга сунушу болбосо). Пикир (рецензия) материалдын мазмундук актуалдуулугунун мүнөздөмөсүн камтышы керек.

Билим берүүнүн мазмуну жөнүндө сөз кылганда эң обол илимий билимдердин тутумун жана андан ажырагыс биримдиктеги билгичтик жана көндүмдөрдү эске алуу керек, так мына ушулар гана инсандын эс-акылын, жөндөмдөрүн, адеп-ахлагынын тереңдөөсүнө өбөлгө боло алмакчы.

Демек, билим берүүнүн мазмуну катары окуучулар ээ болуучу илимий билимдин, практикалык билгичтик, көндүмдөрдүн, дүйнө таанымдын, нравалык-эстетикалык идеялардын тутуму катары карасак болот.

Билим берүүнүн мазмуну жөнүндөгү теориялар XVIII кылымдын аягынан баштап түзүлө баштаган. Алардын негизгилери эң алгачкылары формалдык жана материалдык билим берүү теориялары деген ат менен белгилүү. Формалдык таалим-тарбия теориясынын өкүлдөрү Дж. Локк, (XVII), И.Г.Песталоци, И.Кант, И. Гербарт (XVII-XIX) ж.б. болушкан. Алар билим берүүнүн маңыз-максаты балдардын логикалык ойлом маданиятын, элестетүү, эсте сактоо, кызыгуу, изденүү, чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүү деп эсептешкен. Бул көз карашты жактагандар байыркы учурларда да болгон. Алардын бири Гераклит "көптү билүү акылга үйрөтпөйт" деп айткан. Ал эми Дистервег "эң башкысы ойлом маданиятына үйрөтүү, а билим ой жүгүртүүнүн өнүгүшү аркылуу өзүнөн өзү жаралат деген ойду бекемдеген [4, 36-40-б.].

Окутуу технологияларынын сапатынын көрсөткүчтөрүнө төмөнкүлөр кирет:

- Окуу материалдарын берүү (түшүнүдүрүп берүү) формалары;
- Окуу материалдарынын методикалык деңгээли;
- Окуу материалдарынын эргономикалык деңгээли.

“Окуу материалдарынын формалары” тобу бул учурда окуу материалдарынын деңгээлине жараша бөлүнөт:

- Мазмуну өзгөртүүсүз электрондук түргө өткөрүлгөн салттык материалдар;
- Статистика гипертексттик материалдар;
- Мультимедиялык материалдар (аудио- жана/же видео материалдар);
- Интерактивдик фрагменттер жана жасалма интеллекттин элементтери аркылуу иштелип чыккан материалдар.

“Окуу материалдарынын методикалык деңгээли” тобунун көрсөткүчтөрү:

1. Окуу усулдук кеңешинин тиешелүү даярдоо багыты боюнча (адистик) баалоого алынган китепти дистанттык окутууга колдонууга сунушунун бар же жок болушу;
2. Дисциплинаны изилдөө боюнча методикалык көрсөтмөлөрдүн болушу;
3. Талаптарга ылайык окуу материалынын жазуу стили жана мүнөзүнүн ылайык болушу;
4. Окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык окуу материалдарынын адаптациялык окуу куралдарынын болушу;
5. Көмөкчү методикалык окуу материалдарынын (өз алдынча иштер үчүн тапшырмаларынын үлгүлөрү, типтүү тапшырмаларды аткаруунун ж.б. окуу материалдарынын үлгүлөрү) болушу [4, 11-13-б.].

Окуу иштеринде колдонулган белгилүү бир ыкма дайыма эле пайдалуу жана натыйжалуу боло бербестиги көптөн бери эле талкууга алынып келет. Андыктан, билим берүү жаатындагы адистерге өтүлө турган сабактын мазмунун эле мыкты билүү жетишсиз, аны менен катар окутуунун жаңы ыкмаларын, технологияларын жана ошондой эле жаңы формаларын өздөштүрүү, колдоно билүү багыттарына өзгөчө басым жасоо зарыл. Ал эми кээ бир окумуштуулар билимдин мазмунун мыкты билип, бирок окутуу ыкмалары жаатында атайын билими жок мугалимдер деле окуу иштерин ийгиликтүү жүргүзүп жатышат деген пикирге да кошулушат.

Ошентип, бүгүнкү күндө колдонулуп жаткан жаңы билим берүү ыкмалары, технологиялары жетишерлик деңгээлде натыйжа бере алгандыктан жогоруда белгиленген талкууларды да артта калдырды. Бүгүнкү күндө, бир катар билим берүү борборлоруна жана мекемелерине мындай талаш- тартыш талкуулардын таасири тийбей койбойт. Алар учурда билимди берүүгө караганда алууга, үйрөтүүгө караганда үйрөнүүгө артыкчылык берген таалим-тарбия концепцияларын алдынкы планга алып чыкты. Натыйжада окуучу үчүн билим борборлору кеңири кулач жайып, окуу процессинде пайдаланылган ыкмалар жана каражаттар байыды. Тагыраак айтканда, учурдагы билим берүү чөйрөсүндө заманбап талаптарга шайкеш келтирилүүгө аракеттер жасалып жаңы ыкмаларды, окутуу технологияларын жайылтуу иши кыйла жанданды. Бирок, мындай шартта жеке билим берүү борборлору менен мамлекеттик билим берүү мекемелерин салыштырып болбойт.

Негизинен окуу иштерин окутуу ыкмаларынын негизинде уюштуруунун төмөнкүдөй пайдалуу жактары бар:

- ➢ методко шайкеш жүргүзүлгөн окуу иштеринин натыйжасында күч-аракет, эмгек, курал-жабдык алда канча үнөмдөлөт;
- ➢ мындай окуу иштеринин максат-милдеттери алдын-ала аныкталгандыктан, алардын аткарылып же аткарылбай жаткандыгын ар дайым көзөмөлдөп турууга шарт түзүлөт;
- ➢ методго шайкеш жабдыктарды туура тандоого мүмкүнчүлүк түзүлөт, сабакты өтүү убактысы туура бөлүштүрүлөт [4, 62-63-б.].

“Окуу материалдарынын эргономикалык деңгээли” тобуна төмөнкү көрсөткүчтөр кирет:

- Шрифтердин типтерин жана өлчөмүн колдонуу, өңдү туура колдонуу, үндү жана сүрөттөрдү өз ара толуктоо ж.б. боюнча адистердин сунуштарын сактоо;
- Заманбап операциялык тутуму менен кабыл алынган интерфейс схемалары менен макулдашуу;
- Окуу текстерин, сүрөттөрдү, көнүгүүлөрдү, эсептин жыйынтыктарын ж.б. жазуу мүмкүнчүлүгү;
- Көнүгүүлөрдү аткаруу жана тестирлөөнүн жыйынтыктарын сактоо жана жазуу жүргүзүү;
- Персоналдык жеке жазууларды сактоо жана жазуу жүргүзүү.

Билим берүүнүн натыйжасынын көрсөткүчү окуучулардын жетишкендиктеринин сапатына байланыштуу аныкталат.

Жогоруда белгиленген сапаттык көрсөткүчтөрдү аныктоочу тармактар эң биринчи кезекте окутуу процессинин сапатына түздөн-түз таасирин берет.

Дистанттык окутуу технологиялары заманбап билим берүү тутумунда кеңири колдонууга алынды. Дистанттык электрондук окутуу тутуму жалпысынан көптөгөн ар түрдүү электрондук курстардан турат. Аталган курстар иштелип чыгып, функционалдык иштөөсү тестирлөөдөн өткөрүлүп, андан кийин колдонууга (эксплуатация) берилет. Электрондук курстар аркылуу тиешелүү мекеменин жумушчу персоналы өзүнүн квалификациясын жогорулата алат. Ар бир атайын электрондук курстун эффективдүүлүгүнөн жалпы дистанттык электрондук окутуу тутумунун эффективдүүлүгү көз каранды.

Дистанттык билим берүү технологияларын колдонууда бир катар сапаттык көрсөткүчтөрүн бөлүп кароого болот.

Аларга көңүл бурсак:

- Сандык: колдонууга берилген жана иштелип чыккан окуу курстарынын саны; окуучулардын саны; окуу курсу боюнча окутуудан өткөндөрдүн саны.
- Сапаттык: билим деңгээлинин окутуудан мурун жана кийин өзгөрүлүшү; окуучулардын иштелип чыккан окутуу курсунун сапатына болгон баасы; окутуу сапатынын педагогдор тарабынан берилген баасы.

Жогоруда белгиленген көрсөткүчтөр боюнча өткөрүлгөн окутуулардын сапатын көзөмөлдөө максатында ар дайым мониторинг жасап туруу зарыл. Бирок, бул көрсөткүчтөр колдонууга берилген дистанттык электрондук окутуунун электрондук тутумунун эффективдүүлүгүн толугу менен көрсөтө албайт.

Дистанттык билим берүү технологияларын колдонууда окутуунун сапатынын эффективдүүлүгүн өлчөө маселесине көңүл буралы. Дистанттык билим берүү технологиясы окутуу тутумуна киргизилгенден тарта анын эффективдүүлүгүнө, окутуунун тигил же бул формасына баалоо жүргүзүү зарылчылыгы да аныкталган.

Жогоруда белгиленген баалоону мектепте иштеп чыгууда:

1. Эң биринчи “электрондук дистанттык окутуунун эффектидүүлүгү” терминине баа берилет;
2. Эсептөөнүн эффективдүүлүгүнүн математикалык модели түзүлөт;
3. Эффективдүүлүккө таасир берүүчү критерийлер аныкталат;
4. Алдын-ала текшерип көрүү эсептери жүргүзүлөт;
5. Биринчи маалыматтарды алгандан кийин эсептөө моделин кичине өзгөртүү зарыл;
6. Ошондон кийин модель колдонууга берилет [3, 3-5-б.].

Билим берүү процессинде окуучуларды ар кандай билимге жана билгичтиктерге үйрөтүүдө сабактарга өзгөчө роль таандык. Таанымдык (түшүнүү), кыймылчыл жана сезимдик өнүгүү иш аракеттерин бирдей камтыган бул сабактарда аталган сапаттардын канчалык даражада өздөштүрүлгөнүн аныктоо үчүн баалама сынактын өткөрүлүшү шарт. Анткени ушундай натыйжалар аркылуу гана окуучулардын ийгилиги туурасында так бүтүм чыгарууга болот.

Баалоо окутуу процессинин ажырагыс бир бөлүмү. Ал эми баалоо ишинин уюштуруу, жүзөгө ашыруу тиешелүү чечимдерди, тыянактарды кабыл алуу мугалимдин башкы милдеттеринин бири. Баа коюу аркылуу ишке ашырылган сынактын пайдалуу жактарын төмөнкүчө аныктоого болот:

1. Окуучуларга өздөштүргөн билими баалана тургандыгы жана аларды баалоо андан ары уланып турууcу жөнүндө маалымат берет.
2. Жакшы баа окуучуга мындан кийин дагы жакшыраак окуу үчүн шыктандырат.
3. Окуучу жөнүндө жалпы бүтүм чыгарууга негиз болот.
4. Мугалимдин окутуу процессин канчалык даражада натыйжалуу жүргүзүп жаткандыгын аныктоого жардам берет.
5. Жетекчилерге жана тиешелүү органдарга окутуу процессинин натыйжалары тууралуу маалымат берет.
6. Класстан класска көчүрүү учурунда чечим кабыл алууга негиз болот.

7. Өтүлгөн сабактар боюнча баалоо ишин жүргүзүүдө жана андагы мугалимдер тарабынан эске алынышы зарыл болгон эреже-жоболор (баалоонун өзгөчөлүктөрү, программаны баалоо ж.б.) бар [4, 203-204-б.].

Мисалга алсак, USAIDдин «Окуу Керемет!» долбоору тарабынан 1-4-класстардын окуучуларынын математикалык жана окуп түшүнүү көндүмдөрүн баалоо максатында иштелип чыккан BaalooApp программасын колдонуу аркылуу мугалимдер калыптандыруучу баалоо жүргүзө алышат. Бул материалдардын бардыгы BaalooApp программасында электрондук вариантта кыргыз, орус, өзбек жана таджик тилдеринде бар. Аталган программа эки китептен турат: 1-китепте, 1-4-класстарда калыптандыруучу баалоону жүргүзүү үчүн зарыл болгон инструкцияларды жана 2-китепте, көчүрүп көбөйтүп окуучуларга таркатууга тапшырмаларды тапса болот.

Мындан тышкары, URL: https://okuukeremet.com/ тиркемеси аркылуу платформага кирип башталгыч мектептин мугалимдери “Башталгыч мектептин дифференциациялык жана интеграциялык окутуулардын” 1ден 5ке чейинки модулун табыша алат [5].

Аталган платформа түздөн-түз башталгыч мектепте билим берүүнү жакшыртууга багытталган. “Окуу Керемет!” платформасы аралык окутуу тутуму болуп эсептелет. Башталгыч класстын мугалимдеринин квалификасын жогорулатуу үчүн пайдалуу мүмкүнчлүк берүүчү курал боло алат.

Жогоруда белгиленип өткөндөй аралыктан билим берүү технологиялары педагог менен окуучунун билим берүү тармагындагы ишмердигин кыйла жеңилдетет.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамынын [6] ченемдерине ылайык онлайн билим берүү формасын жалпы билим берүү орто мектептеринеде колдонууга мүмкүнчүлүк берилет. Демек, учурдагы шарттарда санариптештирүү процесси жүрүп жаткандыктан аралыктан билим берүү технологияларын толук кандуу өздөштүрүп алууга ыңгайлуу учур болуп турат. Мисалга алып караганда, интерактивдик жабдууларды колдонуу аркылуу педагогдун иши бир топко жеңилдейт. Компьютердин жардамы менен бардык иш кагаздар жүргүзүлөт, окуу материалдары электрондук түрдө сакталат, аларды окуучулар менен бөлүшүп коюу жеңил жана эч кандай акча каражаты сарпталбайт.

Бирок, башталгыч класста окуган окуучулар үчүн салттык билим берүү тутуму дагы өзгөчө маанилүү. Себеби, коомго аралашып, инсан катары калыптанып келе жаткан жаш жеткинчек классташтары жана окуткан мугалими менен бетме-бет отуруп билим берүү чөйрөсүндөгү ишмердигин жүзөгө ашыруусу зарыл. Ал эми аралыктан билим берүү технологияларын салттык билим берүү формасына кошумча (гибриддик ыкма) колдонуу жетишерлик натыйжа берет деп ойлойбуз. Анткени мектептен негизги сабактарды салттык билим берүү формасында өтүп кошумча сабактарды аралыктан өтүү окуучу менен педагогдун, ошондой эле бала менен ата-эненин, тагыраак айтканда педагог менен окуучу жана ата-эненин үч тараптуу билим берүү ишмердигин жүзөгө ашырууга катышуусу жана өз ара аракеттениүүсү менен коштолот.

Гибриддик окутуу методу - окутуу процесси педагогдун жана билим алуучунун түздөн-түз байланышы аркылуу салттуу окутуу методунун онлайн окутуу методу менен айкалышкан окутуу методу [6].

Мындай учурда, ата-эне баласынын канчалык деңгээлде окуу материалдарын өздөштүрүп жатканынан кабардар болот жана баласынын билим алуусуна түздөн-түз катышат. Мугалим жана ата-эненин окуучуга билим берүүгө чогу катышуусу анын сапаттуу билим, таалим-тарбия алышына жана практикалык чеберчилик, пайдалануудагы тажрыйбаларды өздөштүрүшүнө, коомдо татыктуу инсан катары калыптануусуна, эмгекке, адеп-нравалык адамдык сапаттарды, коомдогу маданиятты, курчап турган айлана-чөйрөгө мамиле жасоого жана өз алдынча ой жүгүртүүгө үйрөнүүсүнө жакшы шарт түзүлөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Педагогика (энциклопедиялык окуу куралы). Бишкек, 2004. 134-б.
2. Глушко А.И. Компьютерный класс в школе // Информатика и образование, 2014. №4. С. 3–5.
3. Горячев А.В. О понятии информационная грамотность // Информатика и образование, 2010. № 8. С. 11-13.
4. Ташпынар М., Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору. Бишкек, КТМУ. 2004. 236-б.
5. “Окуу Керемет!” аралыктан окутуу тутумунун платформасы. [Электрондук ресурс] URL: https://okuukeremet.com/ (кайрылуу күнү: 18.10.2023).
6. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы 2023-жылдын 11-августу № 179. [Электрондук ресурс] URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/112665 (кайрылуу күнү: 19.10.2023).

Тамаева Эркайым Бейшеналиевна, Талас мамлекеттик университетинин (ТалМУ) 2-курсунун магистранты

Байланыш тел.: +996 700 096838

Рецензент: Стамалиева К.А., п.и.к., ТалМУнун доценти.

УДК:37.0

Умарбекова Анара Анарбаевна, Тургунаалы кызы Жаңыл

Талас мамлекеттик университетинин доценти, педагогика илимдеринин кандидаты

Талас мамлекеттик университетинин магистранты

Умарбекова Анара Анарбаевна, Тургунаалы кызы Жаңыл

к.п.н., доцент, Таласский государственный университет

магистрант, Таласский государственный университет

Candidate of Pedagogical Sciences Associate professor Talas State University
n
Masters student Talas State University

ПСИХОЛОГИЯЛЫК БАШТАЛГЫЧ КЛАССТА МОРАЛДЫК- КЛИМАТТЫ ТҮЗҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ
FEATURES OF CREATION OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN PRIMARY CLASS

Аннотация: Башталгыч класстарда жагымдуу психологиялык климатты түзүү боюнча мугалимдин ишинин өзгөчөлүктөрү болуп төмөнкүлөр саналат: балдардын биргелешкен иш-аракеттерин уюштуруу, активдүүлүккө, демилгелүүлүккө, чыгармачылыкка үндөө, искусствонун ар кандай түрлөрүн класстын жашоосуна киргизүү; оюнду колдонуу; класста жалпы салттарды калыптандыруу, маанилүү окуяларга жамааттык эмпатияны түзүү, ачыктыкка жана ак ниеттүүлүккө шыктандыруу; мектепте балдардын бакубаттуулугун жогорулатуу үчүн шарттарды түзүү жана мугалимдер менен окуучулардын ортосундагы туруктуу позитивдүү мамилелерди колдоо; коммуникативдик маданиятты өнүктүрүү; топтун мүчөлөрүнүн эмпатиялык жөндөмдүүлүктөрүн жана аларга толеранттуу мамилени өнүктүрүү.

Негизги сөздөр: мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгү,коммуникативдүү компететтүүлүк,моралдык-психологиялык климат, жаш курак өзгөчөлүктөр,сабакта ыңгайлуу чөйрөнү түзүүнүн функциялары.

Аннотация: Особенностями работы по формированию учителем благоприятного психологического климата в классах начальной школы являются следующие:организации совместной деятельности детей, поощрять активность, инициативу, креативность; включение в жизнедеятельность класса различных видов искусств; использование игры; формирование общих традиций в классе;создание ситуаций коллективного сопереживания значимых событий;поощрение к открытости, доброжелательности; создавать условия для повышения комфортности самочувствия детей в школе и сохранению стабильно-положительных отношений между учителями и учащимися;развивать коммуникативную культуру; развивать эмпатийные способности членов группы, толерантное к ним отношение.

Ключевые слова: профессиональная деятельность учителя, коммуникативная компетентность, морально-психологический климат, возрастные особенности, функции создания комфортной среды в классе

Кенже мектеп курактагы балдардын өнүгүүсүндө жаңы социалдык ролду кабыл алуусу анын окуу иш аракети менен тыгыз байланышкан. Мектептик курак баланын аң-сезимдүү аңдоосун түп тамырынан бери өзгөртүп, анын таанып – билүү жана акыл мүмкүнчүлүктөрүн

жогорулатуу менен баарлашуу чөйрөсүн да кеңейтет. Окуу процессинде баланын өз милдетин аткарууга умтулуусу, мектептеги кыйынчылыктарды жеңүүгө карата аракеттеринен анын жашоосундагы, коллективдеги жана үй-бүлөдөгү абалынын кескин өзгөргөндүгүн байкоого болот. Себеби окуу иш аракети татаал эмгек, ал тартипти, уюшкандыкты, эрк аракеттерин талап кылат. Окуучу жаңы коллективге кошулат, мугалимдин жетекчилиги аркылуу билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болот. Алардын акыл иш аракетинин, баарлашуусунун активдүүлүгү артат, ага чейинки түзүлгөн жүрүм –турумдары толугу менен өнүгө баштайт. Д.Б. Эльконин белгилегендей бала мектепке келген күндөн баштап анын бардык иш аракеттеринин системасы өзгөрөт. Мектепте мамилелешүүнүн жаңы структурасы пайда болот. «Бала-уулу адам» системасында «бала-мугалим», «бала-ата-эне» деген дифференциациясы белгиленет. «Бала-мугалим» системасы баланын ата энеге болгон мамилесин жана баланын балдарга болгон мамилесин аныктай баштайт. «Бала-мугалим» системасы баланын жашоо-турмушунун борбору болуп, жашоонун жагымдуу шарттардын биримдигин түзүүчү экендигин билдирет. «Бала-мугалим» мамилеси биринчи жолу «бала-коом» мамилесин көрсөтөт. Биринчи жолу «мыйзамдын алдында бардыгы бирдей» принциби иштей баштайт [6].

Башталгыч мектептин мугалиминин кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү предметтик мугалимдерге караганда класс жетекчилик милдетти аткаруу менен ар түрдүү предметтерди окутат, башкача айтканда мугалим окуучулар коллективи менен тыгыз байланышта иш жүргүзүп, көп убактысын балдарга арнайт. Окуучулардын психикалык жана инсандык жактан өнүгүүсү, мотивдери, керектөөлөрү, кызыгуулары, социалдык активдүүлүгү мугалимдин көз алдында калыптанат.

Башталгыч класстын мугалими ар бир окуучуга өзгөчө көңүл буруусу зарыл,анткени бул куракта баланын баардык психикалык процесстери интенсивдүү өнүгүп, сабакта берилген материалды өздөштүрүү жөндөмүнө ээ болушу мугалимдин колдоосунан көрүнөт. Мында мугалимге коюлуучу негизги талаптардын бири болуп коммуникативдүү компетенттүүлүк саналат. Ага мугалимдин эмоционалдык туруктуулугу, окуучулар менен түз жана кайтарым байланыш түзө алуу жөндөмү, речтик ыкмалар, коммуникацияны жеткиликтүү кылып жөнөкөйлөштүрүү, баланын ийгилигин мактай алуу, пикир алышуудагы ийкемдүүлүк кирет. Педагог өз ишмердүүлүгүндө окуучулар менен пикирлешүү учурунда анын абалын түшүнүүсү өтө маанилүү, анткени бул куракта баланы кандай кырдаал болбосун андан ийгиликтүү чыгуунун жолдорун бир гана мугалимден күтөт.

Азыркы учурда мугалим маалымат берүүчү гана функцияны аткарган инсан эмес, балдардын таануучулук ишмердүүлүгүн уюштуруучу катары каралат. Мында негизги факторлордун бири катары класс коллективинде моралдык-психологиялык климатты түзүү мугалимден жекече сапаттарды (адептүүлүк,дүйнө таанымы, эрк) жана кесиптик-педагогикалык сапаттарды (коммуникативдүү компетенттүүлүк, балдарды сүйө билүү, баланы уга билүү ж.б.) талап кылат.

Мектеп окуучуларынын сабак учурундагы психологиялык ыңгайлуу абалы - эң маанилүү аспектилердин бири болуп саналат. Сабактагы психологиялык ыңгайлуу абалдын жаралышы менен бир жагынан алганда окуучулардын чарчоосуна жол бербөө милдети чечилет, экинчи жагынан ар бир баланын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга кошумча стимул берилет. Сабактагы достук атмосфера, тынч баарлашуу, ар бир сөзгө көңүл буруу,

окуучунун өз көз карашын билдирүү каалоосуна мугалимдин оң реакциясы, окуучу тарабынан кетирилген каталарды тактикалык оңдоо, өз алдынча ой жүгүртүүгө дем берүү ж.б.у.с, ар бир баланын жөндөмдүүлуктөрүн ачып берүүгө умтулган мугалимден окуучуларга психологиялык жагымдуу абалды түзүү талап кылынат. Мындай шартта окуучулар класска жаман баа алуудан же комментарий алуудан коркпостон, сүйлөшүүнү улантуу, билимин көрсөтүү, жаңы маалымат алуу каалоосу менен киришет[2].

Мындай сабактын жүрүшүндө окуучу кандайдыр бир тапшырманы аткара албай калса да, анда эмоционалдык ыңгайсыздык жаралбайт. Окуучуда тартынуу, коркуу сезимдери жоголуп, психологиялык тоскоолдуктардан арылат, ал окуучуну тайманбастык менен сүйлөөгө, өз көз карашын билдирүүгө жардам берет Мындан тышкары, ар бир окуучу, өзүнун алган баасы туура экендигин түшүнүү менен кабыл алат. Өзүнун каталарына баа берип, аны оңдоонун жолдорун дароо көрөт. Класстагы ийгиликсиздик убактылуу көрүнуш катары кабыл алынып, окуучуда үйдөн жана класстан иштөөсү үчүн стимул пайда болот. Мугалим окуучунун өзүн-өзү анализдөө каалоосун кубаттайт, анын жөндөмдүүлүктөрүнө болгон ишенимин бекемдейт. Белгилей кетчү нерсе, психологиялык ыңгайлуулук жана эмоционалдык бийиктик чөйрөсүндө класстын ишке жөндөмдүүлүгү кескин жогорулайт, жыйынтыгында жогорку натыйжаларды берген билимдер өздөштүрүлөт.

Сабакта жагымдуу иш атмосферасын түзүү үчүн сабакты уюштуруунун элементардык методологиялык эрежелерине көңүл бурбай коюуга болбойт: - Мугалим класска жакшы дем берүүчү маанай менен кирип, балдар менен жагымдуу маанайда сабакты баштоосу керек. Дегеле мугалим балдар менен баарлашууда окуучулардан сабакка бир аз эртерээк келүүсүн өтүнүшү зарыл, окуучулардын сабакка баары даяр экенине ынынгандан кийин, сабактын уюшкандыкта баштайт. Эскерте кетүүчү нерсе мугалим алдын ала журналды ачып окуучуларды жоктобостон, дежур окуучулады сабакка келбеген окуучулардын тизмесин жазып столго коюп коюууга үйрөтүү керек. Мугалим сабакты жакшы маанай менен баштоосу зарыл, ал окуучуларга үй-тапшырмасын ким аткарган жок деген суроону бербөөсү керек, сабактын башынан аягына чейин ар бир окуучу окуу иш аракети менен алектениши керек. Мында мугалим окуучуларды окуу материалынын мазмуну менен тааныштырып, практикалык иштерди аткартат, сабактын темпин контролдойт жана “начар” окуучуларга жардам берет, жалпы класстагы окуучулардын иштөөсүнө көз салат жана көңүл буруусу туруксуз окуучуларга суроо менен кайрылып, ишке багыттайт. Мугалим окуучуларга жакшы баа алуу үчүн окуу материалын өздөштүрүүдө дагы эмненин үстүндө иштөө керектигин мотивациялайт. Окуучунун окуу иш аракеттеринде тартипке, тапшырмаларды өз учурунда аткарууга мугалим тарабынан эмоционалдык терс мамилелерге жол берилбейт, тескерисинче жакшы маанайда окуучуларды ишке мотивациялоо аркылуу мугалимдин көрсөтмөлөрүн окуучу сөссүз түрдө аткарылыш керек экендигине көнүүсүнө жетишүү керек. Ошондой эле мугалим төмөндөгүлөрдү эстеп калуусу зарыл: - ал окуучулардын жаш курагындагы психологиялык өзгөчөлүктөрүн жакшы билиши керек, ошондой эле сабакта белгилүү бир жагдайды ийкемдүү жана адекваттуу ишке ашыруу үчүн педагогикалык байкоону иштеп чыгышы зарыл[4]. Сабактын эң «коркунучтуу» этаптарынын бири окуучулардын жүрүм-турумун жөнгө салуу жана оңдоо, алардын билимин баалоо болуп саналат. Мугалим тарабынан туура эмес мактоо же жазалоо окуучуларда ар түрдүү кабыл алынып, жакшы натыйжага алып келбейт. А.С.Макаренко «Психологиялык жактан алганда өзүн-өзү жогору

баалаган, жакшы окуган окуучуну өтө эле мактоо зарыл эмес, бул окуучунун өзү үчүн жана класстын окуучулары үчүн да маанилүү” деген[3]. Ал эми В.А.Сухомлинский « Окутуу жана тарбиялоо жазасыз жана кыйкырыксыз жүргүзүлүшү керек» деген[5]. Сабактагы мындай психологиялык туура эмес абалдарды жаратуу мугалимдин педагогикалык иш аракетиндеги алсыздыкты пайда кылат, ошондуктан мугалим өзүнун педагогикалык чеберчилигин жогорулатуусу керек. Сабакта ыңгайлуу климатты түзүү үчүн үч функцияны аткаруу зарыл. Биринчи функция - сабакта, класста, мектепте ага ыңгайлуу шарттарды түзүү үчүн иштелип чыккан “бала менен ачык баарлашууга”жетишүү.

Педагогикалык операциялар: 1. Пластикалык позаны тандоо. Адам кабыл алган поза атайын чечмелөөнү талап кылбаган көп сандагы маалыматты камтыйт, аны бала да оңой окуйт. Окумуштуулар вербалдык эмес тил (пластикалык тил, мимика, жаңсоо) маалыматтын 55%дан 80%ке чейин берилээрин аныкташкан.

Пластикалык образдын жардамы менен маалыматтарды берүү окуучунун маанайына таасир этет, ошондуктан мугалимдин образы окуучулар менен баарлашуу жолдоруна тоскоолдук берет же баарлашууга жол ачат. Айталы, мугалим “арстан” деп аталган маанайда дейли (столдун четине колдорун коюп, арстан туруш абалда турду) , бул учурда балдар кандай абалда болот? Окуучулар мугалимди тике карагандан коркушат, окуучу менен мугалимдин ортосундагы баарлашууда ишеним жок экендиги анык.

2. Маалыматты “биз” деген позициядан берүү. Бул операцияны ишке ашырууда үч тоскоолдукту жок кылуу керек. Физикалык тоскоолдук байланыштын жеке мейкиндигиндеги чек ара бузулганда пайда болот, анын өлчөмү болжол менен 60 сантиметр. Ар бир адам бул мейкиндикте башка адамдардын болушун тандап жөнгө салат жана аны жеке симпатиянын негизинде да тандай алат. Социалдык барьер мугалим “мен гана 5ке билем” же “менин иштегениме тоскоол болбогула” деген сөздү колдонгон позиция, окуучулар менен болгон мамилелешүүдө мугалимдин ролу аныкталбаган барьерге айланат. Терминологиялык барьер, мугалим болгон илимий терминдерди жана чет тилинен келип чыккан сөздөрдү көп колдонгондо, окуучулар мугалимдин лексикасы менен өздөрүнун лексикасын салыштырып, баарлашуудагы тоскоолдуктарды пайда кылат. Мындай тоскоолдуктарды мугалим жоё алса, анда баарлашуунун “биз” деген позициясын түзүүгө мүмкүнчүлук ала алат[2].

3. Окуучу менен жеке байланышты түзүү. Жеке байланыш ар кандай жолдор менен түзүлүшү мүмкүн: оозеки, визуалдык, тактилдик. Оозеки байланыш сөздөр аркылуу, башкача айтканда окуучуга анын фамилиясы эмес, аты менен кайрылуу. Визуалдык - бул көз аркылуу байланышуу, мугалим өзүнүн көз карашы менен маанайын, тактап айтканда окуучуга болгон өзүнүн симпатиясын жана талабын билгизет. Ал эми тактилдик байланыш окуучуга кол аркылуу (башынан, далысынан акырын сылоо) жүргүзүлөт. Кинестикалык мындай байланышты мектепке чейинки жана башталгыч класстын окуучулары каалашат.

Экинчи функция- баланын “процесске катышуусу”, бул процессте өзүнүн жекече операциялары бар. 1. Окуучу процесске катышып жатып өзүнүн эмоционалдык абалы аркылуу башка окуучуларга жагымдуу маанайды тартуулай алат же тескерисинче терс психологиялык абалды жаратышы мүмкүн. Мисалы окуучунун сабак учурунда мугалимге кыйкырган абалын элестетип көрөлү, окуучу 45 минута сабакта отуруп берди, эс алуу учурунда да дежур мугалим анын психикалык жактан чыңалуусун сыртка чыгарууга мүмкүнчүлүк берген жок дейли,

кийинки сабак башталды, мындай абал кайталана берсе, бул окуучу менен мугалим иш алып барбастан, психотерапевт иш алып барышы мүмкүн.

2. Кызыгуунун пайда болуусу –бул операция эки көндүмдү – уга билүү жана суроо берүү көндүмүнөн турат. Мугалим баладан укканын маалымат алуу катары гана кабыл албастан, анын кубанычынын, ырахаттануу менен суктануусунун же тынчсыздануусу менен үмүтсүздүгүнүн себептерин түшүнүүсү керек.

Үчүнчү функция баланы "шыктандыруу" . 1. Жардам суроо –бул окуучуну өзүн-өзү баалоо, өзүнө,өз күчүнө, жөндөмдүүлүгүнө ишенүү максатында колдонулат. Мугалим окуучуну шыктандыруу үчүн жардам суроодон мурда төмөндөгу шарттарды эске алышы керек. Биринчиден берилүүчү жардамды окуучу аткара алгыдай болушу зарыл, экинчиден бул жардам реалдуу ишке ашуусу керек, үчүнчүдөн жардам сурап кайрылуу формасы этикалык жактан шартталышы керек. Окуучу тарабынан жардам берилгенден кийин, мугалим окуучуга бул ишке катышып, ишти мугалим үчүн жеңилдетип бергендиги, ал үчун окуучунун көп эмгектенгендиги үчун ыраазычылык билдирет.

2. Окуучуларды оптимисттик –келечектеги үмүтүн колдоо. Бул маселе окуучулар менен мугалимдин биргелешкен иш аракетине да тиешелүү. Мугалим өзүнун окуучулары менен болгон мамиледе, алардын жөндөмдүүлуктөрүнүн келечегин көрө албаса, көбөйтүүнүн таблицасын да үйрөтө албайт. Мектептеги пессимизм, бардык иш аракеттердин жолунда тоскоолдуктарды жаратат. Окуучунун оптимисттик үмүтүн колдоо-башталгыч класста окуучуга баа коюудан башталат. Баалоо аркылуу психологиялык жагымдуу маанайды түзүүгө болот. Окуучу мектепке келе жатканда, бүгүн сабактан кандай баа алам деп тынчсызданат.Педагогикалык баалоо окуучунун инсанын эмес, анын билиминин сапатын баалоо. Мугалимдер көпчүлук учурда баалоону мактоону бир түру катары кабыл алышат. Баа берүүдө, биринчи кезекте баланы окуу иш аракетиндеги ийгилигине жеткен абалды камсыз кылган учурду жана балага коюлган баага коллективдин оң реакциясын эске алуу керек. Мектепте окуучуларга канча деген тыюуларды коейбуз, жада калса ал тыюуларды мугалимдер да эстерине сактай албай калышат. Окуучу бала чуркаганга болбойт, ызы-чуу чыгарбашы керек, класста суйлөбөш керек, сабакты калтырбаш керек,үй-тапшырмасын аткарбайт ж.б. чексиздикке чейин. Айтылып жаткан бул эрежелерге окуучулардын мамилеси "баары бир айтылган эрежелерди эске тута албайм" деген терс мамилени жаратат. Ошондуктан убакыт өткөн сайын ал эрежелерди унутуп буза баштайт, башкалар жасаган ишти мен деле жасасам болот деген ойдо болушат да, эрежени бузууга болот деген жыйынтыкка келет.

Биз окуучуларга тыюунун эки вариантын гана сунуштасак болот: Окуу иш аракетин аткарбай коюуга болбойт жана башкалардын кызыкчылыктарына тоскоолдук кылууга болбойт. Бул учурда эгерде окуучу сабакка кечигип келсе, мугалимди жана башка окуучуларды ишине тоскоолдук жаратат. Эгер ал үй-тапшырмасын аткарбаса – ал окуу иш аракетин аткарбаган болот.

Сабакта жагымдуу психологиялык климатты камсыз кылуу, аны сактоо менен гана чектелбейт, ал мугалимден чыгармачылык менен натыйжалуу иш алып баруусу менен коштолот. Жыйынтыктап айтканда сабакта жагымдуу психологиялык климатты камсыздоо үчун мугалимдерге төмөнкү кеңештерди берүүгө болот:

- Мугалим сабак башталаарда өзүндөгү жаман маанайды, "эшиктин сыртына" калтыруусу керек;

- Адам үчүн эң жагымдуу үн- бул анын аты;
- “Жаман окуучу” бул “жаман адам” эмес экендигин эсиңизден чыгарбаңыз;
- Окуучунун окуу иш аракетин башка окуучулардын ийгилиги менен салыштырбаңыз;
- Эгерде окуучуну дайыма сынга ала берген болсок, ал көрө албасттыкка үйрөнөт;
- Эгер окуучуну шылдыңдаган болсок, ал түнт болуп калат;
- Эгерде окуучуну мактап, колдоп турган болсо, ал раазычылык билдиргенди жана өзүн баалаганга үйрөнөт[1].

Демек, жагымдуу психологиялык абал мугалим менен окуучунун ортосунда гуммандуу мамилелердин негизинде түзүлөт.

Пайдаланылган адабияттар

никеева Н.П. Учителю о психологическом климате в коллективе. – М.: Просвещение, 1999. – 94с.

сембаева М.О. Влияние морально-психологического климата ученического коллектива на успешность учебной деятельности. Непрерывное образование: проблемы и перспективы. Труды международной научно-практической конференции. – Алматы: Изд-во АГТУ, 2006. – С.

акаренко А.С. Пед. Соч.: В 8 т. Т. 1. / А.С. Макаренко. - М.: Педагогика, 1983. – 439 с.

4. Матвеева О.А. Развитие коммуникации у детей младшего школьного возраста // Вопросы психологии. - 2009. - № 1 - С. 17-23.

сипенко, Т.Н. Психологические особенности детей младшего школьного возраста / Т.Н. Осипенко // Вопросы психологии. - 2007. - № 2. – С. 24-29

епель, В.М. Понятие психологического климата / В.М. Шепель // Вопросы психологии. – 2002. - № 3. – С. 17-21

УДК

Цзян Юйлун

И.Арабаев атындагы КМУ, педагогика багыты, PhD докторант

Цзян Юйлун

КГУ имени. И. Арабаева, направление педагогика, PhD докторант

Yulong Jiang

Kyrgyz State

«БИР АЛКАК-БИР ЖОЛ» ДЕМИЛГЕНИН АЛДЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-КЫТАЙ МАДАНИЙ ӨНӨКТӨШТҮГҮН ТАЛДОО

АНАЛИЗ КЫРГЫЗСКО-КИТАЙСКОГО КУЛЬТУРНОГО ПАРТНЕРСТВА В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС-ОДИН ПУТЬ»

ANALYSIS OF THE KYRGYZ-CHINESE CULTURAL PARTNERSHIP WITHIN THE FRAMEWORK OF THE INITIATIVE "ONE BELT, ONE WAY"

Аннотация: В этой статье проанализировано кыргызско-китайское партнёрство в рамках инициативы «Один пояс – один путь». Международное культурное сотрудничество это одна из форм отношений между государствами, служащая взаимному обогащению народов достижениями культуры и различных отраслей знания, которое включает: обмены в области исполнительского и изобразительного искусства, кино, телевидения и радио, литературы, книгоиздательского дела и охраны авторских прав, спорта, туризма, сотрудничества в области науки, образования, здраво охранения, социального обеспечения, контакты между общественными организациями, породненными городами, и т. п. Также, в данной статье рассмотрены мероприятия, которые были организованы между двумя странами.

Аннотация: Бул макалада «Бир алкак – бир жол» демилгесинин алкагындагы кыргыз-кытай өнөктөштүгү талданат. Эл аралык маданий кызматташтык – элдердин маданияттын жана билимдин ар түрдүү тармактарынын жетишкендиктери менен өз ара байышына кызмат кылуучу, мамлекеттердин ортосундагы мамилелердин формаларынын бири, ал төмөнкүлөрдү камтыйт: аткаруу жана көркөм өнөр, кино, телекөрсөтүү жана радио, адабият жаатындагы алмашуу, китеп басып чыгаруу жана автордук укуктарды коргоо, спорт, туризм, илим, билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо жаатындагы кызматташтык, коомдук уюмдардын, чектеш шаарлардын ортосундагы байланыштар ж.б. Ошондой эле, бул макалада эки өлкөнүн ортосунда уюштурулган иш-чаралар талкууланат.

Abstract

This article analyzes the Kyrgyz-Chinese partnership within the framework of the "One Belt– One Road" initiative. International cultural cooperation is one of the forms of relations between states, serving the mutual enrichment of peoples with cultural achievements and various branches of knowledge, which includes: exchanges in the field of performing and fine arts, cinema, television and radio, literature, book publishing and copyright protection, sports, tourism, cooperation in science, education, health security, social security, contacts between public organizations, related cities, etc. Also, this article discusses the events that were organized between the two countries.

Негизги сөздөр: Кыргыз-кытай өнөктөштүгү, демилге, маданий кызматташтык, маданий алмашуу, искусство, кино, телевидение, адабият.

Ключевые слова: кыргызско-китайское партнёрство, инициатива, культурное сотрудничество, культурный обмен, искусство, кино, телевидение, литература.

Keywords: Kyrgyz-Chinese partnership, initiative, cultural cooperation, cultural exchange, art, cinema, television, literature.

In 1992, China was one of the first countries to recognize Kyrgyzstan's independence after the collapse of the USSR. From that moment, a new history of relations between Kyrgyzstan and China began as friendly, sovereign neighboring states. For a little more than a quarter of a century, the two sides have been developing and strengthening bilateral cooperation step by step [1].

International cultural cooperation is one of the forms of relations between states, serving the mutual enrichment of peoples with cultural achievements and various branches of knowledge, which includes: exchanges in the field of performing and fine arts, cinema, television and radio, literature,

book publishing and copyright protection, sports, tourism, cooperation in science, education, health security, social security, contacts between public organizations, related cities, etc.

The main important component in the field of cultural and humanitarian cooperation is cooperation in the field of education. The number of people interested in Chinese culture and history is growing every year in Kyrgyzstan, and the development of the Chinese language is actively supported, in particular, faculties of Chinese studies, 4 Confucius Institutes are successfully functioning in universities in Kyrgyzstan, and in 2017 a separate secondary school with Chinese language teaching was opened in Bishkek. Chinese-funded Confucius Institutes actively promote Chinese language and culture in Kyrgyzstan. China provides Kyrgyzstan with about 300 quotas of fellows every year through various channels. Currently, more than 5,000 Kyrgyz students study at Chinese universities. Through the organization of joint events, the peoples of Kyrgyzstan become even more familiar with each other's rich history and culture. In 2018, a series of cultural events in China were organized with Chinese friends in honor of the celebration of the 90th anniversary of the Kyrgyz writer Chyngyz Aitmatov [5].

As you know, one of the important events in the field of culture and sports in 2018 is a unique international sports and ethnocultural event on the shores of Lake Issyk-Kul – the Third World Nomad Games. Chinese friends took an active part in these sports and cultural events. Also, one of the striking examples of the rapprochement of our peoples is the great epic "Manas". Based on the version of the book by Zhusup Mamai, an opera based on the epic "Manas" in Chinese has already been staged 9 times in China [5].

Within the framework of cooperation, various cultural events are held, such as "Chinese Bridge", "Day of Chinese Culture at the Museum", "Night in the Library", "Day of the Confucius Institute" and others. In addition, on November 15, 2016, the Bilim-Export Chinese Language Training Center was established, which aims to improve relations between the two countries through the development of language and culture. There are 37 Chinese language courses in Bishkek [7].

In order to promote Chinese culture, a Chinese library store "Chance" was opened in Bishkek, Kyrgyzstan, in 2016 among the Central Asian republics. A plan for the construction of the Kyrgyz-Chinese Silk Road Institute is currently being considered. The Silk Road newspaper has been published since November 2015. Cultural development". This newspaper is distributed free of charge, published weekly with the financial support of China, 20 thousand copies in Chinese and Russian and 4 thousand copies in Chinese [4].

In recent years, China and Kyrgyzstan have also been developing cooperation in the field of media, television and radio. Kyrgyzstan's state TV channels (KTRK and ElTR) regularly broadcast programs about China. In January 2017, the national news agency of Kyrgyzstan Kabar, with the financial support of the Chinese Embassy, launched a special news network for the Chinese state news agency Xinhua. The program "Journey to China" ("Zhungogo Sapar") on the ElTR channel tells about the development of the economy and the peculiarities of Chinese culture [5].

It should be noted that interest in Chinese culture and language is growing in Kyrgyzstan every year. This is due to trade, economic, cultural and humanitarian cooperation between states, so knowledge of the Chinese language today gives certain advantages.

After the Bishkek summit of the SCO Heads of state in 2013, the political leadership of the People's Republic of China puts the last two areas of cooperation with Kyrgyzstan, mainly within the framework of the "One Belt, One Road" initiative. Since this region is assigned a fundamental role

by Beijing in the comprehensive implementation of this mega-project on a long-term basis. On September 2, 2022, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the People's Republic of China to the Kyrgyz Republic Du Deven held a meeting with the Minister of Culture, Information, Sports and Youth Policy of Kyrgyzstan Azamat Zhamankulov, the parties exchanged views on the development of Sino-Kyrgyz relations and cooperation in the cultural and humanitarian sphere. The meeting was also attended by Li Baojie, Counselor-Envoy of the Chinese Embassy. Ambassador Du Deven highly appreciated the Chinese-Kyrgyz relations and stressed the importance of cooperation in the cultural and humanitarian sphere for the rapprochement of the peoples of the two countries. The Chinese side is ready to work together with the Kyrgyz side to further strengthen cooperation between the two countries in the field of culture, tourism and other fields, as well as to promote the construction of a Community of common Destiny between China and Kyrgyzstan.

The following documents were signed: an agreement on the implementation of a project in the field of cinematography on the project of shooting a joint series "The Distant Wind of the Silk Road" between the Ministry of Culture, Information, Sports and Youth Policy of the Kyrgyz Republic and Shaanxi Tianhan Shengdian Film Company Ltd; an agreement on the implementation of a project in the field of cinematography on the project of filming a joint series "Bishkek Love" between The Ministry of Culture, Information, Sports and Youth Policy of the Kyrgyz Republic and Beijing Zhongyi Boyue Culture Media Co. According to Xi Jinping, these and other agreements "are being effectively implemented and give a powerful impetus to the development of bilateral ties," and China is further "ready to make joint efforts with Kyrgyzstan to build a Chinese-Kyrgyz community of common destiny characterized by good neighborliness, friendship and joint prosperity, promoting the development and revival of the two countries." He stressed that "China and Kyrgyzstan should strengthen mutual support, in particular, clearly and strongly support each other's core interests", and "be good friends who trust and rely on each other" [5].

In 2022, the Day of Chinese Culture was successfully held. The Chinese Symphony Orchestra gave concerts in Bishkek, which caused great resonance and diversified cultural exchange between the two countries. The reconstruction of the Center for Chinese Education and Culture in the National Library of Kyrgyzstan has been completed, which serves as a new window to China for Kyrgyz friends who are interested in Chinese culture.

"It is necessary to strengthen the integration of development strategies and policy coordination, promote practical cooperation in various fields through the "One Belt, One Road". The parties should also strengthen cooperation at the local level, expand humanitarian exchanges, and strengthen the social and popular basis for the development of bilateral relations [5].

Thus, diplomatic relations between Kyrgyzstan and China within the framework of the "One Belt, One Road" initiative continue to develop dynamically during 2013-2023. The optimal model of cooperation between them is being finalized, combining collective partnership within the SCO and bilateral relations. At the same time, both formats play a complementary role in Kyrgyz-Chinese relations at the present stage [3]. Since the collective format within the framework of the regional organization under consideration ensures not only the adoption of general decisions concerning the sphere of security and general counteraction to the most important political challenges of our time, but also in the field of economic, cultural and humanitarian interaction [4]. While the final and detailed coordination, as well as the practical implementation of the agreements reached through the OBOR, takes place at the level of bilateral diplomatic contacts between the PRC and Kyrgyzstan.

Moreover, within the framework of this format, issues of cooperation between the two states in trade, economic, investment, infrastructure, cultural and humanitarian spheres are mainly resolved.

Of course, Kyrgyzstan's relations with China can be called exemplary and time-tested, and which the parties will only strengthen on the basis of friendship, good neighborliness and partnership. And, an effective Kyrgyz-Chinese cultural partnership involves maintaining direct links between cultural institutions, associations of creative workers and individual well-known figures within the framework of the "One Belt, One Road" initiative.

List of references

1. Agreement on Good Neighborliness, Friendship and Cooperation between the Kyrgyz Republic and the People's Republic of China of June 24, 2002//Official website of the minjust.gov.kg http://cbd.minjust.gov.kg › act › view › ru-ru
2. Hand in hand create a wonderful future for Chinese...china-embassy.gov.cn http://kg.china-embassy.gov.cn › rus › zyxxfb
3. Sartbekova N.K., Wang Rui History of the Development of Traditional Folk Music of Kyrgyzstan Scientific and Information Journal "Science and Innovative Technologies" No. 1.2023 (26). p.237-243.
4. Sartbekova N.K., Wang Rui. T.M. Gaparova//The system of pedagogical education in Kyrgyzstan and the PRC at the modern stage//Actual issues of education and science No.: 2 (74) Year: 2022. p. 28-32.
5. The official website of the President of http://www.president.kg.
6. Van Iway. To a question of overcoming history and tradition of "One belt, One way"//Frontiers.2015. No. 5. Page 19-27.
7. Xu Yanzho, Xu Li. Notes from the Fifth Asian Forum "" One Belt, One Road "and mutually beneficial cooperation in Asia "//Southeast Asian Studies, 2015. №6.

УДК: 378. 15.

Шайланова Майрамкан Мукановна, Айдар кызы Адинай

п.и.к.,ТалМУнун доценти

магистр ТалМУ

Шайланова Майрамкан Мукановна, Айдар кызы Адинай

к.п.н., доцент ТалГУ, mshaylanova@mail.ru

магистр ТалГУ

Shlanov Mayram

p.h.d., Associate Professor, TalSU, mshaylanova@mail.ru

master of TalSU

ТЕКСТТИК МАСЕЛЕЛЕРДИ ГРАФИКАЛЫК МОДЕЛДӨӨ ЖОЛУ МЕНЕН ЧЫГАРУУ

РЕШЕНИЕ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ С ПОМОЩЬЮ ГРАФИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

SOLVING TEXT PROBLEMS USING GRAPHICAL MODELING

Аннотация: бул макалада математика курсунда башталгыч класстын окуучуларын тексттик маселелерди чыгаруунун ыкмаларынын бири катары графикалык моделдөө ыкмасы берилет. Тексттик маселенин түрлөрүнүн мүнөздөмөлөрү, графикалык моделдөөнүн турлөрүнүн түзүлүшү жөнүндөгү теория каралып, бир нече маселерди моделдөө жолу менен чыгарылыштары берилген. Математиканы окутууда моделдөө методикалык ыкма, тактап айтканда окуучуларда математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу жана аларга математикалык амалдарды жасоо көндүмдөрү каралган. Тиешелүү графикалык сүрөттө көрсөтүлгөн бир эле маселени моделдөөнүн ар кандай жолдору окуучуларга аны чечүүнүн бардык мүмкүн болгон жолдорун табууга жана эң рационалдуусун тандоого мүмкүнчүлүк берери көрсөтүлгөн

Түйүндүү сөздөр: тексттик маселе, жөнөкөй тексттик маселе, курама тексттик маселе, графикалык моделдөө, модель, сүрөт, шарттуу чийме, схемалык чийме, таблица. маселе, кенже мектеп окуучулары.

Аннотация: в этой статье представлен метод графического моделирования в качестве одного из методов решения текстовых задач для учащихся начальной школы в курсе математики. Рассмотрены характеристики типов текстовых задач, теория построения типов графического моделирования, даны выводы путем моделирования нескольких задач. Моделирование является методическим подходом в обучении математике, а именно для формирования у учащихся математических концепций и навыков выполнения математических операций с ними. Показано, что различные способы моделирования одной и той же проблемы, показанные на соответствующем графическом изображении, позволяют учащимся найти все возможные способы ее решения и выбрать наиболее рациональный

Ключевые слова: текстовая задача, простая текстовая задача, составная текстовая задача, графическое моделирование, модель, рисунок, условный рисунок, схематический рисунок, таблица, учащиеся младших школ.

Математиканы окутууда тексттик маселелер чоң роль ойнойт. Маселелерди чыгаруу менен окуучулар жаңы математикалык билимдерге ээ болушат жана практикалык ишмердүүлүккө даярданышат. Маселелер алардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө жардам берет. Окуучулардын инсандыгын калыптандырууда маселелерди чыгарууда чоң мааниге ээ. Демек, мугалимдин тексттик маселени, анын түзүлүшүн терең түшүнүшү зарыл, мындай маселелерди чыгаруунун ар кандай жолдорун билиши маанилүү.

Маселе – жыйынтык чыгаруу жана эсептөө аркылуу аткарылуучу көнүгүү [3].

Тексттик маселелерин чыгаруу башталгыч класстардын математика курсунун маанилүү компоненти болуп саналат. Тексттик маселелерди чыгара билүү – башталгыч класстын окуучуларынын математикалык билим деңгээлинин негизги көрсөткүчтөрүнүн бири.

Тексттик маселелердин түрү боюнча карап, аларды төмөнкүчө бөлүүгө болот: элементардык, жөнөкөй жана курама. Бул тапшырмалардын жалпы мүнөздөмөлөрүн жана мисалдарын карап көрөлү.

1-таблица. Текстик маселелердин түрлөрү:

Маселенин түрлөрү	Мүнөздөмөлөрү	Мисалы
Элементардык	Жообу арифметикалык амалдар жасалбастан эле берилүүчү логикалык маселе. Жооп көбүнчө берилген маселенин текстинде катылган.	Үч чымчык 10 чакырымга учуп кетти. Ар бир чымчык канча чакырым учкан?
Жөнөкөй	Эки белгилүү жана бир белгисиз санды камтыган маселе.	Апам кечки тамакка 7 токоч бышырды. Асан 2 токоч жеди. Канча токоч калды?
Курама (татаал)	Бир нече жөнөкөй тапшырмалардан турган маселе.	Акмат 2 чакырым чуркады, ал эми Самат 3 чакырымга ашык чуркаган. Акмат менен Самат чогуу канча чакырым чуркашты?

Бирок, практика көрсөткөндөй, кээ бир тексттик маселелерди чыгаруу окуучулар үчүн чоң кыйынчылыктарды туудурат, анткени балдардын баары эле маселенин текстин, анын шарттарын жана талаптарын жакшы биле беришпейт.

Мындай кырдаалда мугалим кандай иш-аракет кылышы керек? Балдарга тексттик маселелерди чыгарууну үйрөнүүгө мүмкүндүк берүүчү ыкма моделдөө ыкмасы болуп саналат. Моделдөө ыкмасын колдонуу менен тексттик маселелер боюнча иштөө системасы кенже мектеп окуучуларынын математикага кызыгуусун жана логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат деп ойлойбуз. Окуу процессинде моделдештирүү зарылдыгын психологдор П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, Л.В.Занков, Н.И.Непомнящая жана башка эмгектеринде көрсөткөн.

Моделдөө ыкмасын маселелерди чыгарууда кантип колдонсо болорун карап көрөлү.

Графикалык моделдөө – иш-аракеттердин чыныгы объектилери менен алардын кыскартылган үлгүлөрү, муляждары, макеттери, ошондой эле алардын графикалык алмаштыруучулары: сүрөттөр, чиймелер, схемалар, таблицалар жана башкалар

Графикалык моделдөөнүн түрлөрүн карап көрөлү:

1. Сүрөт тартуу – маселеде талкууланган реалдуу объектилерди сүрөттөйт. Башталгыч класстын окуучусуна тапшырмадан моделге өтүү оңой, анткени ал эмнени жана кандай өлчөмдө тартуу керектигин түшүнөт.

2. Шарттуу сүрөт – өзүнүн моделинде геометриялык фигуралар түрүндөгү реалдуу же шарттуу нерселерди көрсөтөт.

3. Чийүү – белгиленген мамилелерди сактоо менен чийүү куралдарын колдонуу менен аткарылат.

4. Схемалык чийме (схема) – кол менен жасоого болот, анда бардык маалыматтар жана изделип жаткан нерселер көрсөтүлөт.

5. Таблица – негизинен маселеде ар бири бир же бир нече маанилер менен көрсөтүлгөн бир нече өз ара байланышкан чоңдуктар болгондо колдонулат [2].

Графикалык моделдердин ар кандай түрлөрүн колдонуу менен бир маселенин мисалын карап көрөлү.

2-таблица. Графикалык моделдин түрлөрү [1].

Маселе	Графикалык модельдер
Акылайда 3 алма, ал эми Актандыкы андан 4 алмага көп. Актанда канча алма бар?	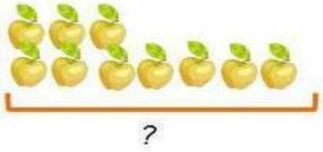 Сүрөт
Акылайда 3 алма, ал эми Актандыкы андан 4 алмага көп. Актанда канча алма бар?	Шарттуу чийме 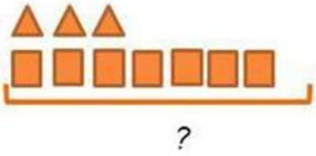
Акылайда 3 алма, ал эми Актандыкы андан 4 алмага көп. Актанда канча алма бар?	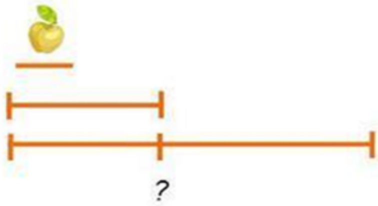 Чийүү
Акылайда 3 алма, ал эми Актандыкы андан 4 алмага көп. Актанда канча алма бар?	Схемалык чийме 3 ал 4 ал

Моделдөө ыкмасы 1-класстан эле башталат. Адегенде маселе сүрөттөрдүн жардамы менен жана схемалар аркылуу моделделет.

1-маселе. Айшанын 3 кызыл, 2 көк шары болгон. Айшада бардыгы канча шары болгон?

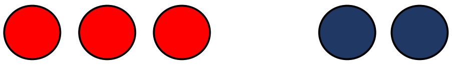

2-маселе.

Мараттын 6 алмасы бар болчу. Ал Акматка 2 алма берди. Мараттын канча алмасы калды?

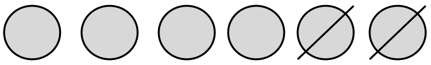

3-маселе. Биринчи күнү мектептерди оңдоп-түзөө үчүн 32 терек, ал эми экинчи күнү 4 жүк ташуучу унаага 10 дон терек алынып келинди. Ушул эки күндүн ичинде канча жыгач алынып келинди? Кыскача мындай жазсак:

1к – 28тер ?

2к - 4 маш. 10дон тер

Мындай модель турмуштук кырдаалды жетиштүү айкындык менен чагылдырбайт, бул маселени чыгарууда каталарга алып келет. Ошондуктан, анын абалын схемалык чийме түрүндө моделдөө зарыл:

1к-

2 к -

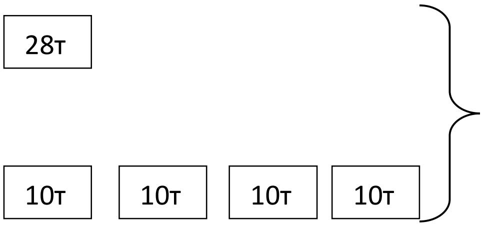

Бул модель математикалык абалды тагыраак чагылдырат. Аны колдонуп, начар окуган окуучуда маселени туюнтма түзүп чыгара алат.

1-жолу: 28 + 10 * 4 = 68т

2-жолу: 1) 10+10+10+10 = 40

Жообу: 68 тактай

Схемалар, чиймелер – бул тапшырмалардын шарттарын жазуунун ыңгайлуу формаларынын бири. Схема бул татаал маселелердин көйгөйүн чечүү үчүн табууга жардам берген маанилүү ачкыч. Тапшырма менен биринчи таанышканда, анын абалын схемалык чийме же сүрөт түрүндө өзгөртүү керек. Ошондо көйгөйдү чечүү жолу айкыныраак болот. Схема көйгөйдү чечүүгө жардам берет. Аны чечүүнүн бир нече жолдорун көрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Схема ыңгайлуу, жөнөкөй, кыска жазууну алмаштырат, суроого жооп берүү үчүн иш-аракетти тандап алууга жардам берет. Тапшырмаларды аткаруунун схемаларын түзүү абстракттуу ой жүгүртүүнү, маселелердин шарттарын түзүүдө чыгармачылыкты өркүндөтөт, илимий маселелердин пайда болушуна өбөлгө түзөт, талдоону, логикалык ой жүгүртүүнү жана далилдөөнү, чечүүнүн оригиналдуу жолдорун табууну үйрөтөт.

Маселенин шарттарын кыскача жазып, аны сүрөт, схема же чиймелер менен чагылдырып, маселелерди талдоонун жана чечүүнүн ар бир кадамын негиздөө өтө маанилүү. Ал үчүн көйгөйдүн текстин негиздүү бөлүктөргө бөлүп, көйгөйдө чагылдырылган кырдаалды окшоштуруу керек.

Сүрөттөр, чиймелер жана схемалар чоңдуктардын ортосундагы көз карандылыкты аныктоого, жигердүү ой жүгүртүүгө түрткү берет, көйгөйлөрдү чечүүнүн эң рационалдуу жолдорун издейт.

Андан тышкары таблица дагы көйгөйлөрдүн модели, бирок схемалык чиймеге караганда абстрактуу. Моделдөө кыймыл маселелерин чечүүдө өзгөчө маанилүү ролду ойнойт.

Маселенин шартына ылайык түзүлгөн чийме кыймылдын мүнөзүн визуалдык чагылдырып берет: бири-бирине, карама-каршы багыттарга, артынан сая түшүп, бир убакта кетүү жана жолугушуу. Чиймени колдонууда кыймыл ылдамдыгы V, t, S чоңдуктарынын ортосундагы байланышты түшүнүүгө алып келет жана көп жагынан эмнени издөө керек экендигин билдирет.

"Жакындашуу ылдамдыгын" жана "алыстатуу ылдамдыгын" табуу талап кылынган көйгөйлөр ушул сыяктуу динамикалык таблицалардын жардамы менен чагылдырылышы керек.

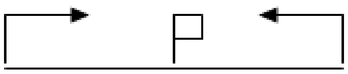

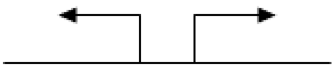

Альтернативдик окуу китептери курама маселелерди ар кандай жолдор менен чечүүгө мүмкүндүк берет. Алгебралык жол менен маселелерди чыгарууда белгисиз ылдамдыктарды x тамгасы менен белгилеп, кыскача жазууну колдонуу максатка ылайыктуу. Мындай таблицаны түзүү теңдеме түзүүгө жардам берет:

Ылдамдыгы	Убакыт	Өткөн жол
x	бирдей 7саат	? 1520км
X=10	7 саат	

$$x*7+(x+10)*7=1520$$

Маселелерди чыгарууда схемаларды, чиймелерди түзүү тапшырмада чагылдырылган турмуштук кырдаалды жакшыраак чагылдырууга мүмкүнчүлүк берет, чоңдуктардын ортосундагы байланышты байкап, иш-аракетти аң-сезимдүү жана далилдүү кылууга болот.

Графикалык моделдөөнү системалуу колдонуу көйгөйлөрдү сапаттуу талдоону, аларды аң-сезимдүү жана негиздүү чечүүнү үйрөтүү болуп саналат.

Текстүү арифметикалык маселелерди чыгаруу менен окуучулар, өзү аткарган иштерине жоопкерчиликтүү мамиле кылуу сапатына тарбияланат, алынган жооптун туура экендигин текшерүүнү үйрөнүшөт. Арифметикалык маселелерди чыгаруу барыдан мурда, маселелердин текстин кабыл алуудан башталгандыктан, маселенин шартын туура окуу, чыгаруунун планын, суроолорун так формировкалоо талап кылынгандыктан, окуучулардын сүйлөө речин өздөштүрүүсүнө жардам берет.

Кыймылга берилген жөнөкөй маселелер ылдамдык, убакыт жана аралык сыяктуу чоңдуктардын ортосундагы функционалдык көз карандылыкка негиздөө менен түзүлөт жана чыгарылат. Ушундай жөнөкөй маселелерди чыгарууда жогоруда көрсөтүлгөн чоңдуктардын ортосундагы көз карандылык окуучулар тарабынан аң – сезимдүү кабыл алынып, өздөштүрүлүүгө тийиш. Себеби, бул билим кыймылга берилген курама маселелерди чыгаруунун теориялык негизин түзөт.

Ошентип, математиканы окутууда моделдөө методикалык ыкма, тактап айтканда окуучуларда математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу жана аларга математикалык амалдарды жасоо көндүмдөрүн сиңирүү ыкмасы катары кызмат кылат. Математиканы окутуунун методологиясында моделдердин образы психикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун тышкы таянычтары катары колдонулат. Тиешелүү графикалык сүрөттө көрсөтүлгөн бир эле маселени моделдөөнүн ар кандай жолдору окуучуларга аны чечүүнүн бардык мүмкүн болгон жолдорун табууга жана эң рационалдуусун тандоого мүмкүнчүлүк берет.

Колдонулган адабияттар.

1. Бантова, М. А. Методика преподавания математики в начальных классах / М. А. Бантова, Г. В. Бельтюкова; Под ред. М. А. Бантовой. – 3-е изд., испр, – М.: Просвещение, 1984. – 335 с.
2. Бекбоев И.Б., Аттокурова Ч. Математиканы окутуу. 1-4-класс. Мугалимдер үчүн методикалыкколдонмо. - Б.: «Полиграфбум», 2016, 138 бет.
3. Горбунова, Л. А. Моделирование как средство обучения

математической деятельности при решении текстовых задач [Электронный ресурс] / Л. А. Горбунова, Н. Г. Рыженко // ОНВ. – 2008. – №3 – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-kak-sredstvo-obucheniya-

4. Рабаданов, Р. Р. Прием моделирования как средство реализации преемственности в решении текстовых задач [Электронный ресурс] / Р. Р. Рабаданов // П
5. С.С.Салыков, М.Т.Назарбаева. Жөнөкөй жана курама текстүү маселелерди башталгыч класстардын математикасында окутуунун маселелери.

г
о
г
и
ч
е
с
к
о
е

о
б
р
а
з
о
в
а
н
и
е

в

Р
о
с
с
и
и
.

–

2
0
1
6

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ

УДК 004.9

Мухаммед Фуркан Аггюн
Кыргыз-Түрк «Манас» университетити, компьютердик инженерия багыты, магистрант
Мухаммед Фуркан Аггюн
Кыргызско-Турецкий университет «Манас», направление компьютерной инженерии, магистрант
Muhammed Furkan Ağgün
Kyrgyz-Turkish University Manas, Department of Computer Engineering, master's student
Muhammed Furkan Ağgün
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТ МЕНЕН СӨӨК СЫНЫГЫН АНЫКТОО: УЧУРДАГЫ ӨНҮГҮҮЛӨРГӨ СЕРЕП САЛУУ
ОБНАРУЖЕНИЕ ПЕРЕЛОМОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ОБЗОР ТЕКУЩИХ РАЗРАБОТОК
BONE FRACTURE DETECTİON USİNG ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE: A REVİEW OF CURRENT DEVELOPMENTS
YAPAY ZEKA İLE KEMİK KIRIĞI TESPİTİ: GÜNCEL GELİŞMELER ÜZERİNE BİR BAKIŞ

Аннотация: Бул макала сөөк сыныгын аныктоодо жасалма интеллект жана сүрөт иштетүү ыкмаларын колдонууну карап, жасалма интеллекттин медицина илимине тийгизген оң таасирин түшүндүрүүнү максат кылат. Бүгүнкү күндө саламаттыкты сактоо тармагындагы технологиялык өнүгүүлөрдүн тез өнүгүшү ооруларды эрте диагностикалоодо жана дарылоодо натыйжалуураак ыкмалардын пайда болушуна шарт түзөт. Бул контекстте сөөктүн жаракаларын тез жана так аныктоо дарылоо процесстерин бир топ жакшыртат. Жасалма интеллект компьютердик системаларга адамга окшош ой жүгүртүү жана окуу мүмкүнчүлүктөрүн берүү менен медициналык сүрөттөө жана диагностикалык процесстерде маанилүү ролду ойной алат. Бул адабияттарды карап чыгууда сөөк сыныгын AI негизинде аныктоого багытталган учурдагы изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана өнүгүүлөрү талкууланат. Бул контекстте жасалма интеллект жана сүрөт иштетүү ыкмалары сөөк сыныгын аныктоо жаатында маанилүү өнүгүүлөргө алып келди. Бул технологиялардын интеграциясы медицина илими үчүн диагностика жана дарылоо процесстеринде жаңы инновацияларды алып келди. Жасалма интеллект чоң маалымат топтомун талдоо аркылуу үйрөнүү жөндөмдүүлүгүнүн аркасында оорулардын симптомдорун аныктоодо адамдан тыш сезгичтикти жана ылдамдыкты камсыз кылат. Андан тышкары, терең үйрөнүү алгоритмдеринин аркасында сүрөт иштетүүчү системалар рентген, магниттик-резонанстык томография (МРТ) жана компьютердик томография (КТ) сыяктуу медициналык сүрөттөө ыкмаларынан алынган маалыматтарды натыйжалуураак талдай алат. Ошентип, сөөк сынганын эрте жана так аныктоого болот, бул бейтаптарга тезирээк жана ылайыктуу дарылоого мүмкүнчүлүк берет. Жасалма интеллект жана сүрөт иштетүүнүн медицина тармагындагы бул

маанилүү ден соолук көйгөйүнө каршы натыйжалуу диагностикалык курал катары колдонулушу, сөөк сыныктарын аныктоо жана дарылоо процесстерин жакшыртуу жана бейтаптардын жашоо сапатын жакшыртуу боюнча талаш-тартыштар айтылууда.

Аннотация: Данная статья направлена на изучение применения искусственного интеллекта и методов обработки изображений в области выявления переломов костей, разъясняя положительное воздействие искусственного интеллекта на область медицинской науки. Быстрое развитие технологий в сфере здравоохранения в настоящее время открывает возможности для более эффективных методов ранней диагностики и лечения заболеваний. В этом контексте быстрое и точное выявление переломов костей может значительно улучшить процессы лечения. Искусственный интеллект играет ключевую роль в области медицинского изображения и диагностических процедур, наделяя компьютерные системы мышлением и обучаемостью, схожими с человеческими. Сосредотачиваясь на выявлении переломов костей на основе искусственного интеллекта, данная обзорная статья обсуждает текущие исследовательские результаты и разработки в этой области. В данном контексте искусственный интеллект и методы обработки изображений стали важным двигателем значительных успехов в области выявления переломов костей. Интеграция этих технологий привела к революционным инновациям в процессах диагностики и лечения медицинской науки. Искусственный интеллект с его способностью анализа обширных наборов данных и обучения на их основе обеспечивает выдающийся уровень точности и скорости при выявлении симптомов заболеваний. Кроме того, благодаря алгоритмам глубокого обучения, системы обработки изображений могут более эффективно анализировать данные, полученные из методов медицинского изображения, таких как рентген, магнитно-резонансная томография (МРТ) и компьютерная томография (КТ). В результате становится возможным раннее и точное выявление переломов костей, обеспечивая пациентам быстрый и более подходящий доступ к лечению. Применение искусственного интеллекта и методов обработки изображений в качестве эффективного диагностического инструмента в медицинской области предполагает улучшение процессов выявления и лечения переломов костей, в конечном итоге способствуя улучшению качества жизни пациентов.

Abstract: This article aims to explore the application of artificial intelligence and image processing methods in bone fracture detection, elucidating the positive impacts of artificial intelligence on the field of medical science. The rapid advancement of technology in the healthcare sector today provides opportunities for more effective methods in the early diagnosis and treatment of diseases. In this context, the rapid and accurate detection of bone fractures can significantly improve treatment processes. Artificial intelligence plays a crucial role in medical imaging and diagnostic procedures by endowing computer systems with human-like thinking and learning capabilities. Focusing on the artificial intelligence-based detection of bone fractures, this literature review discusses current research findings and developments in the field. In this context, artificial intelligence and image processing methods have pioneered significant advancements in the field of bone fracture detection. The integration of these technologies has brought about groundbreaking innovations in the diagnosis and treatment processes of medical science. Artificial intelligence, with its capacity to analyze extensive datasets and learn from them, provides an extraordinary level of accuracy and speed in detecting the symptoms of diseases. Additionally, through deep learning algorithms, image processing systems can more effectively analyze data obtained from medical

imaging methods such as X-rays, magnetic resonance imaging (MRI), and computed tomography (CT). Consequently, the early and accurate detection of bone fractures becomes feasible, enabling patients to access faster and more appropriate treatment. The utilization of artificial intelligence and image processing as an effective diagnostic tool in the medical field is argued to enhance the detection and treatment processes of bone fractures, ultimately contributing to an improvement in the quality of life for patients.

Özet: Bu makale, yapay zeka ve görüntü işleme yöntemlerinin kemik kırığı tespiti uygulamalarındaki kullanımını inceleyerek, yapay zekanın tıp bilimine olan olumlu etkilerini açıklamayı hedeflemektedir. Günümüzde, sağlık sektöründe teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi, hastalıkların erken teşhisinde ve tedavisinde daha etkili yöntemlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, kemik kırıklarının hızlı ve doğru bir şekilde tespiti, tedavi süreçlerini önemli ölçüde iyileştirebilir. Yapay zeka, bilgisayar sistemlerine insan benzeri düşünme ve öğrenme yetenekleri kazandırarak, tıbbi görüntüleme ve teşhis süreçlerinde önemli bir rol oynayabilir. Bu literatür incelemesi, kemik kırıklarının yapay zeka tabanlı tespiti üzerine odaklanarak, mevcut araştırmaların bulgularını ve gelişmelerini ele almaktadır. Bu bağlamda yapay zeka ve görüntü işleme yöntemleri, kemik kırığı tespiti alanında önemli gelişmelere öncülük etmiştir. Bu teknolojilerin entegrasyonu, tıp bilimine yönelik tanı ve tedavi süreçlerinde çığır açan yenilikler getirmiştir. Yapay zeka, büyük veri setlerini analiz ederek öğrenme yeteneği sayesinde, hastalıkların belirtilerini tespit etme konusunda insan üstü bir hassasiyet ve hız sağlar. Ayrıca, derin öğrenme algoritmaları sayesinde görüntü işleme sistemleri, röntgen, manyetik rezonans görüntüleme (MRG) ve bilgisayarlı tomografi (BT) gibi medikal görüntüleme yöntemlerinden elde edilen verileri daha etkili bir şekilde analiz edebilir. Bu sayede, kemik kırıklarının daha erken ve doğru bir şekilde tespit edilmesi mümkün olur, bu da hastaların daha hızlı ve uygun tedaviye erişimini sağlar. Yapay zeka ve görüntü işleme, tıbbi alanda bu önemli sağlık sorununa karşı etkili bir teşhis aracı olarak kullanılarak, kemik kırıklarının tespiti ve tedavisi süreçlerini iyileştirmekte ve hastaların yaşam kalitesini artırabileceği savunulmaktadır.

Негизги сөздөр: Жасалма интеллект, Сүрөт иштетүү, Сөөктүн сыныгын аныктоо.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Обработка изображений, Выявление переломов костей.

Keywords: Artificial Intelligence, Image Processing, Bone Fracture Detection.

Anahtar sözcükler: Yapay Zeka, Görüntü İşleme, Kemik Kırığı Tespiti.

Giriş. Günümüzde, tıbbi görüntüleme teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, kemik kırıklarının etkili bir şekilde tespit edilmesi ve teşhis edilmesi için çeşitli ileri teknoloji yöntemlerini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, derin öğrenme evrişimsel sinir ağları, yapay sinir ağları ve çeşitli görüntü işleme yöntemleri, özellikle kenar algılama(edge detection), köşe algılama(corner detection), Hough transform gibi teknikler, kemik kırıkları tespitinde önemli rol oynamaktadır. Derin öğrenme tabanlı yaklaşımlar, büyük veri setlerini analiz etme kabiliyetleri sayesinde kemik kırığı teşhisinde yüksek doğruluk sağlarken, evrişimsel sinir ağları, özellikle medikal görüntülerde etkili özellik çıkarma ve sınıflandırma yetenekleri ile dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, yapay sinir ağları ve görüntü işleme yöntemleri, kenar tespiti, köşe tespiti, Hough transform gibi klasik yöntemlerle birleştirilerek daha güçlü ve hassas bir kemik kırığı tespit sistemi oluşturulmaktadır. Bu makale, kemik kırığı tespitinde

kullanılan bu çeşitli yöntemleri detaylı bir şekilde ele alarak, derin öğrenme, yapay sinir ağları ve görüntü işleme tekniklerinin avantajlarını ve uygulama alanlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Kemik kırığı tespitinde en etin olarak kullanılan yöntemlerden biri derin öğrenme yöntemidir.

1. Derin Öğrenme

Yapay zeka olarak bildiğimiz bir kavramın, alt dalı olan makine öğrenini algoritmalarının karmaşık problemleri çözebilmeleri için geliştirilmiş dalını derin öğrenme olark tanımlıyoruz. Derin öğrenme, büyük veri setlerini işleyebilme yeteneği ile dikkat çeker. Derin öğrenme, gözetimli, yarı gözetimli veya gözetimsiz olarak gerçekleştirilebilir.(*Derin Öğrenme (Deep Learning) Nedir?*, t.y.)

Şekil 1: Derin öğrenmenin ifade edilmesi

Derin öğrenme, karmaşık yapıları öğrenmek ve veri üzerinde otomatik öğrenme yapmak amacıyla yapay sinir ağları temel alır. Bu matematiksel modellemeler, insan beyninin sinir ağlarından ilham alınarak tasarlanmış olup veri üzerinde öğrenme yeteneğine sahiptir. Genellikle çok katmanlı sinir ağları kullanılarak gerçekleştirilen derin öğrenme algoritmaları, karmaşık ilişkileri anlamak için çok katmanlı yapıları benimser. Otomatik öğrenme yeteneği, insan müdahalesi olmadan veri üzerinde desenleri ve ilişkileri algılayabilme anlamına gelir. Derin öğrenme genellikle büyük veri kümeleri üzerinde etkili olur ve bu, yüksek miktarda veri gerekliliğini vurgular. Bu temel prensipler, derin öğrenmenin karmaşık veri yapılarını anlamak, desenleri tanımak ve öğrenmek için kullanıldığı alanlarda ve algoritmalarında temel bir rol oynar(Vargas vd., 2017). (Shrestha & Mahmood, 2019) bir makalelerinde derin öğrenmenin kanser gibi hastalıkların daha doğru teşhisi, yeni ilaçların keşfi, doğal afetlerin tahmini gibi insan hayatını iyileştirmeye yönelik potansiyeli vurgulanmaktadır. Ayrıca, derin sinir ağlarının önceki sığ ağların kısıtlamalarını nasıl aştığı incelenmektedirler.

Kemik kırığı tespitinde kullanılan derin öğrenme yöntemlerine gelecek olursak. Yayımlanan bir makale, kemik kırıklarının tespiti için kullanılan derin öğrenme yöntemlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu yöntemler genellikle büyük veri kümeleri üzerinde eğitilmiş derin sinir ağlarını içerir, bu da kemik kırıklarının etkili bir şekilde tespit edilmesine olanak sağlar. İncelenen derin öğrenme yaklaşımları arasında Convolutional Neural Networks (CNN), Transfer Learning (TL), Synthetic Data Augmentation, Residual Networks (ResNet), U-Net ve Attention Mechanisms bulunmaktadır. CNN, özellikle X-ışını gibi 2D görüntülerin işlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Transfer Learning, sınırlı veri durumlarında yüksek doğruluk oranları elde etmek için kullanılabilir, ayrıca Synthetic Data Augmentation, mevcut veri kümesindeki çeşitliliği artırmak amacıyla yapay görüntüler oluşturur. ResNet, derin ağların daha etkili bir şekilde eğitilmesine imkan tanıyan bir yapı sunarken, U-Net görüntü segmentasyonu için kullanılır ve Attention Mechanisms belirli özelliklere odaklanma yeteneği sunar. Bu derin öğrenme yöntemleri, farklı görüntüleme modalitelerinde kemik

kırığı tespiti ve teşhisinde uygulanabilir, ancak kullanımlarıyla ilgili bazı zorluklar da ele alınmalıdır(Meena & Roy, 2022).

Kısacası kemik kırığı tespitinde sıklıkla kullanılan derin öğrenme algoritmaları elimizde bulunan büyük veriyi sayısal olarak analiz ederek yaptığı çıkarımlar ile oldukça isabetli sonuçlar verebiliyor. Derin öğrenme algoritmalarının dışında kullanılan diğer yöntemler görüntü işleme olarak tek bir çatı altında toplanabilmektedir.

2. Görüntü İşleme

Görüntü işleme, bilgisayarların görsel verileri analiz ederek nesneleri ve kişileri tanımlamasına odaklanan bir bilgisayar bilimi dalıdır. Matematiksel işlemler, yapay zeka, makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi çeşitli teknikleri kullanarak dijital görüntüler üzerinde işlemler gerçekleştirir. Görüntü işleme, görüntü geliştirme, görüntü restorasyonu, görüntü bölümleme, nesne tanıma, optik karakter tanıma gibi birçok uygulamaya sahiptir. Bu teknoloji, bilgisayarlı görü, tıbbi görüntüleme, askeri gözetim, biyoinformatik, eğlence, eğitim ve güvenlik gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Görüntü işleme, görsel verileri anlamak ve çeşitli alanlarda kullanmak için giderek daha önemli hale gelmektedir.(“Görüntü işleme”, 2023; *Görüntü İşleme nedir?*, t.y.)

Biz bu makalede daha çok görüntü işlemenin tıbbi görüntüleme kısmı ile ilgileneceğiz. Kemik kırığı tespitinde tercih edilen yöntemlerden biri bölütleme(segmentation)’ dir.

3. Bölütleme (Segmentation)

Görüntü segmentasyonu, röntgen görüntülerinde kemik tespiti için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, belirli bir bölgede kemikleri diğer anatomik yapılar ve dokulardan ayırmak suretiyle kemik konturlarını belirleme konusunda önemli bir rol oynar. Kemik yoğunluğunu ölçme ve analiz etme yeteneği, osteoporoz gibi kemik hastalıklarının tespiti için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, görüntü segmentasyonu, tümörler, kırıklar ve enfeksiyonlar gibi kemikle ilgili hastalıkların erken aşamada tespit edilmesine katkı sağlar. Bu teknik aynı zamanda cerrahi planlama sürecinde kullanılarak, belirli bir bölgenin ayrıntılı 3D modelini oluşturarak cerrahlara operasyonları önceden planlama ve daha etkili bir şekilde gerçekleştirme imkanı sunar. Kemik tespitinde görüntü segmentasyonu, medikal görüntüleme teknolojisinin gelişimiyle birlikte, daha hassas, erken teşhis ve tedavi planlama süreçlerine katkıda bulunmaktadır(Fu vd., 2018; Ramesh vd., 2021).

Kemik kırığı tespitinde doku ve kemiği biri birinden ayırt etmek için kullanılan bu yöntem röntgen görüntülerinin analizini kolaylaştırmaktadır.

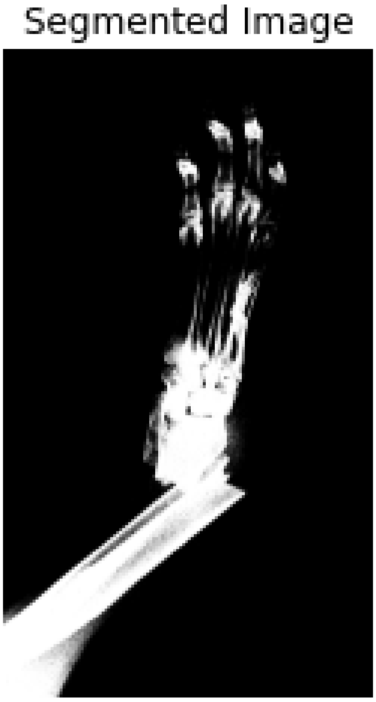

Sekil 3: Bölütlenmis resim

Şekil 2: Orjinal resim

4. Canny Kenar Algılama (Canny Edge Detection)

Canny kenar tespiti, özellikle görüntü işleme alanında sıklıkla kullanılan bir kenar algılama yöntemidir. John F. Canny tarafından 1986'da geliştirilen bu yöntem, nesne sınırlarını ve kenarları belirleme amacı güder. Görüntüdeki keskin kenarları vurgulamak için çeşitli aşamalardan oluşur. İlk olarak, Gauss filtresi kullanılarak görüntüdeki gürültü azaltılır ve kenar tespitini iyileştirmek amaçlanır. Ardından, gradyan (türev) hesaplanarak görüntüdeki kenarların yönü belirlenir. Kenarların üzerinden geçen piksellerin gerçek kenarlara ait olup olmadığını belirlemek için kenar pekiştirme işlemi uygulanır. Daha sonra, belirlenen gradyan değerlerinin iki eşik değeri kullanılarak zayıf ve güçlü kenar pikselleri ayrıştırılır. Son olarak, güçlü kenar pikselleri seçilir ve bunlarla bağlantılı zayıf kenar pikselleri güçlü olanlarla birleştirilir. Canny kenar tespiti, nesne algılama, görüntü tanıma ve robotik gibi birçok alanda görüntüdeki önemli özellikleri belirleme amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır(Xu vd., 2017; Xuan & Hong, 2017).

Canny kenar tespiti, medikal görüntüleme uygulamalarında kemik kırığı tespitinde de kullanılabilir. Kemikler genellikle dokular arasında belirgin bir kontrasta sahip olduklarından, Canny kenar tespiti, bu kontrastı vurgulayarak kemik sınırlarını belirlemede yardımcı olabilir. Özellikle röntgen görüntülerinde, kemiklerin kenarları genellikle belirgindir, bu nedenle Canny kenar tespiti, kemik kırığı tespitinde kullanılabilecek etkili bir yöntem olabilir. Yapılan çalışmalarda direkt sonuç vermese de sonuca ulaşabilmek için kullanılabilecek adımlardan birisidir.

Deneysel sonuçlara baktığımızda canny kenar algılama algoritması iyi performans sergileyen bir operatör olarak kabul edilmektedir. Bu makalede görüntüdeki tüm işleyebildiği ve gürültülü ortamlara dayanıklı olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak kemik yapısının kenar yelpazesini

oluşturmak için kullanılmıştır(Anu & Raman, 2015). Deneysel çalışma tekrar edildiğinde yakın sonuçlar elde edilmiştir.

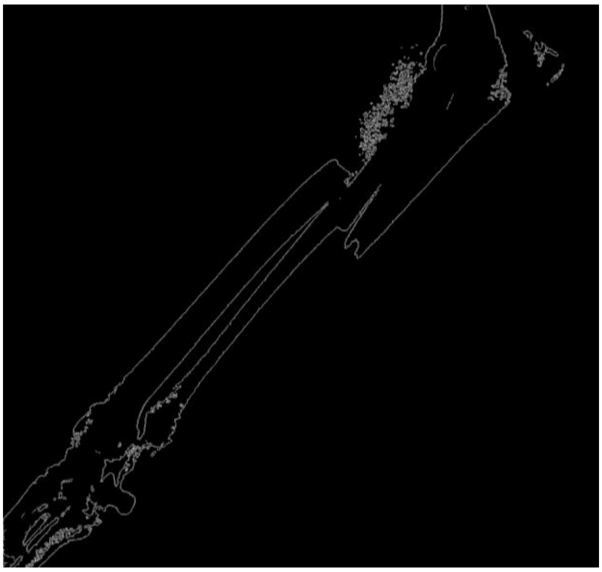

Şekil 4: Edge Detection

5. Köşe Algılama (Corner Detection)

Köşe algılama, nesnelerin belirgin değişim noktalarını ve genellikle köşe veya kenar noktalarındaki belirgin değişiklikleri tanımlamak amacıyla kullanılan bir görüntü işleme tekniğidir. Bu teknik, bir nesnenin geometrisini ve konumunu belirlemede önemli bir rol oynayan köşeleri vurgular. Görüntüdeki önemli özellikleri belirleme amacı güden köşe algılama, nesne tespiti, takibi ve 3D modelleme gibi birçok uygulama alanında etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Harris Corner Detection, bir piksel çevresindeki yoğunluk değişikliklerini ölçerek köşeleri tespit eder ve yoğunluğundaki değişikliklere karşı hassas bir yöntem sunar. Shi-Tomasi Corner Detection ise birden çok köşeyi daha iyi tespit etmek için kullanılan genelleştirilmiş bir yöntemdir. FAST (Features from Accelerated Segment Test), köşeleri hızlı bir şekilde tespit etmek amacıyla tasarlanmış ve özellikle gerçek zamanlı uygulamalarda kullanılabilecek bir yöntemi temsil eder. ORB (Oriented FAST and Rotated BRIEF), köşe algılama ile eşleştirme yöntemlerini birleştiren bir özellik tespit ve tanıma algoritması olarak öne çıkar(Chen vd., 2009).

Köşe algılama, kemik kırığı tespitinde kullanılabilir, ancak doğrudan bir tespit aracı olarak değil, genellikle bir özellik çıkarma adımı olarak. Kemiklerin kenarları veya köşeleri, görüntüde önemli özelliklerdir ve bu özelliklerin çıkarılması, kemik kırığı tespitinde veya tıbbi görüntüleme uygulamalarında kullanılabilecek bir adımdır. Ancak, köşe algılamanın kemik kırığı tespiti için spesifik bir yöntem olduğunu söylemek zordur, çünkü kemik kırığı tespiti genellikle daha karmaşık görüntü işleme ve analiz tekniklerini içerir.

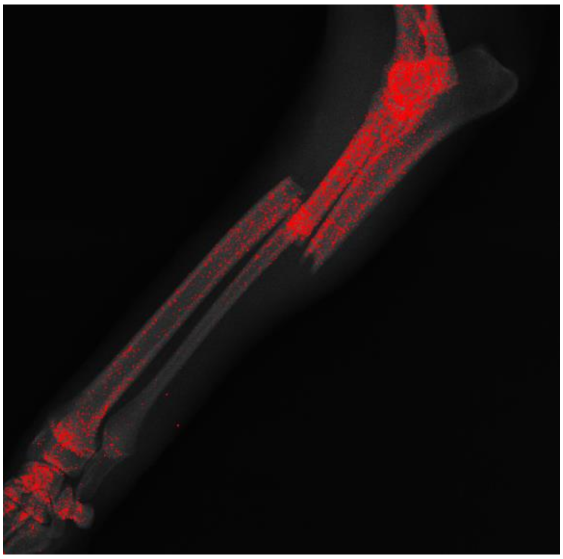

Şekil 5: Harris Edge Detection

6. Avantajlar ve Zorluklar

Yapay zeka temelli kemik kırığı tespiti yöntemleri, sağlık sektöründe önemli avantajlar sunmaktadır. Hızlı teşhis özelliği, hastaların tedavi süreçlerini hızlandırabilir ve acil müdahale gerektiren durumların tespitini kolaylaştırabilir. Ayrıca, bu yöntemlerin kullanımı genellikle daha düşük maliyetlere neden olur, çünkü geleneksel yöntemlere kıyasla daha az manuel müdahale ve teşhis süreçleri gerektirebilir. Bununla birlikte, yapay zeka tabanlı sistemlerin getirdiği avantajların yanı sıra bazı zorluklar da mevcuttur.

Bu teknolojilerin güvenilirliği, özellikle kritik sağlık durumlarında doğru bir teşhisin sağlanması bakımından kritik bir öneme sahiptir. Algoritmaların genelleştirilebilirliği, farklı popülasyonlarda ve varyasyonlarda etkili olup olmadığı konusunda sorular ortaya çıkarabilir. Ayrıca, hastane ve sağlık kuruluşlarında kullanılan verilerin gizliliği, yapay zeka sistemlerinin uygulanabilirliğini sınırlayan önemli bir zorluktur. Veri gizliliği endişeleri, hastaların bilgilerinin korunması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi gerekliliğini vurgular.

Yapay zeka destekli kemik kırığı tespiti yöntemleri, sağlık sektöründe önemli avantajlar sunsa da, bu avantajlarla birlikte belirli teknik ve etik zorluklar da getirmektedir. Bu nedenle, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması aşamasında dikkatli bir dengeleme ve sürekli iyileştirme süreçleri gerekmektedir.

7. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, literatür çalışmaları incelendiğinde yapay zeka ile kemik kırığı tespitinde sıklıkla kullanılan yöntemlere değinilmiştir. Bu literatür incelemesi, deep learning, görüntü işleme, segmentation, edge ve corner detection gibi önemli kavramları içeren yapay zeka tabanlı kemik kırığı tespiti alanındaki mevcut durumu değerlendirmekte ve bu alanla ilgili gelecek araştırmalara yönelik potansiyel alanları belirlemektedir. Deep learning, karmaşık veri yapılarını anlama ve öğrenme yeteneği ile yapay zekaya dayalı kemik kırığı tespiti yöntemlerinin geliştirilmesine önemli bir katkı sağladığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda doğruluk oranlarının %80 in üzerinde olduğu görülmüştür.

Görüntü işleme teknikleri, tıbbi görüntüler üzerinde işlemler gerçekleştirerek kemik kırığı teşhisi için önemli bir rol oynar. Segmentation, görüntülerdeki belirli bölgeleri tanımlamak için kullanılır ve

kemik kırığı tespiti sürecinde vurgulanması gereken bölgeleri belirlemede yardımcı olabilir. Edge ve corner detection ise nesnelerin kenarlarını ve köşelerini belirleme konusunda kullanışlıdır ve bu, görüntülerdeki önemli yapıları tespit etmede yardımcı olabilir. Bu kavramlar, yapay zeka destekli tıbbi görüntüleme teknolojilerinin geliştirilmesinde ve kemik kırığı teşhis süreçlerinin daha etkili hale getirilmesinde kilit roller oynar. Bu alandaki ilerlemeler, tıp bilimindeki diagnostik ve tedavi yöntemlerini güçlendirerek sağlık sektörüne önemli katkılar sağlayabilir.

Yapılan inceleme, göstermiştir ki yapay zeka araçları, kemik kırığı tespiti alanında hızla gelişmekte ve daha üstün sonuçlar elde etmektedir. Bu ilerlemeler, özellikle tıbbi görüntüleme teknolojilerindeki deep learning ve görüntü işleme algoritmalarının kullanımındaki artışla birlikte ortaya çıkmaktadır. Yapay zeka, kemik kırığı teşhis süreçlerinde yüksek doğruluk, hızlı teşhis imkanı ve etkili tedavi planlaması sağlama potansiyeli taşımaktadır. Yapay zeka araçlarının kemik kırığı tespiti alanındaki iyileşmeleri, hem teşhis süreçlerini hızlandırmakta hem de hasta bakımında daha kişiselleştirilmiş ve etkili stratejiler geliştirmeye yönelik yeni kapılar açmaktadır. Bu gelişmeler, tıp alanında teknolojinin gücünün kullanılmasıyla hastaların tedavi süreçlerinin optimize edilmesine ve yaşam kalitelerinin artırılmasına katkıda bulunabileceği gözlemlenmiştir..

Kaynakça :

1. Anu, T. C., & Raman, R. (2015). Detection of bone fracture using image processing methods. *Int J Comput Appl*, *975*, 8887.

2. Chen, J., Zou, L., Zhang, J., & Dou, L. (2009). The Comparison and Application of Corner Detection Algorithms. *Journal of multimedia*, *4*(6). https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=23697150910fb796b6e2a5b5e786e96622098d86

3. *Derin Öğrenme (Deep Learning) Nedir?* (t.y.). Geliş tarihi 19 Aralık 2023, gönderen https://www.beyaz.net/tr/yazilim/makaleler/derin_ogrenme_deep_learning_nedir.html

4. Fu, X., Liu, T., Xiong, Z., Smaill, B. H., Stiles, M. K., & Zhao, J. (2018). Segmentation of histological images and fibrosis identification with a convolutional neural network. *Computers in biology and medicine*, *98*, 147-158.

5. Görüntü işleme. (2023). İçinde *Vikipedi*. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=G%C3%B6r%C3%BCnt%C3%BC_i%C5%9Fleme&oldid=30409965

6. *Görüntü İşleme nedir? | Microsoft Azure*. (t.y.). Geliş tarihi 20 Aralık 2023, gönderen https://azure.microsoft.com/tr-tr/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-computer-vision

7. Meena, T., & Roy, S. (2022). Bone fracture detection using deep supervised learning from radiological images: A paradigm shift. *Diagnostics*, *12*(10), 2420.

8. Ramesh, K. K. D., Kumar, G. K., Swapna, K., Datta, D., & Rajest, S. S. (2021). A review of medical image segmentation algorithms. *EAI Endorsed Transactions on Pervasive Health and Technology*, *7*(27), e6-e6.

9. Shrestha, A., & Mahmood, A. (2019). Review of deep learning algorithms and architectures. *IEEE access*, *7*, 53040-53065.

10. Vargas, R., Mosavi, A., & Ruiz, R. (2017). *Deep learning: A review*. https://eprints.qut.edu.au/127354/

11. Xu, Z., Baojie, X., & Guoxin, W. (2017). Canny edge detection based on Open CV. *2017 13th IEEE international conference on electronic measurement & instruments (ICEMI)*, 53-56. https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8265710/

12. Xuan, L., & Hong, Z. (2017). An improved canny edge detection algorithm. *2017 8th IEEE international conference on software engineering and service science (ICSESS)*, 275-278. https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8342913/

ЭКОНОМИКА

УДК: 338.1(045)

Алджембаева Нургуль Сарлыковна
Алджембаева Н.С.
Aldzhembaeva N.S.

АЙЫЛ АЙМАГЫНДАГЫ ЖАКЫРЧЫЛЫКТЫН АЗАЙТУУ
СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ
RURAL POVERTY REDUCTION

Бул макалада айыл жеринде жакырчылыкты кыскартуунун негизги жолдору талкууланат. Жакырчылыктын өсүшү татаал социалдык-экономикалык динамикага жана структуралык теңсиздикке негизделген көп өлчөмдүү көйгөй. Жакырчылыкка көмөктөшүүчү негизги факторлорду чечүү жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү, билим берүүнү, социалдык инклюзияны жана коомчулуктун катышуусун артыкчылыктуу максаттуу саясатты ишке ашыруу менен биз ар бир адам үчүн дагы тең укуктуу жана бакубат келечекти түзүү үчүн иштей алабыз. Жакырчылыкты жоюу бардык жашоочулардын бакубаттуулугун жана кадыр-баркын биринчи орунга койгон комплекстүү мамилени талап кылат. Жакырчылык ар кайсы региондордо жана өлкөлөрдө ар кандай көрүнсө да, анын түпкү себептери жана кесепеттери татаал жана көп кырдуу. Ошондуктан, жакырчылыкты жоюу маселелерин изилдөө акыркы жылдарда актуалдуу изилдөө милдети болуп калды.

Негизги сөздөр: жакырчылык, экономика, социалдык абал, кесепеттер, коопсуздук, инвестиция, социалдык программалар

В данной статье рассматриваются основные пути сокращения бедности населения в сельской местности. Рост бедности— это многоаспектная проблема, коренящаяся в сложной социально-экономической динамике и структурном неравенстве. Устраняя основные факторы, способствующие бедности, и реализуя целевые меры, отдающие приоритет расширению экономических прав и возможностей, образованию, социальной интеграции и участию общества, мы можем работать над созданием более справедливого и процветающего будущего для всех жителей страны. Решение проблемы бедности требует комплексного подхода, отдающего приоритет благополучию и достоинству всех жителей. Хотя в разных регионах и странах бедность проявляется по-разному, ее глубинные причины и последствия сложны и многогранны. Поэтому исследования вопросов по борьбе с бедностью является актуальной задачей исследований в последние годы.

Ключевые слова: бедность, экономика, социальное положение, последствие, безопасность, инвестиции, социальные программы

This article discusses the main ways to reduce poverty in rural areas. Rising poverty is a multidimensional problem rooted in complex socio-economic dynamics and structural inequalities. By addressing the underlying factors that contribute to poverty and implementing targeted policies that prioritize economic empowerment, education, social inclusion and community participation, we can work to create a more equitable and prosperous future for everyone. Addressing poverty requires a holistic approach that prioritizes the well-being and dignity of all residents. Although poverty

manifests itself differently in different regions and countries, its underlying causes and consequences are complex and multifaceted. Therefore, research into issues of poverty alleviation has been an urgent research task in recent years.

Key words: poverty, economy, social status, consequence, security, investment, social programs

Айыл аймактарда жашаган адамдар туш болгон кыйынчылыктарга катаал климаттык шарттар, тоо экосистемаларынын табигый жана техногендик коркунучтарга алсыздыгы, жашоо каражаттарынын логистика жана энергетикалык чыгымдарынын жогору болушу, начар инфраструктура жана социалдык-экономикалык кызматтарга жеткиликтүүлүктүн чектелгендиги кирет. Бул факторлор тоолуу райондордо экономикалык ишмердүүлүктү өзгөчө татаал жана кооптуу кылып, жакырчылыкка, социалдык чыр-чатакка жана саясий туруксуздукка алып келет.

Мунун баары айыл калкынын кирешесинин төмөндөшүнө жана жакырчылыктын өсүшүнө, алардын экономикалык абалынын андан ары начарлашына шарт түзөт. Институттук инфраструктура, физикалык инфраструктура, социалдык жана маданий баалуулуктар бузулат, айылда миграция күчөйт. Бул этникалык же диний кагылышууларга каршы туруу мүмкүнчүлүгүн кескин төмөндөтөт. Жакырчылык – бул адам же социалдык топ жашоонун минималдуу керектөөлөрүн канааттандыра албаган экономикалык кырдаал. Ошондуктан бул саясатты кайра карап чыгып, шаар менен айыл калкынын кирешелерин теңдетууге зор көңүл буруу зарыл. [1]

Жакырчылыктын өсүшү, өз кезегинде, ресурстарды туура эмес пайдаланууга, демек, өндүрүмдүүлүктүн андан ары төмөндөшүнө алып келет. Өлкө бүтүндөй калкты болжол менен бирдей жашоо деңгээлин, ошондой эле кирешенин бирдей деңгээлин камсыз кылуусу жана жакырчылыктын болбошу маанилүү. Бул жакырчылыкты кыскартуу үчүн көптөгөн мамлекеттердин позициясы.

Аймактагы жакырчылыктын деңгээлине ар кандай таасир тийгизген демографиялык өзгөрмөлөрдүн ичинен жогорку билимдин бар же жок экендиги өзгөчөлөнүп турат. Жогорку билим берүүнүн жакырчылыкка эң чоң таасири Нарын облусунда байкалат. Мындай таасир эң алыскы аймак болгондуктан, инфраструктурасы начар, климаттык шарты айыл чарбасы үчүн ыңгайсыз, аймакта мал чарбачылыгы басымдуулук кылгандыктан болушу мүмкүн.

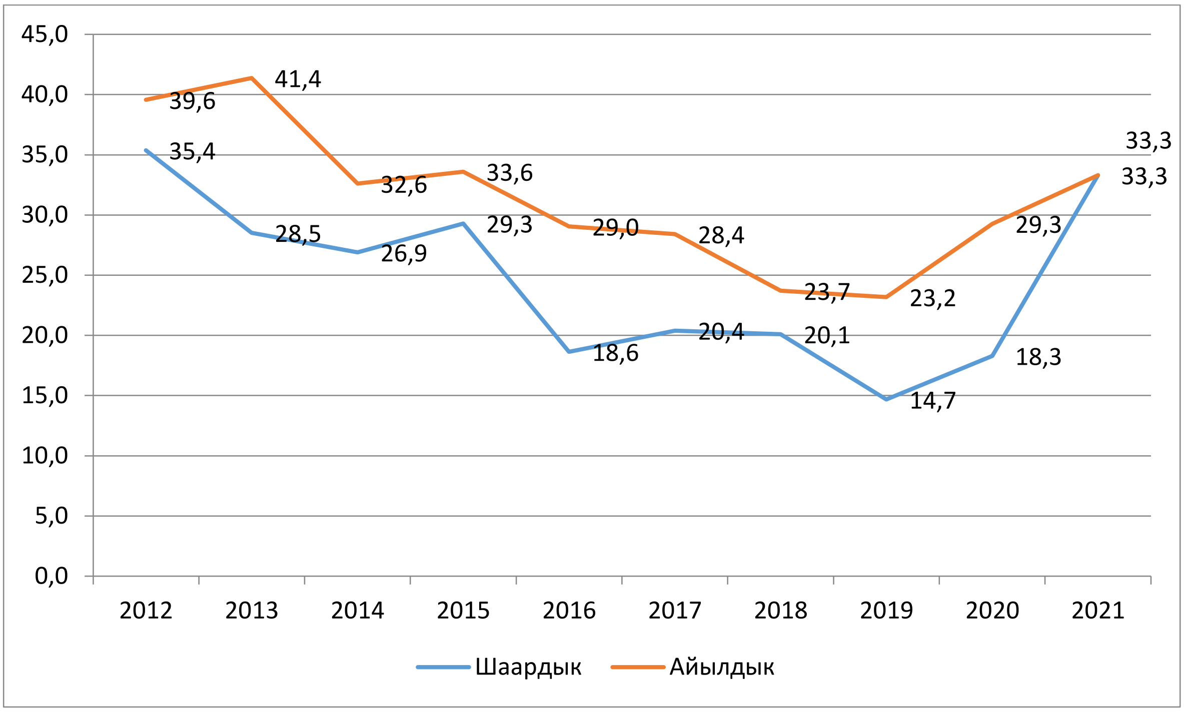

1-Сүрөт. Кыргызстандын шаардык жана айылдык калкы, %

Айыл жеринин жашоочуларынын абалы өзгөчө көңүл бурууну талап кылат, анда жакырчылыктын деңгээли шаарга (18,3%) караганда бир топ жогору (29,3%). Урбанизациянын дүйнөлүк тенденциясына карабастан, Кыргызстандын калкынын үчтөн экиси дагы эле айыл жеринде жашайт. 2020-жылы 1 миллион 678 миң адам жакырчылыктын чегинде жашаса, анын 73,7% айыл тургундары. [2]

Айыл жеринде жакырчылыктын күчөшүнүн негизги себептеринин бири – көп балалуу үй-бүлөлөр. Учурда Кыргызстанда көп балалуу үй-бүлөлөрдүн тенденциясы улануудa, өзгөчө өлкөнүн айыл жерлериндеги (атап айтканда, бийик тоолордо) үй-бүлөлөр. Ошондуктан үй-бүлөнү пландаштыруу проблемасы тоолуу аймактарды туруктуу өнүктүрүү стратегиясында артыкчылыктуу болуп саналат.

Үй-бүлөнү пландаштыруу да энелердин өлүмүн азайтуунун эң натыйжалуу жолдорунун бири болуп саналат. Үй-бүлөнү пландаштыруу эненин ден соолугун сактап, өз убагында, каалабаган кош бойлуулуктун санын, ден соолугу начар балдардын пайда болушун азайтат. Бул улуттун саламаттыгын сактоонун жана жакырчылыктан чыгуунун эффективдүү жолдорунун бири.

Мамлекетибиздин алдыдагы он жылдыкка бүткүл экономикалык жана социалдык саясатынын негизги приоритети, жүргүзүлүп жаткан бардык реформалардын түпкү максаты жакырчылыкты кыскартуу болууга тийиш.

Элдин жашоо деңгээлин көтөрүү жана жакырчылыкты кыскартуу социалдык саясаттын активдүү чараларын айкалыштыруу, кичи жана орто ишканаларды комплекстүү өнүктүрүүнүн эсебинен бардык жерде жаңы жумуш орундарын түзүү, микрокредиттерге жеткиликтүүлүктү кеңейтүү аркылуу өз алдынча иш менен камсыз кылууга көмөк көрсөтүү аркылуу ишке ашат. Жакырчылык менен күрөшүү экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүнү, социалдык инклюзивдүүлүктү, негизги кызматтарга жеткиликтүүлүктү жана системалык теңсиздикти жоюу үчүн саясат реформаларын камтыган комплекстүү, көп кырдуу мамилени талап кылат.

[3] Жакырчылыкты кыскартуу стратегияларына артыкчылык берүү жана адамдык капиталды өнүктүрүүгө инвестиция салуу менен өлкөлөр туруктуу өнүгүүгө, социалдык адилеттүүлүккө көмөктөшүүгө жана коомдун бардык секторлору үчүн гүлдөп-өнүгүү жана жыргалчылыкка мүмкүнчүлүктөрдү түзө алышат.

Жакырчылык менен натыйжалуу күрөшүү үчүн саясатчылар жана кызыкдар тараптар экономикалык өнүгүүгө жана өз кезегинде туруктуу жумуш орундарын түзүүгө багытталган демилгелерге артыкчылык бериши керек. Бул чакан бизнести колдоону, ишкердикти стимулдаштырууну жана энергиянын кайра жаралуучу булактары жана туризм сыяктуу өсүү секторлоруна инвестиция тартууну камтыйт. [4]

Жакырчылыкка жана теңсиздикке каршы күрөш ар бир аймактын социалдык-экономикалык саясатынын негизги милдеттеринин бири болуп саналат. Бүгүнкү күнгө чейин бул көйгөйгө бирдиктүү мамиле жок, анткени ар бир учур жеке жана чыгармачылык мамилени талап кылат. Коомдун мүчөлөрүнүн кандайдыр бир зарыл болгон материалдык жана материалдык эмес ресурстарга бирдей жеткиликтүүлүгү социалдык теңсиздик деп аталат. Жакырчылык теңсиздиктен айырмаланып, жалпы коомду аныктабайт, ал калктын белгилүү бир катмарына гана таасирин тийгизет. Жакырчылык түшүнүгү өлкөнүн экономикалОшону менен бирге жакырчылыкка каршы күрөштө мамлекеттин жакыр катмарына колдоо көрсөтүү да маанилүү, бирок анын көбөйүшү жакырчылыктын оорчулугун азайтууга алып келди, бирок аны чечүү жолу эмес. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, жардамдын көбөйүшүнүн фонунда, эмгекке жарамдуу калктын токтоп калган жакырчылыгы иш менен камсыз кылууну эңсеп, ошондуктан психологиялык жактан гана өкмөттөн жардам сурайт. Жогорулатуу Демек, калктын жакыр катмарына багытталган жөлөкпулдар ишке орношууда жумуш орундарына жетүүгө багытталган социалдык-экономикалык чаралар менен коштолушу керек (кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо программалары, жумуш табууга жардам берүү ж.б.).

Жакырчылыктын глобалдык көйгөйүн маанилүү кылган нерсе, көптөгөн өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн кирешесинин төмөндүгүнөн улам жакырчылык проблемасын кыскартууга дагы эле жетиштүү мүмкүнчүлүктөрү жок. Мына ушундан улам глобалдык экономикадагы жакырчылыкты жоюу массалык эл аралык колдоону талап кылат.ык өнүгүүсүнө жараша калктын өтө чоң же өтө аз бөлүгүн камтыйт. [5]

Жакырчылык менен күрөшүү үчүн өз кезегинде экономиканы диверсификациялоого жана жумуш орундарын түзүүгө көмөктөшүү зарыл; билимге жана көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жеткиликтүүлүктү жогорулатуу; социалдык коргоо системаларын жана колдоо кызматтарын чыңдоо; коомчулуктун катышуусун жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү ж.б. Эмгекти көп талап кылган экономикалык өсүштүн эсебинен жакырчылыкты кыскартуу саясаты экономикалык өсүштүн тезирээк өсүшүнө негизделиши керек, бирок өсүү жалгыз эле маселени чечпейт. Жогорку өсүшкө жетишүү үчүн инвестициянын деңгээлин жогорулатуу керек. Кыргызстанда жетишилген инвестициянын төмөн деңгээлин жана макроэкономикалык туруктуулукту эске алганда, инвестициянын өсүшү реалдуу көрүнөт. Мамлекеттик инвестицияларды, өзгөчө инфраструктурага көбөйтүү максатка ылайыктуу, анткени ал жеке менчиктин өсүшүнө түрткү берет. [6] Кедейлердин экономикалык абалын жакшыртуунун негизги каражаты болуп экономикалык өсүштүн натыйжасында жалпы кирешелердин деңгээлин жогорулатуу саналат. Тиешелүү түрдө экономикалык өсүштөн баш тартуу кедейлер үчүн финансылык абалын

жакшыртууга болгон бардык мүмкүнчүлүктөрүн жоготууну билдирет. Жакырчылыкты жоюу бардык жашоочулардын бакубаттуулугун жана кадыр-баркын биринчи орунга койгон комплекстүү мамилени талап кылат. Социалдык коопсуздук тармактарын чыңдоо жана саламаттыкты сактоо, турак-жайга жардам берүү жана балдарды багуу сыяктуу маанилүү кызматтарга жеткиликтүүлүктү кеңейтүү аркылуу саясатчылар калктын аялуу топторуна жакырчылыктын таасирин азайтып, инклюзивдүү өсүүгө жана өнүгүүгө көмөктөшөт.

Тилектештикти, туруктуулукту жана социалдык биримдикти чыңдоо үчүн коомчулуктун чечимдерди кабыл алуу процесстерине катышуусун стимулдаштыруу маанилүү жана жергиликтүү уюмдар менен жер-жерлердеги демилгелерди күчтөндүрүү жамааттык аракеттерге алып келип, ар кандай жамааттардын өзгөчө муктаждыктарына жана көйгөйлөрүнө ылайыкташтырылган туруктуу чечимдерди илгерилетиши мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. Малащенко В.В. Бедность как социально-экономическое явление, международная черта бедности // Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки. 2023. № 19. С. 215-219.
2. Аскарова А.К., Жолболдуева Д.Ш., Толонов Э.Н. Уровень бедности населения Кыргызской Республики и основные направления в решении проблемы преодоления бедности // Modern Science. 2020. № 10-1. С. 33-37.
3. Малахов А.А. Причины бедности как моральное основание и обоснование государственной социальной политики борьбы с бедностью // Вопросы национальных и федеративных отношений. 2022. Т. 12. № 1 (82). С. 162-167.
4. Укуева А.А., Шаимбетова Ж.К. Кыргыз Республикасындагы жакырчылыктын регионалдык өзгөчөлүктөрү // Бишкек мамлекеттик университетинин жарчысы. 2022. № 4 (62). С. 7-11.
5. Булычева А.С. Снижение уровня бедности как фактор экономического роста // Академическая публицистика. 2019. № 6. С. 100-102.
6. Асанова Г.Ш., Абдылдаева У.М. Анализ прямых иностранных инвестиций и их роль в финансовой системе Кыргызской Республики // Актуальные вопросы современной экономики. 2023. № 2. С. 86-92.

УДК: 338.1(045)

Алджембаева Нургуль Сарлыковна

ст. препод. КГТУ им. Раззакова, г.Бишкек, Кыргызская республика, контакты: 0312 545715, m
c
h
i
k
m
a
i
l
ru

ЖАКЫРЧЫЛЫКТЫН НЕГИЗГИ КЕСЕПЕТТЕРИ
ОСНОВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ БЕДНОСТИ
MAIN CONSEQUENCES OF POVERTY

Аннотация

Бул макалада жакырчылыктын негизги факторлору жана кесепеттери талкууланат. Жакырчылык бүткүл дүйнө жүзүндөгү жамааттарга таасирин тийгизген татаал жана көп кырдуу маселе. Кыргызстан анын чегинде жакырчылыктын сакталышына жана өсүшүнө өбөлгө түзгөн көптөгөн кыйынчылыктарга туш болууда. Жакырчылыктын түпкү себептерин изилдөө жана анын жеке адамдарга жана жамааттарга тийгизген таасирин азайтуунун натыйжалуу стратегияларын аныктоо маанилүү. Технологиянын өнүгүшүнө, экономикалык өсүшкө жана глобалдык байланыштардын кеңейишине карабастан, жакырчылык көйгөйү заманбап дүйнөнүн негизги көйгөйлөрүнүн бири бойдон калууда. Жакырчылык ар кайсы региондордо жана өлкөлөрдө ар кандай көрүнсө да, анын түпкү себептери жана кесепеттери татаал жана көп кырдуу. Ошондуктан, жакырчылыкты жоюу маселелерин изилдөө акыркы жылдарда актуалдуу изилдөө милдети болуп калды.

Негизги сөздөр: жакырчылык, экономика, социалдык абал, кесепеттер, коопсуздук, инвестиция, социалдык программалар

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные факторы и последствия бедности населения. Бедность — сложная и многогранная проблема, которая затрагивает сообщества по всему миру. Кыргызстан сталкивается со многими проблемами, которые способствуют сохранению и росту бедности в пределах его границ. Важно изучить коренные причины бедности и определить эффективные стратегии по снижению ее воздействия на отдельных лиц и сообщества. Проблема бедности остается одной из главных в современном мире, несмотря на развитие технологий, экономический рост и расширение глобальных связей. Хотя в разных регионах и странах бедность проявляется по-разному, ее глубинные причины и последствия сложны и многогранны. Поэтому исследования вопросов по борьбе с бедностью является актуальной задачей исследований в последние годы.

Ключевые слова: *бедность, экономика, социальное положение, последствие, безопасность, инвестиции, социальные программы*

Annotation

This article discusses the main factors and consequences of poverty. Poverty is a complex and multifaceted issue that affects communities around the world. Kyrgyzstan faces many challenges that contribute to the persistence and growth of poverty within its borders. It is important to examine the root causes of poverty and identify effective strategies to reduce its impact on individuals and communities. The problem of poverty remains one of the main problems in the modern world, despite the development of technology, economic growth and the expansion of global connections. Although poverty manifests itself differently in different regions and countries, its underlying causes and consequences are complex and multifaceted. Therefore, research into issues of poverty alleviation has been an urgent research task in recent years.

Key words: poverty, economy, social status, consequence, security, investment, social programs

Как и многие регионы, Кыргызстан за последние три десятилетия пережил значительные экономические изменения. Упадок традиционных отраслей, таких как сельское хозяйство и производство, привел к потере рабочих мест и экономической нестабильности для многих жителей. По мере перехода экономики к технологиям и отраслям услуг люди, не имеющие необходимых навыков и образования, сталкиваются с препятствиями на пути к трудоустройству и экономической безопасности.[1]

Образование играет важную роль в искоренении бедности. Однако жители регионов, особенно из малообеспеченных семей, могут столкнуться с препятствиями на пути доступа к качественному образованию и программам профессиональной подготовки. Ограниченные возможности получения образования увековечивают социально-экономическое неравенство и препятствуют восходящей мобильности отдельных лиц и семей.

Географические факторы, в том числе сельский характер некоторых сел, поселков также способствуют изоляции сообществ и ограничивают доступ к основным услугам, таким как здравоохранение, транспорт и социальная поддержка. Неадекватная инфраструктура увеличивает социально-экономическое неравенство и ограничивает возможности экономического развития и инициатив по снижению бедности.

Бедность имеет далеко идущие последствия для страны в различных секторах, включая экономические, социальные, политические и медицинские аспекты. Они влияют не только на отдельных людей и семьи, но и на рост и устойчивость населения в целом. [2] Ниже перечислены некоторые важные последствия бедности для страны.

Таблица 1 – Основные характеристики последствий бедности

№	Виды последствия	Последствие
	Экономические последствия	- Снижение производительности: Бедность ограничивает доступ к образованию, здравоохранению и основным ресурсам, что приводит к снижению производительности труда. - Ограниченное развитие человеческого капитала: отсутствие доступа к качественному образованию и профессиональной подготовке препятствует развитию человеческого капитала, ограничивая способность страны конкурировать в глобальной экономике. - Слабый экономический рост: постоянная бедность сдерживает глобальный экономический рост, ограничивая потребительские расходы, инвестиции и деловую активность. - Повышенная зависимость от помощи: страны с высоким уровнем бедности часто в значительной степени зависят от иностранной помощи и содействия, что подрывает самодостаточность и долгосрочное развитие.
	Социальные последствия	- Социальное отчуждение: бедность усугубляет социальное неравенство, что приводит к маргинализации и лишению прав уязвимых групп населения в основном обществе. - Преступность и насилие: экономические трудности и отсутствие возможностей способствуют высокому уровню преступности и социальным волнениям в общинах, страдающих от бедности.

		- Передача знаний от поколения к поколению: дети, родившиеся в бедных семьях, сталкиваются с системными препятствиями на пути к восходящей мобильности и успеху, поэтому бедность передается из поколения в поколение.
	Политические	- Социальные волнения и нестабильность: бедность и неравенство провоцируют социальное недовольство и политическую нестабильность, которые создают серьезные проблемы для управления и социальной сплоченности. - Коррупция и проблемы управления: в районах, страдающих от бедности, может наблюдаться высокий уровень коррупции и плохое управление, что усугубляет социально-экономическое неравенство и препятствует усилиям по развитию. - Политическая поляризация: несправедливость, связанная с экономическим неравенством и бедностью, способствует политической поляризации и подрывает социальную сплоченность.
	Здоровье и благополучие	- Плохое состояние здоровья: бедность тесно связана с недостаточным доступом к здравоохранению, питанию и санитарии, что приводит к недоеданию, инфекционным заболеваниям и предотвратимым смертям. - Проблемы с психическим здоровьем: люди, живущие в бедности, часто страдают от высокого уровня стресса, тревоги и депрессии из-за отсутствия экономической безопасности и социальной изоляции. - Низкая продолжительность жизни: бедность сокращает продолжительность жизни из-за ограниченного доступа к медицинским услугам, питьевой воде и санитарным удобствам.

Борьба с бедностью требует комплексного, многогранного подхода, включающего расширение экономических возможностей, социальную интеграцию, доступ к базовым услугам и политические реформы для устранения системного неравенства. [3] Уделяя приоритетное внимание стратегиям сокращения масштабов нищеты и инвестируя в развитие человеческого капитала, страны могут содействовать устойчивому развитию, поощрять социальную справедливость и создавать возможности для процветания и благополучия всех слоев общества.

Для эффективной борьбы с бедностью политикам и заинтересованным сторонам следует уделять первоочередное внимание инициативам, направленным на содействие экономическому развитию и, в свою очередь, созданию устойчивых возможностей

трудоустройства. Это включает поддержку малого бизнеса, поощрение предпринимательства и привлечение инвестиций в развивающиеся отрасли, такие как возобновляемые источники энергии и туризм. [4]

Для борьбы с бедностью, в свою очередь необходимо способствовать экономической диверсификации и созданию рабочих мест; расширить доступ к образованию и развитию навыков; укрепить системы социальной защиты и вспомогательных услуг; содействовать участию сообщества и расширению его возможностей и др.

Инвестиции в программы образования и развития навыков необходимы, чтобы снабдить жителей Терна инструментами и знаниями, необходимыми им для процветания в этой быстро растущей экономике. Усилия по улучшению качества образования, профессиональной подготовки и возможностей обучения взрослых могут позволить людям найти устойчивую работу и вырваться из порочного круга бедности. [5]

Решение проблемы бедности требует комплексного подхода, отдающего приоритет благополучию и достоинству всех жителей. Укрепляя системы социальной защиты и расширяя доступ к основным услугам, таким как здравоохранение, жилищная помощь и уход за детьми, политики могут уменьшить воздействие бедности на уязвимые группы населения и способствовать инклюзивному росту и развитию.

Для укрепления солидарности, устойчивости и социальной сплоченности необходимы поощрение участия населения в процессах принятия решений и расширение прав и возможностей местных организаций и низовых инициатив могут привести к коллективным действиям и способствовать устойчивым решениям, адаптированным к конкретным потребностям и проблемам различных сообществ. [6]

Рост бедности— это многоаспектная проблема, коренящаяся в сложной социально-экономической динамике и структурном неравенстве. Устраняя основные факторы, способствующие бедности, и реализуя целевые меры, отдающие приоритет расширению экономических прав и возможностей, образованию, социальной интеграции и участию общества, мы можем работать над созданием более справедливого и процветающего будущего для всех жителей страны. Как исследователи, политики и члены сообщества, мы обязаны эффективно сотрудничать и создавать значимые изменения для повышения благосостояния и устойчивости отдельных лиц и сообществ, пострадавших от бедности.

Бедность оказывает глубокое и многогранное воздействие на человека и общество, приводя к ряду серьезных последствий. Вот из основных некоторых последствий бедности, а также выводов и рекомендаций:

бедность ограничивает доступ к образованию из-за невозможности оплаты учебы и наличия ресурсов для обучения. Это приводит к низкому уровню образования, что сокращает объем квалифицированной работы;

- инвестиции в образование являются ключевым средством снижения бедности. Политики, направленные на предоставление доступа к бесплатному образованию и обучение специальным навыкам, могут усилить рост бедности;

- развитие системы общественного здравоохранения и реализация программ по борьбе с голодом и недоеданием способствуют улучшению здоровья населения и снижению бедности;

- бедность может создавать стресс и напряжение в семьях, вызывая конфликты и нарушение социальной стабильности. Это может привести к увеличению числа разводов, нарушению психического здоровья и повышению уровня преступности

Анализируя проблемы бедности, начинаем разбирать основные факторы, приводящие к ее возникновению в данных обстоятельствах. Бедность чаще всего проявляется в обществах, либо не способных обеспечить достаточный уровень общественного производства для поддержания базовых настроений каждого человека, либо не разработанных эффективных моделей распределения общественного продукта, поэтому пришли к таким рекомендациям:

1. Разработка социальных программ поддержки семей, предоставление доступа к услугам психологической помощи и создание возможностей для социального обеспечения помогают смягчить социальные последствия бедности.
2. Работа над сокращением бедности должна включать в себя соблюдение прав человека. Государственные и негосударственные организации должны активно работать над банковскими операциями и всеми высшими должностными лицами.
3. Внедрение социальных программ, направленных на поддержку бедных семей и обеспечение доступа к образовательным ресурсам для детей.
4. Содействие созданию рабочих мест и поддержке предпринимательства в бедных регионах. Реализация мер по улучшению доступа к кредитам и ресурсам для предпринимателей из меньшего количества ресурсов.

. Развитие доступных и качественных услуг здравоохранения, особенно в бедных регионах. Проведение государственной информации по вопросам здоровья и гигиенического образа жизни.

6. Усиление прогресса в регионе с помощью диаграммы и создание необходимых условий для всех граждан.

Решение проблем бедности требует комплексного и системного вмешательства, включая социальные, экономические и образовательные меры.

Список литературы:

7. Малащенко В.В. Бедность как социально-экономическое явление, международная черта бедности // Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки. 2023. № 19. С. 215-219.
8. Аскарова А.К., Жолболдуева Д.Ш., Толонов Э.Н. Уровень бедности населения Кыргызской Республики и основные направления в решении проблемы преодоления бедности // Modern Science. 2020. № 10-1. С. 33-37.
9. Малахов А.А. Причины бедности как моральное основание и обоснование государственной социальной политики борьбы с бедностью // Вопросы национальных и федеративных отношений. 2022. Т. 12. № 1 (82). С. 162-167.
10. Укуева А.А., Шаимбетова Ж.К. Кыргыз Республикасындагы жакырчылыктын регионалдык өзгөчөлүктөрү // Бишкек мамлекеттик университетинин жарчысы. 2022. № 4 (62). С. 7-11.
11. Булычева А.С. Снижение уровня бедности как фактор экономического роста // Академическая публицистика. 2019. № 6. С. 100-102.

12. Асанова Г.Ш., Абдылдаева У.М. Анализ прямых иностранных инвестиций и их роль в финансовой системе Кыргызской Республики // Актуальные вопросы современной экономики. 2023. № 2. С. 86-92.

УДК-330.3

Алиева Насикат Болотовна, Ращит Йылмаз

Алиева Насикат Болотовна, Ращит Йылмаз

Старший преподаватель, Кыргызский-Турецкий университет «Манас» Профессиональный колледж, Бишкек, Кыргызская Республика

Старший преподаватель, Кыргызский-Турецкий университет «Манас» Профессиональный колледж, Бишкек, Кыргызская Республика

ИСЛАМ ФИНАНСЫ СИСТЕМАСЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИ ЖАНА АЛАРДЫН ДҮЙНӨЛҮК ЭКОНОМИКАГА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ
ПРИНЦИП ИСЛАМСКОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ
THE PRINCIPLES OF THE ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM AND THEIR IMPACT ON THE WORLD ECONOMY

Аннотация: Данная статья исследует принципы и влияние исламской финансовой системы на мировую экономику. Во введении рассматривается актуальность темы и кратко представляются основные принципы системы. В разделе о различиях с традиционной финансовой системой обсуждаются основные противоречия и преимущества каждой. Влияние исламской финансовой системы на мировую экономику рассматривается через привлечение инвестиций из исламских стран и роль исламских финансовых институтов. В заключении подводятся итоги и выдвигаются возможные направления будущего развития данной системы в глобальном экономическом контексте.

Annotation: This article explores the principles and impact of the Islamic financial system on the global economy. The introduction discusses the relevance of the topic and briefly introduces the basic principles of the system. The section on differences with the traditional financial system discusses the main contradictions and advantages of each. The influence of the Islamic financial system on the world economy is considered through attracting investments from Islamic countries and the role of Islamic financial institutions. In conclusion, the results are summed up and possible directions for the future development of this system in the global economic context are put forward.

Аннотация: Бул макалада ислам финансы системасынын принциптери жана дүйнөлүк экономикага тийгизген таасири изилденет. Киришүү теманын актуалдуулугун талкуулайт жана системанын негизги принциптери менен кыскача тааныштырат. Салттуу каржы системасы менен айырмачылыктар бөлүмүндө ар биринин негизги карама-каршылыктары жана артыкчылыктары талкууланат. Ислам финансы системасынын дүйнөлүк экономикага тийгизген таасири ислам өлкөлөрүнөн инвестицияларды тартуу жана ислам финансы институттарынын ролу аркылуу каралат. Жыйынтыгында жыйынтыктар чыгарылып,

дүйнөлүк экономикалык контекстте бул системаны келечекте өнүктүрүүнүн мүмкүн болуучу багыттары алдыга коюлат.

Ключевые слова: Исламская финансовая система, шариат, запрет рибы, справедливость, этичность, активное участие, глобальная экономика

Keywords: Islamic financial system, Sharia, prohibition of riba, fairness, ethics, active participation, global economy

Негизги сөздөр:. Ислам каржы системасы, шарият, рибага тыюу салуу, калыстык, этика, активдүү катышуу, дүйнөлүк экономика

Введение

В современном мире исламская финансовая система становится предметом всё большего внимания, оказывая влияние на глобальную экономику. Актуальность данной темы обусловлена не только расширением международных экономических связей, но и постоянными изменениями в финансовой парадигме. В этом контексте важно проанализировать, как исламская финансовая система формирует свой путь в мировой экономике и какие принципы лежат в её основе.

Основные принципы исламской финансовой системы базируются на шариатских принципах, которые направлены на создание более справедливой и этичной среды для обращения с деньгами [1]. Запрет на использование рибы, или процентов, а также строгое соблюдение принципов справедливости и солидарности делают эту систему уникальной в своем роде. Давайте рассмотрим более подробно основные принципы исламской финансовой системы, а также проанализируем их влияние на мировую экономику.

Основные принципы исламской финансовой системы формируются на основе шариатских предписаний, которые регулируют экономическую деятельность согласно исламским учениям. Вот несколько ключевых принципов:

Запрет рибы (процента): Исламская финансовая система стремится избежать взимания процентов за предоставление ссуды. Это основывается на убеждении, что прибыль должна быть результатом риска и активного участия в экономической деятельности, а не простого предоставления капитала.

Справедливость и этичность: Исламские финансовые сделки должны быть справедливыми и этичными. Недопустимо получение дохода из транзакций, противоречащих исламским принципам справедливости.

Активное участие и риск: Исламская финансовая система поощряет активное участие в экономических сделках и разделяет риски и прибыль между сторонами. Это способствует более справедливому распределению богатства.

Избегание запрещенных видов бизнеса: Исламская финансовая система запрещает участие в бизнесе, связанном с алкоголем, свиноводством, азартными играми и другими видами деятельности, противоречащими исламским учениям.

Создание социальной солидарности: Исламская финансовая система стимулирует создание механизмов социальной поддержки и солидарности, таких как закат (обязательная благотворительность). [2].

Эти принципы направлены на установление более справедливых и этичных отношений в финансовой сфере и поддерживают идею, что финансовая деятельность должна служить общественному благу.

Различия между исламской и традиционной финансовыми системами

Таблица 1

Категории	Исламская система	Традиционная система
Запрет рибы (процента)	Запрет на взимание процентов считается неэтичным. Финансовые сделки должны быть основаны на справедливости и риске.	Проценты являются обычным механизмом заимствования и вложений, основанным на временной стоимости денег.
Справедливость и этичность	Больший акцент на справедливости и этичности в сделках, с учетом социальных и моральных аспектов	Хотя также существуют нормы и этические принципы, но фокус часто смещен в сторону экономической эффективности.
Активное участие и риск	Поощрение активного участия в предпринимательстве и совместном распределении риска.	Большинство финансовых сделок базируются на идее фиксированного возврата с процентами.
Избегание запрещенных видов бизнеса:	Запрет на участие в бизнесе, связанном с алкоголем, свиноводством, азартными играми и некоторыми другими секторами	Осуществление сделок в любых отраслях, которые соответствуют законам и регулированиям.
Создание социальной солидарности	Поддержка социальных программ через механизмы, такие как закат (благотворительность).	Социальные программы часто зависят от государственных и негосударственных организаций, а не прямо из финансовых сделок.

Преимущества и недостатки каждой системы

Таблица 2

Система	Преимущества	Недостатки
Исламская финансовая система	Способствует более равномерному распределению богатства. Обеспечивает более справедливые и этичные финансовые отношения. Поощряет участие в реальной экономике и предпринимательстве.	Могут возникнуть сложности в адаптации к современным финансовым инструментам. Ограничивает доступ к определенным видам инвестиций и сделок.

Традиционная финансовая система	Большая ликвидность и доступность кредитов. Широкий спектр финансовых инструментов и возможностей инвестирования.	Нередко приводит к неравному распределению богатства. Возможны этические и социальные проблемы, такие как финансовые кризисы.

Обе системы имеют свои уникальные черты, и выбор между ними зависит от ценностей общества и его культурных особенностей.

Влияние исламской финансовой системы на мировую экономику: Исламская финансовая система становится привлекательным каналом для инвестиций для стран, соблюдающих исламские принципы. Инвесторы из исламских стран могут предпочитать участвовать в проектах, соответствующих их этическим убеждениям [3].

Отрицательные аспекты:

Ограничения в виде определенных инвестиционных секторов (например, алкоголь, азартные игры) могут снизить диверсификацию портфеля инвестора.

Роль исламских финансовых институтов в глобальной экономике: Исламские банки и финансовые институты играют роль в разнообразии глобальных финансовых услуг, предоставляя альтернативу традиционным методам финансирования [4]. Содействие социальной справедливости и развитию, так как эти институты поддерживают проекты, соответствующие исламским принципам.

Отрицательные аспекты:

Некоторые страны и инвесторы могут столкнуться с трудностями в понимании и адаптации к особенностям исламских финансовых институтов. Ограничение в инвестициях в некоторые виды проектов может вызывать сомнения среди тех, кто привык к более широкому спектру финансовых возможностей.

Исламская финансовая система, влияя на мировую экономику, предоставляет дополнительные возможности для инвестиций и обогащает глобальный финансовый ландшафт. Однако, несмотря на свою уникальность и этические принципы, она также сталкивается с вызовами адаптации в условиях мировой экономики[5].

В заключение, исламская финансовая система представляет собой уникальный подход к управлению деньгами, основанный на шариатских принципах. Её влияние на мировую экономику проявляется через привлечение инвестиций из исламских стран и участие исламских финансовых институтов в глобальной финансовой системе.

Этичность и справедливость: Исламская финансовая система подчеркивает важность этичности и справедливости в экономических отношениях, что представляет интерес для тех, кто стремится к более справедливому распределению богатства.

Привлечение инвестиций: Запрет на рибу и участие в некоторых бизнес-секторах могут быть привлекательными факторами для инвесторов из исламских стран, стимулируя приток капитала.

Роль в глобальной экономике: Исламские финансовые институты играют важную роль в глобальной экономике, обеспечивая дополнительные возможности для финансирования и инвестирования.

Направления будущего развития исламской финансовой системы:

Технологические инновации: Внедрение технологий блокчейн и цифровых финансовых инструментов может усилить эффективность и привлекательность исламской финансовой системы.

Глобальная стандартизация: Развитие единых международных стандартов для исламских финансовых продуктов и услуг способствовало бы их легкости в использовании на мировом рынке.

Образование и понимание: Продвижение образования и понимания принципов исламской финансовой системы может помочь преодолеть существующие недопонимания и способствовать её дальнейшему развитию.

В целом, исламская финансовая система, сочетая в себе этичность и устойчивость, продолжает формировать свой след в мировой экономике, а возможные направления будущего развития могут усилить её влияние и привлекательность.

1.Гафаров, И. Р. (2013). Исламская финансовая система: структура и функции 25-30.

2.Магомедов, М. (2015). Исламская экономика и финансовая система: 18-20

3. https://bank.nauchniestati.ru/primery/avtoreferat-na-temu-razvitie-islamskih-finansovyh-institutov-v-sovremennyh-uslovijah/- обращалась 15.11.2023

4 Khan, F., & Bhatti, M. I. (2008). Islamic banking and finance: On its way to globalization. Managerial Finance, 34(10), 708-725.

5 Iqbal, M., & Llewellyn, D. T. (2002). Islamic banking and finance: New perspectives on profit sharing and risk. Edward Elgar Publishing.

6. Chapra, M. U. (2008). The global financial crisis: Can Islamic finance help? Journal of Islamic Economics, Banking and Finance, 4(4), 103-128.

7. Siddiqi, M. N. (2006). Riba, Bank Interest, and the Rationale of Its Prohibition. Review of Islamic Economics, 10(2), 5-26.

8. Смирнов, В. (2007). Исламские банки: особенности деятельности. Статья рассматривает особенности функционирования исламских банков.

УДК:33+504.054

Ибраимова С. М., Кадырова Б. М., Шабданалиев Н. М.

Ибраимова С. М., Кадырова Б. М., Шабданалиев Н. М.

Ibraimova S. M., Kadyrova B. M., Shabdanaliev N. M.

ТЕМИР ЖОЛ ТРАНСПОРТУНУН АЙЛАНА-ЧӨЙРӨГӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ
ВЛИЯНИЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ
THE IMPACT OF RAIL TRANSPORT ON THE ENVIRONMENT

Аннотация: Темир жол транспорту азыркы коомдо, айрыкча экологиялык, социалдык жана экономикалык аспектилерде анын артыкчылыктарын эске алганда, негизги ролду ойнойт. Бирок, инфраструктуранын башка түрлөрү сыяктуу эле, темир жолдун курулушу айлана-

чөйрөгө терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Бул терс кесепеттерди эске алуу жана минималдаштыруу маанилүү. Буга туруктуу материалдарды колдонуу, табигый ландшафттарды жана экосистемаларды коргоо чаралары жана темир жол инфраструктурасын долбоорлоонун, куруунун жана эксплуатациялоонун бардык этаптарында катуу экологиялык стандарттарды сактоо сыяктуу айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтууга багытталган технологияларды колдонуу менен жетишүүгө болот.

Макалада Автор терс таасирлерди азайтуу үчүн инфраструктураны бөлүшүү же адаптациялоо жолдорун карап чыккан. Темир жол транспортунун айлана-чөйрөгө тийгизген таасирине талдоо жүргүзүү инфраструктуралык долбоорлорду Заманбап пландоонун негизги элементи болуп саналат. Бул процесс мүмкүн болгон көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды чечүү стратегияларын иштеп чыгууга, ошондой эле терс таасирлерди азайтуунун прогрессивдүү ыкмаларын баса белгилөөгө жардам берет.

Белгилей кетчү нерсе, темир жол транспорту, адатта, автомобиль же аба сыяктуу транспорттун башка түрлөрүнө салыштырмалуу абанын булганышынын деңгээли төмөн болсо да, анын айлана-чөйрөгө тийгизген таасири дагы эле бар. Ошондуктан, технологияны өнүктүрүүнү улантуу жана күйүүчү майды керектөөнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана эмиссияны азайтуу зарыл.

Кошумча, аба чөйрөсүнө тийгизген таасирин гана эмес, суу ресурстары, биологиялык ар түрдүүлүк жана жерди пайдалануу сыяктуу башка аспектилерди да эске алуу маанилүү. Бул таасирди ар тараптуу баалоого жана терс таасирлерди азайтуу үчүн иш-чаралардын комплекстүү пландарын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, темир жол инфраструктурасын өнүктүрүүдө экологиялык туруктуу тажрыйбаларды интеграциялоо жана долбоорлорду кылдат пландаштыруу экономикалык пайда менен айлана-чөйрөнү коргоонун ортосундагы тең салмактуулукка мүмкүндүк берет.

Аннотация: Железнодорожный транспорт действительно играет ключевую роль в современном обществе, особенно с учетом его преимуществ с точки зрения экологии, социальных и экономических аспектов. Однако, как и любая другая форма инфраструктуры, строительство железных дорог может иметь негативные последствия для окружающей среды. Важно учитывать и минимизировать эти негативные последствия. Это может быть достигнуто путем использования технологий, направленных на уменьшение воздействия на окружающую среду, таких как использование устойчивых материалов, меры по защите природных ландшафтов и экосистем, а также соблюдение строгих экологических стандартов на всех этапах проектирования, строительства и эксплуатации железнодорожной инфраструктуры.

В статье автором рассмотрены варианты совместного использования инфраструктуры или ее адаптации для уменьшения отрицательных воздействий. Проведен анализ воздействия железнодорожного транспорта на окружающую среду является ключевым элементом современного планирования инфраструктурных проектов. Этот процесс помогает выявить потенциальные проблемы и разработать стратегии для их решения, а также подчеркнуть прогрессивные методы снижения отрицательного воздействия.

Важно отметить, что хотя железнодорожный транспорт обычно имеет более низкий уровень загрязнения воздуха по сравнению с другими видами транспорта, такими как автомобильный или воздушный, но его воздействие на окружающую среду всё же существует.

Поэтому продолжение развития технологий и стремление к повышению эффективности топливного потребления и снижению выбросов являются необходимыми.

Дополнительно, важно учитывать не только воздействие на воздушную среду, но и другие аспекты, такие как водные ресурсы, биоразнообразие и землепользование. Это позволяет проводить более всесторонние оценки воздействия и разрабатывать комплексные планы мероприятий для минимизации отрицательных последствий.

Таким образом, интеграция экологически устойчивых методов и тщательное планирование проектов в развитии железнодорожной инфраструктуры позволяют достигать баланса между экономическими выгодами и охраной окружающей среды.

Abstract: Rail transport really plays a key role in modern society, especially given its advantages in terms of ecology, social and economic aspects. However, like any other form of infrastructure, the construction of railways can have negative consequences for the environment. It is important to take into account and minimize these negative consequences. This can be achieved through the use of technologies aimed at reducing environmental impacts, such as the use of sustainable materials, measures to protect natural landscapes and ecosystems, as well as compliance with strict environmental standards at all stages of the design, construction and operation of railway infrastructure.

In the article, the author considers options for sharing infrastructure or adapting it to reduce negative impacts. The analysis of the impact of rail transport on the environment is a key element of modern planning of infrastructure projects. This process helps to identify potential problems and develop strategies to solve them, as well as to emphasize progressive methods of reducing negative impacts.

It is important to note that although rail transport usually has a lower level of air pollution compared to other modes of transport, such as road or air, but its environmental impact still exists. Therefore, the continued development of technologies and the desire to increase fuel consumption efficiency and reduce emissions are necessary.

Additionally, it is important to take into account not only the effects on the air environment, but also other aspects such as water resources, biodiversity and land use. This allows for more comprehensive impact assessments and the development of comprehensive action plans to minimize negative impacts.

Thus, the integration of environmentally sustainable methods and careful project planning in the development of railway infrastructure make it possible to achieve a balance between economic benefits and environmental protection.

Негизги сөздөр: темир жол транспорту, айлана-чөйрө, экология, булгануу көрсөткүчтөрү, темир жолдор, зыяндуу заттар.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, окружающая среда, экология, показатели загрязнения, железные дороги, вредные вещества.

Keywords: railway transport, environment, ecology, pollution indicators, railways, harmful substances.

Заманбап коомдо темир жол транспортунун ролу жөнүндө сөз кылып, анын экологиялык, социалдык жана экономикалык аспектилери боюнча артыкчылыктарын баса белгилөө. Чындыгында, темир жолдор экономиканы декарбонизациялоого өбөлгө түзөт,

анткени алар транспорттун башка түрлөрүнө салыштырмалуу кыйла натыйжалуу жана экологиялык жактан таза. Бирок, темир жол куруу терс экологиялык кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Табигый ландшафттардын бузулушу, экосистемаларга жана жергиликтүү биологиялык ар түрдүүлүккө зыян келтирүү сыяктуу терс таасирлерди эске алуу жана минималдаштыруу маанилүү. Азыркы дүйнөдө инфраструктуралык долбоорлордун айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтууга багытталган технологияларды иштеп чыгууга жана колдонууга көңүл бурулууда.

Экологиялык туруктуу тажрыйбаларды эске алуу менен жана долбоорлорду кылдат пландаштыруу менен темир жол транспорт системаларын өнүктүрүүнү улантуу экономикалык пайдалар менен айлана-чөйрөнү урматтоонун ортосундагы тең салмактуулукту камсыздай алат. Терс таасирлердин алдын алуу жана азайтуу үчүн курулушту баштоодон мурун айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин кеңири баалоо да маанилүү.

Темир жол транспортунун айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин баалоо Заманбап кырдаалга маанилүү перспектива берет. Көйгөйлөрдү гана эмес, терс таасирлерди минималдаштырууга багытталган прогрессивдүү чечимдерди да эске алуу маанилүү.

Темир жол транспортунун эмиссиясынан абанын булганышы транспорттун башка түрлөрүнүн чыгышы деңгээлинен жогору эмес экендиги оң жагы болуп саналат. Бул экологиялык терс таасирлерди азайтуу үчүн технологияны жана отун керектөөнүн натыйжалуулугун андан ары өркүндөтүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилеши мүмкүн.

Кыймылдуу аралашмадан ызы-чууну азайтуу, ошондой эле жашоого ыңгайлуу аймактарга тийгизген таасирин жакшыртуу багытында олуттуу кадам болуп саналат. Үн өткөрбөө, жаңы жол жана унаа конструкциялары сыяктуу техникалык чечимдер темир жол линияларына жакын жашоонун сапатын жакшыртууга салым кошо алат.

Бул экологияга жана коомго тең салмактуу таасир этүү үчүн транспорттук инфраструктурада инновациянын жана туруктуулуктун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Бул маселелерге дайыма көңүл буруу Заманбап темир жол транспортунун системаларынын экологиялык жактан туруктуу болушуна жана жашоонун заманбап стандарттарына жана айлана-чөйрөгө кам көрүүгө жардам берет.

Изилдөөнү улантуу менен белгилей кетүү керек темир жол транспорту, айрыкча экологиялык туруктуулук жана парник газдарынын эмиссиясын азайтуу жагынан, транспорттун жашыл түрлөрүнүн бири болуп эсептелет. 1-сүрөттө темир жол көбүнчө экологиялык жактан ыңгайлуу транспорт түрү катары каралышынын бир нече негизги

себептери көрсөтүлгөн.

Күйүүчү майды эффективдүү пайдалануу

Автомобиль жана аба транспорту менен салыштырганда, темир жол поезддери, адатта, жүктөрдү жана жүргүнчүлөрдү ташуу үчүн күйүүчү майды колдонууда натыйжалуураак

Азыраак зыяндуу чыгышы

Электр поезддери жана эффективдүү технологияны колдонгондор казылып алынган отун менен иштеген унааларга салыштырмалуу парник газдарынын чыгышын бир топ азайтат

Массалык ташуу

Темир жол транспорту көбүнчө жүктөрдү жана адамдарды узак аралыкка массалык ташуу үчүн колдонулат. Бул талап кылынган унаалардын санын, демек, олуттуу чыгышы түрдө азайтышы мүмкүн

Узак кызмат мөөнөтү

Темир жол инфраструктурасы жана поезддер транспорттун башка түрлөрүнө салыштырмалуу узак өмүр сүрүшөт, бул айлана-чөйрөгө тийгизген таасиринин азайышына өбөлгө түзөт

1 сүрөт. Темир жол транспортунун экология үчүн артыкчылыктары

Темир жол транспортун тандоо чындап эле климатка жана айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтууга салым кошо алат.

Экология жана энергетикалык натыйжалуулук контекстинде Заманбап Темир артыкчылыктары жөнүндө талдоону улантып, туруктуу өнүгүүдө транспорттун ролуна маанилүү перспективаны белгилөө зарыл. Натыйжалуулук жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасири темир жолдорду транспорттук инфраструктураны өнүктүрүүнүн жагымдуу варианты кылат.

Узак мөөнөттүү пландоодо климаттын өзгөрүшүн эсепке алуу өзгөчө климаттык шарттары ар түрдүү жана региондук экосистемалары аялуу болгон Кыргыз Республикасы сыяктуу өлкөлөр үчүн маанилүү аспект болуп саналарын белгилей кетүү маанилүү. Климаттык факторлорду эске алуу менен темир жол инфраструктурасын өнүктүрүү аба ырайынын өзгөрүшүнө ыңгайлашууга жана айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтууга жардам берет.

Мындан тышкары, Кыргызстандын бийик тоолуу рельефинин татаалдыгын эске алганда, мындай шарттарда натыйжалуу иштей ала турган транспорттук системаларды

өнүктүрүү региондордун жеткиликтүүлүгүн жана өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн негизги фактор болушу мүмкүн.

Туруктуу өнүгүүгө жалпы мамиле, анын ичинде экологиялык жактан коопсуз транспорттук системаларды өнүктүрүү жана климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоо туруктуу жана тең салмактуу өнүгүүнү камсыз кылууга умтулган өлкөлөр үчүн стратегиянын маанилүү элементи болуп калат.

Кыргызстандагы экономикалык кырдаалды сүрөттөө, өзгөчө кызмат көрсөтүү секторунун тез өнүгүшүн жана өндүрүш секторунун салыштырмалуу азыраак таасирин эске алуу менен, ар кандай тармактар парник газдарынын чыгышы кандай таасир этиши мүмкүн экендиги жөнүндө маанилүү маалыматтарды берет. 2-сүрөттө көрсөтүлгөн бир нече негизги аспектилерди белгилей кетүү маанилүү.

Жаратылыш ресурстарын пайдалануу

- Кыргызстандын электр энергиясын өндүрүү үчүн табигый гидроэнергоресурстарга көз карандылыгы өлкөгө энергетика секторунда парник газдарынын чыгындыларын кыскартууга мүмкүндүк берет, өзгөчө эгерде энергетика системасы туруктуу жана аз көмүртектүү технологияларга багытталган болсо

Энергияны үнөмдөө жана импортко көз карандылыкты азайтуу

- Энергияны үнөмдөө, ошондой эле энергоресурстардын импортуна көз карандылыкты азайтуу боюнча көрүлгөн чаралар стратегиялык кадамдар болуп саналат. Алар ресурстарды үнөмдөөгө гана салым кошпостон, айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтууга жардам берет

Пландоодо климаттын өзгөрүшүн эсепке алуу

- Климаттын ар кандай тармактар, анын ичинде айыл чарбасы, энергия керектөө жана транспорт үчүн маанилүүлүгүн эске алуу менен Кыргызстан узак мөөнөттүү өнүгүү стратегиясын түзүүдө климаттын өзгөрүшүнө көңүл буруусу маанилүү

Аймактык климатты баалоо

- Региондук климаттын өзгөрүшүнө баалоо жүргүзүү жана локалдуу экстремалдык кубулуштардын кайталанышын талдоо климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоого багытталган стратегиялык пландоонун негизги элементтери болуп саналат

2 Сүрөт. Өндүрүш секторунун экологияга тийгизген таасиринин негизги аспектилери

2-сүрөттө көрсөтүлгөн бул кадамдардын баары азыркы дүйнөдө экономиканы өнүктүрүүгө, өзгөчө климаттын өзгөрүүсүнүн жана экологиялык туруктуулуктун чакырыктарына туш болгон Кыргызстан сыяктуу өлкөлөр үчүн туруктуу жана экологиялык жоопкерчиликтүү мамиленин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Кыргызстандагы экономикалык жана экологиялык кырдаалды баяндоодо айлана-чөйрөдөгү туруктуулукка жана өзгөрүүлөргө байланыштуу бир катар маанилүү аспектилер баса белгиленип, 3-сүрөттө бир нече негизги ойлорду карап көрөлү.

Тик климаттык зоналар

- Татаал бийик тоолуу рельеф жана климаттын вертикалдуу зоналуулугу Кыргызстандын ар кайсы региондору ар түрдүү климаттык шарттарга туш болуп жаткандыгын билдирет, бул айыл чарбасына, суу ресурстарына жана биологиялык ар түрдүүлүккө ар кандай таасир тийгизиши мүмкүн

Айыл чарба жерлеринин кеңейиши жана топурактын деградациясы

- Айыл чарба жерлерин кеңейтүү көбүнчө Туруксуз пайдалануу, малды ашыкча жаюу жана натыйжасыз ирригация системалары менен коштолот. Бул факторлор кыртыштын бузулушуна алып келиши мүмкүн, бул өз кезегинде өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугуна коркунуч келтирет

Суу ресурстарын башкаруунун натыйжалуулугу

- Натыйжасыз ирригация жана сууну башкаруу системалары суунун жетишсиздигине алып келиши мүмкүн, бул айыл чарбасы жана коомдук муктаждыктар үчүн маанилүү аспект

Экономиканын ар кандай тармактарындагы көйгөйлөр

- Экономиканын ар бир тармагындагы көйгөйлөрдү көрсөтүү көйгөйлөрдү чечүүгө жана туруктуу өнүгүүнү камсыз кылууга комплекстүү мамиле жасоонун зарылдыгын баса белгилейт

3 сүрөт. Экологиялык кырдаалдын проблемалары

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн айыл чарба практикасын жакшыртуу, суу ресурстарын туруктуу башкаруу, эффективдүү ирригация системаларын илгерилетүү жана жаратылыш ресурстарын кылдаттык менен пайдаланууну камтыган интеграцияланган стратегиялар маанилүү болушу мүмкүн. Климаттын өзгөрүшүн эске алуу жана тобокелдиктерди азайтуу үчүн адаптациялоо стратегияларын иштеп чыгуу да маанилүү.

Акыркы 5 жылда Кыргыз Республикасынын аймагы боюнча өндүрүштүн жана керектөөнүн калдыктарынын айлана-чөйрөгө тийгизген таасирине анча чоң эмес талдоо жүргүзөбүз.

1 Таблица. Аймактар боюнча өндүрүш жана керектөө калдыктарынын болушу

(жылдын акырына карата, жылына миң тонна)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Бардыгы	**128419,8**	**2130053,7**	**2275789,2**	**2383152,5**	**2589713,2**
Баткенская облусу	1 257,2	1 257,3	2 030,5	2 202,9	2 891,1
Джалал-Абадская облусу	10,7	10,9	3,0	3,2	3,7
Иссык-Куль облусу	122 000,5	2 123 488,4	2 268 332,5	2 372 010,6	2 572 826,6
Нарын облусу	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Ош облусу	0,0	-	-	-	0,0
Таласс облусу	0,0	-	-	3 385,2	8 292,5
Чуй облусу	265,9	271,9	277,7	282,9	289,0
Бишкек ш.	4 885,3	5 025,1	5 145,4	5 267,6	5 410,2
Ош ш.	-	-	-	-	-

1-таблица боюнча Ысык-Көл облусунун аймагында калдыктардын көп саны түзүлөт, андан кийинки орунда Бишкек шаары турат жана 5 410,2 миң сомду түзөт деген тыянак чыгарууга болот. Көлөмү азыраак позицияларды Ош жана Нарын облустары түздү.

Албетте, темир жол транспортунун башка транспорт каражаттарына салыштырмалуу артыкчылыктарын сүрөттөө, айрыкча энергияны үнөмдөө, коопсуздук, жерди пайдалануу жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасири жагынан бир катар негизги артыкчылыктарды баса белгилейт. Бир нече кошумча комментарийлер:

- Энергияны үнөмдөө: темир жол транспортун электрлештирүү жана кайра жаралуучу булактардан өндүрүлгөн электр энергиясын пайдалануу парник газдарынын чыгышы деңгээлин кыйла төмөндөтүп, темир жолдорду экологиялык жактан таза кылат. Темир жол транспортунда энергияны натыйжалуу пайдалануу казылып алынган отунга болгон көз карандылыкты азайтуу үчүн да маанилүү.

- Жер коридору: коопсуздук: темир жолдор, адатта, айлана-чөйрө үчүн коопсузураак, ошондой эле транспорттук стратегияларды иштеп чыгууда коопсуздук аспектилерин эске алуунун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Буга кырсыктардын алдын алуу, ошондой эле өзгөчө кырдаалдарда экологиялык тобокелдиктерди башкаруу жана азайтуу кирет.

- Экономикалык натыйжалуулук: жалпысынан, туруктуу жана экологиялык жоопкерчиликтүү транспорттун негизги элементтеринин бири катары темир жол инфраструктурасын өнүктүрүүнүн жана өркүндөтүүнүн маанилүүлүгү баса белгиленет.

Бул жерде темир жолдун натыйжасыздыгы жана тыгындын аздыгы жөнүндө эскертүү Экологиялык жана экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн транспорттук тутумдун инфраструктурасын натыйжалуу долбоорлоонун, башкаруунун жана пайдалануунун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Бир нече негизги аспектилер:

- Жүктүн натыйжалуулугу: темир жолдун аз жүктөлүшү алардын энергия натыйжалуулугун төмөндөтүп, транспорттук бирдикке эмиссияны көбөйтүшү мүмкүн. Бул системанын экономикалык туруктуулугуна да таасирин тийгизиши мүмкүн. Жүктөрдү жана жүргүнчүлөрдү тартуунун эффективдүү ыкмалары, маршруттарды жана графиктерди оптималдаштыруу жана транспорттук шарттарды жакшыртуу жүктөмдүн көбөйүшүнө өбөлгө түзөт.

- Көп режимдүү жана айкалышкан транспорт: темир жол, автомобиль жана деңиз участокторун камтыган айкалышкан транспорт жалпысынан транспорт системаларынын натыйжалуулугун жогорулатат. Транспорттун ар кандай түрлөрүнүн ортосунда ырааттуулукту жана интеграцияны камсыз кылуу жүктү жакшыртууга жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтууга жардам берет.

- Технологиялык инновация: натыйжалуу башкаруу жана мониторинг тутумдары сыяктуу технологиялык инновацияларды киргизүү темир жол ресурстарын пайдаланууну оптималдаштырууга жардам берет. Электрлештирүү, поезддердин салмагын азайтуу жана алардын энергия натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн жаңы материалдарды жана технологияларды колдонуу да негизги факторлор болушу мүмкүн.

- Стратегиялык пландаштыруу жана инфраструктураны өнүктүрүү: натыйжалуу стратегиялык пландаштыруу жана инфраструктураны өнүктүрүү ресурстардын темир жол каттамдарын оптималдуу пайдаланууну камсыз кылуу менен ар кайсы региондордун керектөөлөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алышы керек.

Демек, темир жол тутумдары, транспорттун башка түрлөрү сыяктуу эле, алардын артыкчылыктарын көбөйтүү жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтуу үчүн натыйжалуу башкарууну жана инновацияны талап кылат.

Колдонулган адабияттар тизмеси

1. Основные направления развития железнодорожного транспорта Кыргызской Республики на 2022-2026 годы\приложение (к постановлению Кабинета Министров Кыргызской Республики от 20 мая 2022 года № 258)

2. Анализ затрат и выгод транспортного сектора Кыргызстана по постепенному переходу к транспорту на электрическом приводе и постепенного масштабирования установки энергоэффективных печей в Кыргызской Республике [Текст] / Финальный отчет. Данная публикация подготовлена в рамках проекта «Политические действия по обеспечению климатической безопасности в Центральной Азии», финансируемого при поддержке Правительства Великобритании и реализуемого ПРООН в Кыргызстане, Таджикистане и Узбекистане.- Бишкек, 2022.- 198с.

3. Ибраимова С. М. Теоретические основы финансов в финансовой системе в организациях железнодорожного транспорта [Текст] / С. М. Ибраимова// «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» - Бишкек, 2022 г. №10; стр. 84-87.

4. Ибраимова С. М. Особенности организации экономических отношений и финансовых потоков на железнодорожном транспорте [Текст] / С. М. Ибраимова// «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» - Бишкек, 2022 г. №10; стр. 80-83.

Кыргызстан в цифрах [Электронный ресурс]. – Б.: Статистический сборник, 2018-2021.-
Р
6
ж
и
М
р
д
и

Реформа железных дорог: Сборник материалов по повышению эффективности сектора железных дорог [Текст] - Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк,

8. Гизатуллина, В. Г. Себестоимость железнодорожных перевозок и тарифы: учеб. пособие / В. Г. Гизатуллина, Е. В. Бойкачева. – Гомель: БелГУТ, 2016. – 301 с.
9. Кузнецов Д. В., Румянцев Н. К. Внедрение современных информационных систем в управление транспортным предприятием[Текст] / Кузнецов Д. В., Румянцев Н. К./Известия ПГУПС № 3, 2008 год.
10. Чеботарь, Ю. М. Финансы и финансовые рынки / Ю. М. Чеботарь. – М.: АСТ, 2011. – 368 с.

Ибраимова Саида Маратовна
Кыргызская Республика, город Бишкек
НИУ Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова
к. э. н., доцент кафедры «Банковского дела и рынка ценных бумаг»
s
Кадырова Бермет Маратовна
Кыргызская Республика, город Бишкек
Аспирант кафедры «Экономика и менеджмент» Академии государственного управления при президенте Кыргызской Республики
i
Шабданалиев Ниязхан медерович
НИУ Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова
преподаватель кафедры «Цифровая экономика и программирование»
x
ru

УДК: 330.322+001.895

Ибраимова С. М., Кадырова Б. М., Бусурманкулова У. Н.

Ибраимова Саида Маратовна
Кыргызская Республика, город Бишкек
Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова
к. э. н., доцент кафедры «Банковского дела и рынка ценных бумаг»
s
Кадырова Бермет Маратовна
Кыргызская Республика, город Бишкек
Аспирант кафедры «Экономика и менеджмент» Академии государственного управления при президенте Кыргызской Республики
i
Бусурманкулова Уран Нурдиновна
Кыргызская Республика, город Бишкек
К.э.н., доцент Профессионального колледжа
x
ru

Кыргызского Национального университета им. Ж. Баласагына
busurmankulova@mail.ru

Ибраимова С. М., Кадырова Б. М., Бусурманкулова У. Н.
Ibraimova S. M., Kadyrova B. M., Busurmankulova U. N.

ТЕМИР ЖОЛ ТРАНСПОРТУН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮ БАШКАРУУ ЖАНА ИННОВАЦИЯЛЫК ӨНҮКТҮРҮҮ

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

INVESTMENT MANAGEMENT AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT

Аннотация: Макалада темир жол транспортунун ишканаларын инновациялык өнүктүрүүнүн учурдагы абалына жана келечегине талдоо жүргүзүү бул тармакты өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын аныктоо үчүн негизги болуп саналат. Транспорттук тутумдагы стратегиялык өзгөрүүлөрдүн шартында инновациялык жана инвестициялык ишмердүүлүктү стимулдаштыруунун синергетикалык механизми бул сектордун тездетилген прогрессине жана модернизациясына өбөлгө түзүшү мүмкүн.

Экономиканы өнүгүүнүн инновациялык жолуна өткөрүү боюнча Кыргыз Республикасынын стратегиялык максаты транспорттук инфраструктураны, анын ичинде темир жол транспортун өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурууну болжолдойт. Өнөр жайдагы ишкердүүлүктү активдештирүү, жүгүртүүнү тездетүү жана кеңейтүү жүктөрдү жана жүргүнчүлөрдү коопсуз жана ишенимдүү жеткирүүнү талап кылат, бул темир жол системасын өнүктүрүүнү ушул стратегиялык пландын маанилүү аспектиси кылат. Бул максаттарга жетүү үчүн темир жол транспортуна мониторинг жана башкаруу системалары, процесстерди автоматташтыруу, жашыл жана энергияны үнөмдөөчү чечимдерди иштеп чыгуу сыяктуу инновациялык технологияларды киргизүү пайдалуу болушу мүмкүн. Бул темир жол тармагынын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, ошондой эле айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтууга мүмкүндүк берет.

Темир жол транспортун өнүктүрүүгө инвестицияларды тартуу жана жагымдуу инвестициялык чөйрөнү түзүү ошондой эле эл аралык инвесторлор жана өнөктөштөр тарабынан көңүл буруудга өбөлгө түзүшү мүмкүн, бул өз кезегинде инфраструктураны модернизациялоо жана өркүндөтүү процессин тездетет.

Ошентип, темир жол инфраструктурасын өнүктүрүү жана модернизациялоо Кыргызстан үчүн стратегиялык мааниге ээ жана туруктуу экономикалык өсүштү жана жалпы улуттук өнүгүүнү камсыз кылуу максатында бул тармакка инвестициялоону улантуу зарыл.

Аннотация: В статье проводится анализ текущего состояния и перспектив инновационного развития предприятий железнодорожного транспорта является ключевым для определения стратегических направлений развития данной отрасли. Синергетический механизм стимулирования инновационно-инвестиционной деятельности в условиях стратегических изменений в транспортной системе может способствовать ускоренному прогрессу и модернизации этого сектора.

Стратегическая цель Кыргызской Республики по переходу экономики на инновационный путь развития предполагает важное внимание к развитию транспортной инфраструктуры, включая железнодорожный транспорт. Активизация деловой активности в промышленности, ускорение и расширение товарооборота требуют безопасной и надежной доставки грузов и пассажиров, что делает развитие железнодорожной системы крайне важным аспектом этого стратегического плана. Для достижения этих целей может быть полезно внедрение инновационных технологий в железнодорожный транспорт, таких как системы мониторинга и управления, автоматизация процессов, разработка экологически чистых и энергоэффективных решений. Это позволит повысить эффективность и конкурентоспособность железнодорожной отрасли, а также снизить негативное воздействие на окружающую среду.

Осуществление инвестиций в развитие железнодорожного транспорта и создание благоприятной инвестиционной среды также может способствовать привлечению внимания со стороны международных инвесторов и партнеров, что в свою очередь ускорит процесс модернизации и совершенствования инфраструктуры.

Таким образом, развитие и модернизация железнодорожной инфраструктуры имеет стратегическое значение для Кыргызстана, и необходимо продолжать инвестировать в эту отрасль с целью обеспечения устойчивого экономического роста и общенационального развития.

Annotation: The article analyzes the current state and prospects of innovative development of railway transport enterprises, which is key to determining strategic directions for the development of this industry. A synergistic mechanism for stimulating innovation and investment activities in the context of strategic changes in the transport system can contribute to accelerated progress and modernization of this sector.

The strategic goal of the Kyrgyz Republic for the transition of the economy to an innovative development path implies important attention to the development of transport infrastructure, including rail transport. The intensification of business activity in industry, acceleration and expansion of trade turnover require safe and reliable delivery of goods and passengers, which makes the development of the railway system an extremely important aspect of this strategic plan. To achieve these goals, it may be useful to introduce innovative technologies into railway transport, such as monitoring and control systems, process automation, and the development of environmentally friendly and energy-efficient solutions. This will improve the efficiency and competitiveness of the railway industry, as well as reduce the negative impact on the environment.

Investing in the development of rail transport and creating a favorable investment environment can also help attract the attention of international investors and partners, which in turn will accelerate the process of modernization and improvement of infrastructure.

Thus, the development and modernization of railway infrastructure is of strategic importance for Kyrgyzstan, and it is necessary to continue investing in this industry in order to ensure sustainable economic growth and national development.

Негизги сөздөр: инвестицияларды башкаруу, инновациялык өнүгүү, экономикалык мамилелер, инновациялык – инвестициялык ишмердүүлүк, темир жол транспорту, инновациялар.

Ключевые слова: управление инвестициями, инновационное развитие, экономические отношения, инновационно – инвестиционная деятельность, железнодорожный транспорт, инновации.

Key words: investment management, innovative development, economic relations, innovation and investment activities, railway transport, innovations.

Улуттук экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык жолуна өтүү ата мекендик ишканаларды инновациялык өнүктүрүүдө керектөөлөрдү эске алуу менен өнүгүүнү башкаруу методологиясына жана практикасына карата мамилени олуттуу өзгөртүүнү талап кылат. Бул жараян тармактардын деъгээлинде динамизм жана структуралык өзгөрүүлөрдү, региондордун жана аймактык-өндүрүштүк комплекстерин, ошондой эле өлчөө жана ишканалардын новатордук ишин жөнгө салуу системасына тиешелүү өзгөртүүлөрдү болжолдойт.

Кыргыз Республикасынын темир жол транспорту эл чарба комплексинде маанилүү ролду ойнойт. Транспорттун бул түрүнүн негизги артыкчылыктары ири жүктөрдү алыс аралыкка ташуунун эффективдүүлүгү, жогорку жүк көтөрүмдүүлүгү жана аба ырайынын шарттарына карабастан жыл бою үзгүлтүксүз иштеши болуп саналат.

Кыргыз темир жолу Кыргыз Республикасынын Транспорт жана коммуникациялар министрлигинин алдындагы "Кыргыз темир жолу Улуттук компаниясы" ("КТЖ УК" МИ) аткаруу органы тарабынан берилген, бул аны өлкөнүн транспорттук инфраструктурасынын ажырагыс бөлүгү кылат.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын темир жолдорунун жалпы узундугу 424,6 км бааланат.темир жол тармагы географиялык жактан эки участокко - Түндүк (323,4 км) жана Түштүк (101,2 км) бөлүнгөн обочолонгон, байланышпаган линиялар менен көрсөтүлгөн, алар Кыргызстандан коңшу Казакстан жана Өзбекстан мамлекеттеринин темир жол тармагына чыгууну камсыз кылат. Кыргыз темир жолу 424,6 км негизги жолдорду, 220 км станциялык жолдорду, 66,4 кирүүчү жолдорду башкарат.

Улуттук транспорттук системада жүк ташуунун 40% дан ашыгына жана өлкөнүн транспорттук системасында жүргүнчүлөрдү ташуунун 35% дан ашыгына жооптуу темир жол транспортуна биринчи кезектеги маани берилет (түтүк өткөргүчтөрдү эсепке албаганда жүк жүгүртүүнүн 85% ы менен). Бул Кыргызстандын экономикасын инновациялык багытка трансформациялоо шарттарында темир жол транспортунун ишканаларынын инновациялык өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн жана перспективаларын изилдөөнүн пайдалуу актуалдуулугун баса белгилейт.

Кыргыз Республикасынын темир жол транспортун өнүктүрүүнүн негизги багыттарын ишке ашырууну эске алуу менен 2022-жылдан 2026-жылга чейинки мезгилде жүк ташуунун орточо санариптик түрдө 1% га көбөйүшү болжолдонууда. Жүк ташуунун өсүшү төмөнкү иш-чаралар менен колдоого алынат:

- Евразия экономикалык бирлигинин (ЕАЭБ), Шанхай кызматташтык уюмунун (ШКУ) жана башка региондук жана эл аралык интеграциялык бирикмелердин алкагында өнөктөш өлкөлөр менен Кыргыз Республикасынын экономикасынын бардык секторлорунда интеграциялык процесстерди күчөтүү;
- Кыргыз темир жолуна кошумча жүктөрдү тартуу, анын ичинде жаңы магистралдарды куруу жана ишке киргизүү боюнча чараларды иштеп чыгуу;

- эл аралык каттамдар боюнча мультимодалдык ташууларды уюштуруу демилгелерин ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү.

Кыргыз темир жолунун ишинин негизги багыттарынын бири калктын жүргүнчүлөрдү ташууга болгон муктаждыктарын канааттандырууну билдирет. 2022-2026-жылдар аралыгында жүргүнчүлөрдү ташуунун өсүү темпи 1-таблицада көрсөтүлгөндөй жыл сайын орточо 1,2% түзөт деп болжолдонууда.

1-Таблица-Кыргыз темир жолунун 2022-2026-жылдарга ташуу ишинин болжолу

Көрсөткүчтөр	**өлчөө бирдиги**	**2021 ж. отчету**		**2022-жылга божомол**		**өсүү темпи, %**
Жүк жүгүртүү	млн. тонна-километр					
Жүргүнчү ташуу	млн. пассажиро-километр					
Прогноз перевозочной деятельности на 2022-2026 годы						
Көрсөткүчтөр	**өлчөө бирдиги**	**божомол**				
		2022 ж.	**2023 ж.**	**2024 ж.**	**2025 ж.**	**2026 ж.**
Жүк жүгүртүү	млн. тонно-километр					
Жүргүнчү ташуу	млн. пассажиро-километр					

Акыркы жылдары темир жол ишканаларын инновациялык өнүктүрүү жана бул процессти институционалдык жана инвестициялык камсыздоо маселелери көптөгөн изилдөөчүлөрдүн көңүлүн бурууда. Темир жол тармагындагы корпоративдик трансформациянын уланып жаткан процесстеринин фонунда транспорттук компаниялардын алдында рынок чөйрөсүнүн өзгөрүшүнө жана инновацияларды Активдүү киргизүү шартында керектөөчүлөрдүн көрсөтүлүүчү кызматтардын жыргалчылыгына болгон жогорку талаптарына эң оптималдуу жооп берүү милдеттери турат.

Албетте, темир жол транспорту чөйрөсүндө инновацияларды ишке ашырууну кыйындаткан тышкы жагымсыз шарттар сакталууда. Мындай шарттарга "Түндүк - Түштүк"трансконтиненталдык транспорттук коридорлору боюнча жүктөрдүн жана жүргүнчүлөрдүн эл аралык транзитин кеңейтүү үчүн тоскоолдуктарды жараткан саясий туруксуздук кирет. Ошондой эле экономикалык каатчылыктан улам темир жол транспортунун инфраструктурасын модернизациялоону бюджеттик каржылоо мүмкүнчүлүктөрүнүн кыскаргандыгы белгиленди. Инновациялык өнүгүүгө багытталган өздүк каражаттардын көлөмүнүн азайышы ташууларга суроо-талаптын төмөндөшүнүн жана башка факторлордун натыйжасы болуп калат.

Темир жол транспортунда инновациялык саясатты ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн инфраструктуралык компаниялардын, кыймылдуу курамдын операторлорунун жана жүк түзүүчү ишканалардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү активдештирүү зарыл. Бул мамилелер биринчи кезекте технологиялык жаңылыктарды киргизүү аркылуу кыймылдуу курамдын ишенимдүүлүгүн жана коопсуздугун жогорулатуунун катуу стандарттарына негизделиши керек.

Бул контекстте өзөктүү жана татаал аспектилердин бири болуп тармакта инновациялык активдүүлүккө түрткү берүү боюнча стратегияны иштеп чыгуу саналат. Инновациялык ишмердүүлүктүн мотивациялык таасири инновациялык өсүштү стимулдаштыруу үчүн ички жана тышкы шарттарды түзүүгө багытталган уюштуруучулук жана экономикалык чаралардын комплекси катары каралат.

Негизинен чечим кабыл алуунун социалдык-экономикалык аспектилерине багытталган жана ишкердик субъекттеринин кызыкчылыктарын түзүүчү факторлорго негизделген мотивациядан айырмаланып, стимулдаштыруу кызыкчылыктардын пайда болушуна жана жөнгө салынышына шарт түзөт. Бул контекстте, ал өнөр жай башкаруу үчүн натыйжалуу ыкмалардын бири катары каралышы мүмкүн.

Темир жол транспортунда инновациялык ишмердүүлүктү стимулдаштыруу маселеси ата мекендик жана чет өлкөлүк илимий адабияттарда аз изилденген тармак бойдон калууда. Учурдагы практикалык иш-чаралар негизинен айттырбай мамилелердин же жалпы башкаруу стратегиясын колдонуу негизделген, бул тармактын өзгөчөлүктөрүнө ылайыкталган эмес. Бул көрүлгөн чаралардын эффективдүүлүгү дайыма эле жетиштүү деңгээлде боло бербейт. Ушуга байланыштуу темир жол транспортунда инновациялык ишмердүүлүктү өбөлгөлөөгө карата ыкмалардын илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгууга багытталган диссертациялык изилдөө темасы актуалдуу жана коомдук маанилүү милдетти билдирет.

Тармактагы инновациялык иштин темпине жана масштабына олуттуу таасир тийгизүүчү темир жол транспортунун негизги мүнөздөмөсү анын инфраструктуралык мүнөзү болуп саналат. Темир жолдор негизинен кызмат көрсөтүү менен инфраструктура катары иштешет жана буга байланыштуу продукт тармагындагы инновациялар сейрек кездешет (транспорттук кызматтын жашоо цикли 100 жылдан ашышы мүмкүн). Мындан тышкары, темир жол транспорту экономикалык конъюнктурадан көз каранды, анткени транспорттун көлөмү экономиканын жана анын өнөр жай тармактарынын жалпы абалына түздөн-түз байланыштуу.

Темир жол транспорту башка тармактардан (транспорттук машина куруу, темир жана болот өнөр жайы, курулуш материалдарын өндүрүү Ж.Б.) "инновацияларды керектөөчү" катары кызмат кылаарын баса белгилөө маанилүү, алар транспорттук ишканалар үчүн "инновацияларды камсыздоочу" катары кызмат кылат. Ошентип, тармактагы инновациялык активдүүлүктүн деңгээли экономиканын башка тармактарындагы инновациялар менен тыгыз байланышта.

Мындан тышкары, инновациялык өнүгүүнүн технологиялык негизи болгон өндүрүштүк активдердин кымбаттыгынан улам, темир жол транспортунун ишканалары жабдууларды модернизациялоодо экономикалык тобокелдиктерге туш болушарын эске алуу керек.

Ошентип, инновацияларга дем берүүчү методдорду жана ыкмаларды адекваттуу жана илимий жактан негизделген тандоо келечекте темир жол транспортунун натыйжалуу иштешин камсыз кылуу үчүн маанилүү фактор болуп калат.

2-Таблица-Кыргыз Республикасына чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсүнүн негизги көрсөткүчтөрү

	2018	2019	2020	2021	2022

Экономикалык ишмердиктин түрлөрү боюнча чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү (миң АКШ доллары)					
Транспорттук иш жана жүктөрдү сактоо	157 401,5	333 924,1	71 806,0	389 084,0	185 089,6
Иштин түрлөрү боюнча тике чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү					
Транспорттук иш жана жүктөрдү сактоо	8 726,8	18 535,7	654,9	656,4	15 068,2
Экономикалык иштин түрлөрү боюнча негизги капиталга инвестициялар (млн. сом)					
Транспорттук иш жана жүктөрдү сактоо	20 758,7	18 919,9	10 274,2	10 150,4	16 345,3
	(млн. сомов)	бардыгы	ички	Республикалык бюджет	Жергиликтүү бюджет
Булактар боюнча негизги капиталга инвестициялар	2022г.	16 345,3	4 140,0	1 494,5	609,2

2-таблицада транспорттук ишмердүүлүк жана жүктөрдү сактоо боюнча 5 жыл ичинде чет өлкөлүк инвестициялардын келип түшүүсүнүн динамикасын байкоого болот. Беш жыл аралыгында негизги капиталга инвестициялардын жалпы көлөмүнүн 21-29 пайызы тышкы каржылоо булактарынын эсебинен каржыланган, алар негизинен казып алуучу жана иштетүүчү өндүрүш объекттерин курууга, электр энергиясы, газ, буу жана кондицияланган аба менен камсыз кылууга (жабдуу), ошондой эле транспорттук ишмердүүлүккө жана жүктөрдү сактоого багытталган.

Ошону менен бирге, темир жол тармагындагы инновациялык активдүүлүк илимий жетишкендиктер менен гана эмес, анын инженердик системасынын абалы менен да аныкталат. Бул система инновацияларды иштеп чыгуу менен алектенет, тез жаңылануунy жана материалдык-техникалык базаны сапаттуу өркүндөтүүнү, ошондой эле илимий-техникалык потенциалды жогорулатууну камсыз кылат. Компаниялардын инновациялык ишмердигин өнүктүрүү үчүн институттук шарттарды түзүү, ошондой эле инновациялык ой жүгүртүү маданиятын жана адистердин компетенцияларын калыптандыруу актуалдуу чечимди талап кылган талашсыз милдет болуп саналат. Бул факторлор тармактагы ишканалардын динамикалык өсүшүн жана инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн зарыл.

Темир жол транспортун өнүктүрүүнүн Улуттук экономика, коргонуу жөндөмдүүлүгү жана өлкөнүн коопсуздугу үчүн стратегиялык маанисин эске алуу менен тармактын инвестициялык жагымдуулугун арттырууга өбөлгө түзүүчү механизмдерди жана структураларды издөө маанилүү болууда. Бул механизмдер инновацияларды үзгүлтүксүз генерациялоо жана жайылтуу үчүн шарттарды түзүп, бул процесске көптөгөн катышуучуларды тартууга тийиш. Автор мындай механизм темир жол транспортун

инновациялык өнүктүрүү жаатындагы мамлекеттик-жеке өнөктөштүк системасынын алкагында ишке ашырылышы мүмкүн деп эсептейт.

Ошентип, инновациялык чөйрөнү темир жол транспортунун инфраструктурасы менен интеграциялаган инновациялык-инвестициялык ишмердүүлүк системасын түзүү инновациялык өнүктүрүүнүн маанилүү шарты болуп саналат. Бул система өзүн-өзү уюштуруу принциптерине негизделиши керек жана өзүнө инновациялык-инвестициялык, горизонталдык-вертикалдык, тармактык инфраструктуралык интеграцияны, тармактык электрондук интеграцияны, ошондой эле темир жол транспортунун ишканаларынын ишинин ар кандай чөйрөлөрүнүн жана түрлөрүнүн интеграциясын камтышы керек.

Автор уюштуруучулук өнүгүүнүн системалык синергетикалык концепциясынын негизинде инновациялык-инвестициялык ишмердүүлүк системасын ишке ашырууну сунуштайт. Бул концепция темир жол транспортунун ишканаларынын инновациялык-инвестициялык ишмердүүлүгүнүн системасын кошо алганда, ачык өзүн-өзү уюштуруучу социалдык-экономикалык системалардын мазмунун жана өнүктүрүү механизмин ачып берет.

Бул концепциянын контекстинде инновациялык-инвестициялык иш-аракет процесси эки типтеги өзгөрүүлөрдүн кайталанышын, ошондой эле бул өзгөрүүлөрдүн уюмду өнүктүрүүнүн кабыл алынган стратегиясына жана тышкы жана ички уюштуруу чөйрөсүнүн динамикасынын деңгээлине көз карандылыгын эске алган теңдемелер системасы түрүндө берилиши мүмкүн.

Ошентип, инновациялык процесс рекурсивдүү жана циклдик мүнөзгө ээ, ал бардык кызыкдар тараптардын үзгүлтүксүз биргелешкен иш-аракеттеринде өзүн өндүрөт жана кайра чыгарат. Инновациялык өнүгүүнү жөнгө салуу башкаруучу субъект тарабынан өз ара аракеттенүүнүн жана өнүгүп жаткан системанын ички тенденцияларынын айкалышына негизделип, системада өзүн-өзү уюштурууну демилгелөөгө өбөлгө түзүүчү чөйрөнү түзөт.

бардык кызыкдар тараптардын кызыкчылыктарын эске алган инновациялык өнүгүүнү башкаруунун өнүккөн методологиясынын, инновациялык-инвестициялык ишти башкаруунун методологиялык принциптеринин болушу

темир жол транспортунун ишканаларын башкаруу системасынын инновациялар рыногу, инвестициялык жана финансылык рыноктор, транспорттук кызмат көрсөтүүлөр рыногу менен өз ара байланышынын жана өз ара аракеттенүүсүнүн механизмин түзүү

инновациялык-инвестициялык потенциалды комплекстүү өнүктүрүү жана ишке ашыруу үчүн инновациялык-инвестициялык ишти башкаруу системасын түзүү

Схемасы 1. Инновациялык ишмердүүлүктүн моделин ишке ашыруу системасы

Биздин пикирибиз боюнча схемада сунушталган сунушталган шарттарды ишке ашыруу бардык кызыкдар тараптардын, башкача айтканда мамлекеттин, "КТЖ УК" МИнин, темир жол

транспортунун башка ишканаларынын, ошондой эле керектөөчүлөрдүн кызыкчылыктарын эске алат.

Мындай башкаруу системасы өз ара байланышкан жана өз ара аракеттенүүчү подсистемалардын комплексин камтышы керек:

1. Инновацияларды иштеп чыгууну жана киргизүүнү, ошондой эле инновациялык активдүүлүк үчүн шарттарды түзүүнү камсыз кылган инновациялык система;

2. инвесторлорду тартууга жана инновациялык долбоорлорду каржылоону камсыз кылууга багытталган инновациялык инвестициялоо объекттеринин инвестициялык жагымдуулугун түзүү системасы;

3. инновациялык демилгелерди пландаштырууну, аткарууну жана контролдоону уюштурган инновациялык долбоорлордун жана программалардын портфелин башкаруу тутуму;

4. инновацияларды ишке ашыруу үчүн ресурстарды жана мүмкүнчүлүктөрдү берүүчү инновациялык-инвестициялык иштин тармактык инфраструктурасы;

5. инновацияларды колдоо үчүн мамлекеттик жана жеке субъекттердин ортосундагы өз ара аракеттенүүгө көмөктөшүүгө багытталган инновациялык-инвестициялык ишти жөнгө салуу чөйрөсүндөгү мамлекеттик-жеке өнөктөштүк системасы.

Бул подсистемалардын өз ара аракеттенүүсү инновациялык-инвестициялык потенциалды активдештирүүнүн жана өнүктүрүүнүн уюштурууучулук-институттук механизминин негизин түзөт, ал инновацияларды туруктуу генерациялоо жана жайылтуу үчүн шарттарды түзүүгө өбөлгө түзөт. Бул механизм ошондой эле инновацияны өнүктүрүү процессинде синергетикалык эффектти түзүүгө көмөктөшөт, инновацияны кабыл алуунун натыйжаларынын бир нече көбөйүшүн камсыз кылат.

Ошентип, өнүгүүнүн инновациялык жолуна өтүү жана темир жол транспортундагы корпоративдик трансформация инновациялык өнүгүү маселелерин алдыңкы планга чыгарууда. Бул өнүгүүнүн негизги өбөлгөлөрүнүн бири инновациялык-инвестициялык ишмердүүлүктүн системасын түзүү болуп саналат, анын алкагында өнүгүүнүн синергетикалык механизми түзүлөт. Бул механизм инновацияга суроо-талап, интеллектуалдык капиталга инвестиция, инновациялык технологияларды колдонуу аркылуу транспорттун кирешелүүлүгүнүн жогорулашы, интеллектуалдык капиталды топтоо жана инновация рыногунда атаандаштыкты өнүктүрүү ортосундагы байланышка негизделген.

Бул механизмди ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн төмөнкүлөр керек:

1. Инновациялык өнүгүүнү башкаруу методологиясын ишке ашыруу;

2. Темир жол транспортунун ишканаларын башкаруу системасынын инновациялар рыногу, инвестициялык жана финансылык рыноктор, транспорттук кызмат көрсөтүүлөр рыногу менен өз ара байланышынын жана өз ара аракеттенүүсүнүн механизмин түзүү;

3. Темир жол транспортунун ишканаларынын инновациялык-инвестициялык ишин башкаруу системасын түзүү.

Бул милдеттерди чечүү инновацияларды туруктуу генерациялоо жана жайылтуу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде Темир жол тармагынын натыйжалуу иштешине жана өнүгүшүнө көмөк көрсөтөт.

Темир жол транспортунун инфратүзүмү менен инновациялык чөйрөнү интеграциялоого өбөлгө түзгөн өзүн - өзү уюштуруу принциптеринде темир жол

тармагындагы инновациялык-инвестициялык иштин сунушталган системасы. Бул системанын интеграциясы бир нече аспектилерге таянат, анын ичинде:

Инновациялык жана инвестициялык процесстердин өз ара аракеттенүүсүн жана өз ара көз карандылыгын камсыз кылган инновациялык - инвестициялык Интеграция;

Темир жол транспортунун ишканаларынын ишинин ар кандай деңгээлдерин жана чөйрөлөрүн бириктирген горизонталдуу - вертикалдуу Интеграция;

Темир жол транспортунун инфраструктурасынын ар кандай элементтеринин өз ара аракеттенүүсүн жана биргелешкен ишин камсыз кылган тармактык инфраструктуралык Интеграция;

Инновациялык жана инвестициялык процесстерди координациялоо үчүн заманбап маалыматтык технологияларды натыйжалуу пайдаланууга мүмкүндүк берген тармактык электрондук Интеграция;

Комплекстүү жана көп деңгээлдүү чечимдерди түзүүгө өбөлгө түзгөн темир жол транспорт ишканаларынын ар кандай чөйрөлөрүн жана иш-аракеттерин интеграциялоо.

Инновациялык инвестициялык иш-аракеттер тутумунун бул аспектилери социалдык-экономикалык тутумдарда өз ара аракеттенүүнүн жана өзүн-өзү уюштуруунун маанилүүлүгүн баса белгилеген уюштуруучулук өнүгүүнүн тутумдук-синергетикалык концепциясынын негизинде иштелип чыккан. Мындай мамиле өзгөрүп жаткан шарттарга ыңгайлашууга жана темир жол транспортунун туруктуу инновациялык өнүгүүсүн камсыз кылууга жөндөмдүү ачык системаларды түзүүгө өбөлгө түзөт.

Список использованной литературы

1. Основные направления развития железнодорожного транспорта Кыргызской Республики на 2022-2026 годы\приложение (к постановлению Кабинета Министров Кыргызской Республики
от 20 мая 2022 года № 258)

2. Ибраимова С. М. Организация информационной системы обеспечения управления на предприятиях железнодорожного транспорта [Текст] / Ибраимова С. М., Кадырова Б. М. //« Вестник КНУ им. Ж. Баласагына» - Бишкек, 2022 г. №2(110); стр. 418-424

3. Ибраимова С. М. Особенности организации экономических отношений и финансовых потоков на железнодорожном транспорте [Текст] / С. М. Ибраимова// «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» - Бишкек, 2022 г. №10; стр. 80-83.

Кыргызстан в цифрах [Электронный ресурс]. – Б.: Статистический сборник, 2018-2021.-
Р

5. Левитин, И.Е. Качество и механизмы оценки инновационного потенциала развития объектов транспортной инфраструктуры / И.Е. Левитин, В.П. Майборода // Качество, инновации, образование. – 2008. – № 5.

6. Левитин, И.Е. Инновационные источники развития государственно-частного партнерства и логистики на транспорте: монография / И.Е. Левитин. – М.: ИТК «Дашков и Ко», 2007. – 318 с.

7. Никитина, М.А. Инновационная деятельность транспортной компании как фактор обеспечения надежности и безопасности / М.А. Никитина // Труды Тринадцатой науч.-практ. конференции «Безопасность движения поездов». – М.: МИИТ, 2010.
у
п
а

8. Терешина, Н.П. Управление инновациями на железнодорожном транспорте: учебник для вузов / Н.П. Терешина, В.А. Подсорин В.А.; под ред. Н. П. Терешиной. – М.: Вега-Инфо, 2012. – 592 с.

УДК: 332.1 + 54632.15 (575.2)

Талантбеков Т. Т., Кунназаров А. Ы., Ногойбаева Р. К.
Талантбеков Т. Т., Кунназаров А. Ы., Ногойбаева Р. К.
Talantbekov T. T., Kunnazarov A. Y., Nogoibaeva R. K.

Талантбеков Талгат Талантбекович - Кыргызская Республика, город Баткен
Старший преподаватель, соискатель кафедры «Экономики» Кызыл-Кийского Института технологии экономики и право Баткенского Государственного Университета
M
Кунназаров Айбек Ысмаилович - Баткенский государственный ниверситет, 720100, г. Баткен, ул. И. Жусупова, 11, Кыргызстан
Kunnazarovaibek345@gmail.com
ORCID 0000-0002-1707-639X
r
Ногойбаева Римма Камаровна
Кыргызская Республика, город Бишкек, старший преподаватель кафедры «Экономика управления предприятием» Кыргызского Государственного Технического университета им. И. Раззакова
k
im
an
a
hn
au
i
l
ru

КУРЧАП ТУРГАН ЧӨЙРӨНҮН БУЛГАНЫШЫ ЖАНА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН РЕГИОНДОРУНУН ЭКОНОМИКАСЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ РЕГИОНОВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ENVIRONMENTAL POLLUTION AND THE IMPACT ON THE ECONOMY OF THE REGIONS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Макалада химиялык булгануунун адамдын организмине жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасиринин маанилүү аспектилери талкууланат. Ал мындай булгануунун адамдын ден соолугуна жана жалпысынан биологиялык системаларга тийгизген олуттуу кесепеттерин баса белгилейт. Бул көйгөйдүн контекстинде аймак калк, жаратылыш ресурстары, Өнөр жай ишканалары жана инфраструктура сыяктуу ар кандай компоненттерди камтыган татаал система катары каралат. Макалада жаратылышты пайдалануу жана экология чөйрөсүндөгү саясаттын максаты жаратылыш ресурстарын эксплуатациялоо менен аларды келечек муундар үчүн сактоонун ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү болуп саналат. Бул мамлекеттик саясат сактоо жана коопсуздук принциптерин эске алуу менен ресурстарды туруктуу пайдаланууга умтулушу керек дегенди билдирет. Негизги аспектилердин бири-

адамдардын ден соолугуна жана экосистемага терс таасирин азайтуу үчүн айлана-чөйрөдөгү химиялык агымдарды башкаруу зарылчылыгы. Бул ишканалар үчүн коркунучтуу химиялык заттар менен иштөө боюнча катуу ченемдерди жана стандарттарды иштеп чыгууну, ошондой эле айлана-чөйрөнүн сапатына мониторинг жүргүзүүнү жана булгануунун алдын алуу чараларын камтышы мүмкүн. Ошентип, макалада адамдардын ден соолугун жана коомдун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн айлана-чөйрөнү коргоо жана химиялык булганууну алдын алуу боюнча чараларды көрүүнүн маанилүүлүгү баса белгиленет.

Аннотация: В статье обсуждаются важные аспекты влияния химических загрязнений на организм человека и окружающую среду. Она подчеркивает серьезные последствия, которые такие загрязнения могут иметь для здоровья человека и биологических систем в целом. В контексте этой проблемы рассматривается территория как сложная система, включающая в себя различные составляющие, такие как население, природные ресурсы, промышленные предприятия и инфраструктуру. В статье рассматривается что целью политики в области природопользования и экологии является достижение баланса между эксплуатацией природных ресурсов и их сохранением для будущих поколений. Это означает, что государственная политика должна стремиться к устойчивому использованию ресурсов с учетом принципов сохранения и безопасности. Одним из ключевых аспектов является необходимость управления потоками химических веществ в окружающей среде, чтобы минимизировать их негативное воздействие на здоровье людей и экосистемы. Это может включать в себя разработку строгих нормативов и стандартов для предприятий по обращению с опасными химическими веществами, а также мониторинг качества окружающей среды и принятие мер по предотвращению загрязнения. Таким образом, статья подчеркивает важность принятия мер по охране окружающей среды и предотвращению химического загрязнения для обеспечения здоровья людей и устойчивого развития общества.

Annotation

The article discusses important aspects of the impact of chemical pollutants on the human body and the environment. She highlights the serious consequences that such pollution can have on human health and biological systems in general. In the context of this problem, the territory is considered as a complex system that includes various components such as population, natural resources, industrial enterprises

Ачкыч сөздөр: булгануу, айлана-чөйрө, региондор, концентрация, өндүрүш, зыяндуу чыгарындылар, жаратылышты пайдалануу экономикасы.

Ключевые слова: загрязнение, окружающая среда, регионы, концентрация, производство, вредные выбросы, экономика природопользования.

Key words: pollution, environment, regions, concentration, production, harmful emissions, environmental economics.

Кыргызстан жаратылыш ландшафттарынын жана ресурстарынын таң калыштуу ар түрдүүлүгүнө ээ, бул аны аймактагы биологиялык ар түрдүүлүктү жана экологиялык тең салмактуулукту сактоо үчүн маанилүү кылат.

Ошентип, бул фактылардын бардыгы Кыргызстандын жаратылышынын уникалдуулугун жана байлыгын, ошондой эле региондогу экологиялык тең салмактуулукту сактоо үчүн анын маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Калдыктар боюнча коркунучтуулук категориясындагы I жана II ишканаларынын реестрине ылайык ("Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча Жалпы Техникалык регламент"тууралуу Кыргыз Республикасынын Мыйзамы).

Кыргыз Республикасында өндүрүш жана керектөө калдыктары менен болгон кырдаал өзгөчө калдыктардын негизги үлүшү топтолгон Ысык-Көл облусунда өтө олуттуу. Бул экологиялык көйгөйлөрдү гана эмес, калктын ден соолугуна жана жаратылыш экосистемаларына да коркунуч жаратат.

Мындан тышкары, өлкө географиялык жайгашуусунан улам ар кандай табигый кырсыктарга дуушар болот. Жер титирөөлөр коркунучтун олуттуу бөлүгүн түзөт, өзгөчө сейсмикалык кооптуу зоналарда жайгашкан калктуу конуштар үчүн. Бул көптөгөн адамдар коркунучта экенин жана калкты жана инфраструктураны жер титирөөлөрдүн потенциалдуу кыйратуучу кесепеттеринен коргоо үчүн чаралар керек экенин билдирет.

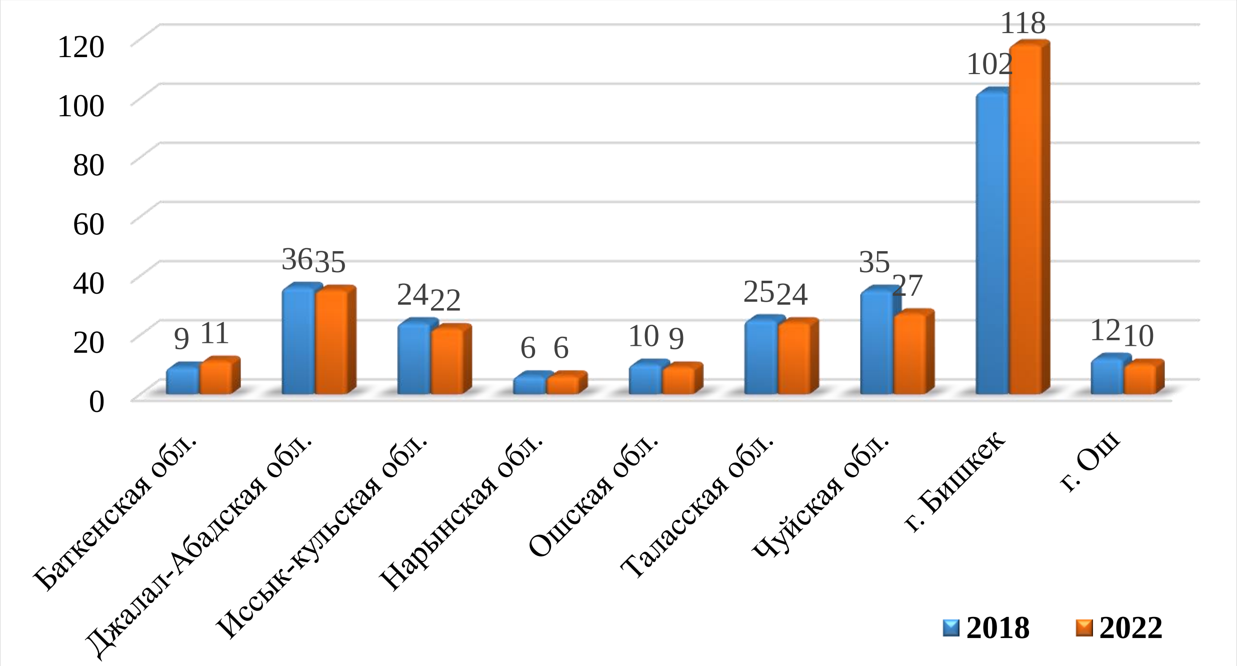

1 сүрөт - Аймак боюнча өндүрүштүн жана керектөөнүн калдыктары бар отчет берген чарбакер субъекттердин саны

сүрөттө 2018-жылдан 2022-жылга чейин Кыргыз Республикасынын аймагында өндүрүш жана керектөө калдыктары жөнүндө отчет берген чарбакер субъекттердин саны жөнүндө маалыматтарды берет. Төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

Республика боюнча отчет берген субъекттердин жалпы саны убакыттын өтүшү менен 259дан 2018-жылдан баштап 262 чейин 2022-жылда көтөрүлдү.

2018-2022-жылдар аралыгында ар бир региондо отчет берген субъекттердин саны ар кандай өзгөрүү тенденцияларына ээ. Мисалы, Бишкек шаарында алгачкы отчет берген субъекттердин санынын өсүшү, андан кийин азайышы байкалууда.

Талас облусу жана Баткен облусу сыяктуу айрым региондор мезгил ичинде отчет берген субъекттердин салыштырмалуу туруктуу санын көрсөтүүдө.

Ар кандай жылдарда айрым региондордо отчет берген субъекттердин санында өзгөрүүлөр бар, бул ар кандай факторлорго, анын ичинде мыйзамдардагы өзгөрүүлөргө, экономикалык шарттарга жана башкаларга байланыштуу болушу мүмкүн.

2022-жылдагы өзгөчө кырдаалдар жөнүндө маалыматтар да маселенин олуттуулугун көрсөтүп турат. Кыйраган, бузулган турак жайлар жана инфраструктура, ошондой эле олуттуу экономикалык зыян кризистик кырдаалды натыйжалуу башкаруу жана өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу зарылдыгын баса белгилейт.

1 Таблица - Экономикалык иштин түрлөрү боюнча өндүрүш жана керектөө калдыктарынын болушу

(жылдын акырына карата, жылына миң тонна)					
Бардыгы	2 130053,7	2 275789,2	2 383152,5	2 589713,2	2 777679,3
Айыл чарба, токой чарбасы жана балык уулоо					
Тоо-кен казып алуу	2 123488,2	2 269105,6	2 376341,2	2 582752,7	2 753587,1
Өндүрүш өнөр жайы	1 539,8	1 537,7	1 543,1	1 549,6	18 608,4
Электр энергиясы, газ жана кондицияланган аба менен камсыз кылуу (жабдуу)					
Суу менен камсыздоо, тазалоо, калдыктарды иштетүү жана экинчи чийки затты алуу					
Курулуш					
Дүң жана чекене соода; автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоо					

Транспорттук иш жана жүктөрдү сактоо					
Маалымат жана байланыш					
Мейманканалардын жана ресторандардын иши					
Кыймылсыз мүлк операциялары					
Кесиптик, илимий жана техникалык ишмердүүлүк					
Саламаттык сактоо жана калкты социалдык тейлөө					

*С 2018 г. - анын ичинде «кен калдыктарынан» чыккан калдыктар.

Экономикалык ишмердиктин түрлөрү боюнча өндүрүш жана керектөө калдыктарынын бар экендиги жөнүндө 1-таблицадан төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот: өндүрүш жана керектөө калдыктарынын жалпы көлөмү 2018-жылдан 2022-жылга чейин созулган убакыттын өтүшү менен көбөйөт. 2018 - жылы 2 130 053,7 миң тоннадан 2 777 679,3 миң тоннага чейин 2022 жылы көбөйдү. Экономикалык иш-аракеттердин структурасы жөнүндө сөз болгондо, бул жерде тоо-кен казып алуу жалпы таштандылардын олуттуу бөлүгүн түзөт жана тынымсыз өсүп турат. 2022-жылы бул сектор 2 753 587,1 миң тонна чейин таштандылардын көлөмүнүн олуттуу өсүшү менен мүнөздөлөт. Кайра иштетүү өнөр жайы да таштандылардын жалпы көлөмүнө олуттуу таасирин тийгизет, бирок 2022-жылы бул сектордун олуттуу өсүшү, 1 549,6 миң тоннадан 2021-жылы 18 608,4 миң тоннага чейин 2022 жылы. Энергия жана газ менен камсыз кылуу жана транспорттук иш-аракеттер таштандылардын жалпы көлөмүнө салым кошот, бирок жогоруда аталган тармактарга салыштырмалуу таасири анча чоң эмес. Кээ бир экономикалык иш-чаралар үчүн маалыматтардын жоктугу (мисалы, айыл чарба, соода, маалымат жана байланыш, саламаттыкты сактоо жана социалдык тейлөө) бул секторлордогу калдыктардын көлөмү жөнүндө маалыматтын жоктугун же жетишсиздигин көрсөтүшү мүмкүн, бул ар кандай факторлордон, анын ичинде отчеттуулуктун жоктугунан же маалыматтардын жетишсиздигинен келип чыгышы мүмкүн.

Бул фактылар таштандыларды башкаруу программаларын, ошондой эле калкты табигый кырсыктардан коргоо пландарын иштеп чыгуунун жана ишке ашыруунун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Бул багыттарга активдүү чаралар жана инвестициялар өлкөдөгү экологиялык жана социалдык абалды олуттуу жакшырта алат.

Айлана-чөйрөнүн химиялык булганышы азыркы дүйнөдө олуттуу көйгөй болуп, адамдын ден-соолугуна жана экосистемага ар кандай терс таасирин тийгизет. Бул ар кандай химиялык заттардын табигый чөйрөгө, айрыкча өнөр жай жана экономикалык иш-аракеттерге тынымсыз киришинен улам болот.

Химиялык булгануу ар кандай жана зыяндуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн, анын ичинде:

1. Суунун ууланысуу: суу объектилерине химиялык заттарды чыгаруу ичүүчү сууну жана суу экосистемаларын булгашы мүмкүн. Бул балыктын запасына зыян келтирип, булганган сууну ичкен жаныбарлар менен адамдардын ууланысуна алып келиши мүмкүн.

2. Топурактын булганышы: топуракка химиялык заттардын түшүшү топурактын асылдуулугун төмөндөтүп, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын ууланысуна, ошондой эле тамак-ашта уулуу заттардын топтолушуна алып келиши мүмкүн.

3. Абанын булганышы: өнөр жай жана транспорт булактарынан атмосферага химиялык заттардын чыгышы абанын булганышына алып келип, дем алуу жолдорунун ооруларына жана адамдар менен жаныбарлардын ден-соолугуна алып келиши мүмкүн.

4. Биологиялык ар түрдүүлүккө коркунуч: химиялык булгануу жаныбарлар менен өсүмдүктөргө кыйратуучу таасирин тийгизип, алардын жашаган жерлерин жок кылат жана айлана-чөйрөнүн уулуулугун жогорулатат.

5. Организмдердин ткандарында топтолуу: кээ бир химиялык заттар организмдин ткандарында топтолуу жөндөмүнө ээ, бул узак мөөнөттүү ууланууга жана ар кандай оорулардын өнүгүшүнө алып келиши мүмкүн.

Химиялык булгануу көйгөйүн чечүү комплекстүү мамилени талап кылат, анын ичинде катуу экологиялык стандарттарды кабыл алуу, өндүрүштүн экологиялык таза технологияларын иштеп чыгуу жана киргизүү, зыяндуу заттардын чыгарылышын натыйжалуу контролдоо жана булганган аймактарды тазалоо боюнча программаларды өнүктүрүү.

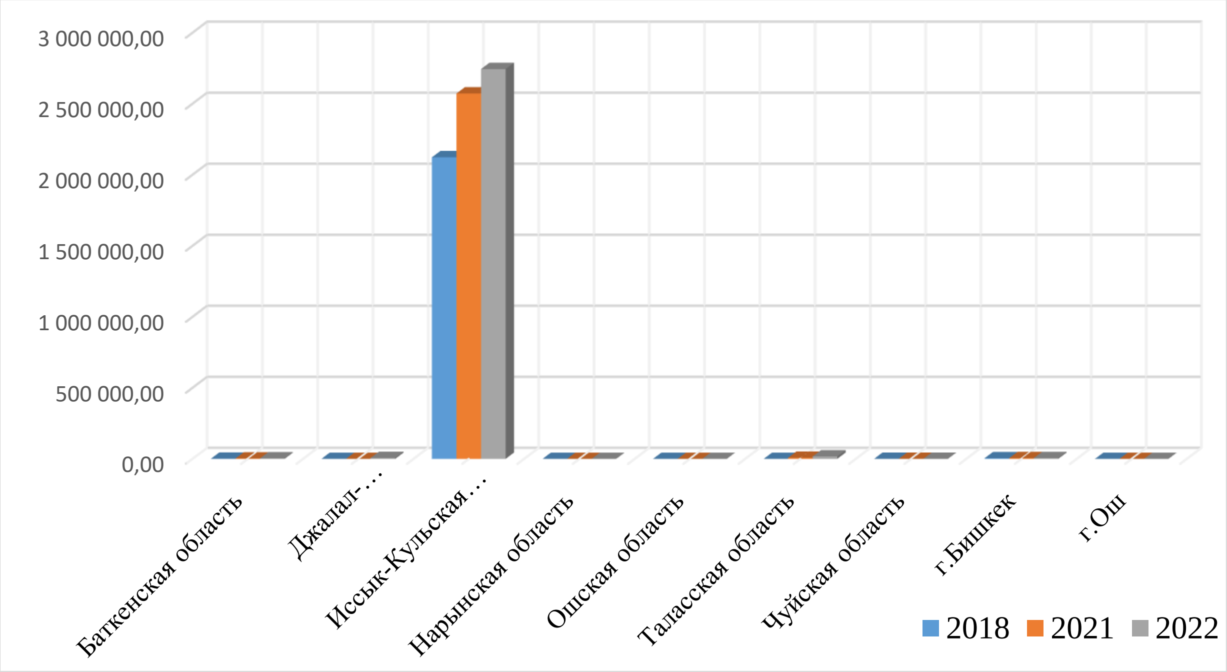

2 сүрөт - Аймактар боюнча өндүрүш жана керектөө калдыктарынын болушу

2-сүрөттө биз өсүштүн жалпы тенденциясын көрөбүз, башкача айтканда 2018-2022-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасы боюнча өндүрүш жана керектөө калдыктарынын жалпы саны өсүүдө. Бул айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтуу үчүн таштандыларды жакшыраак башкарууну талап кылышы мүмкүн болгон өлкөнүн өндүрүшүнүн жана керектөөсүнүн көбөйүшүн көрсөтөт. Ар кайсы региондордун ортосундагы таштандылардын

көлөмүндөгү олуттуу айырмачылыктарга көңүл буралы. Мисалы, Баткен облусунда, Жалал-Абад облусунда жана Талас облусунда өндүрүштүн жана керектөөнүн калдыктарынын олуттуу өсүшү байкалууда, бул өнөр жайдын өнүгүшү же бул региондордо керектөө суроо-талабынын өзгөрүшү менен байланыштуу болушу мүмкүн. Бишкек шаары башка региондорго салыштырмалуу кыйла калдыктарга ээ. Буга экономикалык иш-аракеттердин күчөшү, калктын тыгыздыгы жана башка факторлор себеп болушу мүмкүн. Мисалы, Талас облусунда 2020-жылдан 2022-жылга чейин таштандылардын саны кескин көбөйгөнү байкалууда. Бул региондогу таштандыларды башкарууга жана бул өсүштүн себептерин талдоого кошумча көңүл бурууну талап кылышы мүмкүн.

Химиялык булгануу айлана-чөйрөгө жана адамдын ден соолугуна олуттуу коркунуч туудурат. Себеби химиялык заттар табигый чөйрөдө топтолуп, адамдын организмине ар кандай таасир этүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Химиялык булгануунун коркунуч деңгээли алардын санына гана эмес, уулуулугуна да байланыштуу. Курч уулануу заттардын чоң концентрациясына кыска мөөнөттүү таасир эткенде пайда болушу мүмкүн, бул оор кесепеттерге, анын ичинде өлүмгө алып келиши мүмкүн. Ошол эле учурда, уулуу заттардын аз концентрациясына узак мөөнөттүү таасир этүү өнөкөт ооруларды, анын ичинде рак жана генетикалык материалдагы мутацияларды пайда кылышы мүмкүн.

2 Таблица - Аймактар боюнча тиричилик таштандыларын (катуу калдыктарды) чыгаруу.

(на конец года, тыс. тонн в год)					
Кыргызская Республика	**1 047,8**	**1 147,6**	**1 175,9**	**1 229,6**	**1 339,6**
Баткенская область	30,4	25,4	31,8	22,9	29,8
Джалал-Абадская область	81,4	82,4	94,3	101,0	110,6
Иссык-Кульская область	53,4	54,8	57,4	41,0	66,8
Нарынская область	56,1	66,0	62,9	54,6	55,2
Ошская область	51,7	89,6	91,4	146,0	149,6
Таласская область	10,1	12,2	14,3	15,7	18,8
Чуйская область	121,5	74,2	82,7	85,1	159,9
г.Бишкек	300,2	393,0	326,1	356,9	333,7
г.Ош	343,0	350,0	415,1	406,4	415,2

Берилген 2-таблицадан бир нече тыянак чыгарууга болот:

- Кыргыз Республикасынын аймагында турмуш-тиричилик таштандыларын чыгаруу жалпысынан убакыттын өтүшү менен өсүүдө. 2018-жылдан 2022-жылга чейин ташуунун жалпы көлөмү 291,8 миң тоннага көбөйгөн.
- Ар кайсы аймактарда жана шаарларда таштанды чыгаруунун өсүү темпи ар башка. Мисалы, Ош шаарында 2018-жылдан 2021-жылга чейин туруктуу өсүш, андан кийин 2022-

жылы бир аз төмөндөө байкалууда. Ысык-Көл облусунда өсүш туруксуз болуп турганда, 2022-жылы 2021-жылы төмөндөөдөн кийин чокусу болгон.

- Облустар менен салыштырганда Бишкек жана Ош сыяктуу шаарларда таштанды чыгаруунун көлөмү кыйла чоң. Мисалы, 2022-жылы Бишкек жана Ош шаарлары тиешелүү түрдө 333,7 миң тонна жана 415,2 миң тонна таштанды чыгарышкан.

- Чүй областы сыяктуу кээ бир региондордо байкоо жүргүзүү мезгилинде ташылып чыккан таштандылардын көлөмүндө олуттуу өзгөрүүлөр болгон.

- Ар кайсы региондордо таштанды чыгаруунун өсүшүнүн себептерин түшүнүү таштандыларды башкаруу жана азайтуу боюнча натыйжалуу стратегияларды иштеп чыгуунун ачкычы болушу мүмкүн. Балким, кээ бир учурларда бул калктын көбөйүшүнө же чарбалык иштин күчөшүнө байланыштуу болушу мүмкүн.

Түтүн жана өндүрүштөрдөн чыккан уулуу заттардын атмосферага чыгышы чындыгында коомдук ден-соолукка коркунуч туудурат, айрыкча ири шаарларда. Бул эмиссиялар түтүнгө жана абанын булганышына алып келиши мүмкүн, бул дем алуу органдарынын жана башка дем алуу органдарынын ооруларына чалдыгуу коркунучун жогорулатат.

Ошентип, коркунучтуу заттардын чыгарылышын контролдоо, өндүрүштүн экологиялык таза технологияларын иштеп чыгуу жана киргизүү, ошондой эле айлана-чөйрөгө жана адамдын ден соолугуна химиялык булгануулардын таасирин минималдаштыруу үчүн катуу экологиялык стандарттарды сактоо боюнча чараларды көрүү зарыл.

Диоксиндер, сиз туура белгилегендей, хлор туундулары ароматтык углеводороддордон пайда болгон өзгөчө коркунучтуу булгоочу заттар. Алар гербициддерди өндүрүү, целлюлоза-кагаз жана металлургия өнөр жайы жана калдыктарды өрттөө сыяктуу ар кандай өнөр жай процесстеринен келип чыгышы мүмкүн.

Диоксиндер жогорку уулуулукка ээ жана аз концентрацияда болсо дагы, адамдарда жана жаныбарларда олуттуу ооруларга алып келиши мүмкүн. Алар боорго, бөйрөккө, иммундук системага уулуу таасирин тийгизип, ден-соолукка ар кандай терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Диоксиндин өнөкөт ууланууcу организмге ушул заттардын аз өлчөмдө мезгил-мезгили менен кирип турушу мүмкүн. Өнөкөт уулануунун белгилери кадимки жүрүм-турумдун бузулушун, чарчоо, уйкусуроо, уйкусуздук, апатия, алаксытуу жана башка белгилер сыяктуу нейропсихикалык аномалияларды камтышы мүмкүн.

Белгилей кетүүчү нерсе, ар кандай адамдар диоксиндердин таасирине жаш курагы, жынысы жана ден-соолугу сыяктуу жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша ар кандай реакция жасашы мүмкүн. Балдар, улгайган адамдар жана ден-соолугу начар адамдар химиялык булгоочу заттардын, анын ичинде диоксиндердин терс таасирлерине көбүрөөк кабылышы мүмкүн.

Чынында эле, жогорку активдүү химиялык кошулмалар адамдын ден соолугуна жана айлана-чөйрөгө олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Алар ар кандай органдардын өнөкөт сезгенүү ооруларын козгоп, нерв системасына таасир этип, жада калса түйүлдүктүн өнүгүшүнө таасирин тийгизиши мүмкүн, бул жаңы төрөлгөн балдардын ар кандай аномалияларына алып келиши мүмкүн.

Окумуштуулардын изилдөөлөрү экологиялык абалдын начарлашы менен аллергия, бронхиалдык астма, рак жана башка оорулардан жапа чеккендердин санынын көбөйүшүнүн

ортосундагы түз байланышты колдойт. Хром, никель, бериллий, асбест жана ар кандай уу химикаттары сыяктуу айрым заттар канцерогендер, башкача айтканда, рак оорусуна алып келүүчү заттар катары классификацияланган.

Айлана-чөйрөнүн булганышы, ошондой эле жаңы, мурда белгисиз болгон ооруларга алып келиши мүмкүн, бул алардын себептерин аныктоону татаалдаштырат. Бул коркунучтуу заттардын эмиссиясына мониторинг жүргүзүүнүн жана көзөмөлдөөнүн маанилүүлүгүн, ошондой эле булгануунун алдын алуу жана адамдардын ден соолугун коргоо үчүн катуу ченемдик жана мыйзамдык чараларды иштеп чыгуу зарылдыгын баса белгилейт.

Список использованной литературы

1. Анализ тенденций и проблемы экономического развития регионов Кыргызской Республики на современном этапе. Формирование системы индикаторов мониторинга и оценка их развития. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg
2. Ибраимова С. М. Инвестиционные механизмы обеспечения экономического роста регионов Кыргызской Республики\ С. М. Ибраимова\\ «Экономика, социология и право». - М, 2016. - №2. - С. 35-39
3. Ибраимова С. М. Пути повышения инвестиционной привлекательности региона как ориентир регионального развития \ С. М. Ибраимова\\ «Вестник Кыргызстана». - Б, 2016. - №2. - С. 317-323
4. Иванова, Д.Г. Принципы устойчивости экономики: проблемы и перспективы экодетерминизма [Текст] / Д.Г. Иванова // Экономика устойчивого развития. – 2022. – – № 4 (52). – С. 170-174.
5. Миллер, А.Е. Трансформация параметров устойчивости региональной экономики в контексте развития экономической безопасности [Текст] / А.Е. Миллер // Экономическая безопасность. – 2023. – Т. 6. – № 3. – С. 1103-1120.
6. Моммыев, А. Взаимосвязь экологии и охраны окружающей среды с обеспечением устойчивого развития экономики [Текст] / А. Моммыев // Вестник науки. – 2023. – Т. 3. – № 9 (66). – С. 38-41.
7. Национальная стратегия Кыргызской Республики на 2018-2040 годы. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg
8. Окружающая среда в Кыргызской Республике 2018-2022. Статистический сборник [Текст]\ Нацстатком Кыргызской Республики 2023 – 90с.
9. Социально-экономическое развитие регионов. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg
10. Шульгина, Т.В. Экологические аспекты в концепции устойчивого развития экономики [Текст] / Т.В. Шульгина, Е.А. Сушко, Л.В. Шульгина // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. – 2023. – Т. – 20. – № 2. – С. 43-48.

УДК: 504.03(575.2)

Талантбеков Т. Т., Кунназаров А. Ы., Ногойбаева Р. К.

Талантбеков Т. Т., Кунназаров А. Ы., Ногойбаева Р. К.
Talantbekov T. T., Kunnazarov A. Y., Nogoibaeva R. K.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАРАТЫЛЫШТЫ ПАЙДАЛАНУУСУНУН ТЫШКЫ ТААСИРЛЕРИНИН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН РЕГИОНДУК СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК БААЛОО ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНИХ ВОЗДЕЙСТВИЙ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

PROBLEMS OF REGIONAL SOCIO-ECONOMIC ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF EXTERNAL IMPACTS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Айлана-чөйрөнү пайдалануунун тышкы таасиринин натыйжалуулугун региондук коомдук-экономикалык баалоо-бул белгилүү бир аймактын коомдук-экономикалык абалы боюнча ар кандай жаратылышты пайдалануу иш-аракеттеринин таасирин талдоо жана баалоо болуп саналат. Макалада каралат жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлери жаратылыш ресурстарын пайдалануу, өнөр жай ишканаларынын ишинин экологиялык кесепеттери, жаратылыш чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр жана алардын коомдук жыргалчылыкка тийгизген таасири сыяктуу аспектилерди камтыйт. Автор тарабынан берилген мындай баалоонун негизги максаты региондук өнүгүү үчүн жаратылышты пайдалануунун оң жана терс кесепеттерин аныктоодо, ошондой эле жаратылыш ресурстарын пайдаланууну оптималдаштыруу жана айлана-чөйрөгө жана коомго терс таасирлерди минималдаштыруу үчүн иш-чараларды иштеп чыгууда турат. Бул процесс экономикалык көрсөткүчтөрдү (мисалы, региондун дүң өнүмү, жумуштуулук, калктын кирешеси), социалдык көрсөткүчтөрдү (билим деңгээли, саламаттыкты сактоо, турак жайдын жеткиликтүүлүгү) жана экологиялык маалыматтарды (абанын жана суунун сапаты, булгануу деңгээли, экосистеманын абалы) талдоону камтыйт. Жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун региондук социалдык-экономикалык баалоо экономикалык, ошондой эле социалдык жана экологиялык аспекттерди эске алуу менен региондорду туруктуу өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууда негиздүү чечимдерди кабыл алууга жардам берет.

Аннотация. Региональная социально-экономическая оценка эффективности внешних воздействий природопользования — это процесс анализа и оценки влияния различных природопользовательных деятельностей на социально-экономическое состояние определенного региона. В статье рассматриваются внешние воздействия природопользования которые включают в себя такие аспекты, как использование природных ресурсов, экологические последствия деятельности промышленных предприятий, изменения в природной среде и их влияние на общественное благополучие. Основная цель такой оценки представленной автором заключается в определении положительных и отрицательных последствий природопользования для регионального развития, а также в разработке мероприятий для оптимизации использования природных ресурсов и минимизации негативных воздействий на окружающую среду и социум. Этот процесс включает в себя анализ экономических показателей (например, валовой продукт региона, занятость, доходы

населения), социальных индикаторов (уровень образования, здравоохранение, доступность жилья) и экологических данных (качество воздуха и воды, уровень загрязнения, состояние экосистем). Региональная социально-экономическая оценка эффективности внешних воздействий природопользования помогает принимать обоснованные решения при разработке стратегий устойчивого развития регионов, учитывая, как экономические, так и социальные и экологические аспекты.

Annotation. Regional socio-economic assessment of the effectiveness of external environmental impacts is the process of analyzing and evaluating the impact of various environmental management activities on the socio-economic condition of a particular region. The article examines the external impacts of environmental management, which include such aspects as the use of natural resources, the environmental consequences of industrial enterprises, changes in the natural environment and t i p public

Ачкыч сөздөр. региондук социалдык-экономикалык баалоо проблемалары, региондор, региондорду экономикалык өнүктүрүүгө дем берүүчү инструменттер, региондук саясат, натыйжалуулук, жаратылышты пайдалануу.

Ключевые слова. проблемы региональной социально-экономической оценки, регионы, инструменты стимулирования экономического развития регионов, региональная политика, эффективность, природопользование.

Key words. problems of regional socio-economic assessment, regions, tools for stimulating the economic development of regions, regional policy, efficiency, environmental management.

Регион картадагы аныкталган аймакка караганда алда канча тереңирээк нерсени билдирет. Ал табигый өзгөчөлүктөрүнөн экономикалык жана социалдык мүнөздөмөлөрүнө чейинки ар кандай аспектилерди камтыйт.

Ар бир региондун өзүнүн уникалдуу өзгөчөлүктөрү жана структуралык өзгөчөлүктөрү бар, алар анын инсандыгын калыптандырат жана ички жана тышкы чөйрө менен өз ара аракеттенүүсүн аныктайт. Аймакты түшүнүүгө болгон мындай мамиле анын иштешин тереңирээк талдоого жана анын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алуу менен өнүгүү стратегияларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасында туруктуу өнүгүү калктын жашоосунун жогорку деңгээли менен айырмаланган анын региондорунун туруктуу өнүгүшүнө жараша болот. Бул процесстин ийгилигине таасир этүүчү факторлорду түшүнүү үчүн региондордун социалдык-экономикалык прогрессине тоскоол болгон көйгөйлөрдү аныктоону талдоо жана аларды чечүү жолдорун иштеп чыгуу талап кылынат. Региондорду өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү талдоо жана аларды чечүү үчүн тиешелүү стратегияларды жана инструменттерди иштеп чыгуу бул процесстин негизги кадамдары болуп саналат. Бул контекстте Маалыматтык ресурстар кабыл алынган башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугун аныктоо менен аймакты

башкарууда негизги ролду ойнойт. Ошондуктан, региондун өнүгүүсүнүн реалдуу деңгээлин чагылдырган жана бийликтерге кырдаалдын өзгөрүшүнө ыкчам жооп кайтарууга мүмкүндүк берген көрсөткүчтөрдүн системасын иштеп чыгуу зарыл.

Таблица 1 - Кыргыз Республикасынын негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү

(млн. сомов)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Туруктуу калктын саны, миң адам	6 516,8	6 663,6	6 789,6	6 912,9	7 037,6
ИДП, млн. сом	569 385,6	654 015,22	639 688,62	782 854,32	971 034,92,3
Калктын жан башына ИДП, миң сом	93,8	99,2	95,1	114,3	139,23
Өнөр жай продукциясынын көлөмү	257 348,5	283 971,7	325 090,1	370 533,8	435 815,6
Айыл чарбасынын, аңчылыктын продукцияларынын дүң чыгарылышы жана токой чарбасы	204 969,9	220 958,0	249 536,3	324 535,6	358 324,2
Негизги капиталга инвестициялардын көлөмү	151 467,9	162 193,7	123 279,6	122 843,3	139 417,5
Дүң жана чекене соодасынын, автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоонун жүгүртүлүшү	557 705,3	595 215,7	537 271,4	754 902,1	1 000 897,9
Кызмат көрсөтүүлөрдүн, мейманканалардын жана ресторандардын көлөмү	23 833,0	25 663,5	16 017,2	21 315,6	29 849,2
Экономикада иштегендердин жылдык орточо саны, миң адам	2 382,5	2 442,7	2 445,2	2 537,9	2 581,1
Жумушсуздардын саны, миң адам	70,9	76,1	76,7	76,0	74,7
Орточо айлык эмгек акы, сом менен	16 427	17 232	18 940	19 330	26 540
Керектөө бааларынын индекси (өткөн жылдын декабрына карата; пайыз менен)	100,5	103,1	109,7	111,2	114,7
Тышкы соода жүгүртүү, млн. АКШ доллары	7 128,8	6 975,1	5 692,0	8 332,4	12 057,9
анын ичинде:					
экспорттоо	1 836,8	1 986,1	1 973,2	2 752,2	2 254,7

импортто	5 292,0	4 989,0	3 718,8	5 580,2	9 803,2

Берилген 1-таблицадан төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

- Калктын өсүшү: өлкөнүн туруктуу калкынын саны жыл сайын акырындык менен көбөйүп жатат, бул демографиялык өнүгүүнү көрсөтүшү мүмкүн.
- Экономикалык өсүш: өлкөнүн ички дүң өнүмү (ИДП) экономиканын өсүшүн көрсөткөн оң динамиканы көрсөтөт.
- Өнөр жай өндүрүшү жана айыл чарбасы: өнөр жай жана айыл чарба продукцияларынын көлөмү дагы көбөйүүдө, бул экономиканын ушул тармактарында өндүрүштүн өсүшүн көрсөтөт.
- Инвестициялар: 2020-жылы негизги капиталга инвестициялардын көлөмү мурунку жылдарга салыштырмалуу төмөндөдү, буга ар кандай факторлор, анын ичинде экономикалык туруксуздук же мыйзамдардагы өзгөрүүлөр себеп болушу мүмкүн.
- Соода: дүң жана чекене соода жүгүртүүнүн өсүшү байкалууда, бул өлкөдө керектөөчүлөрдүн суроо-талабынын өсүшүн көрсөтөт.
- Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук: экономикада иштегендердин жылдык орточо саны көбөйүүдө, бирок жумушсуздардын саны дагы салыштырмалуу туруктуу бойдон калууда.
- Эмгек акы: орточо айлык эмгек акы жыл сайын өсүп жатат, бул калктын жашоо деңгээлинин жакшыргандыгын көрсөтөт.
- Инфляция: керектөө бааларынын индекси дагы өсүп жатат, бул экономикада инфляциялык кысымдарды көрсөтүшү мүмкүн.
- Тышкы соода жүгүртүүсү: өлкөнүн тышкы соода жүгүртүүсү өзгөрүлүп турат, бирок жалпысынан өсүү тенденциясын көрсөтөт. Бирок белгилей кетүүчү нерсе, соода тартыштыгы 2022-жылы кыйла көбөйгөн, бул тышкы экономикалык саясатка кошумча көңүл бурууну талап кылышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун региондук социалдык-экономикалык баалоо 1-сүрөттө көрсөтүлгөн бир нече көйгөйлөргө туш болууда.

Маалыматтардын жана мониторингдин жетишсиздиги	• Курчап турган чөйрөнүн абалы жана анын өзгөрүшү жөнүндө толук жана так маалыматтын жоктугу жаратылышты пайдалануунун региондук өнүгүүгө тийгизген таасирине адекваттуу баа берүүнү татаалдантат. Маалыматтарды мониторингдөө жана талдоо системасынын жетишсиздиги көйгөйлүү аймактарды так аныктоо мүмкүнчүлүгүн азайтат
Комплекстүү мамиленин жоктугу	• Көбүнчө жаратылышты пайдалануунун таасирин баалоо анын экологиялык, социалдык жана экономикалык кесепеттери сыяктуу бардык аспектилерин эске албастан жүргүзүлөт. Бул аймак үчүн реалдуу тобокелдиктерди жана коркунучтарды баалабай же баалабай коюуга алып келет
Ресурстарды натыйжасыз башкаруу	• Жаратылыш ресурстарын башкарууга жана аларды пайдаланууга жетишсиз көңүл буруу ресурстардын түгөнүшүнө, экосистемалардын бузулушуна жана калктын жашоо сапатынын начарлашына алып келиши мүмкүн
Кызыкчылыктардын кагылышуусу	• Жаратылышты пайдалануунун тышкы таасири калктын ар кандай топторунун, бизнестин жана мамлекеттик органдардын ортосунда кызыкчылыктардын кагылышуусуна алып келиши мүмкүн. Кызыкчылыктарды тегиздөө жана чыр-чатактарды чечүү зарылдыгы чечим кабыл алууну жана натыйжалуу өнүгүү стратегияларын ишке ашырууну жайлатышы мүмкүн
Узак мөөнөттүү кесепеттерди эсепке алуунун жоктугу	• Көпчүлүк учурда жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун баалоо экология жана социалдык чөйрө үчүн узак мөөнөттүү терс кесепеттерге көңүл бурбай, кыска мөөнөттүү пайдага багытталат

Сүрөт 1. Жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун региондук социалдык-экономикалык баалоо проблемалары

Бул проблемаларды чечүү жаратылышты пайдалануунун таасирин баалоого комплекстүү мамилелерди иштеп чыгууну, маалыматтарга мониторинг жүргүзүү жана талдоо системасын өркүндөтүүнү, ошондой эле чечимдерди кабыл алуу процессине бардык кызыкдар тараптардын активдүү катышуусун талап кылат.

Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна Мониторинг жүргүзүү өлкөнүн чарбалык системасынын абалын комплекстүү баалоодо негизги ролду ойнойт. Ал учурдагы абалды баалоого гана эмес, өнүгүү процессиндеги өзгөрүүлөрдү

көзөмөлдөөгө, ошондой эле социалдык, экономикалык жана экологиялык өнүгүүнүн ортосундагы ажырымга байланыштуу көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет.

Бирок, мониторинг методологиясын тандоо өтө маанилүү. Бул маалыматтардын толуктугуна жана ишенимдүүлүгүнө, ошондой эле натыйжаларды чечмелөө мүмкүнчүлүгүнө жана чечим кабыл алууда колдонулушуна таасир этет. Ошондуктан, өнүгүүнүн социалдык, экономикалык жана экологиялык аспектилерин ар тараптуу кароого мүмкүндүк берген ыкмаларды тандоо маанилүү, ошону менен бардык кызыкдар тараптардын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун жана өнүгүүнүн туруктуулугун камсыз кылуу.

Көрсөткүчтөрдүн катышын аныктоого негизделген методикалык мамиле өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоодо көрсөткүчтөрдүн абсолюттук маанилерин пайдаланууну болжолдойт. Мисалы, бул экономикада "таза" энергияны пайдалануунун пайыздык үлүшү же калктын жан башына мунай эквивалентинин килограммындагы энергияны керектөөнүн салыштырма көлөмү болушу мүмкүн.

1 Таблица. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоого методикалык ыкмалардын салыштырма анализи

Мамилелерди салыштыруу критерийлери	Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоого методикалык мамиле		
	Көрсөткүчтөрдүн катышы	Эталон менен салыштыруу	Динамикалык талдоо
Баалоодо колдонулуучу көрсөткүчтөрдүн маанилери	абсолютные значения	относительные значения (отношение к эталону)	изменение значений во времени
Көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуулугу	жетишилген жок, анткени көптөгөн көрсөткүчтөр ар кандай өлчөө бирдиктерине ээ	бардык көрсөткүчтөр эталондук маанилердин үлүшү менен өлчөнгөндүктөн жетишилет	жетишилген, анткени бардык көрсөткүчтөр баалуулуктардын өзгөрүү пайызы менен өлчөнөт
Баалоо жыйынтыгы	экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулук өзүнчө-ар бири бытыранды	эталонго байланган атаандаштыкка жөндөмдүүлүк катары натыйжалуулук	өлкөдөгү өзгөрүүлөрдүн жыйынтыгы боюнча чыгымдардын суммасына пайданын суммасынын катышы катары натыйжалуулугу
Баалоо жыйынтыктарын	натыйжа учурдагы натыйжалуулукту баалоого мүмкүндүк	натыйжада, ар кандай өлкөлөрдүн натыйжалуулугун	жыйынтыгы натыйжалуулукту жана өнүгүүнү

чечмелөө мүмкүнчүлүгү	берет, бирок өнүгүүнү эмес	салыштырууга болот	баалоого мүмкүндүк берет

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

2-таблицада чагылдырылгандай, бул ыкмадагы эталон менен салыштыруу көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуу маанилери, башкача айтканда, алардын эталонго болгон мамилеси аркылуу жүргүзүлөт. Бул көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуулугуна жетишүүгө жана жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун объективдүү баалоого мүмкүндүк берет.

Бул ыкмада динамикалык талдоо убакыттын өтүшү менен көрсөткүчтөрдүн маанилеринин өзгөрүшүн изилдөө жолу менен жүргүзүлөт, бул жаратылышты пайдалануунун өнүгүү динамикасын жана анын натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берет.

Бул методикалык ыкмада баалоонун натыйжасы бытыранды, анткени ал өзүнчө экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулукта чагылдырылат. Бирок, ал системанын учурдагы натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берет.

Берилген мүнөздөмөлөрдөн көрүнүп тургандай, бул ыкманын көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуулугу жана динамикалык анализ жүргүзүү мүмкүнчүлүгү сыяктуу артыкчылыктары бар, бул аны жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо үчүн пайдалуу инструмент кылат.

Аталган методикалык ыкма баалоо жол-жобосун жөнөкөйлөтүп, натыйжаларды алууну тездетсе дагы, бирдей өлчөө бирдигине ээ болгон көрсөткүчтөрдүн чөйрөсүн кыскартууга байланыштуу чектөөлөргө ээ. Албетте, бул анализди жеңилдетет, бирок ошол эле учурда баалоо мүмкүнчүлүгүн чектейт, анткени жаратылышты пайдалануунун бардык аспектилерин бирдей өлчөө бирдиктери аркылуу чагылдырууга болбойт.

Бул ыкманын бир кемчилиги-өлчөө бирдиктеринин айырмачылыгынан улам көрсөткүчтөрдүн салыштырмалуулугуна жетишилбейт. Бул жаратылышты пайдалануунун ар кандай аспектилерин объективдүү салыштырууну кыйындатат.

Мындан тышкары, экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулук катары өзүнчө берилген баалоонун натыйжасы бытыранды. Ар бир фрагмент баалоонун өзүнчө бөлүгүн билдирет, бул өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун бүтүндөй картинасын түзүүнү кыйындатат. Бул ар кандай аспектилердин ортосундагы байланышты түшүнүүнү татаалдаштырат жана комплекстүү стратегияларды жана чечимдерди иштеп чыгууга тоскоолдуктарды жаратат.

Чындыгында эле, региондор эмгек, маалымат, товар, туризм жана башкалар сыяктуу ар кандай ресурстардын келип-кетишинде негизги ролду ойнойт. Регионалдык чөйрөнүн сапаты бул аймак ресурстардын агымы үчүн же тескерисинче, агылып чыгуу үчүн канчалык жагымдуу болорун аныктайт.

Региондор ортосундагы атаандаштык алардын көбүрөөк ресурстарды тартуу жана өнүгүүнүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн жогорку деңгээлин камсыз кылуу аракетинен келип чыгат. Бул региондордун инвестициялар, таланттар, туристтер жана башка ресурстар үчүн жигердүү атаандашуусуна алып келиши мүмкүн.

Бирок, калктын көптүгү, экологиялык көйгөйлөр, социалдык чыңалуу жана башкалар сыяктуу терс таасирлерден качуу үчүн аймактын өнүгүшүндө тең салмактуулукту табуу маанилүү. Мисалы, региондун өтө тез өсүшү турак жайдын жетишсиздигине,

инфраструктуранын тыгынына жана айлана-чөйрөнүн булганышынын көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн.

Демек, ар бир региондун керектөөлөрүн жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жашоо жана бизнес үчүн туруктуу жана жагымдуу чөйрөнү түзүүгө көмөктөшө турган региондорду өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү саясатын иштеп чыгуу маанилүү. Бул ресурстардын агып кириши менен чыгышынын ортосундагы тең салмактуулукту сактоого жардам берет, ошондой эле бүтүндөй өлкөнүн туруктуу жана тең салмактуу өнүгүүсүн камсыз кылат.

Туура, азыркы регион тышкы таасирлерге натыйжалуу жооп берүүгө жана алардын терс кесепеттерин минималдаштырууга жөндөмдүү, кыйла күчтүү жана адаптацияланган система болушу керек. Бул үчүн бийлик органдарынын, бизнестин жана региондогу калктын биргелешкен аракети, ошондой эле тиешелүү маалыматтык-укуктук механизмдерди түзүү зарыл.

Мамлекет региондогу жана анын чегинен тышкары бардык кызыкдар тараптардын макулдашылган жүрүм-турумун стимулдаштырууда негизги ролду ойнойт. Бул укуктук ченемдерди иштеп чыгууну жана ишке ашырууну, региондун өнүгүүсүн колдоо үчүн атайын программаларды жана стимулдарды түзүүнү, ошондой эле жагымдуу инвестициялык жана ишкердик чөйрөнү камсыз кылууну камтыйт.

Белгилүү бир аймактын экономикалык өнүгүү саясатынын натыйжалуу иш-чараларды иштеп чыгуу үчүн тышкы чөйрөдө, анын өзгөчөлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө так түшүнүк болушу керек. Бул сапаттуу маалымат базасын жана региондун конкреттүү шарттарына ылайыкташтырылышы керек болгон анализдин заманбап ыкмаларын колдонууну талап кылат.

Бирок, эң өнүккөн технологиялар жана ыкмалар да Компетенттүү жана жүйөлүү адистерсиз натыйжасыз болорун эстен чыгарбоо керек. Ошондуктан Региондорду өнүктүрүү саясатын ийгиликтүү ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн региондук башкаруу чөйрөсүндө иштеген жогорку квалификациялуу менеджерлерди жана адистерди даярдоого инвестиция салуу маанилүү.

Экологиялык көйгөйлөрдү түшүнүүнүн өнүгүшү жана туруктуу өнүгүүгө көңүл буруунун көбөйүшү менен жаратылышты пайдаланууга керектөөчүлүк мамиле экономикалык кызыкчылыктарды гана эмес, социалдык жана экологиялык аспектилерди да эске алган кыйла тең салмактуу мамилеге карай жыла баштады.

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун региондук социалдык-экономикалык баалоо проблемаларын чечүү үчүн төмөнкү иш-чараларды көрүүгө болот:

Маалыматтарды талдоонун мониторинг системасын жакшыртуу: айлана-чөйрө жөнүндө маалыматтарды чогултуунун, талдоонун жана мониторингдин натыйжалуу системасын иштеп чыгуу жана киргизүү региондук өнүгүүгө жаратылышты пайдалануунун таасири жөнүндө так жана объективдүү маалымат алууга мүмкүндүк берет.

Комплекстүү мамилени киргизүү: экологиялык, социалдык жана экономикалык аспектилерди эске алган жаратылышты пайдалануунун таасирин комплекстүү баалоо үчүн методологияларды жана инструменттерди өнүктүрүү регион үчүн мүмкүн болгон бардык кесепеттерди жана тобокелдиктерди аныктоого жардам берет.

Жаратылыш ресурстарын башкарууну күчөтүү: жаратылыш ресурстарын башкаруунун натыйжалуу механизмдерин, анын ичинде аларды пайдаланууга катуу контролду, жаратылышты туруктуу пайдалануу жана айлана-чөйрөнү коргоо программаларын иштеп чыгууну жана ишке ашырууну киргизүү.

Кызматташтыкты жана диалогду стимулдаштыруу: кызыкчылыктардын кагылышуусун чечүү жана жаратылышты башкаруунун жалпы стратегияларын иштеп чыгуу үчүн бардык кызыкдар тараптардын ортосунда коомдук консультацияларды, үзгүлтүксүз талкууларды жана маалымат алмашууну өткөрүү.

Узак мөөнөттүү кесепеттерди эсепке алуу: туруктуу жана узак мөөнөттүү өнүгүү стратегияларын иштеп чыгуу максатында жаратылышты пайдалануунун экологияга, социалдык чөйрөгө жана экономикага тийгизген таасиринин узак мөөнөттүү кесепеттерин изилдөө жана баалоо.

Окутуу жана маалымдуулукту жогорулатуу: жаратылышты коргоонун жана жаратылышты туруктуу пайдалануунун маанилүүлүгү жөнүндө калктын маалымдуулугун жогорулатуу боюнча билим берүү программаларын жана кампанияларды өткөрүү.

Ошентип, экономиканын социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн системалык көз карашы, жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун баалоо үчүн критерийлердин комплекси, ошондой эле өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоону методикалык жактан камсыз кылуу. Бул тыянактар диссертацияда иштелип чыккан теориялык жана методологиялык платформадан келип чыгат жана конкреттүү өлкөнүн, бул учурда Кыргыз Республикасынын контекстинде андан ары эмпирикалык талдоо үчүн сунушталат.

Список использованной литературы:

11. Анализ тенденций и проблемы экономического развития регионов Кыргызской Республики на современном этапе. Формирование системы индикаторов мониторинга и оценка их развития. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg
12. Дубровин, И.А. Достижение экономической эффективности на основе социальной справедливости в скандинавской экономической модели [Текст] / И.А. Дубровин // Вопросы политической экономии. – 2022. – № 1. – С. 162-181.
13. Ибраимова С. М. Инвестиционные механизмы обеспечения экономического роста регионов Кыргызской Республики\ С. М. Ибраимова\\ «Экономика, социология и право». - М, 2016. - №2. - С. 35-39
14. Ишенов, Б.Ч. Теоретическая сущность и методологические особенности кластера в экономике Кыргызской Республики [Текст] / Б.Ч. Ишенов, Б.Н. Сайфудинов // Ежеквартальный научно-информационный журнал "Экономический вестник". – 2021. – № 1,2. – С. 61-65.
15. Капарова, Г.Т. Инновационное развитие экономики регионов кыргызской республики, путь повышения экономического потенциала [Текст] / Г.Т. Капарова, Д.Ж. Мажитова // Актуальные вопросы современной экономики. – 2022. – № 2. – С. 50-57.
16. Мингалева, Ж.А. О целесообразности использования индекса экологической эффективности для оценки уровня социально-экологического развития российских регионов [Текст] / Ж.А.

Мингалева, И.А. Никитина, И.А. Круглова // Финансовый журнал. – 2023. – Т. 15. – № 4. – С. 98-111.
17. Национальная стратегия Кыргызской Республики на 2018-2040 годы. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg
18. Социально-экономическое развитие регионов. [электронный ресурс]. – Статистический комитет Кыргызской Республики. – Режим доступа: http:\\www.stat.kg

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 341

Урматова А.Д., Омурходжоев А.Э.
Ж.Баласагын атындагы КУУнун
юридикалык институтунун
доценти жана
2-курсунун магистранты
Урматова А.Д., Омурходжоев А. Э.
КНУ имени Ж.Баласагына юридического
института доцент и магистрант 2 курса
Urmatova A.D., Omurhodjoev A. E.
KNU named after J.Balasagyna, Law
Institute Associate Professor and
2nd year undergraduate student

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН АДМИНИСТРАТИВДИК ЖООПКЕРЧИЛИГИ ЖАНА НОРМАТИВДИК УКУКТУК АКТЫЛАРДЫН ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ
АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЯ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ
ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF CIVIL SERVANTS IN THE KYRGYZ REPUBLIC AND TERMINOLOGY OF NORMATIVE LEGAL ACTS

Аннотация: Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик кызматкерлердин административдик жоопкерчилиги жана нормативдик укуктук актылардын терминологиясы деген темадагы илимий макалада мамлекеттик кызматкерлердин жоопкерчилигинин теориялык аспектилери изилденген билимдин жалпы илимий жана жеке илимий методдоруна негизделген. Ошондой эле илимий макалада мамлекеттик кызматчыга мүнөздүү белгилер, жоопкерчилигинин калыптанышына жана өнүгүшүнө талдоо жүргүзүлгөн. Мамлекеттик кызматкерлердин юридикалык жоопкерчилигинин орчундуу мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жалпыланган. Ошону менен бирге эле нормативдик укуктук актылардын терминологиясы да талдоого алынган.

Аннотация. В научной статье на тему административная ответственность государственных служащих в Кыргызской Республике и терминология нормативных правовых актов теоретические аспекты ответственности государственных служащих изучены на основе общенаучных и частных научных методов. Также в научной статье проанализированы характерные черты государственного служащего, формирование и развитие его ответственности. Обобщены существенные характерные особенности юридической ответственности государственных служащих. Вместе с тем была проанализирована терминология нормативных правовых актов.

Урунттуу сөздөр: мамлекеттик кызматкерлер, жоопкерчилик, мамлекеттик башкаруу, кадимки укук, кылмыш жоопкерчилиги, мыйзамдуулук, кызмат адамы, терминология
Ключевые слова: государственные служащие, ответственность, государственное управление, обычное право, уголовная ответственность, законность, должностное лицо, терминология
Keywords: civil servants, responsibility, public administration, customary law, criminal liability, legality, official, terminology

Бүгүнкү күндө юридикалык илимде мамлекеттик кызматкерлердин административдик жоопкерчилиги тууралуу маселелер талаш-тартыштарды жаратып келет, андыктан мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндөгү жоопкерчилик маселелерин теориялык жана практикалык жактан кароо актуалдуу маселердин бири.

Кыргыз Республикасында колдонуудагы укуктук актыларды жакшыртуу кесипкөй мамлекеттик кызматкерлер институтун кайра жаратуу жолу менен жүрүүдө. Кесипкөйлүккө, кызматкерлердин саясий бейтараптуулугуна жана алардын өз милдеттерин сапаттуу аткаруусуна негизделген бул институт туруктуу мамлекеттик башкарууну камсыз кылат жана мамлекеттүүлүктүн позитивдүү өнүгүшүнүн маанилүү фактору болуп саналат.

Белгилей кетчү нерсе, кыргыздардын адаттагы укугунда административдик тартипке каршы кылмыштары үчүн жоопкерчилиги XIX кылымдын экинчи жарымына таандык [1, с. 332]. Кыргыз адаттагы укугунда кылмыштын эки-үч гана түрү белгилүү болгон, алар үчүн кылмыштардын бул категориясы боюнча жоопкерчилик белгиленген.

Кыргызстандын кадимки Мыйзамында башкаруу органдарына каршы кылмыштар так теңдештирилген эмес. Мисалы, Кыргыз адаттагы мыйзамдарында бийлик өкүлдөрүн мазактоо феодалдардын кадыр-баркына каршы жасалган кылмыш катары бааланган.

Адатта, жалган ант берүү же көрсөтмө берүү динге каршы иш-аракет катары каралат жана мамлекеттик бийлик органдарынын ишмердүүлүгүн бузган иш-аракет катары бааланбайт [2, с. 257].

Ошондой эле 1917-жылдагы октябрь революциясы да коррупцияны жое алган эмес жана ага каршы күрөш курч маселе бойдон калган. РСФСРдын 1918-жылдын 8-майындагы "пара алуу жөнүндөгү" УКНнын токтомуна ылайык, паракорчулук үчүн кылмыш жоопкерчилиги каралган (5 жылдан кем эмес мөөнөткө эркинен ажыратуу жана мажбурлап иштетүү).

Совет мамлекетинин калыптануу мезгилинде паракорчулук үчүн жоопкерчилик РСФСРдын 1922, 1926 жана 1960-жылдардагы Кылмыш-жаза кодекстеринде каралган. Бул мыйзамдар пара алуу, пара берүү, ортомчулук кылуу, чагымчылдык үчүн жоопкерчиликти жөнгө салган [3, с. 73]. Чындыгында эле Советтер союзунда паракорчул, алдамчылык сыяктуу кылмыш иштер аз санда болгон.

Юридикалык адабияттарда кызмат адамдарынын чөйрөсү кызмат адамынын түшүнүгүн аныктоо жана аныктаманын мазмундук критерийин, башкача айтканда, кызмат адамдарынын аныкталган функцияларын жана милдеттерин тактоо жолу менен кыскартылган, анын натыйжасында жазык укугу илиминде кызматчынын түшүнүгү кызмат адамынын түшүнүгүнө шайкеш эместиги жөнүндө негиздүү тыянак чыгарылган [4, с. 84].

Андыктан кандай гана жоопкерчилик болбосун, анын негизи укук бузуу болуп саналат. Укук бузуу укуктук субъектиге жүктөлгөн укуктардын жана милдеттердин так же жетиштүү түрдө аткарылбай калышын чагылдырат. Укуктук жоопкерчилик кылмыш-жазык,

административдик, конституциялык, эмгектик, жарандык-укуктук укук бузууларга жараша дифференцияланат жана мажбурлоо чараларын колдонуу менен коштолот.

Мамлекеттик кызматкерлердин жоопкерчилигинин үч түрү алардын укуктук статусуна жоопкерчиликти киргизүүгө таасир этет. Мисалы, өкмөттүн укуктук статусу конституциялык жана административдик жоопкерчиликти камтыйт. Атайын субъект катары мамлекеттик кызматчынын жоопкерчилиги конституциялык-укуктук, административдик-укуктук, жарандык-укуктук жана эмгектик, жазык-укуктук жоопкерчилигин камтыйт.

Белгилей кетүүчү нерсе, «кызмат адамы» деген түшүнүктү аныктоо үчүн кызматкерлерди кызматтык укук бузуулары үчүн жоопкерчиликке тартуу зарыл. Кыргыз Республикасынын жазык-укуктук актыларына ылайык кызматтык кылмыштар (шалаакылык, паракорчулук ж. б.) үчүн жоопкерчиликке кызмат адамдары гана тартылат[5]. «Кыргыз Республикасынын административдик-укуктук актыларында ошондой эле, кызмат адамдарынын жоопкерчилиги каралат, андыктан, кызмат адамдарынын жооптуу болгон жоопкерчилик чөйрөсүн аныктоо практикалык мааниге ээ.

Бул үчүн бардык тармактар боюнча бирдиктүү аныктамасын иштеп чыгуу керек, ал учурда негизги жана кээ бир тармактарда аныкталган толуктоолорду киргизүү мүмкүнчүлүгү болушу керек.

Мамлекеттик кызматчынын кызмат ордун аныктоо мамлекеттик кызматчынын укуктук абалын жана анын мамлекеттик кызматты өтөө тартибин аныктоодо негиз болуучу мааниге ээ. Мамлекеттик кызмат белгилүү бир мамлекеттик кызмат орундары менен байланыштуу. Мамлекеттик кызмат орду татаал укуктук уюмду чагылдырат, анын элементтери административдик, эмгек, финансылык жана башка укуктук ченемдер менен жөнгө салынат [6, с.134].

Талдоо үчүн көрсөтүлгөн "мамлекеттик кызмат" жана "мамлекеттик кызмат" түшүнүктөрү боюнча бир катар тыянактарды чыгарууга болот:

• азыркы мамлекеттик кызмат түшүнүгү Совет мезгилиндеги мамлекеттик кызмат орду сыяктуу эле, мамлекеттик кызматтын түзүмдүк бирдигин болжолдойт;

• кызмат ордун ээлеген адамдын ыйгарым укуктарынын көлөмүн эске алуу менен кызмат орду боюнча милдеттерди аткаруу үчүн жоопкерчилик эске алынат;

• жобо болсо бюджеттен каржылоону карайт;

• иш - аракеттеги кызматтык абалды аныктоонун айырмалоочу өзгөчөлүгү анын мамлекеттик органдарга таандыктыгы болуп саналат, ал эм, мамлекеттик кызматтын советтин түшүнүгүндө кызмат орду эч бир мамлекеттик орган менен байланышпайт [7, с. 284].

Ошондой эле, кызмат адамдарынын жоопкерчилигинин көйгөйлөрү негизинен Кылмыш-жаза мыйзамдары жана криминалистика жаатындагы адистер менен алектенерин белгилей кетүү керек. Коррупцияга каршы аракеттенүү иш-чаралары жазык-укуктук ыкмаларга кирет: жоопкерчиликти күчөтүү, мүлктү конфискациялоо, мамлекеттик кызматты ээлөөгө тыюу салуу [8, с.34].

Азыркы учурда мамлекеттик башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүн контролдоонун төрт түрү бар: конституциялык, соттук, прокурордук, административдик көзөмөл. Көзөмөл жана көзөмөлдөн тышкары, юридикалык жоопкерчилик мыйзамдуулукту камсыз кылууда юридикалык кепилдиктин каражаты катары каралат. Ал мыйзамды бузган чиновниктерге

жүктөлөт жана жарандар офицерлердин мыйзамсыз аракеттерине же чечимдерине сотко даттанууга укуктуу.

Бирок мамлекеттик башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө салыштырмалуу өзүн-өзү актаган өз алдынчалыкты камсыз кылуу өтө маанилүү болуп саналат, администрация тарабынан ашыкча басым укук тартибин камсыз кылууда мамлекет системасынын бузулушуна алып келет.

Н.Б. Мурзаибраимов өзүнүн: "Кыргыз Республикасындагы административдик жоопкерчилик (материалдык-укуктук аспект)" аттуу эмгегинде мыйзамдуулук категориясына кайрылып, аны "укук тартибин камсыз кылуудагы мамлекеттин маанилүү функцияларынын бири катары карайт. Ошондой эле административдик юрисдикциянын органдарын жана кызмат адамдарын өзүнүн ички түзүмүнө ылайык колдонуудагы мыйзамдардын мазмунун жана маанисин аткарууга чакырат. Көпчүлүгү туунду жана юридикалык процесстин негизги принциби мыйзамдуулук принцибинен келип чыгат деген көз караштны карманышат"- деп белгилейт [9, с. 47].

Жогоруда айтылгандай, жоопкерчиликтин маани-маңызы колдонуудагы ченемдик-укуктук актылардын бардык кызмат адамдары жана мамлекеттик органдар тарабынан кынтыксыз аткарылышында жатат.

Ал эми, Ж.С. Айтбаева мыйзамдуулук категориясын конституциялык-укуктук жоопкерчиликтин белгиси катары тааныйт. Анын пикири боюнча, мыйзамдуулук, гуманизм, максатка ылайыктуулук, объективдүүлүк, кайтарылгыс жаза, күнөөсүздүк сыяктуу категориялар конституциялык жоопкерчиликтин маанилүү белгилери катары каралышы мүмкүн [10, с.33].

Ошондой эле А.Д. Урматова өзүнүн көз карашында: «юридикалык терминология тсистемалуулук жана кызматташуу шарттары сыяктуу касиеттерге ээ. Системалык термин менен тыгыз байланышкан анын мотивациясы, башкача айтканда, семантикалык ачыктык, бул термин деп аталган түшүнүк жөнүндө түшүнүк алууга мүмкүндүк берет.. Системалуулук терминдин структурасында берилген термин системасында анын белгилүү бир ордун чагылдырууга, түшүнүктүн башкалар менен байланышын түзүүгө, түшүнүктөрдүн белгилүү бир логикалык категориясы менен байланышуусуна мүмкүндүк берет. Юридикалык терминдер татаал органикалык системаны түзөт, алардын ортосунда ар түрдүү байланыштар бар» - деп белгилейт [11, с.-99]. Андыктан ар бир нормативдик укуктук актылардын терминологиясын текстте өтө кылдаттык менен колдонулушу керек.

Жогоруда баяндалгандарды жалпылоо мененмамлекеттик кызматчылардын жоопкерчилигине мүнөздүү өзгөчөлүктөр болуп саналат деген тыянак чыгарууга болот;

-жалпы жоопкерчилик субъектиси катары алар атайын субъекттер болуп саналышат;

- коомдук укуктарга жана милдеттерге байланыштуу кошумча белгилери бар: -мамлекеттик кызматчылардын жоопкерчилиги үчүн максат, функция жана жоопкерчиликтин принциптери катары жоопкерчиликтин жалпы белгилери да мүнөздүү; -жоопкерчиликтин конкреттүү негиздеринин болушу.

Список литературы:

1. Кожоналиев, С. К. Обычное право кыргызов. - Б., 2003. Бишкек: Фонд «Сорос - Кыргызстан», 2000. – 332 с.

2. Абрамзон, С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Фрунзе: Кыргызстан, 1990. С.257
3. Нурбеков, К. История государства и права Киргизской ССР ч.2. -Фрунзе: 1970. - 73с.
4. Эгембердиева, Н.К. Правовые формы осуществления государственных функций: диссертация соискание ученой степени канд.юрид.наук: 12.00.01/ Н.К. Эгембердиева. - Бишкек, 2012. - 84с.
5. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127.
6. Дуйсенов, Э.Э. Государственная служба Кыргызской Республики. Учебное пособие – Ош, 2001. – С. 126- 134.
7. Лазарев, Б.М. Государственное управление на этапе перестройки – М.: Юридическая литература, 1998. – 284 с.
8. Алауханов, Е. О., Турсынбаев, Д.Е. Борьба с коррупцией.Учебное пособие. – Алматы, 2008. – 288 с.
9. Мурзаибраимов, Н.Б. Административная ответственность в Кыргызской Республике (материально-правовой аспект). -Б.: 2014. С. 47.
10. Айтбаева, Ж.С. Конституционная-правовая ответственность главы государства. Диссертация соискание ученой степени канд.юрид.наук . -Бишкек, 2013. - 33с
11. Урматова А.Д. Нормативная правовая терминология.// Таврический научный обозреватель www.tavr.science № 2 (19) — февраль 2017., с.-99

УДК **352.**

Урматова А.Д.,
Ж.Баласагын атындагы КУУнун
юридикалык институтунун
доценти А.Д. Урматова жана
2-курсунун магистранты
Н.Р. Орозбекова

КНУ имени Ж.Баласагына
юридического института
доцент А.Д. Урматова и
магистрант 2 курса
Н. Р. Орозбекова

KNU named after J.Balasagyna
Law Institute
Associate Professor A.D. Urmatova and
2nd year undergraduate student
N. R. Orozbekova

МАМЛЕКЕТТИК УКУКТУН НОРМАЛАРЫ БОЮНЧА КЫЗМАТ АДАМДАРЫНЫН АДМИНИСТРАТИВДИК ЖООПКЕРЧИЛИГИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА НОРМАТИВДИК УКУКТУК АКТЫЛАРДЫН ТЕРМИНОЛОГИЯСЫН УНИФИКАЦИЯЛОО

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО НОРМАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА И УНИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ

FEATURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF OFFICIALS ACCORDING TO THE NORMS OF STATE LAW AND UNIFICATION OF TERMINOLOGY OF NORMATIVE LEGAL ACTS

Аннотация. Административдик жоопкерчилик жөнүндөгү мыйзам түшүнүгүнүн жетишсиз жактарын четтетүүсүн талап кылган кемчиликтеринин бири жана анын мазмунун жакырлантып гана тим болбостон, андагы көптөгөн нормалардын өзөктүү багытынан ажырата турган "административдик жоопкерчилик" түшүнүгүнүн нормативдик жактан бекитилген аныктамасынын жоктугу болуп саналат. Андыктан бул илимий макаланын максаты "административдик жоопкерчилик" түшүнүгүн нормативдик жактан аныктоого болгон мамилелерди ретроспективдүү талдоо жана тиешелүү укуктук категорияны мыйзамдуу түрдө зарылдыгына жараша мыйзамга ылайык мамлекеттик укуктун нормалары боюнча кызмат адамдарынын административдик жоопкерчилигинин жана нормативдик укуктук актылардын

терминологиясын унификациялоонун өзгөчөлүктөрүнө карата талдоо жүргүзүү болуп эсептелет.

Аннотация. Одним из недостатков, требующих устранения недостатков понятия закона об административной ответственности, является отсутствие нормативно закрепленного определения понятия "административная ответственность", которое не только обедняет его содержание, но и отрывает от основной направленности многих содержащихся в нем норм. Поэтому целью данной научной статьи является проведение ретроспективного анализа подходов к нормативному определению понятия "административная ответственность" и анализ соответствующей правовой категории в отношении особенностей административной ответственности должностных лиц по нормам государственного права в соответствии с законодательством и унификации терминологии нормативных правовых актов.

Annotation. One of the shortcomings that require the elimination of the shortcomings of the concept of the law on administrative responsibility is the lack of a normative definition of the concept of "administrative responsibility", which not only impoverishes its content, but also detaches from the main focus of many of the norms contained in it. Therefore, the purpose of this scientific article is to conduct a retrospective analysis of approaches to the normative definition of the concept of "administrative responsibility" and an analysis of the relevant legal category in relation to the features of administrative responsibility of officials under the norms of state law in accordance with the legislation and the unification of terminology of normative legal acts.

Урунттуу сөздөр: Административдик жоопкерчилик, административдик укук бузуу, юридикалык терминология, мыйзам чыгаруу техникасы, укуктук ченемдердин тили, түшүнүк аппараты, термин.

Ключевые слова: административная ответственность, административное правонарушение, юридическая терминология, законодательная техника, язык правовых норм, понятийный аппарат, термин.

Keywords: administrative responsibility, administrative offense, legal terminology, legislative technique, language of legal norms, conceptual framework, term.

Ар кандай атайын билим чөйрөсү сыяктуу эле, укуктук чөйрө да тиешелүү терминология менен туюнтулган татаал, көп кырдуу жана көп учурда өзгөчө түшүнүктөр менен иштейт.

«Термин" - бул кандайдыр бир илимде же кол өнөрчүлүктө кабыл алынган атайын " сөз айкашы же белги»[1].

Ал эми А.Д.Урматованын көз карашында: «Терминдер - бул белгиленген түшүнүктүн башкалардан айырмалоочу критерийлерин түзүү аркылуу түшүнүктү бир беткей жана так билдирүү үчүн белгиленген, өзүнүн өзгөчө максаты менен чектелген атайын сөздөр. Сөздөрдүн негизги массасына салыштырмалуу термин так, аныкталган жана туруктуу,

[1] *Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. М., 2002. стр. 570*

белгилүү бир түшүнүктү так белгилөө үчүн кызмат кылган негизги маанидеги сөз[2]- деп белгилейт өзүнүн көз карашында.

Ошондой эле Н.Н.Ивакин өзүнүн көз карашында: "юридикалык термин" - бул "укуктук түшүнүктү туюндурган, укуктук көз караштан чындыктын көрүнүштөрүн таанып билүү жана өздөштүрүү процессинде колдонулуучу юридикалык мааниге ээ болгон «сөз же сөз айкашы"[3]- деп белгилейт. Андыктан ар кандай термин анын артында турган юридикалык түшүнүктүн сапаттык жана сандык мүнөздөмөсүн билдирет. Колдонулуп жаткан терминдердин түшүнүгү нерселердин жана кубулуштардын жалпы жана абдан маанилүү касиеттерин чагылдырат. Анда аныкталган предметтин же объекттердин классынын белгилерин жалпылоонун эң жогорку деңгээлин камтыйт.

В.М. Савицкий өзүнүн көз карашында: "Түшүнүктөрдүн (дефинициялардын) деңгээлине көтөрүүү менен биз сезимдик аң-сезимден логикалык таанып билүүгө өтөбүз, аң-сезимдин төмөнкү формаларынан жогорку деңгээлдеги ой жүгүртүүгө, психологияга караштуу тармактан, логикалык ой жүгүртүү тармагына өтөбүз" –дейт.[4] Чындыгында эле коомдо дефинициялар дайыма мыйзам чыгаруучунун укуктук маданияты канчалык жогору болсо, ошончолук деңгээлде иштелип чыгат. Андыктан ар бир терминге өтө кылдаттык менен мамиле жасоо зарыл.

Ал эми кызмат орду жана кызматтык адам (должностное лицо) түшүнүктөрүнө токтолсок.

Кызмат орду (должность) - белгиленген квалификациялык талаптарга жооп берген, кызматтык милдеттерди аткарган жана кызматтык ыйгарым укуктарды берген жеке адам тарабынан ээленүүчү, же болбосо жеке адам тарабынан алмаштырылуучу уюмдагы же андан тышкаркы уюмдагы бөлүнбөс баштапкы түзүмдүк бирдик болуп эсептелген укуктук билим берүү болуп саналат.[5]

Ал эми бийлик органдарынын кызмат адамдарынын административдик-укуктук статусу алардын ээлеген кызмат орду, ошондой эле, мамлекеттик бийлик органындагы кызмат ордунун ролу менен аныкталат. Административдик-укук статусу же макамы кызмат адамынын ыйгарым укуктарын жана функцияларын жөнгө салуучу мыйзамдарда жана башка документтерде бекемделет. Ошону менне бирге эле кызмат адамынын статусу ыйгарым укуктар менен гана эмес, кызматка дайындоонун өзгөчө тартиби жана кызматтан четтетүүнүн татаал жол-жобосу менен аныкталат. Мындан тышкары белгилүү кызмат орундарын ээлеген адамдар юридикалык жактан бекемделген жана мамлекеттик органда өз ишмердүүлүгүн жүзөгө ашырууга тийиш болгон бир кызматчыга же болбосо кызмат адамына багытталган милдеттердин жана укуктардын туруктуу комплексин билдирген кызматтык компетенциядан келип чыгуучу белгиленген талаптарга ылайык келүүгө тийиш деп айтсак болот. Буга карата

[2] *Урматова А.Д. Таврический научный обозреватель www.tavr.science № 2 (19) — февраль 2017г., стр. 104*
[3] *Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста. М., 1997.стр.2*
[4] *Савицкий В.М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). М., 1987.стр.16.*
[5] Энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru (дата обращения: 31.03.2014).

Н.Ю. Хаманев өзүнүн көз карашында: «Кызмат адамынын укуктук статусу деп - мамлекеттик бийлик органдарында, башка мамлекеттик органдарда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, ошондой эле, менчигинин түрүнө карабастан башка уюмдарда кызматтык ишти жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон кошумча укуктары жана милдеттери бар экендигин билдирген жана анын жоопкерчилигинин чектерин аныктаган кызмат адамынын укук

Ал эми административдик-укуктук аспектиде изилденип жаткан маселенин өзгөчөлүгү - кызмат адамы административдик укук бир эле убакта жеке жана жамааттык субъекти болушу мүмкүн, ошондуктан ар кандай административдик-укуктук мамилелерге катышуусу болуп саналат.

А.В. Мартынов өзүнүн көз карашында: «Административдик укук бузууга жөндөмдүүлүк көз карашынан алганда кызмат адамдары кызматтык административдик укук бузуунун атайын субъекттери катары төмөнкүдөй:

1) сырткы бийлик ыйгарым укуктары берилген эл алдындагы кызмат адамдары (бийлик өкүлдөрү);

2) мамлекеттик жана муниципалдык мекемелердин жетекчилери;

3) мамлекеттик жана муниципалдык мекемелердин кызмат адамдары, Кыргыз Республикасынын аскердик кызматында, башка аскерлеринде жана аскердик түзүмдөрүнддө кызмат өтөгөн адамдар, ээлеген кызматына жараша атайын эрежелерди, технологиялык тартипти, атайын милдеттерди сактоону камсыз кылуу үчүн жооптуу сыяктуу топторго

---

[6] Хаманева Н.Ю. Перспективы развития науки административного права // Административное и информационное право (состояние и перспективы развития): Сб. ст.: ИГП РАН. М., 2003.- стр. 3

[7] *Мартынов А.В. Проблемы ответственности должностных лиц, осуществляющих административный надзор в России // Государственная власть и местное самоуправление. 2011. № 3, с. 32—35*

Адабияттар:

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. М., 2002. стр. 570
2. Урматова А.Д. Таврический научный обозреватель www.tavr.science № 2 (19) — февраль 2017г., стр. 104
3. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста. М., 1997.стр.2
4. Савицкий В.М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). М., 1987.стр.16.
5. Энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru (дата обращения: 31.03.2014).

Ошону мегнен бирге эле салттуу түрдө юридикалык терминдердин үч түрү бар:

1) жалпы колдонулуучу (жалпы мааниде колдонулушу жана баарына түшүнүктүү болушу менен мүнөздөлөт, мисалы, "адам", "мыйзам" ж.б.);

2) атайын-техникалык (атайын билимдердин чөйрөсүн чагылдырат – медицина, экономика, айыл чарба ж. б., мисалы, "коопсуздук техникасынын эрежелери" ж. б.);

3) атайын-юридикалык (өзгөчө укуктук мазмунга ээ). Өзгөчө укуктук мазмунга ээ болгон мындай атайын-юридикалык терминдердин бири "Административдик жоопкерчилик" термини болуп саналат, ал юристтердин эмгектеринде анын маани-маңызынын көп кырдуу жана көп аспекттүүлүгүнө карабастан, өзүнүн мыйзамдуу түрдө ишке ашырылганына карабастан, аны аныктоого окумуштуулук-административисттердин арасында бирдиктүү түрдөгү мааниге же көз карашка ээ эмес.

Мында биз укук таанууда жана практикалык жашоодо илимий аныктамалардын зор ролуна карабастан, тигил же бул түшүнүктүн (сыйымдуу, кыска жана ошол эле учурда бардыгын камтыган) мыйзам менен бекемделген аныктамасы гана аны адамдардын, коомчулуктун натыйжалуу түрдө кабыл алуусу жана алардын укуктук аң-сезиминде чагылдыруу аспектисинде ага жогорку сапаттык баалуулукту бере алат деген позицияны ырааттуу экенин айта алабыз.

Ошондуктан жогоруда айтылган ой-пикир көз караштын максаты жогруда айтылган түшүнүктү аныктоого болгон мамилелерди ретроспективдүү талдоо жана мыйзам чыгаруучунун, ошондой эле юридикалык коомчулуктун көңүлүн тиешелүү укуктук дефиницияны мыйзамдуу түрдө бекемдөө зарылчылыгына дагы бир жолу көнүл бурууга аракет кылуу болуп саналат.

6. Хаманева Н.Ю. Перспективы развития науки административного права // Административное и информационное право (состояние и перспективы развития): Сб. ст.: ИГП РАН. М., 2003.- стр. 3

7. Мартынов А.В. Проблемы ответственности должностных лиц, осуществляющих административный надзор в России // Государственная власть и местное самоуправление. 2011. № 3, с. 32—35.

Оглавление

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ

ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН СҮЙЛӨӨ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН

АНГЛО-АМЕРИКАЛЫК ТИЛ МЕЙКИНДИГИНДЕГИ ТИЛ ИНСАНДЫН «ДОСТУК» КОНЦЕПТИН

ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ ПРАКТИКАСЫНЫН ЖҮРҮШҮНДӨ МАГИСТРАНТТАРДЫН ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МАГИСТРАНТОВ В ХОДЕ

КЫТАЙДЫН ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА МУЗЫКАЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНО-

ЫСЫК-КӨЛДӨН ЧЫККАН ЖЕТИ АКЕНИН МУРАСТАРЫНДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР АРКЫЛУУ

МОДЕЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ СТАНДАРТТЫК ЭМЕС МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН

АНАЛИЗ КЫРГЫЗСКО-КИТАЙСКОГО КУЛЬТУРНОГО ПАРТНЕРСТВА В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАРАТЫЛЫШТЫ ПАЙДАЛАНУУСУНУН ТЫШКЫ ТААСИРЛЕРИНИН

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН АДМИНИСТРАТИВДИК

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В КЫРГЫЗСКОЙ

МАМЛЕКЕТТИК УКУКТУН НОРМАЛАРЫ БОЮНЧА КЫЗМАТ АДАМДАРЫНЫН АДМИНИСТРАТИВДИК

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО НОРМАМ